

ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
НАН УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ

**ЕКОНОМІЧНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВИ
ТА НАПРЯМИ ЙОГО
ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Монографія

Донецьк
Юго-Восток
2012

УДК 342.22:330
ББК Х.510.1+У5
Е45

Рецензенти:

Устименко В. А. —доктор юридичних наук;

Гринюк Р. Ф. —доктор юридичних наук;

Шелегеда Б. Г. —доктор економічних наук

За редакцією кандидата юридичних наук О. О. Ашуркова

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту економіко-правових досліджень НАН України
(протокол № 10 від 26 грудня 2011 р.)*

*Рекомендовано до друку вченою радою
Донецького державного університету управління
(протокол № 4/14 від 22 грудня 2011 р.)*

Е45 Економічний суверенітет держави та напрями його правового забезпечення : монографія / за ред. О. О. Ашуркова ; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. — Донецьк : Юго-Восток, 2012. — 406 с.

ISBN 978-966-374-712-5

Розглянуто проблеми правового забезпечення економічного суверенітету держави шляхом визначення економіко-правових важелів впливу на це явище, досліджено напрями трансформації державного суверенітету в умовах поглиблення міжнародних інтеграційних процесів, оцінено ризики та надано пропозиції щодо їх уникнення при укладанні угод про створення зон вільної торгівлі із ЄС, СНД і окремими державами, проаналізовано доцільність застосування механізмів валютної політики, технічного регулювання та потенціалу для самопосилення в окремих галузях економіки, запропоновано засади системної діагностики впливу зовнішньої торгівлі на зміну рівня економічного суверенітету України.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів юридичних і економічних спеціальностей, всіх тих, хто цікавиться й замислюється над проблемами забезпечення економічних інтересів держави.

**УДК 342.22:330
ББК Х510.1+У5**

ISBN 978-966-374-712-5

© Інститут економіко-правових досліджень НАН України, 2012

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	6
----------------	---

Розділ 1

ЕКОНОМІЧНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ПОГЛИБЛЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	11
---	----

1.1. Поняття економічного суверенітету та загроз його забезпеченню	11
1.2. Економічне самопосилення як умова забезпечення суверенітету.....	29
1.3. Економіко-правові орієнтири міжнародній інтеграції	50

Розділ 2

ВПЛИВ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СТАН ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ	60
---	----

2.1. Стан економічного суверенітету в умовах розвитку регіональної інтеграції.....	60
2.2. Шляхи досягнення відповідності національного законодавства інтеграційним угодам за участю України	70
2.3. Співвідношення економічного суверенітету і принципу наднаціональності	81

Розділ 3

ОКРЕМІ ВАЖЕЛІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В УГОДАХ ГАТТ/СОТ	90
--	----

3.1. Умови правомірності регіональних торговельних угод відповідно до правил ГАТТ/СОТ	90
3.2. Загальні та спеціальні винятки із зобов'язань у праві ГАТТ/СОТ	108

Розділ 4

УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ З ЄС І ЇЇ МОЖЛИВИ ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ	128
4.1. Політика ЄС щодо країн-сусідів	128
4.2. Переговорний процес щодо асоціації України до ЄС	132
4.3. Оптимістичний погляд на наслідки укладання угоди про ЗВТ	136
4.4. Песимістичний погляд на наслідки укладання угоди про ЗВТ	147

Розділ 5

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ У ВЗАЄМОВІДНОСИНАХ ІЗ ДЕРЖАВАМИ СНД.....	154
5.1. Співдружність незалежних держав	156
5.2. Єдиний економічний простір	165
5.3. Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС)	177
5.4. Митний союз РФ, Білорусі, Казахстану (РБК)	179
5.5. Нові угоди в рамках Єдиного економічного простору та «Євразійський союз»	185
5.6. Вплив членства у СОТ на взаємовідносини країн МС і України	190

Розділ 6

ВАЛЮТНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ В УМОВАХ СВІТОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	200
6.1. Основні загрози валютній безпеці	200
6.2. Вплив міжнародного валютного ринку на валютну політику	211
6.3. Концептуальні засади валютної політики	221

Розділ 7

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ МЕХАНІЗМАМИ ТЕХНІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	230
7.1. Технічне регулювання економіки: поняття, законодавчі основи, складові системи	230

7.2. Трансформація системи технічного регулювання.....	238
7.3. Формування системи оцінки відповідності як дозвільної для доступу на ринки	244

Розділ 8

ВПЛИВ ЗОВНІШНЬОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ НА СТАН ЕКОНОМІЧНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ.....	257
---	------------

8.1. Особливості сучасного розвитку зовнішньої торгівлі.....	257
8.2. Системна діагностика впливу зовнішньої торгівлі на зміну рівня економічного суверенітету України.....	263
8.3. Концептуальні засади формування стратегії розвитку ЗЕД ...	293

Розділ 9

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ У СФЕРІ АПК	306
---	------------

9.1. Основні засади державної аграрної політики. Чинники та наслідки знищення системи великотоварних сільськогосподарських підприємств.....	306
9.2. Нові виклики вітчизняному агропромислому комплексу у світлі інтеграційних процесів.....	312
9.3. Шляхи збереження та відновлення крупнотоварних сільськогосподарських виробництв.....	322

Розділ 10

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ТРАНЗИТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ.....	331
---	------------

10.1. Економіко-правова характеристика стану національних транзитних перевезень	331
10.2. Ефективність використання транзитного потенціалу	334
10.3. Правове забезпечення транзитних перевезень.....	353

ВИСНОВКИ	359
-----------------------	------------

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	374
--	------------

ПЕРЕДМОВА

Особливістю сучасного стану світового господарства є нестримний процес міжнародної інтеграції, а саме глобалізація, що безпосередньо впливає на міждержавні економічні взаємовідносини, які сполучені з рухом товарів, капіталів, трудових та інформаційних ресурсів. За останню чверть віку обіг світової торгівлі товарами та послугами зростав у півтори рази швидше, ніж світовий валовий внутрішній продукт (далі — ВВП), виникло надзвичайне переплетення прав власності та капіталопотоків. У цілому у світі об'єми транскордонного перетоку капіталу за останнє десятиріччя збільшувались вдвічі швидше, ніж обіг міжнародної торгівлі. Таким чином, світове господарство перетворилося на велетенський шар взаємовідносин, де самим примхливим чином пересікаються економічні інтереси як держав, так і промислових, торговельно-фінансових корпорацій, переміщуються, ігноруючи будь-які кордони, величезні маси капіталів, товарів, реальних і віртуальних послуг, які визначають долю і шляхи розвитку не тільки окремих суб'єктів господарювання, але й цілих держав. Широке залученням до цього явища України, ускладнення міжнародних торговельно-економічних відносин в умовах впливу наслідків світової фінансової кризи вказують на наявність суттєвих трансформацій у розстановці сил на світовому ринку та її впливу на економічний суверенітет держави.

Можна стверджувати, що процес розвитку міжнародної економічної інтеграції та її правового регулювання актуалізує проблеми економічного суверенітету як багатогранного, складного і динамічного явища, яке проявляється в різних сферах соціально-економічного життя країни та є однією з головних складових державного суверенітету. Якщо раніше суверенітет будь-якої держави, як і ступінь його повноти, не піддавався сумніву, то в умовах нинішньої глобалізації питання про можливість державного суверенітету окремої країни не просто ставиться, а явно вже виходить на перший план, бо сьогоднішня дійсність у значній мірі розвертається проти такого суверенітету, зрозуміло, в його істотній, а не формальній реалізації: наявність формального суверенітету зовсім не гарантує наявності реального суверенітету.

Збереження, а може й відродження, як і підтримка реального суверенітету — нагальна задача такої пореформеної країни, як Україна, яка — як суверенна держава — може мати місце, тільки культивуючи свою суб'єктну самостійність, однією зі складових якої є те, що сьогодні доречно називати економічним суверенітетом, що означає не ізоляціонізм, а здатність слідувати своїм інтересам у світовому інтегративному середовищі, беручи участь у світовому глобалізмі, але не розчиняючись в ньому.

Книга, що пропонується читачеві, є деяким підсумком роботи творчого колективу, що був створений в Інституті економіко-правових досліджень з метою виконання науково-дослідницьких проєктів у галузі соціогуманітарних наук, заявлених НАН України у 2010 і 2011 роках за темами: «Правове забезпечення економічного суверенітету в умовах міжнародної інтеграції» та «Економічні важелі забезпечення державного суверенітету».

Зазначена в назві колективної монографії проблема має головним економіко-правовий вимір. Авторський колектив намагався дослідити проблеми збереження і зміцнення соціально-історичної суб'єктності України за умови аналізу основних економіко-правових засобів впливу на цей процес, як елементів єдиної системи, і виявлення існуючих між ними зв'язків, взаємне налагодження яких може надати додаткові можливості з більш повного використання правового інструментарію інститутів міжнародної інтеграції, на відміну від попередніх наукових досліджень, коли головна увага приділялась окремим подібним засобам. Крім того, складність і одночасно перевага роботи міститься у проведенні дослідження на стику правової, економічної та науки державного управління.

Автори далекі від думки, що проблема, яка розглянута у книзі, знайшла своє повне вирішення, навпаки, їм набагато ближче переконання, що проблема ще тільки поставлена, а монографія служить лише першим до неї наближенням. Дослідження можна розглядати як складову частину більш глобального напрямку удосконалення правового забезпечення діяльності вітчизняної економіки. До цього глобального напрямку входить і не менш важлива складова — як економіко-правові засоби стимулювання внутрішнього попиту, яка наскрізь проходить через усі міжгалузеві зв'язки економіки України.

Як свідчить досвід останніх десятиріч економічна інтеграція без тих чи інших обмежень економічного суверенітету неможлива.

Аналіз показує, що набуття Україною членства у тих чи інших міжнародних організаціях, регіональних інтеграційних об'єднаннях на умовах, які намагалися перед нею висувати дійсні члени цих організацій, у разі не прийняття необхідних заходів, можуть тільки посилювати напівсировинну орієнтацію національної економіки. Так, при вступі до Світової організації торгівлі (далі — СОТ) Україна погодилася на такі рівні державної підтримки та захисту національної промисловості, які значно нижчі аніж ті, що надаються товаровиробникам західних країн. Розвинені держави, США і країни Євросоюзу забезпечують технічний і економічний розвиток за рахунок ефективної системи державних і ринкових інститутів, у тому числі й за допомогою заходів захисту національних виробників від конкуренції з боку імпортерів (зокрема, за допомогою нетарифного протекціонізму, що взагалі порушує принципи СОТ), надають державну підтримку національній промисловості шляхом їхнього прямого та непрямого субсидування, експортного кредитування, державних замовлень, збільшуючи таким чином їхню конкурентоспроможність на світових ринках. Де-факто, загальні норми та вимоги міжнародних документів не завжди обов'язкові для провідних держав в їхній торговельно-економічній політиці стосовно інших країн, що тільки додає проблемі гостроти, вносить до цього процесу елементи суб'єктивізму, надає йому характеру не взаємодії, не взаємозалежності, а просто залежності однієї групи країн від іншої. Тобто уявлення про те, що Україна в ході інтеграції занурюється у впорядкований і передбачений діловий простір, не є обґрунтованими.

При цьому слід мати на увазі, що будь-яка інтеграція, окрім переваг, накладає й певні обмеження на свободу розсуду держав, таким чином обмежуючи в той чи інший мірі економічний суверенітет. Кожний учасник інтеграційного процесу, погоджуючись на співробітництво, має зважити, чи коштують переваги, що набуваються, тих обмежень, котрі він приймає на себе як суверенна держава. Виважений вибір можливий тільки при наявності усвідомленої довго термінованої цілісної програми розвитку промисловості, у тому числі зовнішньоекономічного сектора, що в нашому випадку поки що практично неможливо у зв'язку із відсутністю останніх. Але потенційні можливості слід вміло використовувати, хоча це і достатньо складно.

Враховуючи сучасне геоекономічне положення країни — знаходження між двома потужними регіональними об'єднаннями, свого часу було обрано в цілому правильну стратегію щодо приєднання України, перш за все, до СОТ, вже потім сконцентровано зусилля на досягненні переваг від регіонального співробітництва. Заслугове на увагу і неоголошена концепція Уряду України щодо створення зони вільної торгівлі з якомога ширшим колом країн і торговельних союзів задля «розширення можливостей України на зовнішніх ринках» [1], хоча загальна тенденція приховує корінні зміни у форматах і змісті такої інтеграції, принципово важливих для розуміння її сучасної ролі в розвитку національних економік і світового господарства в цілому. Також великий потенціал забезпечення державного суверенітету вміщує в собі активна й постійна діяльність країни відносно формування власної позиції щодо економічних відносин з іншими державами. Чим наполегливіше діє суб'єкт таких відносин під час підготовки й реалізації дво- та багатосторонніх торговельних угод, тим більше він має можливостей задіяти різноманітні економіко-правові важелі на користь вітчизняних товаровиробників.

Основними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання є державне замовлення, ліцензування, патентування і квотування, сертифікація і стандартизація, застосування нормативів і лімітів, регулювання цін і тарифів, надання інвестиційних, податкових та інших пільг, надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій і субсидій (ст. 12 Господарського кодексу України [2] (далі — ГК України)). Перераховані засоби регулюючого впливу держави можна вважати економічними напрямками, закріпленими в законодавстві, які використовуються для досягнення певних запланованих результатів відповідно до основ тієї чи іншої політики, але цей перелік не є вичерпним. Серед окремих напрямів, які сприяють досягненню певних завдань, можна виділити валютне і технічне регулювання, які мають суттєвий вплив на процеси забезпечення державного суверенітету. Однак прийняття управлінських рішень щодо застосування того чи іншого засобу неодмінно вимагає ретельного аналізу існуючого стану економіки, зокрема, в окремих її галузях, які є найбільш чутливими з огляду на інтеграційні прагнення України. Відповідно, посилюється роль засобів діагностики (оцінки) ефективності застосування економічних важелів у сфері зовнішньої торгівлі, на що власне і спрямована підготовлена в ході

реалізації проекту Методика такої діагностики, основні елементи якої наводяться в роботі.

Крім того, здається виправданим розгляд конкретних прикладів застосування економічних важелів забезпечення державного суверенітету в окремих галузях економіки (агропромисловий комплекс, транзитний потенціал країни). Вибір цих галузей (окрім гірничо-металургійного комплексу як базису для діагностики суверенітету країни) обумовлений новизною (в науковій літературі відповідні дослідження майже не відображені), а також тим фактом, що ці галузі є найбільш чутливими до змін у міжнародному економічному середовищі. Також транспорт і агропромисловий комплекс (далі — АПК) визначені Україною як перспективні галузі для інвестування й подальшої підтримки їх розвитку з боку держави.

Отже, економічна суверенність держави в сучасних умовах виступає складною проблемою національного розвитку, визначається системою факторів і тими міжнародними інтеграційними процесами, які трансформують розуміння і реалізацію економічного суверенітету.

Творчий колектив складається з наступних авторів: академік НАН України В. К. Макутов — розділ 1, 9; канд. юрид. наук О. О. Ашурков — передмова, розділ 2, розділ 9, висновки; канд. юрид. наук Г. Д. Джумагельдієва — підрозділ 1.2; канд. наук з держ. управління Р. В. Овчаренко — розділ 3; канд. юрид. наук М. М. Дутов — розділ 4; О. Ю. Ілларіонов — розділ 5, висновки; д-р екон. наук Т. В. Філіпенко — розділ 6; канд. техн. наук В. В. Дятлова — розділ 7; д-р екон. наук Л. В. Батченко, канд. екон. наук О. Г. Ткаченко, К. Є. Моїсеєнко — розділ 8; д-р юрид. наук М. Л. Шелухін — розділ 10.

Авторський колектив висловлює велику подяку і вдячність доктору юридичних наук В. А. Устименко, доктору юридичних наук Р. Ф. Гринюку, доктору економічних наук Б. Г. Шелегеді за рецензування монографії, критичні зауваження й корисні пропозиції.

Розділ 1

ЕКОНОМІЧНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ПОГЛИБЛЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

1.1. Поняття економічного суверенітету та загроз його забезпеченню

Поняття економічного суверенітету — одне з найбільш суперечливих у літературі, воно стикається й пересікається з безліччю інших. Найбільш компактним і прийнятним є визначення економічного суверенітету в якості верховенства держави у внутрішніх економічних справах і економічної рівноправності держави на міжнародній арені. Друге, як правило, неможливо без першого. Забезпечення першого сприяє й забезпеченню другого (або навіть виступає одночасно як забезпечення другого). І те, і інше вимагає урахування однакових економічних факторів. У той же час зміцнення суверенітету на міжнародній арені сприяє економічному зміцненню держави і на «внутрішньому напрямі». Суверенітет — одна з основних властивостей народу, організованого в державу — у соціально-політичну спільність (систему), що називається державою. Це — панування над певною територією, самоврядування народу на певній території, незалежне від інших народів — держав, право самостійно вирішувати всі свої справи, не звертаючись за дозволом ні до кого. В основі суверенітету — економічна самостійність, що базується на економічній самодостатності. «Незалежність у внутрішніх справах насамперед означає самостійність держави у вирішенні ключових питань суспільно-політичного й економічного розвитку. У Декларації про принципи міжнародного права, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 24.10.1970 р., зазначено, що кожна держава має невід'ємне право вибору політичної, економічної, соціальної й культурної системи без втручання з боку інших держав» [3, с. 685].

Поняття «економічний суверенітет» у літературі застосовується в різному контексті. Так, А. Гальчинський присвятив економічному суверенітету один із параграфів монографії, виданої у 2002 р. [4]

Він розглядає проблему зміцнення економічного суверенітету, але не розкриває зміст цього поняття. Виходячи з контексту, автор стурбований захистом від «економічного диктату Москви», тобто від обмеження зовнішньою силою й вказує на те, що питання про шляхи збереження свого економічного суверенітету в українській політиці значною мірою залишаються «у тіні».

У спеціальному розділі «Економічний суверенітет України та її безпека» фундаментальної роботи «Економічна теорія» економічний суверенітет України визначається як «власність українського народу на своє національне багатство, на підґрунті якого уповноважені народом органи влади самостійно здійснюють регулювання економіки й зовнішньоекономічної діяльності в його (народу) інтересах». Під національним багатством розуміється «сукупність створених і накопичених у державі працею всього суспільства матеріальних і духовних благ — рівень освіти, виробничий досвід людей, майстерність і обдарованість населення, інтелект націй, а також природні ресурси». При цьому вказується, що «Основною формою національного багатства в сучасних умовах є загальноосвітній, загальнокваліфікаційний і культурний рівні головної продуктивної сили, рівень її мислення, що знаходить відображення в інтелекті нації, тобто здатності народу освоювати нові знання й інформацію і створювати на цій основі нові види техніки й технології, товарів і послуг, здатних конкурувати на світовому ринку» [5, с. 545]. Тобто головне багатство — «мізки».

Економічний суверенітет — поняття не тільки економічне, але й юридичне, економіко-правове. Так, І. Бліщенко та Ж. Дорія зазначають, що хоча цей термін часто вживається в теорії й практиці держав, однак залишається одним із найбільш суперечливих і не до кінця досліджених правових категорій [6, с. 201]. Автори не говорять, чому вони вважають економічний суверенітет правовою категорією, у той час як економісти розглядають його як категорію економічну. Судячи з контексту, точка зору правознавців ґрунтується на тому, що політична незалежність без економічної незалежності не дає повного суверенітету.

У роботі визначається, що «в економічних концепціях поняття економічної незалежності іноді використовується фактично як синонім досягнення високого рівня розвитку, що забезпечує державі економічну самостійність — матеріальну основу суверенітету держави»; встановлюється, що «економічний суверенітет — це верховенство у внутрішніх економічних справах і економічна рівноправність

держави на міжнародній арені»; зазначається, що суверенітет може бути над ресурсами й усією економічною діяльністю; підсумовується, що «економічний суверенітет — це не суверенітет в економічній області, а суверенітет економічного змісту». У чому відмінність, автори не пояснюють. Вони також визначають економічний суверенітет як «сукупність юридичних правил, яка встановлює взаємні зобов'язання держав, що гарантують для кожного з них і всіх разом суверенне право вільно розпоряджатися своїми ресурсами, багатствами й усією економічною діяльністю й суверенне право на рівноправну участь у міжнародних економічних відносинах» [6, с. 202, с. 209, с. 213].

Поняття економічного суверенітету значною мірою збігається з поняттям економічної безпеки. По суті мова йде про один і той самий предмет, але він розглядається в різних ракурсах: про економічний суверенітет ми говоримо як про складову частину або бік державного суверенітету (суверенітету держави), а про економічну безпеку як складову частини національної безпеки.

Можна взяти за основу поняття економічної безпеки, що обґрунтовано у фундаментальній колективній монографії «Глобалізація і безпека розвитку». «Економічна безпека характеризується таким станом національної економіки, що дозволяє зберігати стабільність до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність до розширеного відтворення й має можливість задовольняти потреби індивідуума, родини, суспільства, держави» [7, с. 448].

У цьому випадку сукупність названих у зазначеній характеристиці «стабільності», «здатності» і «можливості» можна розглядати як складові частини економічного суверенітету. Розглянуті в монографії загрози економічній безпеці — суть зазіхання на економічний суверенітет. У той же час правове забезпечення економічного суверенітету може слугувати і правовим забезпеченням значної частини складових економічної безпеки, протистояти багатьом загрозам економічній безпеці.

При аналізі економічної безпеки автори виділяють три основні фактори: економічна незалежність, яка означає насамперед самостійне формування економічної політики, здійснення державного контролю над національними ресурсами й державне регулювання економіки; усталеність і стабільність національної економіки; здатність до саморозвитку і прогресу.

Для забезпечення свого політичного суверенітету держава потребує економічної самостійності, економічної самодостатності.

Для забезпечення верховенства держави у внутрішніх економічних справах вона повинна бути сильним власником, «власником контрольного пакета акцій» економічного співтовариства, мати вирішальний голос у вирішенні економічних проблем, визначати стратегію розвитку й забезпечувати її реалізацію. Стратегія повинна виражати інтереси всього суспільства, забезпечувати його прогресивний соціально-економічний розвиток. Реалізація стратегії повинна забезпечуватися загальнодержавними довгостроковими, середньостроковими, короткостроковими планами соціально-економічного розвитку, що мають чіткі цілі й конкретні заходи, строки їх досягнення, конкретних відповідальних виконавців. Заходи щодо забезпечення верховенства держави у внутрішніх справах повинні сприяти і зміцненню суверенітету у зовнішніх відносинах. Але існують також спеціальні заходи, які спрямовані на зміцнення суверенітету або у справах внутрішніх, або у справах зовнішніх.

Незалежна держава, що не володіє економічним верховенством на своїй території, не є пануючим власником, у руках якого контрольний пакет акцій в економіці — не може бути суверенною ані всередині країни, ані в зовнішніх відносинах. Контрольним пакетом може бути державний бюджет, який акумулює більшу частину національного доходу й підкріплюваний значною масою природних ресурсів і основних фондів, що належать державі, іншими речовими правами держави, цінними паперами, правом випуску грошей, цінних паперів і контролю над їхнім рухом усередині країни й за її межами. Тільки економічно суверенна держава може забезпечувати прогресивний соціально-економічний розвиток країни, задоволення потреб своїх громадян. Для незалежності держава (так само, як і людина) повинна бути незалежною матеріально від внутрішніх і від зовнішніх суб'єктів. Ця незалежність і є підґрунтям економічного суверенітету або його сутністю. Законодавство повинно сприяти забезпеченню економічної самодостатності, незалежності, зміцненню економічної цілісності держави. Правове забезпечення економічного суверенітету — один з аспектів системи правового забезпечення економіки, стрижнем якої (системи) є господарське законодавство країни.

Суверенітет — верховенство. Верховенство економічне — народу-власника й від імені власника — держави. Поняття «економічний суверенітет», тобто економічне верховенство відображає сутність

властивості влади народу, його верховної влади над усім, що є на території держави. Усі форми власності розуміються як «піднародні». Крім трьох гілок влади, що звичайно перелічуються, із політичної влади можна виділяти владу економічну. Якщо вона в руках держави, його «гілок», то економічний суверенітет забезпечується. Якщо вона в руках іншої держави або недержавних структур, то суверенітету немає. Ні економічного, ні державного в цілому. Поняття «економічна самостійність», «економічний статус», що застосовуються в законодавстві, співвідносяться з поняттям економічного суверенітету.

Право повинно забезпечувати саме економічне верховенство народу, організованого в державу, а не просто виконувати роль сторожу чужої власності. І статус усіх інших допущених на його території й охоронюваних ним форм власності визначає сама держава. Право власності держави може обмежуватися тільки самою державою з урахуванням нею ж встановленого статусу інших власників. Володіючи економічним суверенітетом, держава може передавати частину свого майна іншим, а може націоналізувати (конфіскувати, реквізувати) майно інших власників на своїй території в порядку, встановленому прийнятими нею ж самою законами. Держава здійснює економічну владу в межах, встановлених законом. Законодавство, що визначає й закріплює основи економічного устрою, що регулює господарську діяльність, виступає як система засобів правового забезпечення економічного суверенітету. Цей засіб був використаний Верховною Радою України, що прийняла у 1990 р. закон «Про економічну самостійність». Цей закон і окреслив основний зміст економічного суверенітету країни. Внутрішньою опорою економічного суверенітету є господарський порядок, встановлений і діючий у країні [8, 9].

Правова характеристика економічного статусу країни визначається у стислій формі положеннями її Конституції про основи економічної системи й сукупністю норм економічного законодавства. Ця сукупність повинна бути виражена у формі, доступної для вивчення й розуміння іншими державами, власними й іноземними громадянами. Найбільш зручною в цьому плані формою, що доповнює Конституцію, є відповідні кодекси, що консолідують правові норми в систематизованому виді.

Особливу увагу необхідно звернути на причини, з яких актуалізувалося питання про правове забезпечення суверенітету. Слід

сказати, що в умовах посилення міжнародної інтеграції з'явилися, з одного боку, позитивні для економіки тенденції, а з іншого — підсилюються загрози суверенітету, можливості зовнішнього негативно-го впливу на економічні інтереси країни. Деякі види (форми) цього впливу в літературі висвітлені.

Після перетворень у системі міжнародних відносин під впливом соціалістичних ідей і революцій методи обмеження економічного суверенітету інших країн з боку найсильніших капіталістичних держав змінилися. Але сказати, що порушення «сильними» економічного суверенітету «слабких» припинилися, було б спотворенням реальної картини міжнародних відносин. Спроби силового нав'язування іншим країнам тих або інших пріоритетів в економічній політиці, зазіхання на їхній економічний суверенітет тривають. Тому й виникає необхідність постійної уваги до захисту економічного суверенітету.

До погроз економічному суверенітету можна віднести:

1. Усе те, що віднесено до погроз економічної безпеки згідно із Законом «Про національну безпеку».

2. Відсутність власної довгострокової стратегії розвитку, власних довгострокових планів соціально-економічного розвитку з певними цілями й засобами їх досягнення, що призводить, зокрема, до зневаги геоекономічним положенням України. Країна, що не має власної стратегії розвитку, перестає бути самостійним суб'єктом — гравцем у світовій політиці й стає об'єктом — пішаком у геополітичних іграх інших країн.

3. Некритичне сприйняття й використання рекомендацій іноземних «радників», необмежений їхній доступ до центрів державної влади, до всієї інформації, наявної в розпорядженні цих центрів. Зокрема, сприйняття нав'язаної іноземними радниками, МВФ, іншими міжнародними структурами ліберально-монетаристської моделі розвитку. Низькопоклонство перед іноземцями.

4. «Витік мізків», який постійно організується іноземними структурами з України в різних формах, зокрема, заманювання закордонними країнами підготовлених нами фахівців і талановитої молоді. Сприяння витоку з боку державних і недержавних структур.

5. Безконтрольне створення й функціонування на нашій території фінансованих із закордонних джерел «центрів», «фондів», «інститутів», зайнятих збором інформації й «промиванням мізків» як державному апарату, так і всьому населенню.

6. Тінізація і криміналізація економіки (один із напрямів правового забезпечення суверенітету — забезпечення детінізації й декриміналізації економіки).

7. Відкриття держслужбовцями рахунків в іноземних банках і придбання нерухомості в закордонних країнах.

Це, зрозуміло, перелік, що не є вичерпним. Відомі способи протистояння їх впливу повною мірою не використовуються. Як відзначає В. М. Геєць, «...інтенсивно інтегруючись у світогосподарські структури, можна втратити керованість фінансовою і грошовою системами. У деяких країнах Східної Європи, які це зробили, сьогодні 70–80 % банківських активів належать іноземним банкам. У такій ситуації говорити про незалежну грошову політику складно, хоча Україна все-таки має дотепер значні внутрішні фінансові ресурси» [10, с. 485]. І далі «... при розширенні діяльності ТНК рішення стратегічного характеру можуть ухвалюватися на шкоду національним інтересам різного напрямку — від експортації природних ресурсів до екологічних втрат. Тому Україна повинна створювати власні потужні ФПГ, а також входити в подібні міжнародні структури для того, щоб останні мали можливість відстоювати наші національні інтереси, оскільки вони завжди зацікавлені в політичній підтримці «власних» урядів, яким платять податки» [10, с. 490]. Тим часом в Україні закон про такого роду структури — промислово-фінансові групи — нещодавно скасовано.

Відповідно до Декларації про державний суверенітет України, прийнятий Верховною Радою УРСР 16.07.1990 р., складовою частиною державного суверенітету є економічна самостійність України. У розумінні Декларації (розділ IV, абзац перший) це означає, що Українська РСР самостійно визначає свій економічний статус і закріплює його в законах.

У Декларації вказується, що земля, її надра, повітряний простір, водні й інші природні ресурси, які перебувають у межах території Української РСР, природні ресурси її континентального шельфу й виняткової (морської) економічної зони, увесь економічний і науково-технічний потенціал, створений на території України, є власністю її народу, матеріальною основою суверенітету республіки й використовується з метою забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян. Сукупність понять економічної самостійності, економічного статусу Української РСР, кола власності її народу, що

зазначені в Декларації, по суті є характеристикою економічного суверенітету як складової частини державного суверенітету. У такий спосіб можна констатувати, що в різних джерелах економічний суверенітет характеризується через економіко-правові поняття економічної безпеки, економічної незалежності, економічного статусу. Суверенітет країни, в цілому, та економічний суверенітет, зокрема, залежать від наявності у країні «мозкових центрів», що сприяють вирішенню завдань забезпечення такого суверенітету. Наявність таких центрів залежить від уваги держави до створення умов для їхнього формування й функціонування. Сприяти забезпеченню суверенітету країни можуть за допомогою власних «мозкових центрів», а не структур іноземних держав. На практиці склалася така ситуація, що державні органи, які вирішують найважливіші економічні питання, протягом двох десятиліть перебувають під сильним впливом не вітчизняних, а іноземних структур. Ця багаторічна практика показує, що економічному суверенітету такий стан справ не сприяє.

Як відомо, з перших днів так званої перебудови досить розповсюдженим був міф — «Захід нам допоможе». Багато тих, хто «робить погоду», орієнтувалися не на раціональне використання власного величезного потенціалу України, а на іноземні подарунки. Нам дійсно дечим допомогли. Але не сприянням розвитку економіки, технічному переозброєнню підприємств, впровадженню нових технологій. В основному нам дарували поради, рекомендації, гранти окремим вченим на розробку проблем, що цікавлять грантодавців. Ефект такої «допомоги» протягом двадцяти років скоріше негативний, ніж позитивний. Віртуальна допомога Україні обернулася реальним сприянням розвитку інших країн (наприклад, Туреччини) за рахунок «перекачування» ресурсів України. Зруйновано багато підприємств у всіх галузях господарства, знизився рівень освіти, багато фахівців та інших громадян залишили країну, ще більша кількість змушена шукати некваліфіковану роботу за кордоном.

У світлі сказаного, природно, актуалізується питання: чи вірним шляхом ми йдемо, сподіваючись не на власні сили, а на утриманську установку одержання зовнішньої допомоги. Та й чи є взагалі у нас чітке уявлення про те, куди ми йдемо, яка мета руху, яка програма й етапи її досягнення. На жаль, мета не проглядається, програми або довгострокового (як, втім, і короткострокового) плану немає. Ідемо не по глибоко усвідомленому нами самими шляху, а

нас, як сліпих, ведуть якісь своєкорисливі іноземні поводири. Можна погодитися із заявою голови Верховної Ради України В. М. Литвина, який сказав на одній із прес-конференцій: «У мене таке враження, що хтось цілеспрямовано реалізує сценарій руйнування країни, щоб потім за безцінок, по залишковій вартості взяти її в керування» [11]. Невідомо, кого в цьому випадку мав на увазі В. М. Литвин, але тривалий час перебуваючи у вищих ешелонах влади, він, напевно, знає або припускає, хто цей сценарій розробив, і хто його реалізує.

Із заявою голови Верховної Ради перекликається заява голови Комітету з питань промислової і регуляторної політики та підприємництва Верховної Ради Н. Ю. Королевської про необхідність встановлення відповідальності за економічне шкідництво — «... от чого нам зараз предметно бракує — кримінальної статті про шкідництво. Занадто багато у нас мисливців під виглядом безкомпромісної політборотьби знищують залишки економічного устрою» [12]. І це також говорить добре інформована людина.

Обґрунтованість такого роду висловлювань загального характеру підтверджується конкретними фактами із законотворчої практики самої Верховної Ради, яка під впливом подарованої нам у процесі «допомоги» ідеї невтручання держави в економіку прийняла кілька законів, у тому числі Цивільний кодекс, зі шкідливими для економіки лазівками. Неспроможність названої ідеї підтвердила практика. Про лазівки вже говорилося й на парламентських слуханнях, і в центральній пресі [13, 14]. Але вони чомусь не усуваються.

Лауреат Нобелівської премії В. В. Леонтьев — один із небагатьох, а можливо і єдиний сучасний економіст, що добре знає економічні системи і СРСР, і США, і Японії, і Європи, попереджав, що при реформуванні нам потрібно орієнтуватися на встановлення змішаних систем європейського типу і Японії та не рекомендував орієнтуватися на американську систему [15, с. 13–15]. Усі вчені-юристи знають також, що правова система США суттєво відрізняється від близької нам європейської континентальної системи. І ми зробили вірний вибір, орієнтуючись на останню. Проте нам не тільки нав'язали американський досвід «економікс» (включаючи фінансові піраміди), але й нав'язують американські рецепти з «реформування», що обмежують суспільні інтереси. До числа «троянських коней», що фінансуються через океан, відносяться й деякі структури, що розмістилися в Києві, які періодично «підживлюють» спроби

торпедувати законодавчі акти України, що ускладнюють протиправне захоплення суспільної власності, а також й деякі інші махінації. Такі спроби було підтримано у свій час одним із колишніх міністрів юстиції України, який прибув до нас із США. Але ж це пряме порушення Закону «Про основи національної безпеки», в якому такі діяння кваліфікуються як загрози, що призводять до нестабільності господарського законодавства, дезорганізують економіку та відлякують інвесторів [16]. Але наші центральні органи зазначеним справам не протидіють.

Вищезазвані лазівки не тільки не усуваються, а, навпаки, спостерігається прагнення створювати все нові й нові. Пухкі законопроекти готуються нерідко не для того, щоб розв'язати якесь актуальне питання, а для того, щоб створити додаткові можливості для махінацій. Великий обсяг їм надається з метою, з одного боку, створити видимість нібито великої виконаної роботи (небезкорислива симуляція активної діяльності), а, з іншого — завуалювати, сховати у великому тексті дійсну його ціль. Тим часом, така маса законопроектів, яка щодня вноситься на розгляд до Верховної Ради, для регулювання економіки не потрібна. Потрібно більше уваги приділяти економічному аналізу й обґрунтованості законопроектів.

У той же час визнається, що в умовах інтеграції, інтернаціоналізації, глобалізації «необмежений суверенітет об'єктивно не може існувати органічно» [3, с. 685]. Але необмежене його порушення також неприпустимо. Однак фактично іноземне втручання у внутрішні справи України, вплив на її зовнішню і внутрішню політику постійно здійснювалися протягом усіх років її юридичної незалежності. Ніхто за це не ніс відповідальності, тобто вважалося таке становище нормальним. Необхідно цю позицію переглянути й активно протистояти негативному впливу зовнішніх сил.

Особливістю сучасного стану світового господарства є процес міжнародної інтеграції, який безпосередньо впливає на міждержавні економічні взаємостосунки, рух товарів, капіталів, трудових і інформаційних ресурсів. За останню чверть століття обіг світової торгівлі товарами й послугами зростав у півтора рази швидше, ніж світовий ВВП. У цілому у світі обсяги транскордонного перетікання капіталу за останнє десятиліття збільшувалися втричі швидше, ніж ВВП і вдвічі швидше, ніж обіг міжнародної торгівлі. Таким чином, світове господарство перетворилося у величезну систему взаємостосунків,

де самим вигадлигим чином перетинаються економічні інтереси як держав, так і промислових і торгівельно-фінансових корпорацій, переміщуються, ігноруючи будь-які кордони, величезні маси капіталів, товарів, реальних і віртуальних послуг, що обумовлюють долю й шляхи розвитку не тільки окремих суб'єктів господарювання, але й цілих держав. Тому вписатися в цей процес із забезпеченням власних інтересів є завданням вкрай не простим, але поки ще реальним.

У цьому випадку слід мати на увазі, що будь-яка інтеграція, крім переваг, накладає й певні обмеження на свободу розсуду держав, у такий спосіб обмежуючи тією або іншою мірою економічний суверенітет. Таким чином, кожний учасник інтеграційного процесу, погоджуючись на співробітництво, повинен зважити, чи коштують переваги, які здобуваються, тих обмежень, які він приймає на себе як суверенна держава. Зважений вибір можливий тільки при наявності усвідомленої довгострокової цілісної програми розвитку економіки, у тому числі її зовнішньоекономічного сектора.

У цей час Україна є членом багатьох міжнародних організацій і регіональних інтеграційних об'єднань. Це накладає на неї цілий ряд різноманітних зобов'язань, які відбиваються в тому числі й на економічних інтересах держави. Однак інтеграція за своєю природою є процесом інтернаціональним, тобто здатним до розвитку тільки тоді, коли тим або іншим способом враховуються інтереси всіх його об'єктивно взаємозалежних учасників. Головні загальні правила поведінки, які встановлюються документами міжнародних організацій і інтеграційних об'єднань, створюють певні можливості для «новачків». Так, наприклад, кількість держав-експортерів капіталу всього за кілька років (1998–2006 рр.) виросло з 37 до більш ніж 100. Але потенційні можливості слід вміло використовувати, що досить складно, та вимагає досить високої кваліфікації. Уявлення про те, що Україна в ході інтеграції занурюється в упорядкований і передбачливий діловий простір, не є обґрунтованим.

Серед вітчизняних виробників найбільш «чутливими» в умовах інтеграції вважаються гірничо-металургійний (далі — ГМК), агропромисловий (далі — АПК) комплекси й деякі інші галузі економіки держави, які раніше інших мають відчувати можливі переваги або понести втрати від участі України в інтеграційних об'єднаннях. Наприклад, ГМК є базовою галуззю, діяльність якої виявляє собою барометр ділової й інвестиційної активності у країні. Галузь забез-

печує мільйони людей роботою, до 40 % валютних надходжень і є лідером з експорту продукції серед інших галузей. Крім того, тільки на чорну металургію припадає до чверті обсягів промислового виробництва країни. Але рецесія на світовому ринку металопродукції значно послабила позиції українського ГМК. Більше того, за даними ДП «Укрпромзовнішекспертиза», скоротився сам внутрішній ринок, а також частка вітчизняних підприємств у ньому. На даний час імпортери вже контролюють близько третини внутрішнього ринку. Останнім часом на ринку з'явилися й транснаціональні корпорації шляхом купівлі галузевих активів.

Проведений у 1999–2002 рр. на підприємствах ГМК економічний експеримент, метою якого було створення умов, необхідних для збільшення обсягу виробництва продукції й надходжень до бюджету, шляхом надання їм податкових пільг, себе повністю виправдав, але засоби, які було застосовано в ході проведення експерименту, не відповідали вимогам Світової організації торгівлі (далі — СОТ), тому в сучасних умовах є неприйнятними. А це є приводом для пошуку нових інструментів, не врегульованих документами СОТ, а також прямо не заборонених, або вдосконалення вітчизняного законодавства відповідно до вимог СОТ.

Правове забезпечення економічного суверенітету в зовнішніх відносинах — це не одноразовий акт, який може бути розроблений і прийнятий раз і назавжди, а постійна турбота і робота держави з використанням економіко-правових засобів, безперервний моніторинг, аналіз, правове супроводження зовнішньоекономічної діяльності, аналіз і запобігання вищеназваним загрозам. Це динамічний процес, адекватний динаміці розвитку світового господарства, міжнародних економічних відносин, різновид правової роботи в народному господарстві, що повинна ґрунтуватися на принципі комбінації економічних інтересів держави, її незалежності з розумними самообмеженнями у зв'язку з об'єктивною тенденцією міжнародної інтеграції. Ця правова робота не просто повинна ґрунтуватися на принципі комбінації, але й забезпечувати таку комбінацію шляхом використання головним чином норм міжнародного господарського (економічного) права. Прикладом прагнення до забезпечення комбінації суверенітету й інтеграції з використанням економіко-правових засобів може слугувати пропозиція Кабміну про створення міжнародного консорціуму з транспортування газу з Азії у країни ЄС

через територію України, підписання угоди про співробітництво в енергетичній сфері й т. п.

Досвід останніх десятиліть, як сказано вище, свідчить, що економічна інтеграція без тих або інших обмежень економічного суверенітету навряд чи можлива. Але необхідно добиватися, щоб обмеження не перевищували одержувані вигоди. Аналіз показує, що набуття Україною членства в тих або інших міжнародних організаціях, регіональних інтеграційних об'єднаннях на умовах, які намагалися перед нею висувати дійсні члени цих організацій, у випадку не вживання необхідних заходів, може підсилити напівсировинну орієнтацію національної економіки. Наприклад, при вступі до СОТ Україна погодилася на такий рівень державної підтримки й захисту національної промисловості, який значно нижче, ніж той, що надається товаровиробникам західних країн. Розвинені держави, США і країни Євросоюзу забезпечують технічний і економічний розвиток за рахунок ефективної системи державних і ринкових інститутів, у тому числі й за допомогою заходів захисту національних виробників від конкуренції з боку імпортерів (зокрема, за допомогою нетарифного протекціонізму, який порушує принципи СОТ), надають державну підтримку національної промисловості шляхом прямого й непрямого субсидування, експортного кредитування, державних замовлень, збільшуючи в такий спосіб їх конкурентоспроможність на світових ринках. Де-факто, загальні норми й вимоги міжнародних документів не завжди дотримуються провідними державами в їхній торгово-економічній політиці щодо інших країн. Незважаючи на об'єктивність процесу зростання світової економічної взаємозалежності, так звані розвинені країни тільки додають цій проблемі гостроти, вносять до нього елементи суб'єктивізму, намагаючись спрямовувати цей процес у вигідному для себе руслі, надати йому характер не взаємодії, не взаємозалежності, а просто залежності однієї групи країн від іншої.

У нашому випадку лібералізація зовнішньої торгівлі, зниження рівня її зовнішніх митних тарифів, скасування інших бар'єрів на шляху імпорту в результаті вступу в СОТ призводить до того, що експорт деяких готових товарів у нашу країну став для іноземних виробників більш вигідним, ніж інвестування у виробництво таких же товарів усередині України шляхом створення тут філій своїх фірм або спільних підприємств. Розрахунки на те, що вступ до міжнарод-

них організацій, регіональних інтеграційних об'єднань автоматично, без вживання адекватних заходів, обумовить поліпшення економічного становища країни й повністю забезпечить її економічні інтереси у міжнародних торгово-економічних відносинах і суперечках, є безпідставними.

Вивчення впливу вступу до СОТ на прикладі низки підприємств Донбасу, матеріалів міжнародних інтернет-конференцій, присвячених регулюванню господарської діяльності в умовах членства України в СОТ і забезпеченню економічного суверенітету в умовах міжнародної інтеграції, організованих Інститутом економіко-правових досліджень НАН України у другій половині 2010 р., інших публікацій, не дає підстав для однозначної оцінки впливу вступу України до СОТ на нашу економіку. Є плюси, є мінуси. У той же час досвід країн, що раніше стали членами СОТ, показує, що за допомогою застосування економіко-правових засобів усередині країни (зокрема, самими господарюючими структурами, регіональними органами, органами місцевого самоврядування) можна пом'якшити, нівелювати або зовсім нейтралізувати негативний вплив тих або інших умов СОТ, а в окремих випадках адаптуватися до них без особливих втрат. Корисною була б координація такого роду діяльності якою-небудь компетентною суспільно-державною структурою. Така структура повинна здійснювати також прогнозування й моніторинг впливу СОТ і інших міжнародних утворень, щоб вчасно використовувати при необхідності захисні економіко-правові засоби.

Вибірковий аналіз більш ніж двох десятків міжнародних угод показав, що їх не можна характеризувати в якості таких, що наносять шкоду економіці України. У той же час, щоб одержати позитивний ефект від вступу до СОТ, треба вміло використовувати підписані документи у своїх інтересах, а не пасивно очікувати, що цей ефект прийде автоматично. Адже всі учасники СОТ будуть активно піклуватися саме про свої інтереси.

Як сказано вище, необхідний постійний аналіз впливу членства держави в міжнародних інтеграційних організаціях і об'єднаннях на стан найбільш «чутливих» у даному контексті галузей її економіки, таких, зокрема, як ГМК, АПК і деяких інших, з розвитком господарської діяльності яких зв'язано формування інфраструктурних галузей економіки, науково-технічний розвиток держави і його соціально-економічні й екологічні характеристики.

Необхідно постійно здійснювати аналіз документів інтеграційних об'єднань і міжнародних організацій, членом яких Україна є або прагне стати. Найбільш впливовими можна вважати такі, як ЄС і його програми й інституції (Рада Європи, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Європейський банк реконструкції та розвитку, Зона вільної торгівлі ЄС та ін.); СНД, Єдине Економічне Співтовариство, Євразійська економічна співдружність і договори в їхніх межах; Організація за демократію й економічний розвиток (ГУАМ) і деякі інші. Для цього потрібно здійснити, як мінімум, інвентаризацію ратифікованих угод, а також тих, що готуються, оцінку їх впливу на економічні інтереси держави під кутом зору мети, яка повинна стати вихідною точкою для прийняття подібних рішень. Критерієм корисності того або іншого заходу може слугувати тільки відповідність досягнутих результатів рівню, який планувався.

Аналіз усіх основних правових засобів, як елементів єдиної системи, і виявлення існуючих між ними зв'язків (взаємне налагодження яких може надати додаткові можливості щодо більш повного використання правового інструментарію інститутів міжнародної інтеграції), можна здійснити тільки спільними зусиллями дослідників і державних структур, на які покладено функції укладання міжнародних угод і ведення зовнішньоекономічної діяльності. За результатами діагностики треба визначати, які заходи необхідно вживати щодо захисту економічних інтересів України в різних міжнародних структурах і угодах в умовах глобалізації й інтеграції. Треба також визначати, на які обмеження економічної самостійності можна піти з метою забезпечення соціально-економічного розвитку України, виходу з важкого становища, в якому вона опинилася в результаті непротивлення негативному зовнішньому впливу протягом багатьох років і проведенню руйнівних «реформ» відповідно до іноземних рецептів і вимог.

Як показано вище, забезпечення економічного суверенітету — діяльність постійна, а не одноразова. Ця діяльність потребує постійного аналізу й підготовки рекомендацій щодо просування й удосконалення правового забезпечення економічних інтересів держави й суб'єктів господарювання, вирішення проблем оптимізації регуляторної політики України, узгодження наявних вітчизняних господарсько-правових засобів і використання механізмів, закладених у документах міжнародних організацій, регіональних інтеграційних

об'єднань, членом яких Україна є або прагне стати. Накопичилось сотні правових актів, вивчення і переоцінка яких під кутом зору забезпечення комбінації суверенітету й інтеграції вимагає багато часу, який має бути використано на складення практики їх застосування.

Постійною аналітичною роботою, моніторингом, діагностикою зовнішньоекономічної діяльності повинна займатися спеціалізована професійна державна структура. Це повинна бути досить авторитетна структура, яка б займалася і моніторингом, і координацією зовнішньоекономічної діяльності, організацією захисту інтересів України у світогосподарському комплексі. У разі необхідності ця структура могла б залучати для аналізу й експертизи з найбільш складних питань наукові колективи або окремих вчених, що здійснюють дослідження проблем, пов'язаних з розвитком ЗЕД і їх впливом на вирішення внутрішніх проблем. З іншого боку, вчені, що здійснюють такі дослідження, могли б за власною ініціативою направляти цій структурі рекомендації за результатами своїх досліджень, що сприяло б обліку й реалізації цих рекомендацій, у тому числі відносно забезпечення економічного суверенітету України. На жаль, серед багатьох десятків міністерств, державних служб, агентств, перелічених в Указі Президента України від 10.12.2010 р. про оптимізацію системи центральних державних органів, не вдалося виявити структури, на яку покладался б обов'язок планування, координації, моніторингу зовнішньоекономічної діяльності. А така важлива функція вимагає чіткого юридичного закріплення, визначення органа, відповідального за її виконання. Міністерство закордонних справ, у ведення якого нещодавно передані торгпредставництва України у закордонних країнах, у нинішньому вигляді, а також Торгово-промислової палати для виконання названої функції недостатньо. Ігнорувати ж цю функцію господарсько-організаційної діяльності держави в сучасних економічних і геополітичних умовах було б невірною. За рахунок скорочення неефективно працюючих ланок центрального державного апарату слід (це повинно окупитися) відтворити Міністерство зовнішніх економічних зв'язків як ланку, відповідальну за збереження й розвиток вигідних зв'язків, за сприяння в цій справі господарським структурам і координацію їх діяльності на світовому ринку. З урахуванням того, що, як буде показано нижче, геополітичні імперативи починають у цей час поступатися місцем реаліям геоекономічним, можливий інший варіант форму-

вання авторитетної структури, що забезпечує виконання названої вище функції, — реорганізація МЗС у Міністерство зовнішньої політики та зовнішньоекономічних зв'язків з відповідним удосконаленням його структури. Запропонована структура повинна буде здійснювати також і відповідну аналітичну роботу, використовуючи спеціальну методику діагностики зовнішньоекономічної діяльності галузей економіки України.

Без нарощування могутності за рахунок економічно вигідної інтеграції з іншими країнами, створення потужних економічних структур, захищати свої економічні інтереси, свої суверенні права в нинішньому світі важко. Відсутність інтеграції з іншими державами загрожує економічному суверенітету в нинішніх умовах більше, ніж свідоме його обмеження в інтегрованій структурі шляхом делегування їй частини повноважень. Важливо тільки, щоб обмеження було розумним, обґрунтованим, врівноважувало переваги інтеграції, не надмірним, тобто, таким, що не представляє погрозу для збереження суверенітету в цілому, для прогресивного соціально-економічного розвитку країни, добробуту народу. Розумна міра повинна бути знайдена урядом з урахуванням багаторічної практики й наукових рекомендацій.

Відповідно до офіційної післявоєнної політики США, що була спрямована на «усунення СРСР», відповідними структурами розроблялися плани («план Ліоте») дезорганізації економіки СРСР та ухвалювалися заходи щодо реалізації цих планів. І вони були реалізовані. У ХХ столітті така практика стала звичайною в «холодній війні». Немає ніяких гарантій, що вона не застосовується й у ХХІ столітті. Згадані вище побоювання В. М. Литвина й Н. Ю. Королевської не позбавлені підстав. Не можна заспокоюватися на цей рахунок. Самозаспокоєність і безтурботність наносять більше шкоди, ніж дії конкурентів. Зважаючи на все, ніякого плану протистояння, не кажучи вже про протидію негативному цілеспрямованому впливу на нашу економіку зовнішніх сил, у нас немає. Немає навіть структури, яка б відповідала за таку роботу. Оскільки інтеграція не скасовує конкуренції як між господарськими структурами, так і між державами, то для забезпечення економічного суверенітету потрібно мати орган, що здійснює «економічну розвідку й контррозвідку», моніторинг угод і їх виконання.

Зовнішній вплив проявляється не тільки в загальному геополітичному плані, але й цілком адресно, при вирішенні конкретних

економічних питань. В інтерв'ю журналістам глава одного із підкомітетів ВР, який приймав особисту участь у підготовці й обговоренні проекту Податкового кодексу, повідомив, що «Верховна Рада прийняла оновлений варіант Податкового кодексу в першому читанні ще 07.10.2010 р. Друге читання очікувалося після 4 листопада. Однак до кінця жовтня у процес обговорення активно втрутився Міжнародний валютний фонд, який зажадав спростити фіскальне адміністрування для бізнесу, але категорично заперечував проти лібералізації податкових ставок» [17, с. 7]. Навряд така форма співробітництва сумісна із забезпеченням суверенітету. Не без підстав у зв'язку із цим на сторінках преси з'явилася загадка: «У застійні часи ми із Заходом були ворогами. Тепер часи змінилися й ми стали партнерами. Питання: хто з партнерів — активний, а хто пасивний?» [18, с. 14].

Треба сказати, аналогічне питання виникає при вивченні чимось втиснутого до законодавства й економічної науки новомодного поняття державно-приватного партнерства, тому що намітилася тенденція під прикриттям цього терміну шукати лазівки в законодавстві, що надають можливість перекачувати державні кошти у приватні руки. Потрібні чіткі правові рамки перешкоджання цієї тенденції. Будь-яке партнерство повинне слугувати державному інтересу, а не тільки приватному наживанню.

Комітет ВР із питань європейської інтеграції, як можна побачити з інформації, яка розміщена на сайті ВР, розглядає законопроекти тільки з погляду протиріччя або не протиріччя їх європейському законодавству без оцінки відповідності їх інтересам України. Але у всіх країнах ЄС є власне законодавство, і ніхто не вимагає його уніфікації. Потрібно тільки, щоб воно не заважало вільному руху товарів, послуг, капіталів, людей. Так що слід приділяти увагу саме тому, наскільки відповідають законопроекти економічним інтересам України, захисту її суверенітету, економічної безпеки, а не тільки тому, чи суперечать вони європейському законодавству.

Україна, ставши членом СОТ, придбала певні права і взяла на себе зобов'язання, які треба виконувати. Однак участь у СОТ не перешкоджає співробітництву згідно домовленостей, що містяться в регіональних і двосторонніх торговельних угодах. Є правила, що регулюють механізм укладання регіональних торговельних угод, прийняті 10.07.2006 р. (г. Доха, Катар) в результаті переговорів учас-

ників СОТ. У грудні того ж року Європейська комісія дала згоду на переговори відносно укладання угод про вільну торгівлю з Індією, Південною Кореєю, АСЕАН, Центральною Америкою (цікаво, що ЄС є учасником СОТ паралельно з усіма країнами-членами ЄС, що періодично породжує проблеми). Крім багатосторонніх угод, укладених у рамках міжнародних організацій (СОТ, Всесвітня митна організація та ін.), ЄС є учасником преференційних угод з окремими країнами або групами країн, що спрямовані на створення митних союзів або зон вільної торгівлі. ЄС бере участь у цілому ряді таких угод, більш відомих як угоди про асоціацію. Відповідно до положень ГАТТ країни-учасниці асоціацій вільної торгівлі, як правило, звільняють основну масу товарів з митних територій країн від імпорتنних мит і інших митних обмежень. Безліч двосторонніх угод про вільну торгівлю схвалив за останні роки Конгрес США [19]. При дослідженні проблеми співвідношення загального права СОТ із правом ЄС серед принципів тлумачення норм виділяється принцип збереження суверенітету [20].

Членство в СОТ — це не тільки певні обмеження, але й можливості правового захисту економічних інтересів з використанням механізмів СОТ. Це також можливість брати участь у подальшій еволюції права СОТ.

Виходячи із вищезазначеного, можна зробити висновок, що обмеження суверенітету окремих країн загальним правом СОТ не носять абсолютного характеру, і реальне обмеження визначається не стільки самим цим правом, скільки прагненням і вмінням (кваліфікацією, компетентністю) державного апарату застосовувати укладені угоди в діловій практиці, зокрема, при вирішенні конфліктних ситуацій. Треба використовувати правові можливості захисту своїх інтересів і протистояти зовнішньому негативному тиску.

1.2. Економічне самопосилення як умова забезпечення суверенітету

Юридичними засобами можна досягти багато чого, але економічний суверенітет не може бути забезпечений тільки за допомогою розумного правового врегулювання відносин з іншими країнами. Треба забезпечувати використання власного потенціалу нарощування економічної могутності. Тоді й домовлятися з іншими країнами буде легше.

При цьому треба враховувати, що у держави недостатньо бюджетних ресурсів для нарощування економічної міцї, тому доцільно, як відомо, створювати привабливі умови для активізації інвестиційної діяльності. Залучення як вітчизняних, так і іноземних інвесторів буде сприяти підвищенню економічної могутності України. При цьому важливо досягти розумного співвідношення державних інтересів та інтересів інвесторів, що дозволить залучити додаткові кошти та забезпечити економічну незалежність і економічне верховенство держави. У міру розвитку зростає необхідність в економічному співробітництві країн, особливо відносно розв'язання глобальних за своєю природою екологічних, енергетичних і продовольчих проблем [21, с. 45].

При цьому повинен враховуватися і сучасний власний, і історичний досвід інших країн. Відомим прикладом насильницького знищення економічного суверенітету політично суверенної держави є так звані Опійні війни, у результаті яких група капіталістичних країн силою нав'язала у ХІХ столітті Китаю систему нерівноправних договорів, що надали іноземному капіталу торговельні, митні й інші економічні й правові пільги та привілеї. Реакцією Китаю після поразок у цих війнах стала політика самопосилення [22, с. 38–39]. У результаті в остаточному підсумку економічний суверенітет КНР став забезпечуватися і матеріально, і юридично.

І, вочевидь, вірним напрямом забезпечення економічного суверенітету й у цей час є насамперед самопосилення, досягнення високого рівня економічної самодостатності й на цій основі реальної юридичної рівноправності в міжнародних економічних відносинах.

Внутрішня політика і, відповідно, система правового регулювання мають бути спрямовані на самопосилення держави, на досягнення такого рівня економічного розвитку, який забезпечував би йому гідне положення у світовій економіці й тим самим сприяв б вирішенню завдань підвищення добробуту громадян. Вирішення цього завдання вимагає забезпечення розумного використання гео-економічних факторів, зокрема, переваг географічного положення, внутрішньої стабільності, у тому числі стабільності господарського законодавства, протистояння і протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам економічної безпеки з використанням господарсько-правових і кримінально-правових засобів.

Правова система країни повинна не просто забезпечувати адаптацію до міжнародних правових актів, але і сприяти внутріш-

ноекономічному самопосиленню, захисту інтересів вітчизняних товаровиробників і споживачів. Ці завдання не можуть успішно вирішуватися тільки силами центральних органів держави. Необхідна правова форма координації й концентрації зусиль центральних, регіональних, місцевих органів самоврядування. Такою формою можуть бути затверджені Верховною і місцевими радами довгострокові, середньострокові, короткострокові плани економічного й соціального розвитку. У безплановому господарстві немає і не може бути необхідної координації роботи всіх ланок господарства й ефективної відповідальності за вирішення поставлених завдань, виконання даних громадянам зобов'язань і активної участі громадян в їхньому вирішенні. Повинні використовуватися такі правові форми, які сприяють спільній роботі з вирішення завдань усіх центральних і місцевих структур. Вони повинні дозволяти, не порушуючи прийнятих державою міжнародних зобов'язань, захищати інтереси вітчизняних товаровиробників і споживачів безпосередньо на місцях, тобто регіональними, місцевими, господарськими органами.

Центральні органи держави повинні забезпечувати розумний підхід до підписання міжнародних актів, щоб вони не обмежували економічний суверенітет країни. Цим, вочевидь, повинна займатися спеціалізована структура, про що сказано вище. А місцеві органи в якості «другого ешелону» повинні нейтралізувати можливий негативний вплив зовнішніх сил на вирішення економічних і соціальних завдань. Певні можливості для цього закладені в компетенції регіональних і місцевих органів і в цей час. Але використовуються вони недостатньо.

Загальнодержавній підтримці економічному суверенітету, самопосиленню країни повинен слугувати план соціально-економічного розвитку країни як загальний орієнтир для прийняття та оцінки рішень.

Це повинен бути не просто управлінський документ організаційно-координаційного значення, а й акт юридичний, що встановлює певні права і обов'язки всіх державних структур, і який є орієнтиром для структур недержавних.

Результати багаторічного глобального експерименту, названого перебудовою, а потім економічними реформами, «наближення» у 2010 р. до рівня розвитку 1990 р., демонструють, що не маючи конкретної мети і опрацьованого конкретного ділового плану її досягнення — ми прогресу не побачимо.

Гучні декларації, різного роду концепції, не пов'язані одна з одною галузеві та регіональні програми вирішення серйозних проблем не забезпечують. Потрібен комплексний загальнодержавний довгостроковий робочий план соціально-економічного розвитку країни. Не декларативний, а саме робочий, тобто заснований на економічних розрахунках, натуральних балансах виробництва і споживання продукції виробничо-технічного призначення і товарів народного споживання, балансах експорту — імпорту, будівництва, перевезень, створення нової техніки і технологій і тому подібних «матеріях», які можуть бути виражені кількісно із зазначенням конкретних часових періодів їх досягнення. При цьому необхідно не тільки назвати, але і кількісно окреслити цілі, на досягнення яких спрямований план, етапи просування до цих цілей і структури, відповідальні за їх досягнення. Загальнодержавний план повинен бути не тільки економічним, але і правовим актом. При хаотичному русі, коли правовим актом не встановлені конкретні строки і цілі, а також організації, відповідальні за їх досягнення, нічого путнього свідомо вийти не може.

Перший єдиний державний перспективний план розвитку народного господарства був розроблений, як відомо, у 1920 р. Державною комісією з електрифікації Росії — план ГОЕЛРО. Цей об'ємний документ (650 сторінок) розроблявся із залученням двох сотень вчених, передбачав конкретні завдання щодо розвитку електроенергетики та модернізації господарства на цій основі. План був розрахований на 10–15 р. і в основному виконаний до 1931 р. Ідея планування на основі розвитку енергетики виявилася актуальною і в кінці ХХ — початку ХХІ століть. У Японії розроблений і виконується Базовий енергетичний план, у США — Енергетична програма. І в Японії, і у США це дозволило отримати значний ефект [23, 24].

Виконання Базового енергетичного плану Японії дозволило істотно змінити структуру енергетичного балансу: якщо у 1973 р. питома вага нафти становила 71,3 %, то у 2006 р. — 7,8 % за рахунок збільшення виробництва атомної енергії (2,6 % і 30,5 % відповідно), використання більш дешевих вугілля (4,7 % і 24,5 %) і природного газу (2,4 % і 25,9 %). Реалізація Енергетичної програми США забезпечила зниження в короткостроковому періоді залежності країни від імпортової нафти, переведення промисловості на використання альтернативних енергоресурсів, збільшення обсягів власного видо-

бутку вуглеводнів, розширення використання нетрадиційних джерел енергії. Результатом вжитих зусиль стало скорочення питомої ваги нафти та природного газу в енергетичному балансі США на 78 % за період з 1973 р. по 1990 р. При цьому загальне економічне зростання на 50 %, що відбулося за той же період, викликало збільшення енергоспоживання всього на 9 %.

В Україні також розроблена Комплексна державна програма енергозбереження, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 05.02.1997 р. № 148, державна програма «Розробка і впровадження енергозберігаючих світлодіодних джерел світла та освітлювальних приладів», затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 09.07.2008 р. № 632, є Національна енергетична програма України до 2010 р., Енергетична стратегія на період до 2030 р. На жаль, реалізації зазначені програми не отримали, про що свідчить відсутність їх фінансування та нормативно-правових актів тактичного характеру, прийнятих на виконання цих програм, або з урахуванням їх положень. Відсутність інтересу як з боку суб'єктів господарювання, так і держави до взаємного партнерства на основі програм енергозбереження в чималому ступені продиктовано безadresністю останніх і невизначеністю мети такого партнерства, прав, інтересів і гарантій учасників цих програм.

Сказане вище не результат вільних міркувань, а відображення багаторічного досвіду як нашого власного, так і інших країн. Парадокс у тому, що багато країн, запозичивши і творчо удосконаливши досвід загальнодержавного планування, що сформувався у Радянському Союзі, добилися великих успіхів у розвитку економіки. Наші ж діячі, які робили погоду на початку дев'яностих років, що страждали комплексом неповноцінності, поквапилися в наслідванні московським «виконробам перебудови», повністю відмовившись від планування, замість того, щоб удосконалити його, реконструювати і модернізувати з урахуванням нових економічних умов. Парадокс полягає ще й у тому, що від планування відмовилися саме тоді, коли з'явилися економіко-математичні методи і комп'ютерні системи, що дозволяють усунути наявні у плануванні складності й недоліки. У потоці заснованої на політичній демагогії критичі радянської економічної системи без будь-яких серйозних обґрунтувань була «ущент зруйнована» система планування, ліквідовано Держплан — джерело економічної інформації, необхідної уряду для

розумного управління державними справами. Разом із брудною водою виплеснули і дитину.

Між тим, планування отримало нове дихання в багатьох країнах. Чотири-, п'яти-, семирічні плани після Другої світової війни розробляються й успішно виконуються в різній формі в багатьох країнах. Особливий інтерес для нас при нинішньому стані представляє досвід «Азіатських тигрів», які зробили завдяки плануванню стрибок з відсталості в перші ряди країн зі змішаною економікою. Добре відомі успіхи в економічному розвитку Японії, Китаю, Південної Кореї, Тайваню, Сінгапуру. Особливо цікавий досвід Японії, де давно складаються і виконуються довгострокові плани розвитку, координують роботу державного і недержавного секторів економіки. Ефективність загальнодержавного планування в Японії підтверджено півстолітнім досвідом [25, с. 48]. Хрестоматійним став досвід виходу із кризи 1929–1933 рр. Сполучених Штатів Америки при президенті Ф. Д. Рузвельті за допомогою загальнодержавної програми розвитку, що охопила територію, яка перевищує розміри України.

Що ж заважає нам використовувати випробуваний метод забезпечення розвитку і, зокрема, метод виходу із кризи? Та нічого, окрім відсутності професіоналізму та політичної волі у чиновників, а також демагогії деяких «теоретиків». До того ж у складі Міністерства економіки, створеного на базі ліквідованого на початку «перебудови» Держплану, немає підрозділу, який би піклувався про зведене планування соціально-економічного розвитку. Між тим, планування, під новомодною і не цілком адекватною назвою «прогнозування та програмування», передбачено ст. 85, 116 Конституції України і спеціальним законом, прийнятим у 2000 р. У ст. 11 Господарського кодексу України, прийнятому в 2003 р., з'явилося і поняття планування. Опубліковано чимало робіт, що присвячені плануванню, у тому числі солідних монографій [26]. Більш того, деякі дослідники прийшли до висновку про те, що «... ринкова економіка — перш за все планова економіка і першочерговим для неї завданням стає правильне переосмислення перспектив розвитку» [27, с. 8].

Справа не тільки в тому, що відсутність загальнодержавного плану не дозволяє цілеспрямовано вирішувати актуальні проблеми. Справа також у тому, що держава, не визначаючи цілей, до яких воно прагне, завдань, які у зв'язку із цим треба вирішувати, конкретних шляхів досягнень наміченого, поступово втрачає суве-

ренітет. Якщо держава не має предметного робочого довгострокового плану соціально-економічного розвитку країни, не здійснює постійного планування та реалізації запланованого ним самим, то вона перестає бути суверенним суб'єктом, що визначає свою політику. Вона стає об'єктом планування інших держав, пішаком в їх геополітичних іграх, що ведуться кожним гравцем у своїх інтересах на основі своїх довгострокових стратегій розвитку, які аж ніяк не обов'язково відповідають інтересам України. Таким чином, відмова від довгострокового предметного планування рівнозначна відмові від економічної та політичної самостійності, часткової або навіть повної відмови від суверенітету, шлях у нікуди. Саме таку картину ми і спостерігали, прийшовши у 2010 р. до рівня 1990 р. — знову до початку шляху. Пора його змінити.

Вказане дозволяє зробити висновок, що відмова від планування як нібито застарілого пережитку моторошного «тоталітарного минулого» завдає шкоду суспільству. І зараз є і необхідність, і можливість сформувати нову систему загальнодержавного соціально-економічного планування. Почати можна, наприклад, з більш широкого використання державою з метою сприяння соціально-економічному розвитку програмно-цільового підходу, який знаходиться в основі планування, до розв'язання загальнодержавних проблем [28, 29].

Програмно-цільові методи успішно застосовувалися і в нашій країні, і за кордоном при здійсненні великих проектів, які необхідно було виконати в найкоротший термін з гарантованим результатом і лімітованими ресурсами. Сучасним прикладом застосування названого методу, хоча в порівняно не дуже великому масштабі, може слугувати підготовка до чемпіонату Європи з футболу у 2012 р. («Євро 2012»).

Програмно-цільове управління при реалізації великих національних проектів (атомні проекти, ракетно-космічні проекти, ГЕС, газопроводи тощо) здійснювалося за наступною схемою. Проект і необхідні ресурси для його реалізації включалися у відповідні розділи п'ятирічних і річних планів соціально-економічного розвитку. Затверджувався науковий керівник (головний конструктор, головний проєктант), який професійно міг вести даний проект до досягнення поставлених цілей, головний науково-дослідний або проєктно-конструкторський колектив. Одночасно при здійсненні великих проектів в уряді виділявся відповідальний куратор, наділений всіма

урядовими повноваженнями, нерідко створювалося спеціалізоване міністерство (агентство). Від початку заходів до отримання кінцевого результату за заданий період часу міг бути складений графік, розгорнутий у часі, із зазначенням для кожного заходу необхідних для його виконання ресурсів. Така програмно-цільова модель могла досить чітко контролюватися, оскільки кожен її учасник був закріплений за певними заходами або їх групами і ніс відповідальність за їх виконання в потрібний термін з очікуваними результатами при ефективному використанні виділених для цих цілей ресурсів. Таким чином, досягалася синхронізація роботи всіх ланок єдиного управлінсько-науково-виробничого комплексу, прозорість управлінських процесів у режимі реального часу, формувався ефективний механізм для прийняття обґрунтованих рішень.

Разом із тим практика розробки, впровадження та функціонування комплексних систем управління виявила недостатність цих систем без їх інтегрування — як підсистем — в систему управління вищого рівня, в єдину комплексну систему державного планування й управління, необхідність інтеграції окремих програм і систем управління.

У теорії державного управління існують три головних підходи до формулювання основних принципів державного управління: правовий підхід; політичний підхід; управлінський (менеджерський) підхід. Разом із тим дійсно якісним може бути визнано лише таке державне управління, при якому всі три названих підходи будуть реалізовані повною мірою. Але це практично можливо тільки в рамках функціонування комплексної системи державного планування й управління на основі програмно-цільового підходу. При відсутності такої системи державне управління зводиться до хаотичного набору функціонування не пов'язаних єдністю мети і волі функціонерів держапарату, а програмно-цільовий підхід до вирішення важливих загальнодержавних завдань просто втрачає сенс. Це підтверджує той факт, що в Україні за останні 12–13 років прийнято як закон близько п'ятдесяти загальнодержавних цільових програм у різних сферах. Зрозуміло, що більшість програм відповідають волі народу, Конституції і забезпеченню прав і свобод громадян. Однак з них немає жодної реалізованої навіть наполовину. Більш того, відсутня взагалі практика регулярного контролю та звітів про їх виконання. Під ці програми були задіяні людські і ма-

теріальні ресурси, бюджетні кошти, але вони, мабуть, не приведені у відповідність і не пов'язані з іншими численними програмами, і ніхто не відповідає за їх виконання.

Щоб почати формування довгострокового робочого загальнодержавного плану соціально-економічного розвитку, доцільно здійснити інвентаризацію всіх раніше затверджених загальнодержавних програм, визначити їх спільну мету, виділити основну спрямованість, головний стрижень, з урахуванням і спираючись на ті, які можливо зберегли актуальність, зведення в цілісну збалансовану систему. Покласти цю роботу доцільно на Міністерство економіки, яке може залучити до її виконання власний науково-дослідний інститут, а при необхідності — інші міністерства та науково-дослідні організації.

Два десятки років ми живемо без плану, яким була б визначена розумна стратегічна мета соціально-економічного розвитку, її якісні й кількісні параметри та конкретні шляхи, засоби, етапи її досягнення. У результаті немає необхідного соціально-економічного прогресу. Залишаємося на рівні, що давно перевершений багатьма країнами, які раніше були менш розвиненими, ніж Україна. У той же час спостерігається прагнення деяких впливових сил заробляти не на розвитку реального сектора економіки, а на комерції посередницького невиробничого характеру, які часто є чисто спекулятивного або лихварського толку. У чому ми помітно досягли успіху, так це у складанні схем тінізації комерційної діяльності, ухиляння від сплати податків, рейдерських захопленнях, угодах і махінаціях, що виражаються у розбазарюванні спадщини, що дісталася від часів Радянського Союзу. Колись марнотратство спадщини вважалося злочином, за який можна було потрапити у в'язницю. Масштаби марнотратства природних ресурсів, основних виробничих фондів отримали у нас глобальний характер, але ніхто до цих пір не поніс за це належної відповідальності. Тому що розбазарювання прикривається словами на кшталт «перехід до ринку», «приватизація», «комерціалізація» і т. п. У результаті комерціалізація вилилася в масову тінізацію і криміналізацію економіки, охопила всі сфери суспільства, у тому числі і сферу духовну. «Суцільна комерціалізація» явно перевищивши розумну міру, необхідну в кожній справі, ні до чого доброго не привела. Але є сили, які хотіли б перевищувати міру і далі. При цьому тривають лицемірні розмови про духовне відродження, про боротьбу з корупцією і тому

подібних позитивних процесах, хоча вже ясно, що в умовах глобальної комерціалізації, що диктується ідеологією ринкового фундаменталізму, цього не зробити.

Оцінка останнього двадцятиріччя в житті країни свідчить, що економічної незалежності, економічного суверенітету ми всі ще повною мірою не досягли. Для того, щоб досягти цієї мети, необхідні спільні зусилля всіх державних структур, територіальних громад, господарських організацій, треба скоординувати та організувати їх діяльність на основі єдиного загальнодержавного проекту, забезпечити матеріальну та моральну зацікавленість у його виконанні, в мобілізації для цього всіх наявних природних, виробничих, інтелектуальних ресурсів. Багато хто розуміє, що відмова від планування — результат некомпетентності урядів, що швидко змінювалися, а також сприйняття рекомендацій американських радників, не зацікавлених у сильній економіці незалежної України. Допомогли в цій справі і деякі наші власні «грантоїди». Необґрунтованість ринкового фундаменталізму підтверджена практикою нашої і багатьох інших країн. Але прихильники цієї ідеології не припиняють спроб впливати на діяльність уряду. Це, нажаль, знайшло відображення, наприклад, і в Державній програмі економічного і соціального розвитку на 2010 р. (далі — Програма 2010). З одного боку, ця Програма передбачала розробку в III-му кварталі 2010 р. проекту закону про довгострокове стратегічне планування, що можна привітати. Наявні Закони дозволяли розпочати таке планування ще 10 (і навіть 15 років) тому, але це зроблено не було. Добре, якщо новий Закон нарешті зобов'яже це зробити. Однак насторожує той факт, що поряд з пунктом 5.6.1, що націлює на використання планування в якості інструменту держрегулювання, є й інший пункт, що націлює на щось протилежне — на подальшу комерціалізацію. У п. 4.4.1 Програми 2010 передбачено невідомо ким внесене «ноу-хау» — підготовка проекту Комерційного кодексу. До публікації в Інтернеті проекту зазначеної програми не тільки не було концепції такого кодексу та її обговорення, як це потрібно, і як це робиться у подібних випадках, але і взагалі ніхто ані в загальній, ані в науковій пресі такої пропозиції не висловлював і не обґрунтовував. Не було організовано обговорення проекту фахівцями. Після публікації в Інтернеті проекту кількома вченими і фахівцями апарату ВР пропонувалося п. 4.1.1 з Програми 2010 виключити як необґрунтований і, крім того, як та-

кий, що не відповідає темі розділу — «Реформування відносин власності». Це зауваження чомусь не враховано. Щоправда, у проєкті відповідальним за виконання п. 4.1.1 зазначалося Мінекономіки. Тепер же на перше місце серед групи виконавців поставлено чомусь Міністерство юстиції. Невмотивоване і поспішне внесення до Програми п. 4.1.1 і швидка заміна відповідального за його виконання — це свідчення, з одного боку, не відпрацьованості питання, а, з іншого, чийогось наполегливого лобювання. Можна припускати, лобювання тих сил, які віддають перевагу «зароблянням грошей з повітря», а не розвитку реального сектора економіки.

Чинне законодавство забезпечує певне поєднання держрегулювання і ринкової саморегуляції. Це поєднання можна і потрібно оптимізувати. Але для цього треба вдосконалювати держрегулювання, а не посилювати комерціалізацію. Удосконалити держрегулювання можна шляхом використання в його механізмі загальнодержавного планування. Комерційних засад у діючих кодексах та інших законах — більш ніж достатньо. Ще один «суцільний комерційний» не потрібен, він був би «третьою зайвий».

Пропозицію про підготовку проєкту Комерційного кодексу невірно було б розглядати як невинну «техніко-юридичну помилку». Це є одним з юридичних проявів ідеології деіндустріалізації України, перетворення її з передової індустріально-аграрної у країну комерсантів-торговців чужими товарами, лихварів і дрібних крамарів. У результаті такої ідеології згортається власне промислове виробництво, промисловість падає, пропорційно зростає посередницька діяльність, у значній мірі спекулятивна і тіньова. Замість інновацій, повсюдного поширення передових виробничих технологій — посередницька комерційна діяльність, лихварство під захмарні відсотки і торгівля, вірніше спекуляція, іноземним ширвжитком. Діяльність, що заподіює шкоду вітчизняним товаровиробникам, вітчизняним інженерам, робітникам, всьому народу. У Києві, наприклад, «лягли» по суті всі промислові підприємства. Навпаки з'явилася маса комерційних «посередників», які швидко розбагатіли, спекулянтів і «банкірів», які не кредитують економіку, а паразитують на ній.

У розвинених країнах прогрес господарського законодавства йде від торгового, комерційного у XIX столітті до промислового, виробничого в XX і XXI столітті. У нас же хтось хоче «розвивати» його навпаки. Створюється враження, що хтось добився включення

в текст аналізованого пункту щоб надалі була можливість заробити на підготовці ще одного кодексу, посилаючись в якості авторитетної підстави на «вимогу Програми». Подібне в нашій законотворчій практиці вже зустрічалося. Проглядається почерк радників, які сповідують ринковий фундаменталізм, і інших «лібералмонетарістів» і «грантоїдів». Двадцять років діяли за їх рецептами. Чи не час цю практику припинити?

Чи не час просто як слід працювати, розумно вирішуючи конкретні питання і реалізуючи наявні великі можливості забезпечення соціально-економічного розвитку власним розумом і власними силами? У всякому разі, набагато ефективнішою є повсякденна робота, спрямована на виконання конкретного плану (саме плану, а не чергового набору різнокаліберних «заходів»), ніж постійна метушня, звана чомусь реформуванням. Коли не знають, що саме потрібно конкретно зробити для вирішення проблем у певній сфері, кажуть, що її потрібно реформувати. Такий підхід дуже схожий на симуляцію діяльності, що кипить. Як кажуть, «роботу працювати треба». І не методом «стогування» різних пропозицій і «прожектів», а за продуманим робочим планом. А закони, у тому числі кодекси, треба модернізувати, а не архаїзувати.

«Перехід до ринку» мотивували тим, що «не треба винаходити велосипед». Але ринок вперед не повів — чужий велосипед на підйом нас не вивів, а свій, на якому вміли їздити, відкинули. Практика ж показала, наш «велосипед» треба було модернізувати, а не замінювати архаїчним ринком, і що в державній власності повинна бути достатня величина активів, що дають прибуток, доходи бюджету і тим самим можливість впливу на всіх суб'єктів господарювання в загальнодержавних цілях. Повинно бути розумне держрегулювання, що включає планування. Необхідна функціонуюча система обов'язкової систематичної оцінки ефективності діяльності державних і комунальних підприємств, що забезпечує порівняння результатів роботи, моральне і матеріальне стимулювання підприємств, раціональне використання публічної власності (у тому числі шляхом прозорого обчислення і публікації відповідних рейтингів). Персонал підприємств всіх форм власності має брати участь в управлінні підприємством і тим самим здійснювати внутрішній контроль за якістю роботи керуючих і виконанням підприємством соціальних функцій.

Треба застосовувати і удосконалювати всі відомі методи наукової організації праці й управління, що використовувалися у нас і успішно використовуються в інших країнах, не сподіваючись тільки на ринкову саморегуляцію і не прикриваючи недостатню ефективність сучасної економічної науки новомодними американізмами.

Рекомендацій із конкретних напрямів посилення економіки є велика кількість. Проводити їхню інвентаризацію в цій роботі немає необхідності. Але можна звернути увагу на використання тих, де особливо можливим і доцільним є об'єднання зусиль центральних і місцевих органів.

Одне з них — забезпечення енергозбереження у всіх галузях економіки, особливо в ГМК, ЖКГ. Проблема енергозбереження набула глобального характеру, її вирішення пов'язано і з міжнародною інтеграцією. Енергетичні плани, як сказано вище, лежать в основі економічного планування найбільш розвинених країн (наприклад, США, Японії, Франції). У той же час енергозабезпечення багато в чому пов'язане з координацією відповідної роботи безпосередньо в регіонах, особливо в місцях функціонування підприємств гірничо-металургійного комплексу — найбільшого споживача енергоресурсів. Є певний досвід спільної діяльності в цьому напрямі різних структур. Але не всі можливості ще використовуються.

Значення енергозбереження для України багатоаспектне. Основні функції проявляються в тому, що енергозбереження є:

- фактором забезпечення економічної безпеки;
- ключовим аспектом енергетичної політики України;
- перспективним напрямом оздоровлення екології в Україні;
- пріоритетним способом стабілізації економіки України.

Україна має певний власний енергопотенціал, обумовлений природними запасами кам'яного вугілля та деяких інших енергоносіїв, однак для задоволення потреб економіки їх недостатньо. На цей момент у результаті неефективного використання наявної паливно-енергетичної бази питома вага первинних вуглецевих енергоресурсів (природного газу та нафти) у структурі енергоспоживання становить близько 60 %, при цьому частка природного газу в енергобалансі за останні три роки становить 41–43 %. Враховуючи той факт, що за рахунок власного видобутку Україна задовольняє потребу у природному газі лише на 24–27 %, у нафті — на 10–12 %, рівень залежності національної економіки від імпорту енергоресурсів

в умовах збереження монополії їхньої поставки на ринок України є значним. Негативне значення положення, яке склалося, полягає, насамперед, у його несприятливому впливу на рівень національної безпеки (економічної, енергетичної, військової, інформаційної, екологічної, технологічної, продовольчої та ін.) [30, с. 474–482].

Частина дослідників енергетичну безпеку пов'язує з надійністю енергопостачання, незалежно від джерела поставок. Так, У. Мунтіян характеризує енергетичну безпеку як «стан захищеності держави (регіону), суспільства, громадян, народного господарства від погрози дефіциту або порушень у забезпеченні обґрунтованих потреб в енергії економічно доступних паливно-енергетичних ресурсів як у нормативних умовах, так і в надзвичайних ситуаціях» [31].

Висловлену позицію підтверджує і легальне визначення енергетичної безпеки, що міститься у ст. 1 Закону України «Про електроенергетику», де під такою безпекою розуміється стан електроенергетики, який гарантує технічно й економічно безпечне задоволення поточних і перспективних потреб споживачів енергії й охорону навколишнього природного середовища [32]. Багато дослідників відводять центральне місце серед пріоритетів енергетичної безпеки енергетичній незалежності держави [33]. Саме в цій сфері особливо необхідна ефективна політика самопосилення, забезпечення ефективного використання наявної паливно-енергетичної бази, диверсифікованості джерел і шляхів поставок в Україну енергоносіїв.

Прийнятність висловленої позиції підтверджується Концепцією діяльності органів виконавчої влади в забезпеченні енергетичної безпеки України, згідно з якою енергетична безпека України базується на закладеній у Національній енергетичній програмі України ідеї максимально можливого задоволення потреб держави в паливно-енергетичних ресурсах за рахунок економічно обґрунтованого підвищення обсягів їх власного видобутку (вироблення) і зниження залежності від імпорту енергоносіїв [34]. Указом Президента України від 10.12.2010 р. про рішення РНБО від 17.11.2010 р. — «Про виклики та загрози національній безпеці України в 2011 р.» Кабінету Міністрів доручено вжити заходів з формування та введення зведеного енергетичного балансу як одного з основних інструментів стратегічного планування розвитку енергетичного сектора економіки, орієнтованого на власні ресурси й альтернативні джерела енергії.

На цьому етапі загальносвітові запаси енергоресурсів дозволяють забезпечити глобальну енергетичну безпеку. Однак у розрізі окремо взятої держави ступінь загрози, з погляду ресурсної достатності, відрізняється. Так, в Україні «провідним» енергоресурсом є природний газ, потреби якого за рахунок власного видобутку задовольняються на рівні 24–27 %, відповідно ззовні надходить понад 70 %. Згідно з оцінками фахівців, прийнятним з погляду безпеки є співвідношення 0,62/0,38.

Зростаючі обсяги закупівель енергоресурсів за цінами світового ринку створюють відчутне навантаження на Державний бюджет України. Так, у 2009 р. планові надходження імпортного природного газу склали *33000 млн м³* на загальну суму понад *7,5 млрд* дол. США [35], що склало 24,02 % доходів Державного бюджету України на той же період [36]. В умовах дефіцитності коштів Державного бюджету зростає і проблема забезпечення економічної доступності енергоресурсів. Крім того, значні обсяги фінансування закупівлі енергоносіїв ставлять під загрозу виконання завдання з побудови соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні, оскільки в умовах збільшення обсягу коштів, виведених за територію України, головною статтею «економії» є соціальні програми.

Зниження загрози енергетичної безпеки можливо за рахунок проведення зваженої енергетичної політики, де одне із центральних місць повинно надаватись енергозбереженню.

Незважаючи на очевидну важливість енергетичної безпеки для забезпечення сталого економічного розвитку, в Україні не визначені ані цілі, ані напрями державної енергетичної політики як частини економічної політики. Чималою мірою такому положенню сприяє й невизначеність законодавства. Так, згідно зі ст. 116 Конституції України та ч. 1 ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» здійснення державної політики покладається на Кабінет Міністрів України [37]. Основні напрями державної економічної політики перераховані у ст. 10 ГК України. На жаль, енергетична політика як напрям державної політики відсутня, незважаючи на її первинність відносно реалізації багатьох із зазначених у статті напрямів (цінова, антимонопольно-конкурентна, бюджетна політика) [38]. У цьому зв'язку уявляється виправданим доповнення ч. 1 ст. 10 ГК України абзацом дванадцятим наступного змісту: «енергетична політика, спрямована на забезпечення надійності енергозабезпечення».

чення, раціонального використання енергії й енергетичних ресурсів суб'єктами господарювання».

Енергозберігання є пріоритетним способом стабілізації економіки України. До теперішнього часу Україна досягла критичного рівня енергоспоживання. Так, станом на 2008 р. Україна займала 11 місце у світі зі споживання природного газу (66,3 млрд м³) [39]. Згідно до оцінок Міжнародного енергетичного агентства питома енергоспоживання в Україні у 2006 р. становило 0,5 кг нафтового еквіваленту (н. е.) на 1 дол. США ВВП. Для порівняння, питома енергоспоживання в аналогічному періоді в Німеччині і Японії становило 0,16 кг н. е. / дол. ВВП, у США — 0,22 кг н. е. / дол. ВВП, середнє загальносвітове значення — 0,21 кг н. е. / дол. ВВП [40, с. 35]. За підсумками 1-го півріччя 2009 р. цей коефіцієнт, згідно з інформацією Національного агентства України з питань забезпечення ефективного використання енергетичних ресурсів склав 0,628 кг н. е. / грн ВВП [41], тобто 0,48–0,51 кг н. е. / дол. ВВП, що не дозволяє говорити про істотні зміни в енергоспоживанні. Надлишкову енергоємність демонструють практично всі галузі економіки України. Так, наприклад, питома вага витрат на паливно-енергетичні ресурси у структурі виробничих витрат вітчизняного сільгоспвиробника вдвічі перевищує аналогічний показник сільгоспвиробників у США, що, за оцінками фахівців, є критичним чинником для життєздатності більшості суб'єктів господарювання галузі [42].

Підприємства ЖКГ України, на які доводиться близько 25 % усього енергоспоживання, при наданні послуг з опалення в перерахуванні на 1 м² опалювальної площі споживають у середньому 1,4 т у. п., що в 1,5 рази перевищує аналогічні показники США, і в 2,5–3 рази — Швеції — країни з більш суворим, ніж в Україні, кліматом [43]. У цілому галузь ЖКГ України споживає обсяг природного газу, порівнянний із газоспоживанням усього господарського комплексу Польщі, причому ВВП останньої перевищує українські показники в 8 разів [44].

Загальна вимога законодавства про житлово-комунальні послуги щодо встановлення цін (тарифів) на ці послуги на підставі економічно обґрунтованих витрат на рівні, який не може бути нижче собівартості, обумовила пропорційне збільшення енергоємності зростання тарифів, що, у свою чергу, збільшує собівартість промислової продукції, яка випускається в Україні, знижує життєвий

рівень населення, незважаючи на субсидії малозабезпеченим категоріям споживачів.

Підприємства металургійної промисловості при виробництві 1 т чавуну споживають 750 кг у. п., у той час як у західних країнах для аналогічного виробництва необхідно — 230–270 кг у. п. [45]. До об'єктивних причин збільшення енергоспоживання відносять старіння устаткування та дефіцит коштів на його реконструкцію та модернізацію (у ЖКГ показник зношення нерідко перевищує 50 %) [46], недосконалість технологій, а також недостатність правового регулювання відносин у сфері енергоспоживання [47]. Останнім часом у зв'язку із кризою, що охопила світову економіку, одним з головних факторів збільшення енергоемності вітчизняного ВВП стало зменшення обсягів виробництва, внаслідок чого відбулося збільшення в собівартості частки умовно-постійних витрат, до яких відноситься й електроенергія.

У той же час існують і суб'єктивні фактори: безгосподарська енергомарнотратність, що породжена відсутністю впливу цінового фактора на ефективність використання енергоресурсів, яка обумовлена можливістю компенсації нераціональних енерговитрат за рахунок підвищення цін на кінцеву продукцію; ігнорування положення Закону України «Про енергозбереження» в частині обов'язкового обліку, контролю й регулювання споживання паливно-енергетичних ресурсів як з боку суб'єктів господарювання, так і органів спеціального керівництва і контролю.

У цей час законодавство про енергозбереження, крім базового Закону «Про енергозбереження» 1992 р., включає близько 400 нормативно-правових актів різної юридичної сили. У той же час існуюча неузгодженість, як внутрішня (між цими актами), так і зовнішня (між ними й іншими нормативно-правовими актами), знижує ефективність реалізації його норм. З метою забезпечення енергозбереження Законом України «Про енергозбереження» передбачений економічний механізм енергозбереження, який охоплює засоби позитивного й негативного стимулювання енергозбереження, однак значна частина їх залишається лише декларацією. Необхідно забезпечити їхню реалізацію шляхом використання наступних заходів.

Стандартизація й нормування покликані встановити «еталонний» обсяг раціонального енергоспоживання. Статтею 19 Закону закріплена обов'язковість енергетичних стандартів, розподілені

обов'язки з розробки стандартів між органами державної влади, передбачена відповідальність за їхнє недотримання. Однак стан розробки стандартів залишається незадовільним: енергетичною стандартизацією охоплені лише деякі галузі господарської діяльності (бюджетна галузь, водопровідно-каналізаційне господарство, деревообробна промисловість). Для інших галузей діють норми енергоспоживання, більша частина яких не переглядалася більш ніж 10 років, і які не враховують досягнень НТП, що не дозволяє знизити енерговитрати.

Актуалізація енергетичних стандартів — досить трудомісткий процес, що припускає постійний моніторинг науково-технічних досягнень у різних сферах, здійснювати який Національне агентство з ефективного використання енергоресурсів не може як через відсутність відповідних повноважень, так і через широту розроблювальних науково-прикладних напрямів. Разом з тим, як свідчить закордонний досвід «осучаснення» енергетичних стандартів, істотну допомогу в реалізації цього завдання може виявити залучення суб'єктів господарювання.

Ізцією метою доцільно доповнити Закон «Про енергозбереження» ст. 20—1 наступного змісту: «Стаття 20—1. Порядок встановлення та зміни енергетичних стандартів».

1. Установлення і зміна енергетичних стандартів здійснює НАЕР України в межах своїх повноважень за результатами щорічно проведеного конкурсу на звання енергоефективного виробника року у відповідній галузі економіки.

2. До участі в конкурсі допускаються суб'єкти господарювання незалежно від форми власності. Звання енергоефективного виробника привласнюється учаснику, що виробляє продукцію (роботи, послуги) у відповідній галузі економіки, енергоефективність якої вище рівня, встановленого діючими енергетичними стандартами.

3. НАЕР України щорічно на підставі показників енергоефективності, досягнутих учасниками-переможцями у відповідній галузі, вносить зміни у відповідний енергетичний стандарт.

4. Порядок проведення конкурсу на звання енергоефективного виробника визначає Кабінет Міністрів України».

Проведення державної експертизи з енергозбереження покликане попередити появу на ринку неефективної, з погляду енерговитрат, продукції (робіт послуг).

Одним із ключових об'єктів експертизи є проекти будівництва нових і розширення діючих об'єктів і підприємств із річним споживанням теплоенергетичних ресурсів у тисячу й більше тонн умовного палива. Спочатку експертиза з енергозбереження проводилася відносно проектної-будівельної документації (первісний контроль енергоефективності). Дотримання показників енергоефективності проекту, який пройшов експертизу (наступний контроль енергоефективності), перевірялося Державною інспекцією з енергозбереження при прийнятті об'єкта в експлуатацію (представники інспекції включалися до складу робочої й приймальні комісії). Така практика відповідає вимогам Директиви ЄС 93/76 ЄС з обмеження викидів двоокису вуглецю.

Однак з 01.01.2009 р., згідно з новою редакцією Порядку прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, таке прийняття здійснюється одноосібно органами Державної архітектурно-будівельної інспекції на підставі проектної документації й акта готовності об'єкту до експлуатації, підписаного генпроектною, генпідрядною, субпідрядною організаціями, страховою компанією, замовником. Висновок Державної інспекції з енергозбереження про дотримання параметрів енергоефективності для видачі сертифікату відповідності не потрібно.

Відсутність належного контролю енергоефективності об'єктів будівництва приводить до зведення будинків, експлуатація яких вимагає значних енерговитрат. Висока енергоємність, відповідним чином, відображається на обсягах енергоспоживання підприємств, що надають житлово-комунальні послуги, вартості та якості таких послуг, рівні їхньої оплати споживачами та фінансово-економічному стані всього сектора ЖКГ.

Як варіант підвищення енергозберігаючої складової в будівництві пропонується доповнити перелік, що визначає документи, які надаються Державною архітектурно-будівельною інспекцією, у п. 2 п. 3 Порядку прийняття в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів, словами «висновок державної експертизи з енергозбереження».

Альтернативна енергетика в Україні, незважаючи на сприятливі рельєфно-кліматичні умови, залишається малорозвиненою через відсутність ефективної державної підтримки. Основним елементом такої підтримки до 2008 р. виступало цільове фінансування будівни-

цтва вітроустановок за рахунок коштів, що надходять від введення до складу оптового тарифу на 1 кВт/год «традиційної» енергії цільової надбавки (0,75 %). Наступна заміна спеціальної цільової надбавки збором у вигляді цільової надбавки призвела до неможливості використання цих коштів для будівництва вітроустановок. Збір встановлюється у твердій сумі, що стягується, незалежно від обсягу реалізації «традиційної» енергії. Сума збору надходить у бюджет і, не маючи цільового призначення, може бути використана на будь-які потреби, не пов'язані з альтернативною енергетикою. З 01.01.2010 р. збір скасований, замість нього згідно з ч. 2 ст. 17 Закону «Про електроенергетику» у структурі оптового тарифу можуть передбачатися видатки на фінансування розвитку нетрадиційних джерел енергії. Ким передбачатися, в якому розмірі Закон не уточнює.

У зв'язку із цим доцільно «повернути» до складу оптового тарифу спеціальну цільову надбавку. Для забезпечення ефективного її використання відповідно до цільового призначення необхідно передати повноваження з акумуляування надбавок Державному фонду енергозбереження, створеному у складі НАЕР.

Варіантом практичної реалізації такої пропозиції може бути викладення ч. 2 ст. 17 Закону «Про електроенергетику» в наступній редакції: «Оптовий тариф на електроенергію містить у собі цільову надбавку в розмірі 0,75 %. Сума цільової надбавки підлягає перерахуванню в Державний фонд енергозбереження».

Зниження конкурентоспроможності вітчизняних підприємств у результаті високої енергоємності й, як наслідок, падіння попиту на їхню продукцію як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках, має негативні наслідки як для самих підприємств (зниження прибутків, скорочення інвестиційних ресурсів і т. д.), так і для держави, зокрема, у вигляді пропорційного зменшення податкових відрахувань у бюджет [48].

В умовах економічної кризи втручання держави із властивим їй механізмом правового регулювання відносин у сфері енергоспоживання не має альтернативи.

Енергозбереження є елементом економічної, екологічної безпеки і являє собою складний механізм забезпечення раціонального енерговикористання в народному господарстві, який включає систему різних способів економічного і правового впливу на енергоспоживання як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівнях. Впроваджен-

ня енергозбереження є запорукою забезпечення національної безпеки України за допомогою створення передумов для економічного розвитку держави в умовах дефіциту власних енергоресурсів, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, поліпшення фінансово-економічних показників їх діяльності й життєвого рівня населення.

Вирішення проблем енергозбереження з метою самопосилення країни вимагає постійної скоординованої діяльності центральних і місцевих органів на основі єдиного загальнодержавного плану економічного й соціального розвитку країни. У цей загальний план може бути також вбудований спеціальний проект типу знаменитого проекту ГОЕЛРО. У нинішніх умовах подібний план повинен забезпечувати використання прав як центральних, так і місцевих органів з метою твердого дотримання правил енергоспоживання й енергозбереження, застосування передбачених законом санкцій до організацій і громадян-правопорушників. Без чіткого планування виробництва й споживання всіх видів енергії й застосування заходів відповідальності посилення економіки не забезпечити.

Інвестиційна привабливість країни залежить не стільки від «ринковості» її економіки, як це багато років повторювали деякі наші ринкові фундаменталісти і їхні закордонні радники і спонсори, а від визнання потенційними інвесторами ринку регульованим, а не стихійним і непередбаченим. Директор великої Гонконгської компанії, що виграв тендер із придбання британських активів французької енергетичної компанії пояснив, що з метою диверсифікованості джерел прибутку його компанія активно вкладала також кошти у крупні проекти в Австралії, Канаді та Великобританії, «де ринки строго регулюються державою і приносять стабільний прибуток» [49, с. 6].

Зарубіжний досвід не дає підстав вважати доцільною й ефективною політику приватизації електростанцій і електромереж, що здійснювалася в Україні до останнього часу. В усякому разі, переконливих даних про її ефективність немає. У той же час, наприклад, найкрупнішою у світі з ринкової капіталізації є енергокомунікабельна компанія Electricite de France, яка контролюється французькою державою. Вона управляє 59 атомними електростанціями і виробляє 80 % електрики Франції. А Франція, як відомо, не відстала країна [49, с. 6].

Нашому Міненерговугілля слід було би вивчати досвід різних країн і не завадило б використовувати власний минулий досвід.

1.3. Економіко-правові орієнтири міжнародній інтеграції

Правове забезпечення економічного суверенітету необхідно порівнювати з глобальною геополітичною метою, яка включає і мету геоекономічну. Така мета може бути визначена у стратегічному плані розвитку країни з урахуванням географічного стратегічного положення України на територіальному стику ЄС і СНД у Причорноморському просторі. У спеціальних дослідженнях цей район отримав назву Циркумпонтійської зони, а енергетика культур, що вирости навколо цього простору, відіграє велику роль в історії як Європи, так і Азії [50]. Держава зобов'язана використовувати вигоди географічного положення як важливий природно-економічний ресурс, користуватися їм для посилення своєї ролі в міжнародних структурах.

У сучасних реальних умовах економічному суверенітету можуть сприяти дружні зв'язки як з СНД, так і з ЄС, які підкріплені взаємовигідними багатобічними і двосторонніми договорами. Зміст таких договорів, права і зобов'язання, які ними закріплюються, повинні забезпечувати баланс інтеграції і суверенітету. Це завдання повинне вирішуватися як системою договорів в цілому, так і до певної міри кожним із них. Повинен бути попередній аналіз (експертиза) на дотримання вказаного балансу, допустимого і доцільного рівня (ступеня) інтеграції.

Американські фахівці в області зовнішньої політики давно прийшли до висновку, що «пріоритети Європи і Америки в області зовнішньої політики надзвичайно відрізняються, і ці відмінності все збільшуються... деякі з цих обтяжливих моментів мають наочний характер..., але багато що свідчить про якнайглибші відмінності в поглядах на природу міжнародної політики як такої». Уряд США «відрізняється абсолютно певним гегемоністським поглядом на світ, а для більшості європейців, навпаки, характерний глобалістський підхід» [51].

Зовнішньополітичним наслідком цієї відмінності, який сам впадає в очі, є те, що як у Сполучених Штатах Америки, так і в Європі трансатлантичні відносини опустилися на нижчу позицію в ієрархії пріоритетів зовнішньої політики. Для Америки Європа — це корисний ресурс для підтримки американських дій, місце, де шукають взаємодоповнюючі можливості, щоб формувати спонтанні коаліції з тих, хто володіє волею і в якійсь мірі здібностями. Але для

Вашингтона в сенсі його основних інтересів і завдань Європа представляється сьогодні просто менш значущою, чим за часів «холодної війни». З іншого боку, для європейських держав із зникненням радянської загрози роль Америки як «захисника» стала неактуальною і непотрібною, тоді як її присутність як миротворчої сили не є більш виправданою, зважаючи на прогрес європейської інтеграції. Завдання інтегрувати частину Європи, яка залишилася, в зону світу — ця справа виключно самих європейців, а Америці відводиться при цьому у кращому разі роль підтримки даного процесу. Навіть стабілізація «околиць Європи» — від Балкан на півдні до Туреччини, Кавказу і України на сході — це завдання, керівництво яким європейцям необхідне все більше і більше брати на себе.

Зваженою видається позиція голови ВР України, який вважає, що «реалізація підтриманою раніше Верховною Радою ініціативи про єдиний економічний простір в рамках СНД не загрожує суверенітету України, бо саме там наші ринки збуту і люди, які пристосовані до нашої продукції» [52]. Раніше він також заявляв, що треба зробити все, щоб забезпечити перший і визначаючий напрям безпеки — це налагодження добросусідських, прогнозованих і результативних відносин з нашими сусідами і працювати також зі всім світом, з міжнародними організаціями, виходячи в першу чергу з інтересів нашої країни [53].

Післявоєнна практика свідчить про те, що протистояти (а тим більше ефективно протидіяти) геополітичному і геоекономічному тиску (фактично — управлінню світом) з боку США, їх саморисливій політиці жодна країна Європи і навіть ЄС в цілому не може. Протистояти з великою напругою країні, яка друкує долари з потреби, міг довгий час тільки Радянський Союз. Але і його все ж таки розвалили. Тепер врівноважуючою силою, що забезпечує стримуючий вплив на політику США (а надалі можливо і КНР або об'єднаної ісламської держави) зможе тільки об'єднання зусиль ЄС і СНД, формування єдиного економічного простору ЄС і СНД, так би мовити Панєвропи. У політичному плані країни ЄС і СНД з певної мірою об'єднані Радою Європи, Організацією з забезпечення безпеки (ОБСЄ). Є і широкі культурні, торгові, транспортні зв'язки. Але все таки рівень економічної інтеграції і в найближчій, і в подальшій перспективі може бути підвищений. У такому новому об'єднанні можливий і необхідний ступінь економічного сувере-

нітету. Важливим для нас вважається також те, що умови членства в СНД на даний час значною мірою менш, ніж членство в ЄС, в який-небудь спосіб ущемляють економічний суверенітет країн-учасниць обмежувальними зобов'язаннями. Але в геоекономічному плані Україна зацікавлена в тому, щоб брати участь і в ЄС, і в СНД. Досвід Англії свідчить про те, що можна бути членом ЄС і в той же час — членом Британської співдружності націй, а також підтримувати особливі відносини із США. Україна мала б віддати перевагу об'єднанню в тій або іншій міжнародно-правовій формі економічного простору країн ЄС і СНД. Одним із варіантів такого об'єднання може бути вступ в ЄС Російської Федерації, Казахстану, Білорусії, Молдови. Тенденція до поступового зближення, прагнення до посилення інтеграції в деяких впливових кругах існує (це підтверджується, зокрема, членством в Раді Європи, в ОБСЄ). Треба сприяти реалізації такого прагнення. У цьому випадку географічне положення і деякі культурно-історичні властивості (особливості) України дозволяють виступати їй ланкою, яка поєднує ці співтовариства, і в перспективі стати геоекономічним центром загального для ЄС і СНД економічного простору від Атлантики на заході до басейну Єнісею включно на сході. Така перспектива, яка підтримується відповідними правовими актами, сприяла б економічному посиленню України, створенню комфортного зовнішнього оточення (конфігурації), забезпеченню її безпеки і суверенітету в умовах міжнародної інтеграції. Для названої геоекономічної зони характерна тенденція економічного розвитку переважно із заходу на схід. Ця тенденція може безперешкодно і з користю для всіх продовжитися у разі об'єднання в тій або іншій формі країн СНД з ЄС [54, с. 63–68]. До Сходу від окресленого простору більш ймовірна геоекономічна перспектива іншого вектору економічного розвитку — з Півдня на Північ і, в якійсь мірі, зі Сходу на Захід.

Ще з початку 90-х років зверталася увага на те, що у України найбільший шанс, в порівнянні з іншими аборигенами Східно-європейської рівнини, охоплюючи Москву, грати провідну роль в економічних зв'язках на всьому східному просторі до Єнісею і монгольської та китайської межі й на південно-східному просторі, який охоплює Дон, Кавказ. Зверталася увага і на необхідність використовувати нову геополітичну ситуацію з метою забезпечення соціально-економічного розвитку України у співпраці з народами названих

територій. Проте ідея не стала предметом обговорення, не привернула інтересу тих, хто «робили погоду». Шанс було втрачено.

При нинішніх тенденціях глобалізації і міжнародної інтеграції Паневропейська інтеграція не є можливою. Території ж на схід від басейну Єнісею в гео економічному плані прагнуть швидше до інтеграції східно-азіатської. Слід було б при стратегічному плануванні (якщо воно у нас нарешті здійсниться) враховувати викладений варіант можливого розвитку інтеграційних процесів.

Звичайно, створення загального економічного простору від Атлантики до Єнісею справа досить проблематична. Але історія свідчить про те, що це не можна вважати за неможливе. Велика частина цієї величезної території вже не раз в історії об'єднувалася і в економічне, і в політичне ціле. У давнину об'єднуючими центрами були імперії Римська, Візантійська, Монгольська. За часів більш ближчих — Німецька, Австрійська, Російська імперії, Радянський Союз і Рада економічної взаємодопомоги, Європейський Союз і Європейська Рада. У науковій літературі висловлювалася думка, що Радянський Союз був першим Європейським союзом європейської цивілізації нового часу [55]. Сучасний Європейський Союз в якійсь мірі реалізував ту ідею створення Сполучених штатів Європи, яка виникала ще на початку ХХ століття, але він охопив не всю Європу і не весь європеїзований простір. Прообразом подібного глобального об'єднання в недалекому минулому була Рада економічної взаємодопомоги. Але вона не включала західноєвропейські країни (і навіть протистояла їм). Можливого розвитку РЕВ, об'єднанню її з ЄЕС заважали. Заважали більшою мірою зовнішні, ніж внутрішні сили. Країнам-членам РЕВ він був вигідний. Якби він охоплював весь європейський простір, був би вигідний ще більше. У геополітичному і економічному плані РЕВ була невигідна тільки США. ЄС, РЕВ, СНД — по суті є варіаціями ідеї Сполучених штатів Європи, яка йде корінням до цивілізаційної і гео економічної єдності ареалу. Отже історичні прецеденти та певний практичний досвід існує. І створення об'єданого Паневропейського економічного простору ЄС і СНД немає підстав вважати за неможливе.

Треба враховувати, що в нинішньому стані потенціал простору між Уралом і Єнісеєм у багатьох відношеннях використовується неефективно. Населення міст, областей, районів, які його займають, раніше було більш згуртованим, територіально організованим. Зараз спосте-

рігаються ознаки дезорганізації, зниження трудового потенціалу. Посилення контактів ЄС і СНД сприяли б певному поживленню цього величезного ареалу. Особливо сільськогосподарських районів. В усякому разі, ця ідея реалізується і в економічному, і у правовому плані, і є сенс сприяти її реалізації, долаючи можливі перешкоди геополітичного характеру. Тісні цивілізаційні економічні, культурні, політичні зв'язки народів цього ареалу мали місце завжди. В умовах загальної тенденції інтеграції, інтернаціоналізації, глобалізації рано чи пізно людство повинне об'єднатись. Тема глобального економічного порядку сьогодні одна з найбільш актуальних в доктрині міжнародного права [56, с. 38]. І етапом в цьому глобальному процесі цілком може бути формування об'єданого економічного простору ЄС — СНД (можливо, з деякими обмеженнями в одних зонах і доповненнями — в інших). Отже в гео-економічному і геополітичному плані не треба свідомо обмежувати перспективу інтеграції дилемою — або з ЄС, або з СНД. Потрібно співпрацювати і з тим, і з іншим і сприяти створенню єдиного економічного простору ЄС — СНД. При такій формі інтеграції можливе оптимальне забезпечення інтересів України при деякому неминучому обмеженні економічного суверенітету. Не вбачається в такому вирішенні ущемлення інтересів інших країн СНД і країн ЄС.

Вказані загальні гео-економічні тенденції або гео-економічний фон доцільно, мабуть, враховувати у процесі вирішення завдань загальнодержавного планування, здійснення політики самопосилення, правового забезпечення економічного суверенітету.

Правове забезпечення економічного суверенітету країни треба розглядати і у внутрішньоправовому, і у зовнішньоправовому аспектах. Забезпечення економічного суверенітету всередині країни припускає економічне верховенство народу, організованого у формі правової соціальної держави. Верховенство припускає домінування держави як власника, який володіє контрольним або (принаймні) блокуючим «пакетом акцій» у визначенні стратегії розвитку, економічної політики, у вирішенні основних питань. Така роль повинна забезпечуватися правом, зокрема, закріпленням у Конституції економічної системи й організаційно-господарських функцій держави, зокрема, принципу «Власність зобов'язує. Її використання повинне також служити суспільному благу». У числі таких основ повинен бути обов'язок розробки й реалізації загальнодержавних планів соціально-економічного розвитку — довгострокових, середньостроко-

вих, короткострокових, які направлені на досягнення як внутрішніх, так і зовнішніх стратегічних цілей. Органічною частиною цих планів на якнайближчі 10–15 років повинні бути, зокрема, цільові програми енергозбереження, розвитку АПК, машинобудування.

Внутрішньоправовий аспект припускає забезпечення економічного суверенітету інститутами в основному конституційного, господарського, природоресурсного, податкового, кримінального права. Зовнішньоправовий аспект припускає його забезпечення інститутами переважно міжнародного господарського (економічного) права, яке регламентує «комплекс світогосподарських відносин» [31, с. 400, 403, 404]. При цьому необхідно враховувати, що в сучасну епоху «виникає щось більше, ніж просто господарський механізм планети... Економіка починає проявляти себе не тільки як спосіб господарювання, але і як політика і навіть як ідеологія нової епохи. І в результаті геополітичні імперативи починають поступатися місцем реаліям геоекономічним» [31, с. 400, 403, 404].

Геоекономічні ж тенденції, як йшлося, вимагають орієнтації на поступове забезпечення центральної ролі України, яка поєднає окреслений вище простір. Територія Україна виявилася би центром перетину ліній транспорту, які зв'язують як Захід і Схід, так і Північ і Південь цього величезного ареалу. На це зверталася увага і в літературі, і у зверненнях до Уряду з перших днів незалежності, але, на жаль, було проігноровано. Більш того, Уряд був стурбований не збереженням і розвитком вигідних зв'язків, а тим, як ці зв'язки скоротити, тобто самопослабленням, а не посиленням. Характерні в цьому відношенні дії «Укрзалізниці» з санкції Уряду в 90-х роках, наслідком яких було катастрофічне скорочення транзитних перевезень по найбільшому українському транзитному маршруту «Москва — Кавказ» по територіях Харківської, Донецької областей через могутню вузлову станцію Іловайськ, що призвело до втрати десятка тисяч робочих місць на залізниці й іншим шкідливим наслідкам. Якщо до безвідповідальних дій з української сторони на найбільшій вузловій станції — містоутворююче підприємство Іловайська — щодоби обслуговувалось в середньому 75 вантажних і 80 пасажирських складів, що забезпечувало роботою місто, то зараз — 5 вантажних і 2 пасажирських поїзда. Потяги пішли в обхід України. Економіка міста звалилася. Ліквідовано Іловайське відділення залізниці, ще 6 підприємств залізничного транспорту, 2 хлібозаводи, 32 магазини,

в занепад прийшла інфраструктура міста, на третину скоротилося його населення. Подібного роду важкі наслідки безвідповідальних дій центральних органів влади є, зрозуміло, не тільки в даному регіоні. Та ніхто не зазнав за заподіяну величезну шкоду ніякої відповідальності. Зазначений випадок — не поодинокий. При повній безвідповідальності за дії, які заподіюють шкоду економіці в особливо крупних розмірах, економічний суверенітет не забезпечити.

До теперішнього часу багато можливостей, які існували для зміцнення позицій в південно-східному і східному напрямках, втрачено. Проте ЄС потребує більшого життєвого простору, в доступі до природних ресурсів, які є на Східноєвропейській рівнині, на Уралі, в Казахстані, у Західному Сибіру, а ті, у свою чергу, в інвестиціях і в поповненні кваліфікованими кадрами, в додаткових фінансових і людських ресурсах. Тому і зараз треба прагнути до розвитку в тому ж напрямі як найбільш перспективному. Це, зрозуміло, не означає, що треба відмовлятися від інших зв'язків. Але, розвиваючи зовнішньоекономічні зв'язки, вступаючи в міжнародні об'єднання і угоди, не треба забувати про найбільш перспективний напрямок з погляду забезпечення економічного зростання й економічного суверенітету — на схід і південний схід. При цьому треба враховувати, що саме там найбільш численна і впливова українська етнічна діаспора. До такої інтеграції спонукають і деякі зовнішні геополітичні чинники, зокрема, загальне для ЄС і СНД побоювання потрапити в повну залежність від США або КНР. У доступній для огляду перспективі при названій інтеграції, яка закріплена відповідними міжнародно-правовими актами, можливе домінування європейської цивілізації не тільки власне в Європі, але і на просторі на схід від Уралу, до басейну Єнісею і меж Казахстану на сході і півдні включно. При такій інтеграції, в якій Україна може бути важливою сполучною ланкою, можливий достатньо стабільний економічний суверенітет України.

З метою сприяння розвитку зв'язків і підвищенню іміджу України було б доцільним у разі затримки процесу вступу в ЄС внести на розгляд країн Співдружності пропозицію про переміщення Парламентської асамблеї СНД з Петербургу до Харкова. Харків географічно ближче до регіональних центрів і столиць більшості країн СНД, ніж Петербург. Це — крупний науковий, культурний, промисловий центр і найбільший транспортний вузол. Туди ж можна перевести з Мінська і економічний суд СНД (якщо такий ще функціонує).

Висновки до розділу

1. Економічний суверенітет — це економічна незалежність і економічне верховенство. Економічній незалежності властиві загрози із зовні. Економічному верховенству — зсередини країни. Ті та інші — є погрози економічній безпеці. Першим можна протистояти як заходами міжнародного права, так і права внутрішнього. Другим — заходами в основному господарського, але й інших галузей права, зокрема кримінального. Економічний суверенітет як стан економічної незалежності та економічного верховенства держави забезпечується в цілому державним суверенітетом і безпосередньо інститутом економічної безпеки.

2. В умовах посилення міжнародної інтеграції з'явилися, з одного боку, позитивні для економіки тенденції, а, з іншого — посилилися загрози суверенітету, зовнішні негативні впливи на економічні інтереси країни. Необхідний обов'язковий постійний моніторинг загроз суверенітету і протистояння ним. Така функція повинна виконуватися однією з центральних державних структур, головними обов'язками якої повинні бути планування і координація зовнішньоекономічної діяльності.

3. Дослідження виявило, що зовнішні чинники, зрозуміло, здійснюють достатній вплив, але головне для забезпечення економічного суверенітету — послідовна політика самопосилення, використання, зокрема, всіх правових засобів, які сприяють самопосиленню, починаючи з чіткого закріплення в Конституції основ економічної системи і забезпечення елементарного публічного порядку в економіці. Держава, яка стратегічно націлена на самопосилення, може успішно протистояти негативному зовнішньому впливу, який завжди присутній у світовій економіці. Існує багато правових засобів протистояння і протидії. Але треба їх ефективно використовувати. Орієнтуватися на найбільш вигідний нам варіант інтеграції і сприяти його здійсненню, а не пасивно пристосовуватися до процесів, які організовано та направлено іншими. Тоді й домовлятися з іншими країнами буде легко.

Потрібен, перш за все, не декларативний, а саме робочий, комплексний загальнодержавний стратегічний (довгостроковий) робочий план соціально-економічного розвитку країни, тобто такий, що засновано на економічних розрахунках, натуральних балансах виробництва і споживання, балансах експорту-імпорту, будівни-

цтва, перевезень, створення нової техніки і технологій і тому подібне, який містить завдання, що визначаються кількісно із вказівкою конкретних термінів виконання і відповідальних виконавців, націлюють на повне використання власного потенціалу економічної потужності. Важливою складовою частиною довгострокових, середньострокових і короткострокових планів обов'язково повинні бути (також робочі) енергетична і Продовольча програми.

4. З метою забезпечення економічного самопосилення, економічного суверенітету необхідно виділити в Конституції розділ «Основи економічної системи», в якому повинно бути закріплено рівність державної, комунальної (територіальних громад), колективної, приватної (індивідуальної) форм власності і загальний принцип: «Власність зобов'язує. Використання власності повинне також служити суспільному благу».

У цьому ж розділі необхідно помістити імперативну норму про обов'язок уряду розробляти і забезпечувати виконання загальнодержавних стратегічних, довгострокових, середньострокових і короткострокових збалансованих робочих планів економічного і соціального розвитку. Ці плани повинні носити обов'язковий характер для одних суб'єктів господарювання і бути орієнтиром для інших. Державні структури повинні нести відповідальність за реалізацію планів.

3 метою забезпечення економічного суверенітету держави над власною територією — власними природними ресурсами, доходами, які створюються на території країни, не треба слідувати порадам перетворювати державу на «нічного сторожа» чужих багатств. Вона сама повинна бути солідним публічним власником, який використовує власність на користь соціально-економічного розвитку країни.

5. Необхідна довгострокова геоекономічна стратегія. У зовнішній політиці акцент повинен бути зроблено на геоекономічних проблемах, на зовнішньоекономічній діяльності. Це означає орієнтацію на забезпечення зближення і з ЄС, і з СНД, підвищення рівня співпраці з цими інтеграційними структурами і вдосконалення організаційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності.

Економічно вигідною для України була б участь у такому Єдиному економічному просторі, який об'єднував би ЄС і СНД — зону європейської цивілізації (можливо, за винятком найбільш віддалених від Європи географічно і в демографічному плані районів на схід від басейну Єнісею і на південь від Казахстану). Україна зацікавлена

в тому, щоб брати участь і в ЄС, і в СНД. У сучасних реальних умовах економічному суверенітету можуть сприяти дружні зв'язки як з ЄС, так і з СНД, що підкріплені взаємовигідними багатосторонніми і двосторонніми договорами.

У перспективі треба прагнути до створення єдиного економічного простору ЄС і СНД — Паневропейському об'єднанню і сприяти дипломатичними засобами реалізації такого прагнення.

6. Забезпечення економічного суверенітету України, яка володіє найбільшою в порівнянні з країнами Західної і Центральної Європи територією, є багатою природними ресурсами, володіє вигідним географічним положенням, освіченими трудівниками, залежить перш за все від роботи Уряду і всього державного апарату. Негативний зовнішній вплив на економічний суверенітет має місце, але йому цілком можна протистояти.

Основна причина економічної слабкості країни в даний час (рівень розвитку нижче за показники 20-річної давності) — суцільна безвідповідальність Уряду і державного апарату. На всіх рівнях управління немає відповідальності за результати діяльності (бездіяльності). Потрібний не тільки план, який містить орієнтири, баланси, завдання і який визначає відповідальних за його виконання, але й неухильне застосування засобів відповідальності за допущені порушення. Безплановість, безвідповідальність, анархія не можуть служити забезпеченню суверенітету.

Розділ 2

ВПЛИВ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СТАН ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ

2.1. Стан економічного суверенітету в умовах розвитку регіональної інтеграції

Процес розвитку міжнародної економічної інтеграції і її правового регулювання актуалізує проблеми державного суверенітету, співвідношення суверенітету та наднаціональності в міжнародних економічних відносинах країн, а також приведення національного законодавства у відповідність до інтеграційних угод, перевірку відповідності таких угод Конституції та ін. Поняття суверенітету присутнє в міжнародних документах в якості принципу міжнародного права (див. п. 1 ст. 2 Статуту ООН, в Декларації принципів міжнародного права та ін. документах), існує також безліч доктринальних визначень, однак в основу дослідження покладено частину об'ємного поняття «суверенітет», а саме поняття «економічний суверенітет», яке співвідноситься з поняттям економічної безпеки держави. Інтерес народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади полягає у забезпеченні непорушності економічного суверенітету, і лише народ має право визначати ступінь економічного суверенітету і ступінь можливості його втрати під час реалізації інтеграційних прагнень держави на підставі невід'ємного права народу на самовизначення (як похідного від цього права на своє самовизначення відносно міжнародного оточення). Така думка цілком співпадає з позитивним підходом до визначення суверенітету [57]. Інтерес народу в ідеалі має співпадати з інтересом держави.

Варто погодитися з тим, що поняття «суверенітет» включає в себе трактовку відношення до іншого суб'єкта як до рівного. Таке положення надає відносинам правового характеру. В умовах глобалізації такими абсолютними категоріями вже не можна оперувати. В українській науковій літературі поняття суверенітету було піддано критичному переосмисленню в його філософському, політичному,

геополітичному, економічному і правовому аспектах. Співвідношення наднаціональності й державного суверенітету, обов'язковість гармонізації національного законодавства в разі вступу держави в економічні або економіко-політичні союзи до законодавства таких об'єднань, проблема обов'язковості виконання рішень міжнародних (регіональних) судових інстанцій викликали гостру дискусію, помножену на острах окремих (а іноді і значних за чисельністю) груп населення країн щодо втрати економічної, культурної ідентичності, побоювання знехтування іншими країнами правами народу та ін. У так званому «східному» інтеграційному векторі України всі ці чинники проглядаються з неабиякою виразністю.

Зовні суверенітет (у будь-якій сфері, у т. ч. й економічній) проявляється в сукупності державних повноважень і компетенції. Співвідношення державного суверенітету та державних прав — це співвідношення сутності та явища. Діалектичний зв'язок суверенітету держави та його суверенних прав як зв'язок сутності і явища не означає, що якщо можливе обмеження (самообмеження, поступка та ін.) державних прав, то тим самим можливе й обмеження (в тій чи іншій мірі) державного суверенітету [58, с. 62]. При укладанні будь-яких міждержавних угод у сфері економічної інтеграції за країнами-членами зберігається право виходу з них, яке, до речі, може бути нівельоване несприятливими економічними наслідками та ін. Однак таке право завжди є, і воно є невід'ємним. При цьому передані повноваження наднаціональним органам автоматично скасовуються.

У цьому контексті постає також питання визначення поняття національного економічного інтересу. При формуванні категорії національних інтересів усі теоретики включають до неї категорію національної безпеки, надаючи останній вирішального значення, у подальшому ці дві категорії нібито зливаються в одну. Однак на сьогодні категорія «національні інтереси» — одна з найпоширеніших і таких, що важко піддається точному визначенню. Сенс цього поняття мабуть полягає в деякому уособленні вищих цінностей і цілей держави, спільноти. Під національними інтересами слід розуміти сукупність загальних для членів даної соціокультурної спільноти інтересів і потреб, задоволення і захист яких є необхідною умовою її існування й підтримки ідентичності як суб'єкта історії [59, с. 124, 126]. Таке філософське визначення надає додаткових уявлень про напрями пошуку визначення національних

економічних інтересів. При цьому характерною ознакою економічного інтересу є резидентність його носія — суб'єкта господарювання. Національні інтереси повинні втілювати в собі зв'язок громадянського суспільства і держави, взаємодію між ними. Одним із проявів реалізації національного інтересу є політика самопосилення, яка останнім часом набула в Україні конкретності у формі 10 найперспективніших національних проєктів.

До першої групи національних інтересів відносять: збереження територіальної цілісності, забезпечення здоров'я й відтворення населення, збереження сприятливих екологічних умов для сьогодення і на майбутнє, організація ефективного виробництва на базі використання науково-технічного потенціалу, збереження і розвиток національної культури, забезпечення прав і свобод, гарантій розвитку особистості. Друга група інтересів, пов'язаних із забезпеченням вигідного балансу сил на міжнародній арені, складається з: досягнення сприятливої зовнішньополітичної ситуації, забезпечення вигідних зовнішньоекономічних відносин, забезпечення воєнної безпеки, зацікавленість у стабільному мирі, міжнародній взаємовигідній співпраці й безпеці. При цьому інтереси держави можна розглядати як на глобальному рівні, так і на регіональному, заснованому на регіональній співпраці, зокрема, із країнами сусідами України. Таким чином, можна погодитись з тим, що національні інтереси — це об'єктивно існуючі, усвідомлені потреби і прагнення особистості, суспільства й держави в забезпеченні безпеки в усіх сферах їх життєдіяльності, внутрішньої стабільності в суспільстві, суверенітету й територіальної цілісності, міцного положення країни в окремих регіонах і у світі в цілому, досягненні її стійкого функціонування й розвитку [59, с. 130, 136].

Одним із головних напрямів, який потребує достатньо виважених кроків держави щодо застосування різноманітних важелів забезпечення економічного суверенітету, є зовнішньоекономічна сфера. Враховуючи знаходження України між двома потужними регіональними об'єднаннями, свого часу було обрано стратегію приєднання країни передусім до Світової організації торгівлі, а вже потім сконцентровано зусилля на досягненні переваг від регіонального співробітництва. Також слід звернути увагу на неоголошену концепцію Уряду України, відповідно до якої створення зони вільної торгівлі з якомога ширшим колом країн і торговельних со-

юзів є пунктами «одного плану розширення можливостей України на зовнішніх ринках» [60].

У даному контексті великий потенціал забезпечення державного суверенітету вміщує в собі активна й постійна діяльність країни відносно формування власної позиції щодо економічних відносин з іншими державами. Чим наполегливіше діє суб'єкт таких відносин під час підготовки та реалізації дво - та багатосторонніх торгівельних угод, тим більше він має можливостей задіяти різноманітні економічні важелі на користь вітчизняних товаровиробників.

Останнє десятиліття стало для України переломним у плані значної активізації її участі в міжнародних інтеграційних процесах. У 2008 р. завершився довготривалий марафон вступу країни до СОТ. На порядку денному парафування Угоди про асоціацію з ЄС. Запропоновані й реалізуються нові ініціативи у форматі багатостороннього економічного співробітництва, включаючи створення багатосторонньої зони вільної торгівлі СНД. Триває робота з поглиблення економічної взаємодії у форматі СНД-ЄС.

Поряд із цим ще до цього часу Україна започаткувала курс на взаємні консультації з вивчення можливості та доцільності укладання двосторонніх і регіональних торговельних угод з урахуванням економічних факторів, а також членства України в СОТ. Одними із перших було укладено низку угод про вільну торгівлю з деякими республіками колишнього СРСР — Республікою Білорусь (17.12.1992 р.), РФ (24.06.1993 р.), Казахстаном (17.09.1994 р.), Республікою Вірменія (07.10.1994 р.), Туркменістаном (05.11.1994 р.), Республікою Узбекистан (29.12.1994 р.), Грузією (09.01.1995 р.), Киргизькою Республікою (26.05.1995 р.), Азербайджанською Республікою (28.07.1995 р.), Республікою Молдова (29.08.1995 р.), Республікою Таджикистан (06.07.2001 р.). Крім того, ратифікована Угода про зону вільної торгівлі між державами-учасницями ГУАМ (28.11.2002 р.), укладено Угоду про вільну торгівлю з Європейською асоціацією вільної торгівлі (ЄАВТ — до складу якої входять Норвегія, Ісландія, Швейцарія та Ліхтенштейн) (24.07.2010 р.), Україна веде переговори про створення зон вільної торгівлі з Ізраїлем, Сінгапуром, Сирією, Марокко, Канадою, Сербією, Кабінет Міністрів вивчає можливість існування такої зони з Південною Америкою (організацією МЕРКОСУР), Турцією та ін. Очевидною є суттєва зміна зовнішньоторговельного середовища для України, поява нових сприятливих можливостей і одночасне

ускладнення завдань, які стоять перед нею у цій сфері, що вимагає осмислення загальносвітових тенденцій і якісних зрушень, які відбуваються в самому явищі міжнародної інтеграції.

Об'єктивні відповіді на ці запитання отримати вкрай важко у зв'язку з тим, що протягом всіх років незалежності вони супроводжуються політичним забарвленням і висловлюваннями, які з боку вітчизняних політиків не підлягають сумніву. Коли йдеться про інтеграцію на теренах СНД, то заперечення виглядають на кшталт: участь України у СОТ робить неможливим її участь у зонах вільної торгівлі та митних союзах, або — українська Конституція забороняє передавати суверенні права наднаціональним органам. При цьому Конституція не забороняє робити цього, коли мова йде про інтеграцію до ЄС, вона мабуть охороняє суверенітет тільки у східному напрямку. Що ж стосується документів СОТ, то подібні висловлювання, навіть при найбільш поверхневому вивченні прийнятих у рамках ГАТТ/СОТ правил створення регіональних економічних інтеграційних утворень, дозволяють зробити висновок щодо коректності таких тверджень. Розглянемо деякі сторони цих процесів.

Протягом багатьох десятиліть регіональна економічна інтеграція є невід'ємним феноменом міжнародного господарського життя, розширюються її масштаби й удосконалюються форми. Сьогодні в інтеграційні процеси залучені практично всі країни світу, деякі беруть участь в десятках угод, спрямованих на зближення із закордонними партнерами в торгово-економічній сфері. У рамках інтеграційних угруповань і угод у даний час реалізується близько 60 % міжнародної торгівлі. За деякими оцінками, до 2013 р. 80 % усієї торгівлі на американському континенті буде здійснюватися у безмитному режимі [61].

Разом з тим загальна тенденція приховує корінні зміни у формах і змісті такої інтеграції, принципово важливих для розуміння її сучасної ролі в розвитку національних економік і світового господарства в цілому. Класична схема ступенів регіональної інтеграції представлена у працях відомого американського економіста Б. Балаші, опублікованих ще у 60-і роки минулого століття, послідовно включає зону вільної торгівлі (ЗВТ), митний союз (МС), спільний ринок (СР), економічний союз (ЕС), економічний і валютний союз (ЕВС) [62, с. 1–2]. ЕВС, або повна інтеграція господарств країн-членів, передбачає уніфікацію грошово-кредитної, податкової та валютної політики аж до введення єдиної валюти і запровадження

наднаціональної адміністрації з широким обсягом повноважень, рішення якої є обов'язковими для держав-учасниць.

При всій логічності і переконливості наведеної класифікації з часом виявилися її обмеження і зростаюча невідповідність головним напрямам інтеграції, на що вказували багато вчених. [63, с. 349, 64, с. 23]. Справа в тому, що дана класифікація була розроблена фактично на єдиному прикладі — ЄЕС, причому на початковій стадії його становлення. Відповідно вона відображала ідеологію та послідовність етапів, що містяться в установчих документах і деклараціях ЄЕС.

Перші й істотні корективи у схему Б. Балашші вніс сам Євросоюз, важливим проміжним етапом розвитку якого між спільним ринком (common market) та економічним і валютним союзом стало створення єдиного ринку (single market), який не передбачений даною схемою.

Різниця в назвах відображає глибокі відмінності в цих двох категоріях. Формування спільного ринку полягало в повному скасуванні митно-тарифних бар'єрів у торгівлі між членами ЄС, але при цьому продовжували існувати численні нетарифні обмеження, встановлені національними законами, і які перешкоджали вільному руху товарів. Свобода пересування осіб була введена тільки для найманих працівників, скасування обмежень щодо руху послуг і капіталів практично не починалося. Утворення ж єдиного ринку означало усунення всіх, у тому числі адміністративних, технічних і податкових бар'єрів, на шляху вільного руху товарів, осіб, послуг і капіталів («чотири свободи»), що проголошене Єдиним європейським актом (1986 р.). Фактично мова йшла про заміну відособлених національних ринків країн-членів єдиним внутрішнім ринком, тобто про якісно новий етап розвитку ЄС.

За участю ЄС в європейському регіоні отримала розвиток нетрадиційна інтеграційна модель — модель економічного простору. Угода про Європейський економічний простір — ЄЕП (European Economic Area) була підписана Євросоюзом у 1992 р. з сімома країнами ЄАВТ, які на той момент не бажали або не були готовими вступити в ЄС в якості повноправних членів — Австрією, Фінляндією, Швецією, Норвегією, Ісландією, Швейцарією і Ліхтенштейном (пізніше, у 1995 р., Австрія, Фінляндія і Швеція вступили в ЄС). У рамках цієї угоди здійснюється вільний рух товарів, послуг,

капіталів і робочої сили. Швейцарія, яка у результаті референдуму відмовилася ратифікувати угоду про ЄЕП, тому що при цьому вимагалася автоматично прийняти всі напрацьовані за довгі роки існування ЄС правові норм і стандарти (*acquis communautaire*), бере участь в ньому на основі двосторонніх угод з ЄС щодо конкретних аспектів діяльності ЄЕП. Фактично ЄЕП — це поширений на країни ЄАВТ єдиний внутрішній ринок ЄС, який діє на основі норм і правил Євросоюзу.

Угода про Північноамериканську зону вільної торгівлі (НАФТА), яка вступила в силу 01.01.1994 р., стала першою в історії угодою у форматі «ЗВТ +», що охоплює, крім торгівлі товарами, торгівлю послугами, обмін інвестиціями і робочою силою, питання охорони інтелектуальної власності, гармонізації конкурентної політики й технічного регулювання та ін. Вона показала, що на практиці можливо успішний рух від ЗВТ до більш високих рівнів інтеграції (спільного ринку й елементів економічного союзу), минаючи стадію митного союзу з його наднаціональними компетенціями в області торгової політики. За НАФТА з'явилися десятки подібних угод між іншими країнами як близько розташованими, так і — все частіше — між тими, які перебувають на різних континентах. Саме цей процес визначає головний зміст нинішнього етапу регіональної інтеграції.

У результаті в сучасних умовах у понятті «регіональна економічна інтеграція» слово «регіональна» почало все менше застосовуватись на практиці. Закономірним підсумком здійснюваної багатьма країнами діяльності в цьому напрямі є вибудовування системи міждержавних горизонтальних зобов'язань, яка постійно розширюється і вдосконалюється. У документах СОТ для таких угод з'явився навіть новий термін — «угоди про економічну інтеграцію».

Вбачається, що з урахуванням реальної практики накопичилося достатньо аргументів на користь нового підходу до цього явища. Зараз тільки ЄС залишається єдиним регіональним об'єднанням, яке досягло вищого ступеня інтеграції — економічного й валютного союзу. Менш відомо, що, окрім ЄС, жодне з існуючих регіональних об'єднань не дійшло навіть до другого, за Б. Балашші, ступеня інтеграції — митного союзу. Тобто формально митними союзами себе вважають більше десятка угруповань, проте всі вони функціонують зі значними вилученнями з режиму митного союзу, а частина — і з режиму зони вільної торгівлі, шанси ж створити повноцінний МС

є не більш ніж у трьох-чотирьох таких об'єднань (можливо, ними стануть МЕРКОСУР, Рада співробітництва арабських держав Перської затоки, Південноафриканський митний союз, Митний союз Росії, Білорусії і Казахстану). Пробуксування Доха-раунду торгових переговорів у рамках СОТ призвело до значної активізації двосторонньої та багатосторонньої комерційної дипломатії, труднощів, що проявилися при створенні митних союзів (звичайно ж, поряд з економічними та іншими причинами). Країни світу в масовому порядку активізували нові, більш гнучкі й ефективні в умовах глобалізації формати інтеграції.

Практика співробітництва все більше відходить від «жорстких» форм, які передбачають наднаціональне регулювання, але при цьому у сфері лібералізації і сприяння торгово-економічному співробітництву йде значно далі, ніж більшість митних союзів. За створенням ЗВТ у торгівлі товарами, як правило, впливає поширення преференційного режиму на інші сфери взаємодії, в результаті чого, а також дій з гармонізації господарського регулювання, формуються міждержавні економічні простори (МЕРКОСУР), що представляють в сукупності найбільш динамічну частину всесвітньої економіки.

Конструкція ЗВТ– «ЗВТ+» – МЕРКОСУР приваблива тим, що тут відсутні жорстка підпорядкованість і взаємообумовленість ступенів інтеграції, тобто з урахуванням конкретних інтересів країн-учасниць можливий перехід до вирішення завдань наступного рівня, до завершення інтеграційних заходів попереднього рівня без втрати в якості процесу. Дана конструкція не обтяжена наднаціональною надбудовою і зберігає відособлені митні території, допускає паралельний рух вперед на всіх рівнях з одночасним їх взаємним підстроюванням, яке враховує мінливі внутрішні й зовнішні умови розвитку, включаючи відносини з третіми країнами. Відповідно зберігається час, і вся конструкція набуває характеру системи, що саморозвивається, демонструючи не погану пристосованість до викликів глобалізації і стаючи, по суті, одним з її головних проявів у світогосподарській сфері.

Експерти СОТ відзначають швидке зростання числа регіональних торговельних угод (РТУ) в 1990–2000-х роках і особливо під час останньої кризи. Мається на увазі весь спектр двосторонніх і багатосторонніх угод лібералізаційного й інтеграційного характеру, включаючи преференційні торговельні з частковим зниженням та/

або скасуванням мит, угоди про створення ЗВТ у торгівлі товарами, про створення МС, про економічну інтеграцію, що охоплюють торгівлю послугами та інші сфери економічного співробітництва.

У структурі РТУ домінують угоди про вільну торгівлю в чистому вигляді, а також доповнені угодами про економічну інтеграцію (причому число угод по типу «ЗВТ +» виросло в минулому десятилітті майже в п'ять разів). Число митних союзів невелике — 15, з них чотири утворені ЄС.

Більше третини всіх нотифікованих до СОТ і тих, які вступили в силу РТУ, укладено за участю провідних розвинених країн та їх об'єднань — ЄС, ЄАВТ, США і Японії (причому США і Японія стали порівняно нещодавно помітними гравцями на полі дво- та багатосторонніх угод). Серед інших країн безумовними лідерами в даній сфері є Сінгапур і Чилі, які послідовно проводять політику відкритої економіки й орієнтуються на угоди інтеграційного типу. Високу активність щодо укладення РТУ проявляють Мексика, Туреччина, Індія, Китай, Таїланд, Малайзія, Філіппіни, Республіка Корея, Ізраїль і ряд інших держав [65].

Крім сплеску активності щодо укладення нових РТУ, для останнього часу, і особливо кризових років, став характерним прояв і закріплення найбільш значущих якісних змін у форматах і змісті міжнародної інтеграції.

По-перше, половина всіх РТУ, які стали чинними, за період з початку 2008 р. — це міжрегіональні, переважно трансконтинентальні РТУ. Тут найбільшу активність демонструють ЄС, ЄАВТ, країни Східної і Південно-Східної Азії, США, Канада, Мексика, Чилі. У даному випадку мається результат цілеспрямованих дій держав із структуризації зовнішнього конкурентного середовища для отримання максимальних переваг у процесі інтеграції у глобальний економічний простір. Реалізовані розвиненими та багатьма країнами, що розвиваються, стратегії конкурентної лібералізації головним своїм завданням ставлять досягнення найбільшого економічного ефекту від участі в РТУ, що все частіше не збігається з ідеологією класичного, просторово обмеженого регіоналізму.

По-друге, зростаюча частина нових РТУ припадає на угоди за участю в якості однієї зі сторін регіональних об'єднань. І якщо раніше це були лише ЄС та ЄАВТ, то останнім часом в якості повноправних учасників РТУ виступають найбільш «просунуті» об'єднання

держав, що розвиваються — АСЕАН, МЕРКОСУР, Південноафриканський митний союз, Рада співробітництва арабських держав Перської затоки. Більш того, у 2008–2009 рр. з'явилися перші міжблокові (і одночасно міжрегіональні) РТУ: між ЄАВТ і Південноафриканським митним союзом, між ЄАВТ і Радою співробітництва арабських держав Перської затоки, а також між ЄС і Карибським форумом африканських, карибських і тихоокеанських держав. На саміті країн ЄС, Латинської Америки та Карибського басейну у травні 2010 р. глава Єврокомісії Ж. М. Баррозу заявив, що Євросоюз і МЕРКОСУР домовилися відновити офіційні переговори про створення ними зони вільної торгівлі, що охоплює територію проживання 800 млн осіб. Таким чином, успішні регіональні угруповання стають все більш активними, самостійними учасниками глобальних економічних процесів.

По-третє, РТУ двох-трьох останніх років — це все більше угоди саме інтеграційного типу, що не обмежуються створенням зони вільної торгівлі товарами, а охоплюють питання торгівлі послугами, обміну інвестиціями і робочою силою, охорони інтелектуальної власності, митного, технічного, «санітарного й фітосанітарного регулювання, конкурентної політики, доступу до ринку держзакупівель, кооперації, врегулювання спорів та ін. Якщо виключити подвійний рахунок, то з початку 2008 р. біля 70 % всіх РТУ, які вступили в силу, відносилися саме до цієї категорії [65].

Як вже йшлося, на базі угод про економічну інтеграцію, які надбудовуються над угодами про вільну торгівлю товарами, відбувається створення й розвиток нового інтеграційного формату з більш-менш вираженими рисами загального ринку і навіть елементами економічного союзу, але без атрибутики, властивої митному союзу, — єдиного зовнішнього тарифу й наднаціональних органів зовнішньоторговельного регулювання. Виникаюча в результаті принципово нова коопераційна структура світового господарства все більше втрачає щільниковий характер, де інтенсивність співпраці всередині просторово сполучених торговельних блоків істотно вища, ніж у неблоковому та/або міжрегіональному форматі, і набуває мережеву основу, при якій вирівнюється інтенсивність блокової й позаблокової, часто сильно розділеної у просторі інтеграційної взаємодії.

Деякі фахівці вказують, що рух у напрямі багатосторонності передбачає недискримінаційне поширення преференційних торго-

вельних угод на нових торгових партнерів [66]. Причому воно може відбуватися двома шляхами — через приєднання нових членів до існуючих угод або ж через заміщення наявних угод новими, відкритими для третіх країн. Однак дійсність свідчить швидше про постійне зростання числа нових РТУ, а не про розширення або перетворення діючих: на даний час із всіх діючих РТС тільки 12 складала угоди про приєднання до існуючих РТУ, у тому числі 9 з них відносилися до розширення Євросоюзу [65]. Тобто шлях до багатосторонності, мабуть, лежить не через укрупнення РТУ, а через взаємодію і зближення режимів різних РТУ, що є важко досяжним без активного підключення до цієї діяльності СОТ.

Система нагляду за РТУ в особі спеціально створеного СОТ у 1996 р. Комітету з регіональних торговельних угод тривалий час функціонувала недостатньо результативно. Поки не вдається досягти розробки системних правил щодо РТУ, у тому числі досягти консенсусу щодо формату і змісту доповідей (експертиз), підготовлених Комітетом щодо конкретних РТУ [67, с. 50]. Головне ж, немає чіткого розуміння, що саме СОТ повинна зробити, щоб РТУ стали більш «дружніми» для багатосторонньої торговельної системи. Це не слід сприймати як відсутність в її документах необхідних правових норм щодо РТУ. Такі норми в розгорнутому вигляді містяться в текстах ГАТТ та угод СОТ, але сьогодні потрібно їх адаптувати, розвинути і конкретизувати відповідно до нових реалій, пристосувати до потреб подальшої лібералізації світогосподарських зв'язків, про що більш докладно буде викладено далі.

2.2. Шляхи досягнення відповідності національного законодавства інтеграційним угодам за участю України

Особливо актуальним у контексті питань, що розглядаються, є питання подальшої участі України як члена СОТ у рамках зони вільної торгівлі Співдружності СНД, наскільки торговельні зобов'язання України в межах СНД відповідають нормам угод СОТ.

Найбільш докладні роз'яснення з цього напрямку свого часу надані Міністерством юстиції України [68], в яких зазначається, що правила СОТ щодо створення й функціонування інтеграційних утворень закріплені ст. XXIV ГАТТ, а також Домовленістю щодо тлумачення цієї статті. Так, для цілей ГАТТ під зоною вільної торгівлі розуміється група двох або більше митних територій, в яких скасо-

вані мита, а також інші обмежувальні правила регулювання торгівлі, практично для всієї торгівлі між територіальними складовими такої зони щодо товарів, які походять із цих територій (п. 8 b ст. XXIV). Крім того, з огляду на положення п. 5 цієї ж статті в ній йдеться про інтеграційне угруповання, зокрема про зону вільної торгівлі, яке створюється на території договірних сторін. Отже, відповідно до правил СОТ інтеграційні угруповання, в яких беруть участь не тільки члени цієї організації, не відповідають вимогам п. 5 ст. XXIV, яка передбачає утворення відповідного угруповання між територіями членів СОТ.

Проте існують можливості та механізми своєрідного «визнання» угруповань, які повною мірою відповідають вимогам ст. XXIV ГАТТ, серед яких, зокрема: механізм, який передбачає голосування за пропозиціями, які не повною мірою узгоджуються з вимогами цієї статті (п. 10 зазначеної статті), і спеціальна процедура (процедура «вейвера»), яка передбачає надання права членам СОТ відступити від загальних правил. Обидва механізми передбачають прийняття рішення Міністерською конференцією СОТ, але різною кількістю голосів.

У цьому зв'язку слід зазначити, що зона вільної торгівлі в межах СНД, яка утворена на підставі відповідної Угоди зі змінами, внесеними Протоколом від 15.04.1994 р., (далі — Угода про ЗВТ СНД) розглядається СОТ як зона вільної торгівлі відповідно до ст. XXIV ГАТТ [69], незважаючи на те, що до неї належали лише чотири держави, які були членами СОТ. Крім України, це Киргизія, Грузія та Молдова. До того ж кожна з цих держав після приєднання до СОТ нотифікувала Комітет СОТ з РТУ щодо зони вільної торгівлі в рамках СНД з наданням вичерпної інформації щодо членства, сфери дії, порядку набуття чинності, тексту Угоди [70].

Україна також під час розгляду заявки про членство в СОТ надавала членам Робочої групи інформацію про всі (як двосторонні, так і багатосторонні) торговельні угоди на той момент чинні для України [71], і, зокрема, щодо особливостей участі України в зоні вільної торгівлі СНД (п. 504 Звіту Робочої групи з розгляду заявки України про вступ до Світової організації торгівлі).

Отже, ще на етапі вивчення питання набуття Україною членства в СОТ держави-члени останньої вивчали питання відповідності чинних торговельних угод України принципам і стандартам,

які діють у СОТ. Це знайшло своє відображення в Розділі VIII Звіту Робочої групи з розгляду заявки України про вступ до Світової організації торгівлі. До того ж, у пункті 511 зазначеного Звіту, який включено до зобов'язань України перед СОТ згідно з п. 2 ч. 1 Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі, відображено загальний принцип, яким слід керуватися, розглядаючи порушене питання. Так, зазначеним пунктом передбачено, що Україна, беручи участь у преференційних торговельних угодах, буде дотримуватись усіх вимог і положень СОТ, зокрема тих, що містяться у ст. XXIV ГАТТ і ст. V ГАТС, зобов'язується забезпечити виконання положень згаданих вище Угод СОТ щодо повідомлень, консультацій та інших вимог, що стосуються зон вільної торгівлі та митних союзів, членом яких є Україна, з моменту вступу до СОТ; забезпечить, щоб будь-які законодавчі акти або нормативні документи, які мають бути змінені відповідно до торгових угод України, не суперечили вимогами СОТ, і в будь-якому разі про такі акти буде повідомлено Комітет з РТУ під час їхнього розгляду.

Отже, ще при вступі до СОТ Україною було взято досить жорстке зобов'язання дотримуватись правил СОТ у рамках участі в регіональних торговельних угодах, зокрема, щодо зони вільної торгівлі СНД, яке буде обумовлювати як подальшу участь України в зоні вільної торгівлі СОТ, так, можливо, взагалі розвиток останньої.

У цьому зв'язку необхідно звернути увагу на наступне. По-перше, стосовно положень Угоди про ЗВТ СНД на предмет її відповідності правилам СОТ, то, як вже вище зазначалося, Угода підпадає під дію ст. XXIV ГАТТ, а зобов'язання України в цьому контексті досить чітко окреслені у Звіті Робочої групи з розгляду заявки України про вступ до СОТ.

Крім того, Угода про ЗВТ СНД загалом відповідає принципам і правилам, закріпленим угодами СОТ [68]. Більше того, низка положень Угоди про ЗВТ СНД без конкретизації тих чи інших понять або термінів закріплює відсилку до правил і угод СОТ, тим самим засвідчуючи визнання державами-учасниками Угоди таких правил і прагнення застосовувати у взаємній торгівлі принципи СОТ. Для ілюстрації цього твердження можна навести п. 3 ст. 1 Угоди, яким передбачено, що в разі, якщо «значення термінів спеціально не визначено цією Угодою або іншою домовленістю Договірних Сторін, то при їхньому тлумаченні Договірні Сторони керуватимуться по-

ложеннями Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. та угод ГАТТ/СОТ».

Досвід країн-учасниць СНД, які вже також набули членства у СОТ, свідчить про відповідність Угоди про ЗВТ СНД правилам угод СОТ і відсутність необхідності внесення до неї змін у зв'язку з членством у СОТ.

По-друге. Щодо можливостей поглибленої інтеграції у межах зони вільної торгівлі СНД з урахуванням членства України в СОТ, слід зазначити, що знову ж таки правила СОТ (ст. XXIV ГАТТ) закріплюють досить жорсткі вимоги, спрямовані на захист інтересів третіх держав-членів СОТ.

Так, п. 5 а ст. XXIV ГАТТ передбачено, стосовно третіх держав-членів СОТ державами, що вступають до митного союзу або укладають тимчасову угоду про його створення, мають застосовуватися мита та інші заходи регулювання торгівлі загалом не більші за розміром і не більш обмежувальні за своїм характером, порівняно із загальною сферою дії мита або заходів регулювання торгівлі, які застосовувались на території таких держав до утворення митного союзу або укладення відповідної тимчасової угоди.

До того ж, практичне виконання цієї вимоги (принаймні щодо тарифного регулювання) піддається жорсткому контролю з боку Секретаріату СОТ, який на підставі статистичних даних визначає ступінь протекціонізму митного союзу, визначаючи загальну оцінку середніх зважених тарифних ставок і зібраного мита. Що стосується нетарифного регулювання, то тут немає чіткого механізму, оскільки підрахувати кількісну оцінку впливу заходів у рамках митного союзу на торгівлю третіх держав є не завжди можливим. Отже, у цьому випадку, як правило, сторони вдаються до двосторонніх неформальних консультацій.

Тобто Україна має право на подальше поглиблення інтеграції в рамках зони вільної торгівлі СНД лише за умови дотримання відповідних вимог СОТ.

По-третє. Що стосується питання співробітництва України як члена СОТ з державами-учасницями СНД. Очевидним є той факт, що членство України в СОТ вносить певні корективи у взаємовідносини з усіма державами-учасницями СНД, як з тими, які вже набули членства в цій організації, так і тими, що є потенційними членами.

Можна вважати, що при вирішенні питання співвідношення зобов'язань, що випливають з одночасного членства держав у СОТ

і СНД, у принципі, слід враховувати положення ст. 30 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., якою визначено порядок застосування послідовно укладених договорів, які стосуються одного і того самого питання.

Так, п. 4 зазначеної статті передбачає, що, якщо не всі учасники наступного договору є учасниками попереднього договору:

а) у відносинах між державами-учасницями обох договорів попередній договір застосовується тільки тією мірою, якою його положення є сумісними з положеннями наступного договору;

б) у відносинах між державою-учасницею обох договорів і державою-учасницею тільки одного договору договір, учасниками якого є обидві держави, регулює їхні взаємні права і зобов'язання [72].

Окремо слід виокремити питання взаємодії України з державами-учасницями СНД, які знаходяться у процесі розгляду заявки про членство у СОТ. У цьому контексті слід зазначити, що зобов'язання України в рамках СНД не встановлюють жодних обмежень щодо права України висувати вимоги в рамках процесу набуття членства у СОТ іншими державами-учасницями СНД.

Проте в межах Угоди про утворення Єдиного економічного простору, підписаної Білоруссю, Казахстаном, Україною і Російською Федерацією (які є членами СНД) 19.09.2003 р., передбачено певні умови взаємодії цих держав у процесі набуття членства в СОТ. Так, Розділ IV Концепції формування Єдиного економічного простору, яка є частиною зазначеної вище Угоди, передбачає, що в разі вступу однієї з держав-учасниць до СОТ раніше за інших вона сприятиме якнайшвидшому приєднанню до СОТ інших держав-учасниць; а також утримуватиметься від висунення вимог до інших держав-учасниць у рамках переговорів щодо приєднання до СОТ. Таким чином, зазначені Положення є актуальним сьогодні лише для України, оскільки вона першою з держав-учасниць зазначеної Угоди набула членства у СОТ.

З огляду на наведене вище можна зробити такі висновки.

Проведений аналіз свідчить про те, що правила СОТ не обмежують права участі держав-членів в інтеграційних угрупованнях, хоча і встановлюють низку додаткових умов до таких угруповань, і підтверджує, що засади створення й функціонування зони вільної торгівлі в рамках СНД, незважаючи на те, що до неї належать не лише держави-члени СОТ, відповідають правилам і вимогам угод СОТ.

Водночас взаємовідносини України з державами-учасницями СНД обумовлені подвійним характером зобов'язань як перед СОТ, так і в рамках зони вільної торгівлі СНД, оскільки членство в СОТ не зменшує обсягу зобов'язань України в рамках СНД, натомість надає певну особливість у відносинах з державами, які є членами СОТ і СНД одночасно, і державами-членами СНД, які запитують про членство у СОТ.

До того ж, подальша участь України у преференційних торговельних угодах має відповідати всім вимогам і положенням СОТ, що об'єктивно ускладнює інтеграційні процеси в рамках зони вільної торгівлі СНД за участю держав, які вже є членами СОТ. Подальша інтеграція в рамках зони вільної торгівлі СНД, без врахування політичних аспектів цього питання, є більш-менш вірогідною лише за умови вступу всіх держав-учасниць до СОТ, адже рівень зобов'язань має бути рівнозначним, а правила регулювання торгівлі — ідентичними.

Крім того, форсоване створення цього року ЗВТ СНГ нового формату й Митного союзу РФ, Білорусі, Казахстану та Киргизії напередодні прийняття рішення про вступ РФ до СОТ дає привід припускати, що держави-члени СОТ при вивченні питання відповідності чинних торговельних угод РФ принципам і стандартам, які діють у СОТ, визнають у Звіті Робочої групи з розгляду заявки РФ про вступ до Світової організації торгівлі такими, що не суперечать цим принципам і стандартам. Гадається, що в такій ситуації подальша інтеграція України в межах цих угод значно ускладниться, оскільки їх визнання СОТ відбуватиметься як завжди без України.

Щодо питань приведення національного законодавства у відповідність до інтеграційних угод і міжнародного права, відповідності таких угод Конституції України слід зазначити, що деякі можливі шляхи їх розв'язання було розглянуто в роботі А. Омельченко [73]. Як зазначає автор, з чим не можна не погодитись, важливою методологічною основою гармонізації законодавства України із нормами інтеграційних угод є положення ст. 9 Конституції України про те, що укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України. У цій статті також зазначається, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Отже, зміст ст. 9 Конституції України, крім всього іншого,

дає підстави вважати міжнародні договори джерелом не лише міжнародного права, а і права України. При цьому основну роль у вирішенні завдання узгодження міжнародних договорів із національною системою законодавства відіграє Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. [74]. Відповідно до ст. 8 зазначеного Закону згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору може надаватися шляхом підписання, ратифікації, затвердження, прийняття договору, приєднання до договору. Крім зазначених способів, згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору може надаватися й іншим шляхом, про який домовилися сторони. Міжнародні договори набирають чинності для України після надання нею згоди на обов'язковість міжнародного договору відповідно до зазначеного Закону в порядку і строки, які передбачені договором або в інший узгоджений сторонами спосіб (ст. 14 Закону України «Про міжнародні договори України»).

Про що йде мова? З метою уявлення кількості інтеграційних угод і міжнародних договорів, до яких має бути гармонізоване українське законодавство, слід до згаданого раніш переліку регіональних торговельних угод додати ратифіковані Верховною Радою міжнародні договори України у сфері зовнішньоекономічної діяльності, які укладені з початку 90-х років ХХ ст. станом на 2011 р. Так, у сфері міжнародної торгівлі Україною укладено й ратифіковано 98 договорів, у сфері міжнародного інвестиційного співробітництва — 76, у сфері уникнення подвійного оподаткування — 63, у сфері міжнародних фінансових відносин — 34, у сфері міжнародного науково-технічного співробітництва — 34, у сфері врегулювання трудових відносин — 31, у сфері міжнародного транспорту — 13 договорів [73].

Питання гармонізації законодавства України із міжнародним правом відіграють важливу роль у процесі реалізації зовнішньої політики України, що знайшло своє відображення в Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. Так, одним із принципів зовнішньої політики в цьому Законі визначається пріоритет загальноєвропейських норм і принципів міжнародного права перед нормами і принципами національного права (ч. 3 ст. 2), а до основних засад зовнішньої політики відноситься підтримка зміцнення ролі міжнародного права в міжнародних відносинах, забезпечення дотримання й виконання чинних, вироблення нових принципів і норм міжнародного права (ст. 11).

Аналіз практики державного управління зовнішньоекономічною інтеграцією України (отже, і гармонізацією законодавства України із відповідними правовими системами) і відповідних нормативно-правових актів свідчить, що функції державного управління у зазначеній сфері входять до компетенції Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, ряду центральних органів виконавчої влади функціональної, галузевої та міжгалузевої компетенції. При цьому спостерігається певна розпорошеність і диспропорція в розподілі таких функцій. Так, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України виконує відповідні функції щодо співробітництва України з ЄС, СОТ, ЮНКТАД, СНД, ЄЕП тощо; Міністерство фінансів координує взаємовідносини із ЄС, СОТ, СНД, ГУАМ тощо; Міністерство юстиції — з ЄС, Радою Європи й іншими суб'єктами міжнародних відносин. Одним із прикладів такої розпорошеності функцій, крім зазначеного, є те, що функції щодо адаптації законодавства України до права ЄС покладено на Державний департамент з питань адаптації законодавства, який діє у складі Міністерства юстиції України, а функції із гармонізації законодавства України із вимогами СОТ виконує Центр обробки запитів країн-членів Світової організації торгівлі, який діє у складі Міністерства економічного розвитку і торгівлі.

Враховуючи множинність напрямів гармонізації законодавства України із вимогами міжнародного права відповідно до кількості напрямів міжнародної інтеграції України і множинність суб'єктів, які забезпечують таку інтеграцію та гармонізацію, пропонується розширити повноваження Державного департаменту з питань адаптації законодавства Міністерства юстиції України, додавши до його існуючої компетенції у сфері адаптації законодавства України до права ЄС також повноваження щодо гармонізації законодавства України із вимогами міжнародного права в усіх інших (крім ЄС) напрямках міжнародної інтеграції України.

Дослідження практики гармонізації законодавства України до вимог регіональних угод і міжнародних договорів дає можливість стверджувати про наявність двох основних її етапів. Перший етап — це гармонізація законодавства України із нормами відповідних договорів із державами (міжнародними організаціями), до яких здійснюється інтеграція України, в яких (в договорах) визначаються порядок і умови такої інтеграції. Другим етапом є гармонізація за-

конодавства України вже безпосередньо із нормативно-правовими актами тих суб'єктів міжнародних (у тому числі економічних) відносин, до яких вона інтегрується.

Як йшлося вище та зазначається в юридичній літературі, положення Закону України «Про міжнародні договори України» хоча і відіграють важливу роль у процесі гармонізації законодавства, між тим потребують вдосконалення [75, с. 77, 79, 80]. Достатньо актуальним є продовження й розширення аналізу недоліків і протиріч вказаного Закону, які негативно впливають на процеси гармонізації законодавства України до регіональних угод і міжнародних договорів. Так, відповідно до ч. 2 ст. 19 цього Закону, якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору. Проте зазначені положення не знайшли свого відображення у ст. 9 або інших статтях Конституції України. Враховуючи зміст п. 1 Перехідних положень Конституції України (згідно з яким закони й інші нормативні акти є чинними в частині, що не суперечить її положенням), необхідно узгодити відповідні положення Закону України «Про міжнародні договори України» із Конституцією України або внести відповідні зміни до неї (тим більше, що в багатьох законодавчих актах відтворюється названа норма зазначеного Закону). Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 7 Митного кодексу України, якщо міжнародним договором України, укладеним в установленому законом порядку, встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені ним Кодексом, то застосовуються правила міжнародного договору.

Наступною проблемою гармонізації законодавства України до вимог міжнародного права є протиріччя між положеннями ч. 1 та ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України». Так, відповідно до ч. 1 ст. 19 цього Закону чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Як видно, положення про те, що міжнародні договори, які ратифіковані Верховною Радою України, «застосовуються в порядку, передбаченому для норм

національного законодавства», в Конституції відсутнє. Відповідно до ст. 8 зазначеного Закону згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору може надаватися шляхом підписання, ратифікації, затвердження, прийняття договору, приєднання до договору або іншим шляхом, про який домовилися сторони. Порівняння ч. 1 ст. 19 та ст. 8 досліджуваного Закону викликає питання: чи є частиною національного законодавства міжнародні договори, згода на обов'язковість яких дана у формі «затвердження» або іншим шляхом? Яким є правовий статус міжнародних договорів, що не підлягають ратифікації Верховною Радою України? Адже «затвердження» міжнародних договорів відбувається у формі указу Президента України або постанови Кабінету Міністрів України (ст. 12 Закону). Рішення про «приєднання» до міжнародних договорів або їх «прийняття» приймаються у формі «ратифікації» відповідно до законів про приєднання або прийняття, а також у формі «затвердження» відповідно указом Президента України або постановою Кабінету Міністрів України (ст. 13 Закону).

Таким чином, можна було б зробити висновок, що міжнародні договори, які затверджені указами Президента України або постановами Кабінету Міністрів України, не є частиною національного законодавства України, оскільки вони не підлягають ратифікації, тобто Верховна Рада не дає дозвіл на їх обов'язковість. Однак такий висновок суперечитиме ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України», відповідно до якої, якщо міжнародним договором України, який набрав чинності «в установленому порядку», встановлені інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору. Іншими словами, з одного боку, міжнародний договір, затверджений указом Президента України або постановою Кабінету Міністрів України, не є частиною національного законодавства України (згідно з ч. 1 ст. 19), а з іншого — його положення мають вищу юридичну силу у випадку колізії з положеннями актів законодавства України (ч. 2 ст. 19). Ще одне протиріччя полягає в тому, що, виходячи із тлумачення ст. 19 зазначеного Закону, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, як частина національного законодавства, не мають вищої юридичної сили у випадку колізії з положеннями актів законодавства України,

оскільки згідно з ч. 1 цієї статті «застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства». А, як відомо, закони України мають однакову юридичну силу.

Зазначені протиріччя ускладнюють процеси гармонізації законодавства України із вимогами регіональних торговельних угод й міжнародних договорів і потребують врегулювання шляхом узгодження між собою згаданих положень Закону України «Про міжнародні договори України» та їх узгодження із нормами Конституції України. Відповідно до ст. 9 Конституції України та ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. З цього випливає, що на них повинен поширюватися такий самий порядок набуття чинності, як і на закони й інші нормативно-правові акти України. Отже, виходячи із положень ст. 57 Конституції України і ст. 21 Закону України «Про міжнародні договори України», оприлюднення відповідних міжнародних договорів України є обов'язковою умовою набуття ними чинності, чого на практиці не завжди можна дочекатися.

Ще одним проблемним питанням в цієї сфері є те, що при поданні до Верховної Ради України проектів законів про ратифікацію міжнародних договорів не завжди подаються одночасно, як цього вимагають положення ч. 7 ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори України», відповідні проекти нових законів або проекти законів про внесення змін до чинних законів України, які повинні забезпечувати таку гармонізацію. Практика свідчить, що самим дієвим засобом реальної імплементації норм міжнародного права в національне законодавство має бути одночасне із ратифікацією міжнародних договорів прийняття відповідних законів, спрямованих на виконання зазначених міжнародних договорів.

Викладене дозволяє зробити висновок про актуальність і необхідність вдосконалення роботи з гармонізації законодавства України з міжнародними договорами та інтеграційними регіональними угодами шляхом внесення відповідних змін до законодавства, використання системного підходу до визначення компетенції суб'єктів, які забезпечують таку гармонізацію, неухильного дотримання ними вимог національного й міжнародного права у сфері зближення різних правових систем.

2.3. Співвідношення економічного суверенітету і принципу наднаціональності

Розв'язання ще однієї проблеми, що супроводжується найгострішою дискусією навколо неї, є проблема співвідношення державного суверенітету та наднаціональності, яка отримала новий поштовх на тлі розмірковувань з приводу формування Єдиного економічного простору (ЄЕП) за можливої участі в ньому України разом з РФ. Щодо «східного напрямку» цієї проблеми, то її розв'язав свого часу Конституційний суд України своєю ухвалою від 01.03.2005 р., відмовив у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ратифікацію Угоди про формування Єдиного економічного простору» від 20.04.2004 р. [76] У рамках цього процесу співробітниками Інституту економіко-правових досліджень НАН України на замовлення Конституційного суду України було підготовлено експертний висновок, основними результатами якого стали висновки, що відповідно до загальних принципів сучасного міжнародного права Угода про формування ЄЕП не забирає у України частини суверенітету й не обмежує внутрішню компетенцію України; є Угодою про наміри, яка носить рамковий характер і закріплює наміри Сторін створити Єдиний економічний простір. Конкретні кроки інтеграційного процесу будуть реалізовуватись у майбутньому шляхом укладання окремих міжнародних договорів, кожний з яких в ході підготовки та ратифікації має бути досліджений на предмет відповідності положенням Конституції України. З цими висновками варто погодитись і вони на сьогодні зберігають свою актуальність. Зазначений «конституційний процес» є відлунням заяв окремих політиків про те, що участь України в ЄЕП суперечить її національним інтересам, курсу на європейську інтеграцію, становить значну загрозу економічній і політичній безпеці України.

Однак, використовуючи ту ж логіку, що і в попередньому випадку, можна дійти висновку про ще більшу загрозу економічній і політичній безпеці України в разі реалізації нею того самого курсу на європейську інтеграцію. Проблеми майбутнього самого Євросоюзу, статусу держав-членів цього об'єднання, стали джерелом такої ж гострої дискусії в Європі. Одним з аргументів на користь «поступової втрати» державами-членами свого суверенітету став принцип

наднаціональності, який вирізняє ЄС серед існуючих міжнародних організацій.

Як зазначається в роботі Ю. С. Хоббі, розвиток євроінтеграції в бік її посилення, особливо зважаючи на спробу запровадження Конституції ЄС і підписання Лісабонського договору, дозволяє побачити наявність стійкої тенденції, з одного боку, щодо послідовного самообмеження держав-членів ЄС в обсязі здійснюваних суверенних прав, а з іншого — набуттям ЄС дедалі більше ознак наддержавного утворення [77, с. 556]. Аналіз сучасного стану державного суверенітету держав-членів ЄС дає можливість резюмувати, що при збереженні формально-юридичного (політико-правової форми) аспекту державного суверенітету одночасно відбувається поступове обмеження матеріальних можливостей його прояву. Останнє у свою чергу виражається в делегуванні державами суверенних прав ЄС [78].

У багатьох випадках захисники державного суверенітету та їх опоненти у своїх судженнях спираються на принцип наднаціональності. Якщо звернутися до сутності даного принципу, слід зазначити наступне.

Вважається, що термін «наднаціональність» з'явився як концентрований вираз федералістських поглядів Ж. Моне і Р. Шумана — «батьків» західноєвропейської інтеграції. Наднаціональність виникає тоді, коли утворення отримує можливість зобов'язувати своїми конкретними діями свої держави-члени, не маючи їх згоди на це в кожному окремому випадку, тобто набуває по відношенню до них певний об'єм самостійних розпорядчих повноважень [79, с. 5].

Фактично ж, на думку деяких дослідників, «питання про наднаціональність міжнародних організацій — це питання про співвідношення суверенітету держав-членів організації з повноваженнями створеного ними внутрішньоорганізаційного механізму». Вважається, що ступінь делегування прав і повноважень держави органам міжнародної організації є суттю інституту наднаціональності [80, с. 80].

Ряд авторів вважають, що «наднаціональність передбачає існування політичної влади над чи окрім рівня національної держави, наявність деякої ступені її автономії від національних урядів. А оскільки держави-члени ЄС, створюючи наднаціональний орган, делегували йому повноваження у вирішенні ряду завдань, це створює деякі обмеження суверенітету або влади держав-членів» [81, с. 23].

Незважаючи на те, що делегування державами-членами значної частини суверенних прав Європейському Союзу відбулося з власної волі держав, тобто за результатом їх суверенного вибору, багато побоювань викликає тенденція постійного розширення кола цих прав, неоднозначного розмежування компетенції ЄС і національних держав. Чітке розмежування компетенції Європейського Союзу та його членів стає особливо актуальним у разі реалізації ЄС зовнішньополітичної функції. Зважаючи на це та за аналогією із законодавчою компетенцією для Європейського Союзу у літературі виділяються чотири види компетенції. Перший вид — виняткова компетенція, яка стосується кола питань, переданих державами-членами об'єднанню. Другий — так звана конкуруюча компетенція, яку здійснюють держави-члени з питань, що не стосуються компетенції об'єднання. Тут є можливість врегульовувати такі питання на наддержавному рівні, якщо їх не можна ефективно врегулювати на рівні держав-членів. Третій вид — паралельна, або спільна, компетенція: коли відносини у певних сферах врегульовують спільно держави-члени, а також на наднаціональному рівні. До четвертого виду компетенції належать питання, які врегульовують на національному рівні [80, с. 80–81].

Іншими дослідниками виділяються наступні види компетенції: виключна — у сферах, які є виключною компетенцією ЄС держави-члени не уповноважені приймати юридично обов'язкові рішення (наприклад, встановлення Єдиного митного тарифу (ст.26 Договору про ЄС (ДЄС)), спільна торгівельна політика, врегулювання міжнародних перевезень в середині ЄС (п.1 ст.71 ДЄС), валютна політика (п.5,6 ст.107 ДЄС) та ін.);

конкуруюча — держави-члени є лише тоді компетентними видавати акти, які б регулювали певні відносини, поки Європейське Співтовариство не видало в цій сфері власні акти, які б остаточно врегулювали цю правову матерію (наприклад, аграрна політика (ст.32 ДЄС), свобода пересування осіб і капіталів, захист навколишнього середовища (ст.174 ДЄС), економічна політика (ст. 99 ДЄС);

спільна — ЄС і держави-члени можуть одночасно видавати акти. Врегулювання питання, що відносяться до сфери спільної компетенції, перевіряється на відповідність як національному праву, так і праву Співтовариства, а в разі виникнення суперечностей пріоритет надається праву ЄС (наприклад, антимонопольне пра-

во (ст.81, 82 ДЄС) та регіональна політика (ст.158–162 ДЄС) [82, с. 21–22].

Аналіз проекту Конституції дозволяє визначити такі види компетенції в ЄС: 1) виключну компетенцію: політика конкуренції, монетарна політика, митний союз, спільна торговельна політика, здійснення єдиної європейської системи надання політичного притулку, контроль за спільними кордонами, збереження біологічних ресурсів моря; 2) спільну компетенцію ЄС і держав-членів становлять повноваження в переважній більшості галузей, наприклад, внутрішній ринок, сільське господарство і рибальство, транспорт, енергетика, соціальна політика, захист споживачів та деякі інші; 3) допоміжну компетенцію (охорона здоров'я, освіта, культура, спорт) і 4) негативну компетенцію, тобто дії, котрі заборонені як для країн-членів, так і для ЄС, — вона пов'язана із гарантуванням прав і свобод людини і громадянина [78, с. 125].

У випадку врегулювання співвідношень цих видів компетенції кожного разу конкретно враховують національні особливості кожної з держав-членів. Для цього в установчих договорах обумовлено принцип «субсидіарності» діяльності Співтовариства. Згідно з ч. 2 ст. 5 Договору про заснування ЄС «у сферах, які не є винятковою компетенцією Співтовариства, воно має право діяти на підставі принципу субсидіарності лише настільки, наскільки поставлене завдання не може бути повною мірою вирішене окремими державами-членами, і тому, зважаючи на його масштаби і результати, буде ліпше виконане Співтовариством».

З іншого боку, відповідно до ст. 308 Договору про заснування Європейського Співтовариства, якщо у процесі функціонування ЄС «виникає потреба в діях з боку Співтовариства з метою досягнення однієї з цілей Співтовариства і якщо цей договір не надає для цього необхідних повноважень, то Рада на підставі ухваленого рішення, за пропозицією від Комісії та після консультацій з Європейським Парламентом, уживає відповідних заходів» [80, с. 81]. Таким чином, держава може бути вимушена виконувати рішення, проти прийняття яких вона заперечувала. У цьому й полягає сутність наднаціонального врегулювання. Про таке врегулювання можна говорити, коли одночасно виконуються такі умови: рішення приймаються незалежно від держав органами або міждержавними органами, але не одноставно; рішення носять

обов'язкових характер, мають пріоритет над національними законами і їх вступ у силу не вимагає попередньої ратифікації на національному рівні; рішення регулюють права й обов'язки не лише держав, а і їх громадян і юридичних осіб; тіснує ефективна система судового захисту таких рішень і система виконавчого виробництва [81, с. 24].

Умов виникнення й реалізації наднаціональності є досить багато. Частіше за все зазначається, що найбільш важливі риси наднаціональності містяться в наступному: внутрішнє право наднаціонального об'єднання автоматично стає внутрішньодержавним правом його членів, воно створюється органом, який діє юридично незалежно від держав-членів і приймає обов'язкові для них рішення не враховуючи негативного до них ставлення з боку однієї чи декількох держав, причому відповідні питання повністю або частково виключаються з ведення останніх. Інші ознаки (міжнародні чиновники, які діють в рамках наднаціональних органів в особистій якості, а не як представники будь-якої держави; прийняття рішень більшістю голосів шляхом пропорційного голосування і без безпосередньої участі зацікавлених країн тощо) він відносить до менш важливих [79, с. 8].

Українські дослідники серед головних ознак наднаціонального об'єднання називають такі: набуття органами Співтовариств виняткової компетенції у сферах, які визначені в установчих актах і які раніше належали до суверенних прерогатив держав-членів; правоздатність головного представницького органа Співтовариств, в якому держави-члени мають неоднакову кількість голосів, розширювати їхню компетенцію; право органів Співтовариств, що діють у рамках компетенції, зобов'язувати членів без їхньої згоди і всупереч їхній волі шляхом ухвалення обов'язкових рішень більшістю постанов; право органів Співтовариств, що діють у рамках компетенції, від імені Співтовариств укладати з третіми країнами договори, які є обов'язковими для держав-членів; право органів Співтовариств, що діють у рамках компетенції, зобов'язувати й уповноважувати поставами і міжнародними договорами фізичних і юридичних осіб або органи держав-членів безпосередньо, без трансформації цих постанов і міжнародних договорів у внутрішні правопорядки; наділення представницьких органів Співтовариств, тобто органів, що складаються з міжнародних чиновників, повноваженнями ухвалювати

обов'язкові для держав-членів постанови, що стосуються суттєвих питань [80, с. 81–82].

Отже, найголовніші ознаки наднаціональності в ЄС можна охарактеризувати наступним чином: органи формуються чиновниками згідно з їх особистими якостями, а не через їх належність до держави-члена; механізм прийняття рішень більшістю голосів; юридична обов'язковість актів організації для держав-членів, їх фізичних і юридичних осіб; акти прямої дії.

Якщо ж вважати, що наднаціональні риси в ЄС є загрозою державного суверенітету її членів, очевидним стане те, що причини й умови можливості наднаціональності необхідно шукати в суверенітеті. Таким чином, сутність наднаціональності полягає в тому, що дещо в порядку ієрархічних взаємозв'язків підпорядкування-підпорядкованості розташовується над державами як суверенними одиницями. Тобто наднаціональність може існувати лише в рамках міжнародних утворень, в яких складові елементи (держави) повністю не втратили свого суверенітету [79, с. 6]. У чистому вигляді наднаціональність не можлива, оскільки поки держави-члени організації зберігають свій суверенітет, вони мають право вільного виходу з неї, і лишити державу цього права неможливо, як і відмовитися вони від нього не можуть, навіть включивши відповідні положення в установчий документ, в силу загальноправової презумпції недійсності відмови від потенційної вигоди. Також наднаціональність обумовлює те, що поки держави-члени ЄС не втратять свого суверенітету, про федерацію говорити не доводиться, якщо це відбудеться, то наднаціональність втратить свою сутність.

Тобто на сьогодні можна говорити про наднаціональність як про якість політичної системи, що реалізується в діяльності інститутів ЄС. Оскільки участь держави в міжнародних відносинах вже певним чином передбачає втрату суверенітету, в основі наднаціональних рішень лежить вихідна колективна згода, що є обов'язковою для кожної країни, яка вирішила приймати участь в інтеграційному процесі. При цьому дотримання уніфікованих правил контролюється, а до порушників застосовуються санкції.

Крім того, держави-члени самі пішли на обмеження своїх суверенних прав у зв'язку з членством у ЄС, що знайшло своє відображення в Основних законах і правових актах країн. Так, ідеться про передачу суверенних повноважень (Німеччина), передання фе-

деральних повноважень (Австралія), передання повноважень, що ґрунтуються на конституції (Іспанія), передання прав парламенту щодо ухвалення рішень (Швеція), делегування повноважень, наданих конституцією органам влади (Данія), тимчасове надання повноважень, передбачених конституцією щодо законодавчої, виконавчої та судової влади (Люксембург), надання визначеного повноваження (Бельгія), надання законодавчих, виконавчих і судових повноважень (Нідерланди), обмеження суверенітету (Італія). Конституція Греції (п.2 ст.28) визначає умови надання повноважень міжнародним організаціям, передбачених нею, і обмеження (п.3) національного суверенітету [80, с. 97].

Таким чином, принцип наднаціональності не зашкоджує державному, у тому числі економічному, суверенітету, хоча і значно обмежує його, але лише зі згоди держави, яка сама пішла на такий крок, закріпивши відповідні статті в законодавстві. Можна навпаки говорити про взаємообумовленість існування наднаціональності ЄС і державного суверенітету держав-членів, інакше наднаціональність втрачає сенс або Європейський Союз перейде на якісно новий рівень свого розвитку, коли не буде вже потреби в національних урядах, але до цього ще далеко, зважаючи на протилежну тенденцію до захисту й укріпленню свого суверенітету та самостійності [77, с. 559].

При укладанні будь-яких міждержавних угод у сфері економічної інтеграції за країнами-членами зберігається право виходу з них, яке при визначених умовах може бути нівельоване несприятливими економічними наслідками та ін. Однак таке право завжди є, і воно є невід'ємним. При цьому передані повноваження наднаціональним органам автоматично скасовуються.

Крім того, можна дійти висновку, що, по-перше, інтеграція України до будь-якого регіонального об'єднання, в якому припускається функціонування наддержавних органів, у підрахунку веде до обмеження суверенних прав країни у зв'язку з її членством у такому об'єднанні, що можливо тільки у випадку відображення такого стану в Конституції та інших правових актах України. По-друге, східний, західний та будь-який інший вектор економічної інтеграції, за якого припускається функціонування наддержавних органів, становлять рівнозначні загрози економічному суверенітету і вибір цих напрямів має здійснюватись виходячи з прагматичних економічних зисків для України.

Висновки до розділу

Проведений аналіз свідчить про те, що правила СОТ не обмежують права участі держав-членів в інтеграційних угрупованнях, хоча і встановлюють низку додаткових умов до таких угруповань, і підтверджує, що засади створення й функціонування зони вільної торгівлі в рамках СНД, незважаючи на те, що до неї належать не лише держави-члени СОТ, відповідають правилам і вимогам угод СОТ.

Водночас взаємовідносини України з державами-учасницями СНД обумовлені подвійним характером зобов'язань як перед СОТ, так і в рамках зони вільної торгівлі СНД, оскільки членство в СОТ не зменшує обсягу зобов'язань України в рамках СНД, натомість надає певну особливість в відносинах з державами, які є членами СОТ і СНД одночасно, і державами членами СНД, які запитують про членство в СОТ.

До того ж, подальша участь України у преференційних торговельних угодах має відповідати всім вимогам і положенням СОТ, що об'єктивно ускладнює інтеграційні процеси в рамках зони вільної торгівлі СНД за участю держав, які вже є членами СОТ. Подальша інтеграція в рамках зони вільної торгівлі СНД, без врахування політичних аспектів цього питання, є більш-менш вірогідною лише за умови вступу всіх держав-учасниць до СОТ, адже рівень зобов'язань має бути рівнозначним, а правила регулювання торгівлі — ідентичними.

Крім того, форсоване створення цього року ЗВТ СНГ нового формату й Митного союзу РФ, Білорусі, Казахстану та Киргизії напередодні прийняття рішення про вступ РФ до СОТ дає привід припускати, що, більш ніж можливо, держави-члени СОТ при вивченні питання відповідності чинних торговельних угод РФ принципам і стандартам, які діють у СОТ, визнають у Звіті Робочої групи з розгляду заявки РФ про вступ до Світової організації торгівлі такими, що не суперечать цим принципам і стандартам. Гадається, що в такий ситуації подальша інтеграція України в межах цих угод значно ускладниться, оскільки їх визнання СОТ відбуватиметься як завжди без України.

На сьогодні достатньо актуально й необхідно вдосконалення організаційно-правових засад гармонізації законодавства України з міжнародними договорами та інтеграційними регіональними угодами шляхом внесення відповідних змін до законодавства, використання системного підходу до визначення компетенції суб'єктів, які

забезпечують таку гармонізацію, неухильного дотримання ними вимог національного й міжнародного права у сфері зближення різних правових систем.

Принцип наднаціональності не зашкоджує державному, у тому числі економічному суверенітету, хоча і значно обмежує його, але лише зі згоди держави, яка сама пішла на такий крок, закріпивши відповідні статті в законодавстві. Можна, навпаки, говорити про взаємообумовленість існування наднаціональності ЄС і державного суверенітету держав-членів, інакше наднаціональність втрачає сенс або Європейський Союз перейде на якісно новий рівень свого розвитку, коли не буде вже потреби в національних урядах, але до цього ще далеко, зважаючи на протилежну тенденцію до захисту й укріпленню свого суверенітету та самостійності.

При укладанні будь-яких міждержавних угод у сфері економічної інтеграції за країнами-членами зберігається право виходу з них, яке при визначених умовах, може бути нівельоване несприятливими економічними наслідками та ін. Однак таке право завжди є, і воно є невід'ємним. При цьому передані повноваження наднаціональним органам автоматично скасовуються.

Крім того, інтеграція України до будь-якого регіонального об'єднання, в якому припускається функціонування наддержавних органів, в підрахунку веде до обмеження суверенних прав країни у зв'язку з її членством у такому об'єднанні, що можливо тільки у випадку відображення такого стану в Конституції та інших правових актах України. До того ж, східний, західний і будь-який інший вектор економічної інтеграції, за якого припускається функціонування наддержавних органів, становлять рівнозначні загрози економічному суверенітету і вибір цих напрямів має здійснюватись виходячи з прагматичних економічних зисків для України.

Розділ 3

ОКРЕМІ ВАЖЕЛІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В УГОДАХ ГАТТ/СОТ

3.1. Умови правомірності регіональних торговельних угод відповідно до правил ГАТТ/СОТ

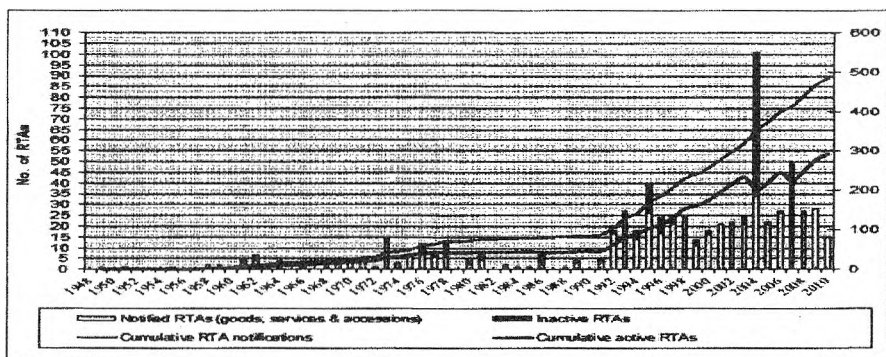
Вступ України у 2008 р. до СОТ відкрив нові можливості для подальшої економічної інтеграції на регіональному рівні. Саме членство у СОТ було однією з основних умов для проведення подальших переговорів між Україною та ЄС, метою яких є підписання Угоди про асоціацію, у тому числі одного з найбільш важливих її розділу — Угоди про створення зони вільної торгівлі. Поряд із входженням у завершальну стадію переговорів про асоціацію між Україною та ЄС не менш знаковою подією у сфері регіональної економічної інтеграції стало підписання 18.10.2011 р. у Санкт-Петербурзі Договору про зону вільної торгівлі, учасниками якого стали 10 країн СНД (Російська Федерація, Республіка Вірменія, Республіка Таджикистан, Республіка Білорусь, Туркменістан, Республіка Казахстан, Республіка Узбекистан, Республіка Киргизія, Україна, Республіка Молдова).

Структура зовнішньоторговельних відносин, географічне положення України дозволяє висловитися в підтримку всебічної участі нашої держави у регіональних економічних об'єднаннях, що виходять за рамки СНД та ЄС. Щодо конкретної ситуації стосовно ЗВТ СНД, вона розглянута в монографії раніше, але що стосується загальних питань створення та функціонування РТУ відповідно до правил ГАТТ/СОТ, то вони не отримали широкого дослідження в юридичній науці.

Головним принципом міжнародної торгівлі є рівноправність всіх країн, що забезпечується положенням щодо найбільшого сприяння, яке включено у текст ГАТТ-47. Між тим, регіональне економічне інтеграційне об'єднання, засновуючи зону преференційної торгівлі, відверто йде врозріз з даними принципами. Отже, інтеграційне об'єднання за своєю природою є дискримінаційним. Однак у зв'язку з умовним визнанням регіональних економічних інтеграційних об'єднань відпо-

відно до статті XXIV члени ГАТТ при вступі до інтеграційних об'єднань звільняються від своїх зобов'язань по відношенню до третіх країн, але тільки в частині дотримання режиму найбільшого сприяння.

Створення у 1994 р. СОТ і підписання ГАТТ-94 внесли більш чіткі правила, що встановлюють економічні умови і правовий механізм утворення регіональних економічних інтеграційних утворень — митних союзів і зон вільної торгівлі. У даний час регіональні торговельні угоди (РТУ) стали досить характерною особливістю багатосторонньої торговельної системи (БТС). Згідно з офіційними даними СОТ [83] у 2011 р. загальна кількість нотифікованих РТУ, включаючи товари та послуги, становить 489. З них 358 РТУ були повідомлені відповідно до ст. XXIV ГАТТ-47 або ГАТТ-94; 36 — у рамках «Enabling Clause» (загального дозвільного застереження); і 95 — відповідно до ст. V ГАТС. Структура зазначених РТУ виглядає наступним чином: 90 % — угоди про вільну торгівлю та угоди, що поширюються на окремі групи товарів, та 10 % — митні союзи. Зростання кількості РТУ носить постійний характер, і найбільш наочно відображено в таблиці, яка підготовлена Комітетом з регіональних торговельних угод [84]. Дана таблиця відображає динаміку співвідношення між нотифікованими РТУ і РТУ, які не набрали чинності, а також сукупних нотифікованих РТУ і сукупних діючих РТУ.

У період 1948–1994 рр. секретаріат ГАТТ отримав 123 повідомлення про РТУ (які відносяться до торгівлі товарами), а з моменту створення СОТ у 1995 р. Комітет з регіональних торговельних угод отримав понад 300 повідомлень про підписання РТУ, що охоплюють сферу торгівлі товарами та / або послугами. Практично всі члени СОТ повідомили про свою участь хоча б в одній або декількох РТУ

(деякі країни-члени є учасниками двадцяти і більше). Країнами, які не підписали жодної РТУ, є Монголія, Мавританія і Сомалі.

Враховуючи розповсюдження практики РТУ і преференційних торговельних угод, слід зазначити, що якщо спочатку РТУ представляли собою виключення із правил правового режиму міжнародної торгівлі, то сьогодні РТУ самі, без сумніву, стали цим правилом. Частина міжнародної торгівлі, яка знаходиться у сфері дії положення про режим найбільшого сприяння, є в наші дні незначною і не перевищує третини всього обсягу торгівлі. Світова торгівля все більше і більше зосереджується всередині регіональних інтеграційних блоків і між регіональними блоками.

У словнику термінів торговельної політики регіоналізм описаний як «дії уряду щодо лібералізації і спрощення процедур торгівлі на регіональній основі, іноді через зони вільної торгівлі або митні союзи» [85, с. 302]. У контексті СОТ, РТУ мають і більш загальний, і більш конкретний зміст: більш загальний, тому що РТУ можуть бути угоди, укладені між країнами, які не обов'язково знаходяться в одному географічному регіоні, більш конкретний, тому що положення СОТ мають відношення безпосередньо до умов пільгової лібералізації торгівлі. Охоплення і глибина пільг варіюється від однієї РТУ до іншої. Сучасні РТУ, які інтегрують не тільки найбільш розвинені економіки, як правило, виходять далеко за рамки зниження тарифів. Вони встановлюють не тільки правила, що регулюють взаємну торгівлю (наприклад, щодо стандартів, захисних заходів, митного адміністрування тощо), але і досить часто передбачають пільгові для взаємної торгівлі послуги. Найбільш складні РТУ виходять за рамки традиційних механізмів торгової політики, включаючи регіональні правила інвестицій, конкуренції, охорони навколишнього середовища і праці. Спочатку РТУ дозволяють групам країн вести переговори, предмет яких виходить за рамки того, що можливо (було можливо) на багатосторонній основі у СОТ, а в подальшому служити основою для обговорення на рівні СОТ і бути оформленими у вигляді угоди.

РТУ, володіючи зазначеними вище позитивними властивостями, містять в собі і певні ризики, оскільки регіональні економічні наслідки не є завжди завчасно достовірно визначеними. Економічні наслідки РТУ, безумовно, залежать від їх власної архітектури і вибору основних внутрішніх параметрів (зокрема, ступеня лібералізації

торгівлі та галузевого охоплення). Хоча РТУ і розраховані переваги для країн-учасниць, очікувані вигоди можуть не настати, якщо перекручування в розподілі ресурсів, а також торговельних і інвестиційних потоків, які потенційно присутні в будь-якому РТУ, не зведені до мінімуму або не зовсім усунені. Паралельно режиму найбільшого сприяння лібералізація торгівлі сторонами РТУ (в односторонньому порядку або в рамках багатосторонніх торговельних переговорів) може відігравати важливу роль у врегулюванні потенційних перекручувань як на регіональному, так і на глобальному рівні.

У 1996 р., вперше після створення СОТ, у пункті 7 Сінгапурської декларації міністрів була досить чітко сформульована позиція країн-учасниць про місце і роль РТУ, а саме: «Ми відзначаємо, що торговельні відносини країн-членів СОТ все більше залежать від регіональних торгових угод, число яких значно збільшилося, вирости масштаби й охоплення. Такі ініціативи можуть сприяти подальшій лібералізації і можуть надати допомогу найменш розвиненим, що розвиваються, і країнам з перехідною економікою у справі інтеграції в міжнародну торговельну систему... *Ми підтверджуємо примат багатосторонньої торговельної системи, яка є основою для розвитку регіональних торговельних угод, і ми знову підтверджуємо нашу прихильність тому, що регіональні торговельні угоди доповнюють його і відповідають його правилами. У цьому зв'язку ми вітаємо створення і схвалюємо роботу нового комітету з регіональних торговельних угод*» [86].

Згідно аналітичних оглядів СОТ збільшення кількості РТУ призвело до появи істотної загрози для розвитку міжнародної торгової системи — «феномена перекриття членства» [87]. Сутність даного феномена полягає в тому, що кожен член РТУ прагне розвивати свій власний мініторговий режим, у зв'язку з чим в державі у великій кількості починають співіснувати різні торгові правила, які застосовуються до партнерів з різних РТУ. Ця негативна властивість може ускладнювати торговельні потоки, збільшуючи витрати підприємців на реалізацію декількох варіантів правил торгівлі.

Враховуючи зростання кількості РТУ та їх вплив на розвиток міжнародної торгової системи, у 1996 р. Генеральна рада СОТ ухвалила рішення про створення Комітету з регіональних торговельних угод (КРТУ) [88]. Даний комітет є відкритим для всіх членів СОТ і має наступні повноваження:

проводити експертизу угод відповідно до процедур і строків, прийнятими Радою з торгівлі товарами, Радою з торгівлі послугами чи Комітетом з торгівлі та розвитку, в залежності від обставин може представляти свою доповідь до відповідного органа для вжиття заходів;

розглядати питання про необхідність звітності щодо застосування таких угод і готувати відповідні рекомендації;

розробляти, при необхідності, процедури для полегшення і покращення процесу експертизи;

розглядати системні наслідки таких угод і регіональних ініціатив у багатосторонній торговельній системі та взаємодії між ними, розробляти рекомендації Генеральної ради.

КРТУ веде активну діяльність, спрямовану на підвищення прозорості механізму розгляду РТУ і усунення системних проблем у правовому забезпеченні відповідності умов РТУ правилам ГАТТ / СОТ. Протягом 15 років діяльності КРТУ країнам-членам СОТ вдалося усунути досить велику кількість розбіжностей в інтерпретації ст. XXIV ГАТТ, дозвільного застереження і ст. V ГАТС. Досягнуті домовленості та підсумки дискусії з системних питань розвитку РТУ були зафіксовані у «Анотованому контрольному списку системних проблем» і «Збірнику питань, пов'язаних з регіональними торговельними угодами (РТУ)».

Формалізація процедур розгляду РТУ була досягнута за допомогою таких документів КРТУ, як примітка «Про процедури з метою сприяння та покращення процесу експертизи», посібник «Щодо процедур з метою підвищення і сприяння процесу експертизи», «Стандартний формат надання інформації про регіональні торговельні угоди» і «Стандартний формат надання інформації про угоди про економічну інтеграцію у сфері послуг».

У своїй діяльності КРТУ приділяє особливу увагу горизонтальному дослідженню РТУ. Зокрема комітетом були підготовлені доповіді на такі теми, як — «Інвентаризація нетарифних умов у регіональних торгових угодах», «Правила походження товару в регіональних торговельних угодах», «Охоплення, процес лібералізації та перехідні положення в регіональних торговельних угодах».

Серед джерел правового регулювання порядку створення та функціонування регіональних економічних об'єднань слід виділити наступні: ГАТТ 47 (ст. XXIV «Територіальне застосування — При-

кордонна торгівля. Митні союзи та зони вільної торгівлі»), ГАТТ 94 («Домовленість про тлумачення ст. XXIV»), ГАТС (ст. V «Економічна інтеграція»), Рішення Генеральної ради «Про диференційний і більш сприятливий режим, взаємність і більш повну участь країн, що розвиваються («Enabling Clause»)» 1979 р., відоме також як «загальне дозвільне застереження»; Рішення Генеральної ради «Про створення Комітету з регіональних торговельних угод» 1996 р.; Рішення Генеральної ради «Про механізм прозорості регіональних торговельних угод» 2006 р.

Ст. XXIV ГАТТ встановлюються правові умови, необхідні для того, щоб РТУ сприяли розширенню міжнародної торгівлі та не призводили до спотворення традиційних товаропотоків. Перша умова є загальною для митних союзів і зон вільної торгівлі і являє собою основу обох типів інтеграційних об'єднань. Вона полягає в тому, що лібералізація повинна охоплювати істотну частину торгівлі. Терміни «лібералізація» і «істотна частина торгівлі» нерозривно пов'язані і в сукупності становлять умови доступу на ринок. «Істотна частина торгівлі» є характеристикою ступеня включення видів продукції у сферу дії торгових преференцій, наданих сторонами відповідно до угоди, у той час як умови «лібералізації» процесу характеризують рівень зниження тарифів, наданих сторонами, і тарифів, які залишаються незмінними.

Друга умова є специфічною умовою тільки щодо митних союзів і стосується єдиного митного тарифу. Єдиний митний тариф не повинен бути жорсткішим ніж національні тарифи, які він замінює.

Домовленість про тлумачення ст. XXIV ГАТТ 1994 р. містить важливе уточнення щодо поширення на треті країни тих знижень ставок мит, які відбуваються при створенні митного союзу. Так, в Домовленості передбачається, що в таких випадках треті країни не зобов'язані надавати у відповідь митному союзу будь-які компенсовані поступки.

Підсумковий пакет угод Уругвайського раунду переговорів суттєво оновив і доповнив правову базу створення регіональних економічних інтеграційних утворень. Послідовне поширення на всі сфери регіональної торгівлі підходу, спрямованого на усунення мит та інших обмежувальних заходів, виявило необхідність уточнення процедури узгодження тексту РТУ органами СОТ і відсутність серед членів організації єдиного розуміння в застосуванні ст. XXIV ГАТТ у

взаємозв'язку з іншими правилами ГАТТ і угодами, переліченими у Додатку 1 до Угоди про створення СОТ.

Враховуючи важливу роль РТУ у сприянні лібералізації торгівлі та економічного розвитку, країни-члени СОТ, зібравшись на Четвертій міністерській конференції в Досі, підкреслили необхідність гармонійних відносин між багатосторонніми та регіональними процесами. Виходячи з цього, міністри домовилися продовжити переговори (п. 29 Декларації міністрів у Досі), спрямовані на уточнення і вдосконалення правил і процедур в рамках чинних угод СОТ з належним урахуванням аспектів розвитку РТУ [89]. Результатом таких переговорів стало видання в серпні 2002 р. Секретаріатом СОТ «Збірника питань, пов'язаних з регіональними торговельними угодами (РТУ)» [90]. Даний досить об'ємний документ був покликаний зафіксувати правові позиції СОТ щодо досить великого переліку проблем, що виникли у процесі практики застосування ст. XXIV ГАТТ 47, «Домовленості про тлумачення Статті XXIV» ГАТТ 94 і ст. V ГАТС. Коло правових позицій, наведених у «Збірнику питань, пов'язаних з регіональними торговельними угодами (РТУ)», можна розділити на два блоки: процесуальні аспекти узгодження РТУ органами СОТ і правові умови відповідності митних союзів і зон вільної торгівлі правилам угод СОТ.

Процесуальні аспекти узгодження РТУ органами СОТ містять такі правові позиції: 1) терміни «негайно повідомити» і «вирішив увійти» у ст. XXIV ГАТТ: 7 (а) слід розуміти так, що повідомлення та подання інформації до СОТ має відбуватися, принаймні, до набрання чинності РТУ, 2) для проведення експертизи РТУ вимагається надання необхідної статистичної інформації відповідно до встановлених форм¹, включаючи дані про інші пільги, на тій підставі, що дані про «перекриття» преференційних угод мають життєво важливе значення для співвідношення між РТУ і багатосторонньою торговельною системою, 3) періодична звітність у формі дворічних оглядів повинна поширюватися на всі економічні інтеграційні угоди, тобто на товари та послуги; 4) повноваження із проведення експертиз РТУ (повідомлення про які надійшло у відповідності зі ст. XXIV ГАТТ 94

¹ Стандартний формат для інформації щодо регіональних торгових угод (WT/REG/W/6) і Стандартний формат для інформації про економічні інтеграційні угоди в області послуг (WT/REG/W/14).

і ст. V з ГАТС) здійснюється Комітетом з РТУ, а також скасовується проведення експертиз преференційних угод, укладених відповідно до Рішення «Про диференційований і більш сприятливий режим, взаємності і більш повну участь країн, що розвиваються (загальне дозвільне застереження)»; 5) правила СОТ передбачають узгодження і експертизу РТУ, однак положення Статей XXII і XXIII ГАТТ 94, як вони розроблені і застосовуються в рамках Домовленості про вирішення спорів, можуть застосовуватися щодо будь-яких питань, що впливають із застосування положень ст. XXIV, які стосуються митних союзів, зон вільної торгівлі або тимчасових угод, що ведуть до створення митного союзу або зони вільної торгівлі.

Правові умови відповідності митних союзів і зон вільної торгівлі (РТУ) правилам СОТ складають основну частину «Збірника питань, пов'язаних з регіональними торговельними угодами (РТУ)». Правові позиції, що містяться в даному документі, безпосередньо пов'язані з Доповіддю Апеляційного органа зі спору² між Індією і Туреччиною щодо обмеження імпорту одягу та текстилю. Спір між Індією і Туреччиною є першим і поки єдиним зверненням до Органа з врегулювання спорів з питання інтерпретації ст. XXIV ГАТТ 47 і Домовленості про тлумачення ст. XXIV ГАТТ 94 р.

Найбільш важливі положення Доповіді Апеляційного органа полягають у наступному. Група встановила, що ст. XXIV не надає виключення з правил, що забороняють введення кількісних обмежень, передбачених ст. XI і XIII ГАТТ 94. Апеляційний орган ухвалив, що Група недостатньо повно вивчила вступну частину ст. XXIV: 5, і провів власний аналіз. Апеляційний орган підкреслив значення слів «не повинен перешкоджати» і ухвалив, що «Стаття XXIV може давати підстави для вжиття заходів, що суперечать будь-яким іншим положенням ГАТТ, тільки в тому випадку, якщо такий захід вживається при утворенні митного союзу, і тільки в такій мірі, в якій утворення митного союзу може бути ускладнено, якщо такий захід не буде вирішений». Слова «утворення митного союзу» обмежують

² Туреччина відповідно до умов митного союзу з ЄС повинна була застосовувати практично таку ж торговельну політику, що і ЄС по відношенню до текстилю. У зв'язку з цим у 1996 р. Туреччина ввела кількісні обмеження за 19 категоріями імпорту виробів із текстилю та одягу з Індії. Туреччина стверджувала, що такі дії були виправданими у відповідності до ст. XXIV ГАТТ 94.

застосування виключення діями, необхідними для утворення, і, таким чином, потребують вивчення визначення митного союзу, що міститься в ст. XXIV: 8 ГАТТ 94.

Відповідно до ст. XXIV (п. 8a і 8b, а також додаткові примітки до статті) митні збори та інші обмежувальні торговельні заходи підлягають ліквідації у відносинах між територіями, які складають митний союз або зону вільної торгівлі, у тому, що стосується значної частини торгівлі. Це основоположне поняття — істотна частина торгівлі — не має чіткого визначення і має декілька підходів до його визначення. У Доповіді Апеляційного органа зазначається, що в деяких випадках використовувалися певні кількісні критерії (наприклад, лібералізація не менше 80 % загального обсягу торгівлі) або якісні критерії (наприклад, коли виключаються зі сфери дії певні сектори, зокрема сільськогосподарські товари). Проте економічні інтеграційні об'єднання, які представляють собою часткову або обмежену окремими товарами інтеграцію (Європейського об'єднання вугілля і сталі або Договору про зону вільної торгівлі між США і Канадою про автомобільне приладдя), залишаються поза розглядом і підлягають проведенню у формі процедури звільнення від зобов'язань ГАТТ.

Домовленість про тлумачення ст. XXIV ГАТТ 94 роки фіксує в преамбулі положення про те, що внесок РТУ у розвиток міжнародної торгівлі буде «більш значним», якщо інтеграція охоплює всю сферу торгівлі, і «менш значним», якщо важливий сектор торгівлі виключений з інтеграції. Це останнє зауваження означає, що виключення з інтеграції певного сектора торгівлі можливе, і це не буде автоматично означати неправомірність існування подібних митних союзів і зон вільної торгівлі.

Слід також мати на увазі, що норма, яка стосується істотної частини торгівлі щодо країн, які розвиваються, застосовується особливо гнучко — з використанням «загального дозвільного застереження» 1979 р., яке дозволило країнам, що розвиваються, на правомірній підставі укладати між собою преференційні угоди.

У даному випадку мова йде про специфічний наслідок загального зобов'язання, яке діє відносно РТУ, а саме зобов'язання не створювати і не посилювати обмеження в торгівлі для третіх країн (ст. XXIV, пп. 4, 5a і 5b, ГАТТ). Таким чином, і митні збори, і внутрішні норми, що регулюють торгівлю, після створення регіонального

економічного об'єднання не повинні бути більш жорсткими, ніж до того. Стосовно до зон вільної торгівлі дане правило не застосовується, оскільки в цьому випадку інтеграційне об'єднання не володіє будь-якою власною правосуб'єктністю у сфері зовнішньої торгівлі, і кожен учасник зберігає свою компетенцію в зовнішньоторговельній політиці (ст. XXIV, п. 5b, ГАТТ). На відміну від зони вільної торгівлі, в питаннях зовнішньої торгівлі митний союз володіє власною правосуб'єктністю, що проявляється в наявності єдиного митного тарифу та загального торгового регулювання.

Нові мита, що фігурують в єдиному митному тарифі, не повинні бути в цілому вище (ст. XXIV, п. 5a, і примітки до статті), ніж мита, що діяли до створення митного союзу на територіях країн-учасниць. Дана вимога протягом всієї історії ГАТТ залишалася найбільш суперечливою і важкою для конкретизації. Вираз «в цілому» можна трактувати так, що застосовуване до кожного товару мито являє собою середнє арифметичне тих мит, які діяли на території кожного учасника до утворення союзу. Тільки при цьому робиться вказівка на загальний рівень єдиного митного тарифу, який повинен бути не вище, ніж середній загальний рівень мит, що діяли на території кожної країни-учасниці в момент вступу до союзу. Однак виробити точну методологію з даного питання не вдалося. У Домовленості про тлумачення ст. XXIV ГАТТ 94 року були зроблені деякі уточнення (XXIV: 5). Так, наприклад, було визначено, що середній загальний рівень мит, що діяли на територіях країн-учасниць до створення союзу, обчислюється «на базі загальної оцінки середньозважених і стягуваних ставок митних зборів» до і після створення відповідного митного союзу за методологією, яка використовувалася при оцінці пропозицій щодо тарифних поступок під час торгових переговорів Уругвайського раунду.

При створенні митного союзу буває, що введення єдиного митного тарифу тягне за собою підвищення ставок мит, які зафіксовані в переліках поступок, що суперечить таким основоположним принципам ГАТТ, як принцип надання режиму найбільшого сприяння і принцип консолідації ставок після того, як вони зафіксовані. У таких випадках діють процедури, які передбачені у ст. XXVIII, які стосуються відновлення переговорів про зміни у переліках поступок ст. XXIV, п. 6. ГАТТ. У даному випадку сторони повинні прийти до компенсаційних поступок, які їх задовольняють, з тим, щоб відсту-

пи від раніше узгоджених поступок були в основному еквівалентними. Наприклад, численні процедури відновлення переговорів щодо поступок були у випадку з Європейським економічним співтовариством як при його створенні, так і при вступі до нього нових членів.

Апеляційний орган ухвалив, що країна, яка вдається до ст. XXIV на захист своїх дій, несе тягар доведення того, що вимоги ст. XXIV: 5 і 8 були виконані і що міра захисту була необхідною для утворення митного союзу: виконання відповідних положень ГАТТ перешкоджало б утворенню митного союзу. Апеляційний орган погодився з Групою про те, що в розглянутому випадку існували менш обмежувальні альтернативи, включаючи застосування правил про походження товарів, які могли б бути застосовані з метою розмежування турецького текстилю і текстилю, що походить із третіх країн, включаючи Індію. Це допомогло б вирішити проблему переадресації торгових потоків і усунуло б необхідність виключення сектора текстилю й одягу з митного союзу Туреччина / ЄС. Таким чином, Апеляційний орган дійшов висновку, що Туреччина не привела переконливих доказів того, що створення митного союзу могло б бути ускладнене в разі, якби Туреччина не ввела кількісні обмеження на імпорт текстилю.

У Доповіді Апеляційного органу відзначається, що оцінка ступеня впливу мита та інших заходів регулювання торгівлі, які застосовувались до і після утворення митного союзу, ускладнюється відсутністю узгодженого визначення терміну «інші заходи регулювання торгівлі» (ІЗРТ), яке використовується у ст. XXIV ГАТТ: 5. У свою чергу, тільки в одному випадку Угода СОТ, яка укладена у 1994 р. щодо нетарифних питань в області товарів, відноситься безпосередньо до РТУ (у примітці 1 до ст. 2.1 Угоди про гарантії). Ця проблема також розглядалася Радою з торгівлі товарами (РТТ) в момент прийняття кола повноважень для розгляду першого повідомлення СОТ про РТУ. Термінологія такого мандату на проведення експертизи, як правило, відноситься тільки до ГАТТ 94 р.: «вивчити у світлі відповідних положень ГАТТ 94...». У разі відсутності зазначеного розпорядження експертиза може проводитися на відповідність всім угодам СОТ, що регулюють торгівлю товарами. У зв'язку з чим було прийнято рішення розширити цю сферу дій через розуміння, за допомогою чого учасники мають «... мандат досліджувати рівень всіх обов'язків і правил торгівлі, особливо тих, якими визначаються по-

ложення угод, що містилися в Додатку 1А Угоди СОТ... [але] що мета експертизи в контексті параграфу 5 (а) ст. XXIV не полягала б у тому, щоб визначити, чи сумісні кожний окремих обов'язок або правило, що існує або введене з нагоди створення митного об'єднання, з усіма положеннями угоди СОТ; це мало б встановити, чи збільшився в цілому загальний рівень обов'язків та інших правил торгівлі або вони стали більш суворими. Таким чином, хоча Робоча група буде проводити свою експертизу у світлі відповідних положень угод, що містяться в Додатку 1А Угоди про СОТ, висновки доповіді Робочої групи будуть обмежені повідомленням про сумісність з положеннями ст. XXIV» [91]. Це технічне завдання стало стандартним для всіх подальших експертиз РТУ, які повідомляються у відповідності зі ст. XXIV ГАТТ.

Термін «інші заходи регулювання торгівлі» та проблеми застосування даних заходів у збірнику питань розглядається у взаємозв'язку з регламентацією у РТУ правил походження товарів. Відносно застосування в РТУ пільгових правил походження товарів, правова позиція Переговорної групи щодо правил полягає в можливості застосування в РТУ поки єдиної узгодженої на багатосторонньому рівні Декларації про преференційні правила походження, що додається до Угоди про правила походження. Положення РТУ про правила походження товарів викликав ряд питань. Існує кілька думок, чи відносяться правила походження до «інших заходів регулювання торгівлі» відповідно до ст. XXIV: 5 ГАТТ. По-перше, правила походження в РТУ становлять ІЗРТ. По-друге, правила походження в РТУ не є ІЗРТ, враховуючи, що за визначенням вони не впливають на торгівлю із третіми країнами. По-третє, в деяких випадках преференційні правила походження в РТУ необхідні, що дозволить чітко вказувати на правила, які мають обмежувальний вплив на торгівлю по відношенню до третіх країн.

У Збірнику питань наголошується, що відповідно до ст. XXIV: 8 ГАТТ для внутрішньої лібералізації торгівлі, «інші обмежувальні заходи регулювання торгівлі» можуть бути в цілому вище або більш обмежувальними для торгівлі з третіми країнами, що вступає у протиріччя з вимогами ст. XXIV: 5 ГАТТ. В якості можливих заходів, були вказані гармонізація стандартів (технічні бар'єри в торгівлі, санітарні та фітосанітарні заходи) і законодавство про захист економічної конкуренції.

У Збірнику питань, пов'язаних з регіональними торговельними угодами, проблемні аспекти співвідношення ст. XXIV ГАТТ з угодами, переліченими у Додатку 1 до Угоди про СОТ і ст. V ГАТС, були розглянуті у відношенні лише до декількох угод. Щодо субсидування сільського господарства, Переговорна група за правилами обмежилася констатацією відсутності в Угоді про сільське господарство положень, які регламентують умови і порядок скорочення внутрішньої підтримки та експортних субсидій окремих членів РТУ і прийняття єдиних правил при створенні Митного союзу або збільшенні кількості його членів.

Особливості такого об'єкту міжнародної торгівлі, як послуги, не могли бути враховані в дослідженні проблем їх включення у сферу дії РТУ та їх регламентації. Головна проблема співвідношення ст. XXIV ГАТТ і ст. V ГАТС полягає у визначенні точної сфери винятків для економічних інтеграційних угод, забезпечених ст. V, і особливо, чи допускає ст. V винятки з яких-небудь інших правил, ніж принципу найбільшого сприяння. Зокрема, проголошується неприпустимим применшення інших ключових принципів ГАТС — прозорість, справедливого застосування внутрішніх правил і надзвичайних захисних заходів. Не менш важливим і відкритим є питання про зв'язок між РТУ і деякими сферами ГАТС, що стало темою подальших переговорів і було виділено в самостійні угоди і домовленості. У даний час немає чіткого розуміння — чи повинні виключатися з РТУ такі сфери послуг і способи їх застосування, як послуги, які надаються органами державної влади, або частково транспортні послуги.

Кількість і складність розглянутих проблем в «Збірнику питань, пов'язаних з регіональними торговельними угодами (РТУ)», дозволяють зробити висновок про те, що формулювання ст. XXIV ГАТТ є недостатньо чіткими, що призводить до різного розуміння вимог, яким повинні відповідати регіональні інтеграційні об'єднання. Можна припустити, що розробники ГАТТ навмисно включили настільки обтічні формулювання у ст. XXIV. Більш жорсткі вимоги, що обмежують право держав укладати угоди про створення інтеграційних об'єднань, були б неприйнятними для договірних сторін. Ключова проблема полягає в тому, що наслідки визнання угоди такою, що не відповідає правилам ст. XXIV ГАТТ і ст. V ГАТС, зовсім не ясні. Більш

того, в період з 1948 по 2006 р. були лише поодинокі випадки, коли регіональні торговельні угоди визнавалися відповідними правилами ГАТТ / СОТ. І навіть Римський договір (1957 р.) не отримав такого визнання.

Переговорний процес щодо вдосконалення правового забезпечення відповідності РТУ принципам і правилам СОТ включає в себе також і процесуальний блок. У 2001 р. членами СОТ на розпочатому Доха раунді переговорів був ініційований перегляд правил і процедур розгляду органами СОТ повідомлень про РТУ. Як результат, 14 грудня 2006 р. Генеральна рада прийняла новий механізм прозорості для РТУ. Механізм прозорості був укладений в Переговорній групі за правилами і діє на тимчасовій основі — члени Переговорної групи домовилися переглянути і при необхідності змінити рішення і замінити його на постійний механізм, який буде прийнятий в рамках загальних результатів Доха раунду.

За своїм змістом «Механізм прозорості для РТУ» є документом, покликаним деталізувати і доповнити Домовленість про тлумачення ст. XXIV ГАТТ 94 положеннями, пов'язаними з наданням до СОТ інформації про РТУ. Як і раніше, оновлений процес розгляду РТУ складається із трьох етапів: 1) повідомлення про створення чи приєднання до РТУ, 2) розгляд проекту РТУ і 3) звітність та контроль за виконанням РТУ. Перший етап «повідомлення про створення чи приєднання до РТУ» отримав найбільшу деталізацію. У зв'язку зі створенням КРТУ була досягнута домовленість про те, що повідомлення про РТУ, що підпадають під ст. XXIV ГАТТ, надходять до Ради з торгівлі товарами (РТТ), повідомлення про угоди, які підпадають під дію «дозвільного застереження», надходять до Комітету з торгівлі та розвитку (КТР), повідомлення про РТУ, що підпадають під ст. V ГАТС, надходять до Ради з торгівлі послугами (РТП).

Процедура повідомлення про створення чи приєднання до РТУ складається з двох стадій — раннє оголошення і повідомлення. На стадії раннього оголошення, з моменту знаходження РТУ у відкритому доступі, члени СОТ-учасники РТУ повинні передати до СОТ інформацію про РТУ, у тому числі офіційну назву, місце і дату підписання, графік набрання ним чинності або тимчасове застосування, контактні центри та / або адреси веб-сайтів, а також будь-яку іншу необмежену інформацію.

Стосовно стадії повідомлення міститься припис про необхідність зробити його якомога раніше. Як правило, це має відбутися не пізніше, ніж безпосередньо після ратифікації РТУ або рішення будь-якого учасника про застосування відповідних розділів угоди до вступу в силу РТУ. У повідомленні сторони РТУ повинні визначити, відповідно до яких умов угод вони інформують СОТ. Сторони РТУ також забезпечать надання повного тексту РТУ (або ті частини, які вони вирішили застосувати) і будь-які пов'язані графіки, додатки і протоколи на одній з офіційних мов СОТ.

Після отримання повідомлення РТУ має бути розглянута у строк, що не перевищує одного року після дати повідомлення. Розгляд РТУ має дві мети: забезпечує прозорість РТУ і дозволяє державам-членам провести оцінку відповідності РТУ принципам і нормам ГАТТ. Точний графік розгляду РТУ складається Секретаріатом СОТ за погодженням із сторонами в момент повідомлення. Для надання допомоги країнам-членам в розгляді повідомлення про РТУ сторони повинні надавати до Секретаріату СОТ ряд даних. Для РТУ, що охоплюють сферу товарів, учасники на рівні тарифних позицій представляють:

1. Тарифні поступки за договором — повний список пільгових мит кожної зі сторін, що застосовуються у рік вступу в силу договору, а у випадку, коли угода буде здійснюватися поетапно, повний перелік пільгових мит кожної зі сторін, які повинні застосовуватися протягом перехідного періоду.

2. Ставки за зобов'язаннями режиму найбільшого сприяння (РНС) — повна тарифна роздруківка зобов'язань РНС кожної сторони РТУ, яка застосовується до року набуття чинності угоди; повна тарифна роздруківка зобов'язань РНС кожної сторони РТУ, яка застосовується у році, що передує набуттю чинності угоди.

3. У разі необхідності інші дані (наприклад, преференції, квоти, сезонні обмеження, спеціальні гарантії і, якщо можливо, адвалорні еквіваленти за невиконання зобов'язань оголошеної вартості).

4. Встановлені для продукції пільгові правила походження.

5. Статистику імпорту за останні три роки, що передують повідомленням — імпорт кожної сторони з кожної іншої сторони РТУ у вартісному вираженні; та імпорт кожної сторони РТУ з інших країн світу з розподілом по країнах походження, у вартісному вираженні.

Для РТУ, що включають сферу послуг, учасники надають дані (якщо такі є) за три останніх роки, що передують повідомленням: про торгівлю або статистику платіжного балансу, валовий внутрішній продукт або виробничу статистику, а також відповідні статистичні дані щодо прямих іноземних інвестицій і переміщення фізичних осіб (за країнами і, якщо можливо, послугами сектор / підсектор).

ГАТТ передбачає в якості процедурної умови, що договір, який засновує митний союз або зону вільної торгівлі, повинен включати план або графік утворення такого об'єднання протягом «розумного періоду часу» (ст. XXIV ГАТТ). У Домовленості про тлумачення ст. XXIV ГАТТ міститься важливе уточнення щодо «розумного строку»: цей термін, як правило, становить 10 років. Строк — відносно короткий, якщо пригадати, що на ділі перехідний період, передбачений Римським договором для створення митного союзу, був більшим і становив 12 років.

Як правило, строки подання наведених вище даних не повинні перевищувати 10 тижнів, або 20 тижнів у випадку РТУ за участю тільки країн, що розвиваються, після дати повідомлення про угоду. Далі, після отримання докладної інформації про РТУ Секретаріат СОТ проводить консультації зі сторонами, готує презентацію РТУ. При підготовці презентації Секретаріат СОТ повинен утримуватися від будь-яких ціннісних суджень, а сама презентація не повинна використовуватися в якості основи для процедур врегулювання спорів або створювати нові права і обов'язки для держав-членів. На етапі підготовки презентації РТУ повинна бути проведена одна офіційна зустріч, присвячена розгляду повідомлення про РТУ, будь-який додатковий обмін інформацією повинен здійснюватися у письмовій формі.

Презентація Секретаріату СОТ, так само як і будь-яка додаткова інформація, надана сторонами, повинні бути представлені на всіх офіційних мовах СОТ не менше, ніж за вісім тижнів до початку сесії КРТУ, яка присвячена розгляду РТУ. Письмові запитання та коментарі до РТУ направляються сторонам через Секретаріат СОТ принаймні за чотири тижні до відповідної сесії; вони повинні бути розповсюджені, поряд з можливими відповідями, не пізніше, ніж за три робочих дні до відповідної сесії. За підсумками засідання КРТУ Секретаріат СОТ готує проект доповіді і після її

узгодження з КРТУ доповідь представляється до відповідної Ради СОТ для затвердження.

Ради з торгівлі товарами або з торгівлі послугами можуть винести щодо задіяних в інтеграції країн рекомендації, які вважатимуть необхідними. Ці рекомендації є обов'язковими в тому сенсі, що учасники зобов'язані змінити положення РТУ, несумісні з правилами СОТ, або не вводити договори в силу, або припинити їх дію. Однак, починаючи з 1995 р., ще жодного разу процедура розгляду РТУ не проводилася належним чином³. Радам СОТ, у зв'язку з відсутністю консенсусу, не вдавалося винести передбачені рекомендації. Так було і у випадку з Римським договором про заснування Європейського економічного співтовариства. У ряді випадків і з очевидних політичних причин СОТ вдавалося до надання звільнення від зобов'язань таким економічним інтеграційним об'єднанням, які представляли собою або неповну, або часткову форму інтеграції.

Діюча процедура розгляду РТУ не передбачає можливості блокувати набрання чинності договорів про створення регіональних економічних інтеграційних об'єднань на тій підставі, що не були винесені необхідні рекомендації Радою з торгівлі товарами або Радою з торгівлі послугами. Відносно таких договорів діє презумпція їх дійсності при відсутності рекомендацій.

У кінці періоду реалізації РТУ учасники подають до СОТ короткий письмовий звіт про реалізацію зобов'язань щодо лібералізації в РТУ. Однак, як свідчить та ж практика СОТ, учасники інтеграційних об'єднань вважають себе вільними від цього обов'язку після того, як інтеграційне об'єднання остаточно створено.

Домовленість про тлумачення ст. XXIV ГАТТ передбачає також регулярні доповіді (періодичність не встановлюється) з питань, що стосуються функціонування інтеграційних об'єднань. Крім того,

³ Як приклад можна привести процес розгляду КРТУ повідомлення про створення зони вільної торгівлі між ЄС та Ізраїлем. Згідно з документами, що містяться в реєстрі електронної інформаційної системи СОТ, розгляд РТУ почався у 2002 р. Протягом 2002 р. двічі на 31 і 32 сесії КРТУ здійснювався розгляд РТУ між ЄС та Ізраїлем. Однак на сьогоднішній день, після досягнутої згоди про підготовку проекту доповіді, процедура розгляду не просунулася.

передбачається негайне повідомлення у випадку виникнення несподіваних змін чи нових істотних обставин⁴.

Наведена вище процедура розгляду повідомлень про РТУ є істотним досягненням Доха раунду. Формалізація процесу створює основу для підвищення зацікавленості членів СОТ у проведенні ретельної оцінки відповідності РТУ нормам ГАТТ. Тим не менш, тимчасовий «Механізм прозорості для РТУ» не вирішує основну проблему — проблему усунення дублювання та конфліктів, що виникають у процесі взаємодії різних РТУ між собою і нормами ГАТТ. Слід погодитися з висновками професора міжнародного права і співдиректора Центру торгівлі міжнародної інтеграції Юста Паувеліна про те, що ст. XXIV ГАТТ знаходиться в неробочому стані і, як результат, прояв на фоні збільшення кількості РТУ основних недоліків регіоналізму «лабіринту режимів регулювання» і «розколу торгових домовленостей» [92]. Члени СОТ послідовно не перевіряють РТУ, а у врегулюванні спорів мало активні.

Петрос Мавроїдіс виділяє три можливі причини того, чому країни-члени СОТ утримуються від оспорювання РТУ в Робочій групі: по-перше, всі члени СОТ (крім Монголії) мають укладені регіональні угоди, і ніхто не проявляє інтерес до роз'яснення або обмеження правил відповідно до ст. XXIV ГАТТ, оскільки це може суперечити власним регіональним програмам; по-друге, члени СОТ можуть не довіряти Робочій групі приймати рішення, обов'язкові у вирішенні економічно складного питання про відповідність статті XXIV; по-

⁴ Серед найбільш важливих питань, розглянутих на засіданнях КРТУ, є проблема відповідності РТУ вимогам ст. XXIV: 8, 5 ГАТТ. При розгляді РТУ між ЄС та Ізраїлем представник Сполучених Штатів Америки задала питання про поширення угоди на продукцію рибальства. Вона додала, що розгляд Угоди сприятиме отриманню більшої кількості даних і статистики щодо розглянутої частки торгівлі в різних сферах, у тому числі в сільському господарстві і рибальстві, як з точки зору обсягів торгівлі, так і тарифних ліній. Представник Канади підтримала представника Сполучених Штатів в її проханні про надання додаткових даних для промислової, сільськогосподарської та продукції рибальства у плані обсягів торгів і тарифних ліній. Вона висловила сумнів, що охоплення угоди відповідає вимогам щодо «практично всієї торгівлі», оскільки з стандартного формату надання інформації випливає, що весь сектор рибальства не підлягав ліквідації тарифів, і була відсутня значна частина сільського господарства

третє, якщо регіональна угода не призводить до лібералізації «істотної частини торгівлі» і таким чином порушує статтю XXIV, у третіх осіб, можливо, немає стимулу його оскаржити, оскільки найбільш логічним результатом була б велика, а не менша дискримінація [93].

3.2. Загальні та спеціальні винятки із зобов'язань у праві ГАТТ/СОТ

Положення про загальні винятки забезпечують механізм реалізації державами своїх особливих істотних інтересів і важливих зобов'язків, які можуть розходитися з положеннями угод СОТ. За рахунок їх «суверенні держави мають можливість діяти для досягнення цілей, передбачених у переліку [винятків], навіть якщо такі дії входять у суперечність із різними зобов'язаннями, що відносяться до сфери міжнародної торгівлі» [94, с. 206]. Однак загальні винятки не можуть слугувати виправданням для довільного прийняття урядами будь-яких рішень на національному рівні, навіть якщо ці рішення продиктовані турботою про підвищення добробуту населення. Занадто широке їхнє тлумачення може підірвати всю систему СОТ, тому що в цьому випадку з'явиться можливість анулювання в односторонньому порядку практично будь-якого зобов'язання перед нею [95, с. 41]. У зв'язку із цим необхідно оцінити роль окремих положень про винятки в рамках торгівельних угод для того щоб усвідомити, як вони можуть використовуватися для досягнення законних цілей.

Положення про загальні винятки містяться в трьох угодах СОТ⁵: ст. XX ГАТТ; ст. XIV Генеральної угоди про торгівлю послугами (ГАТС); і у ст. XXIII Угоди про державні закупівлі (УДЗ). В Угоді по торговельних аспектах прав інтелектуальної власності (ТРИПС) також фігурує положення, яке може бути прирівняне до загальних винятків, що стосується надання патентів⁶. Особливе

⁵ В рамках УДЗ і ГАТС вони, суворо кажучи, не іменуються «загальними винятками».

⁶ Стаття 27.2 дозволяє членам виключати з їхніх систем патентування винаходи, коли це «необхідно для охорони громадського порядку або моралі, включаючи охорону життя або здоров'я людей, тварин або рослин, або щоб уникнути серйозного збитку навколишньому середовищу, за умови, що подібний виняток не робиться тільки в силу того, що використання заборонене їхнім законодавством».

місце серед загальних винятків займає, на думку деяких фахівців, захід щодо захисту публічного порядку (*ordre public*), оскільки він передбачений у ТРІПС, УДЗ і ГАТС, однак відсутній у ст. XX ГАТТ [96]. В інших угодах СОТ подібного роду положень не має⁷. Що ж стосується питань, які охоплюються угодами, перерахованими в Додатку 1А до Угоди про заснування СОТ (наприклад, в Угоді по сільському господарству), то до них потенційно мають застосовуватися положення ГАТТ, хоча в даному контексті й відсутня ясність щодо статусу положень про винятки. Представляється неясним взаємозв'язок між передбаченими ГАТТ виключеннями й іншими багатосторонніми угодами по торгівлі товарами. Згідно зі ст. XX, «ніщо в даній Угоді не перешкоджає прийняттю або застосуванню будь-якою договірною стороною заходів, необхідних для захисту суспільної моралі ...». Додаток же до ГАТТ говорить: «У випадку колізії між положенням Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1994 року й положенням іншої угоди, що міститься в Додатку 1А до Угоди про заснування Світової організації торгівлі (зазначеного в угодах, що містяться в Додатку 1А, як «Угода про СОТ»), положення іншої угоди має переважну силу відносно зазначеної колізії». Таким чином, відсутня ясність у питанні застосування загальних винятків до Угоди по сільському господарству. З іншого боку, у випадку Угоди про технічні бар'єри в торгівлі (ТБТ) задіяний інший підхід. Замість трактування правозахисних аспектів — наприклад, захист життя і здоров'я людини — в якості загальних винятків їх враховують при визначенні того, чи узгодиться тій або інший захід із правилами торгівлі. Так, згідно зі ст. 2.2 Угоди по ТБТ, члени СОТ зобов'язуються забезпечити умови до того, «щоб технічні регламенти не розроблялися, не приймалися або не застосовувалися таким чином, щоб створювати або приводити до створення зайвих перешкод у торгівлі. Із цією метою технічні регламенти не здійснюють на торгівлю більш обмежуючий вплив, чим це необхідно для досягнення законних цілей». В Угоді наводиться не вичерпний перелік таких «законних цілей», як, наприклад, захист здоров'я або безпеки людей. Від-

⁷ Стаття 3 Угоди про пов'язані з торгівлею інвестиційні заходи (ТРИМС) говорить: «Усі винятки, передбачені ГАТТ 1994, застосовуються відповідним чином до положень даної Угоди».

критий характер законних цілей введення того або іншого заходу регламентації забезпечує можливість гнучкого підходу до застосування заходів у сфері прав людини, причому не як винятків, у тому що стосується правил торгівлі, а скоріше в основному контексті таких правил в якості «законних цілей».

Встановлені у ст. XX ГАТТ «загальні винятки» носять різно-рідний характер. У той же час загальним для даних винятків є те, що всі вони постійні. Ст. XX ГАТТ містить ряд загальних винятків, що допускають обмеження торгівлі всупереч, наприклад, принципу РНС, національному режиму або забороні на кількісні обмеження. Ст. XX складається із двох частин, перша — вступна та друга — конкретні цілі, у відношенні яких робляться винятки. Розглядаючи питання про те, чи виправданий захід зі ст. XX, спочатку слід звернутися до вступної частини ст. XX для того, щоб визначити, чи відповідає характер застосування цього заходу умовам, встановленим у вступній частині. Лише потім слід звернутися до конкретних її пунктів: тобто перевірити, чи виправданий захід як такий, виходячи з того, які цілі він переслідує. Тільки в тому випадку, якщо захід як такий обґрунтований тим або іншим конкретним пунктом і відповідає вимогам вступної частини в плані її застосування, він буде дозволений за ст. XX.

Вступна частина ст. XX вимагає, що заходи, попередньо виправдані по будь-яким іншим пунктам ст. XX, не повинні: «застосовуватися шляхом, який став б довільним або не виправданим заходом дискримінації між країнами, в яких переважають однакові умови, або прихованим обмеженням міжнародної торгівлі». Ця вимога була введена для того, щоб запобігти зловживанню винятками за ст. XX (наприклад, встановленням так званих заходів щодо охорони здоров'я, які фактично застосовуються для обмеження торгівлі). По суті, ця вимога зводиться до того, щоб винятки за ст. XX застосовувалися обґрунтовано [97]. Слід звернути увагу, що «дискримінація», яка згадується у вступній частині ст. XX, носить інший характер, ніж диференційований режим для подібних товарів, що порушує ст. I (РНС) або III (національний режим) ГАТТ. Присутність першого виду дискримінації (РНС або національний режим) не заважає все-таки виконати вимогу вступної частини

ст. XX (тобто, щоб не було «дискримінації» відповідно до вступної частини ст. XX). А якщо ні, то і ст. XX не була б винятком зі ст. I і III ГАТТ.

У спорах СОТ, в яких розглядалося застосування ст. XX, захід був визнаний таким, що підпадає під один із конкретних пунктів статті, але таким що не відповідає вимозі вступної частини ст. XX [98]. У справі (США: бензин)⁸ це визнано таким, оскільки були альтернативні способи дії для досягнення тієї ж мети. На користь такого рішення свідчив також той факт, що країна, яка встановила обмеження, не вивчила можливість підписання угоди про співробітництво з позивачами для розробки загальних стандартів.

⁸ Перший спір, спрямований на розгляд третейської групи СОТ, стосувався скарги Венесуели і Бразилії. Вони стверджували, що Закон про чистоту повітря США вводить більш жорсткі стандарти для імпортованого бензину, ніж для бензину, виробленого у США.

Було визнане порушення ст. III:4 (національний режим відносно внутрішніх становищ) на тій підставі, що США встановили для «подібних товарів»: імпортованого й вітчизняного бензину різний режим. Вітчизняні НПЗ повинні підтримувати у середньому за рік характеристики, що відповідають, бензину на рівні не нижче своїх «індивідуальних базових показників» (середні річні показники, досягнуті конкретним НПЗ в 1990 р.). На відміну від цього, імпортери повинні були використовувати «статутний базовий показник», отриманий на основі середніх характеристик усього бензину, спожитого у США в 1990 р. Це було визнано «менш сприятливим режимом» для імпортованого бензину, який не відповідає ст. III:4.

Виступаючи у свій захист, США не змогли виправдати свій захід щодо ст. XX. Головна лінія захисту США була побудована навколо ст. XX(g); при цьому стверджувалося, що стандарти для бензину «відносяться до запобігання виснаження природних ресурсів». Апеляційний орган погодився з тим, що стандарти США пов'язані із цим, а саме, із запобіганням виснаженню чистого повітря. Однак він визначив, що стандарти США являють собою невиправдану дискримінацію і приховане обмеження торгівлі, оскільки для захисту чистоти повітря у США були альтернативні рішення, крім встановлення дискримінаційних стандартів за ознакою походження бензину. Стандарти США були визнані суперечними вступної частині ст. XX і, із цієї причини, порушення ст. III:4 не було визнано виправданим за ст. XX.

У спорі (США: креветки — черепахи)⁹ вступна частина статті була витлумачена як застосування принципу сумлінності й недопущення зловживання правами. Захід був оголошений як невідповідний до вступної частини ст. XX, якщо він означає зловживання або неналежне застосування винятку за ст. XX, тобто, коли докладні положення, що регулюють діяльність, пропонують довільні або невинуваті заходи, або коли захід на ділі застосовується довільно або невинуваті [99]. У цьому випадку з урахуванням того факту, що обмеження означало застосування однієї політики без гнучкості до всіх країн експортерів — а ця політика вимагала від країн експортерів прийняти по суті такі ж стандарти, які застосовуються у США, хоча умови у країнах експортерах могли бути самими різними — воно було визнано невинуватим і довільною дискримінацією. Той факт, що США надали різні строки поетапного введення своїх стандартів для різних країн експортерів і докладали зусиль різної інтенсивності для передачі технології, необхідної для дотримання цих стандартів конкретним країнам, став ще одним підтвердженням висновку Апеля-

⁹ Одним із найважливіших на сьогоднішній день спорів у СОТ була справа, за якою Малайзія, Пакистан і Таїланд заперечували введення США заборони на імпорту креветок і продуктів із креветок із цих країн. США визнали, що встановлена ними заборона на імпорту є порушенням ст. XI (скасування кількісних обмежень), але намагалися виправдати її за ст. XX (g).

США стверджували, що встановлена ними заборона виправдана як «запобігання виснаження природних ресурсів» — у цьому випадку морських черепах. США стверджували, що заборона встановлена для того, щоб уникнути загибелі черепах у сітках для лову креветок. Позивачі не мали діючих засобів захисту черепах подібних тим, які застосовувалися у США. Для того, щоб змусити їх прийняти такі стандарти, США відмовлялися імпортувати креветок із цих країн.

Апеляційний орган погодився з тим, що захід США як такий виправдає за ст. XX (g), оскільки морські черепахи є вичерпним природним ресурсом, що перебувають під погрозою вимирання. Однак він засудив ті методи, якими США застосовували свій захисний захід за змістом вступної частини ст. XX. Орган прийняв такий висновок, зокрема тому, що США застосовували свій захід настільки жорстко, не адаптуючи його до конкретних обставин кожного експортера, що і являє собою «довільну й невинуваті дискримінацію». Порушення ст. XI було, таким чином, визнане невинуватим за ст. XX.

ційного органа про наявність дискримінації в розумінні вступної частини ст. XX.

У ряді випадків застосування і тлумачення ст. XX ГАТТ передбачає додаткову умову про «необхідність». По-перше, захід повинен відповідати критеріям одного з винятків, передбачених підпунктами (a), (b) і (d) ст. XX. Це означає, що захід повинен торкатися конкретного інтересу, застереженого у відповідному пункті (наприклад, «суспільної моралі», «публічного порядку», «життя або здоров'я людини» або «забезпечення дотримання законів або постанов, що не перебувають у суперечності з положеннями ГАТТ»). Поряд із цим слід розглянути питання про наявність достатнього зв'язку між вжитим заходом і відповідним інтересом з погляду «необхідності» такого заходу для захисту цього інтересу. По-друге, прийнятий захід повинен відповідати вимогам вступної частини ст. XX, де зазначається, що загальні винятки не повинні використовуватися в протекціоністських цілях. Прецедентне право СОТ відносно цієї статті забезпечує методологічні принципи тлумачення й застосування цих положень у рамках усіх відповідних угод СОТ. Апеляційний орган відзначив, що критерій необхідності є об'єктивним. Група експертів може вивчити характеристику цільового призначення заходу, надану членом СОТ, і ефективність його регулюючого підходу, але не обов'язково повинна бути цим зв'язана, і тому може керуватися також структурою й дією зазначеного критерію [100, с. 96].

Для визначення ступеня необхідності якого-небудь заходу необхідна його оцінка за допомогою зважування й порівняння цілого ряду факторів. Цей процес починається з оцінки відносної важливості того або іншого інтересу, що захищається, з наступним переходом до аналізу інших факторів, що підлягають оцінюванню й порівнянню. У більшості випадків досить двох факторів: реальної ефективності даного заходу для реалізації переслідуваних ним цілей і обмежувального впливу прийнятого заходу на міжнародну торгівлю. Після цього слід порівняти заходи, що оскаржуються й можливі альтернативні дії, а потім розглянути результати такого порівняння у світі важливості інтересів, що зачіпаються даним заходом. Важливо, щоб сторона, що посилається на положення про загальні винятки, пред'явила достатні серйозні докази того, що прийнятий нею захід дійсно є «необхідним» для захисту. Держава повинна продемонструвати, що даний захід розташовується в діапазоні від «абсолютно

необхідного» до «значимого» стосовно до захисту відповідного стратегічного інтересу. При цьому даний захід за своїм характером повинен бути ближче до першого, тобто бути абсолютно необхідним, ніж до останнього, бути значимим для інтересу, що їм захищається [101]. Один із ключових факторів у процесі ухвалення рішення полягає в наступному: чим суттєвішими або важливішими є цінності, що захищаються тим або іншим заходом, тим простіше визнати «необхідність» прийнятого заходу для досягнення заявленої мети.

Загальні винятки враховуються тільки тоді, коли має місце порушення інших положень угод СОТ. Перелік винятків виступає в ролі обґрунтування для застосування державами торговельних обмежень, що не відповідають тій або іншій угоді СОТ. Держава, що посилається на загальні винятки, повинна в кожному разі відстоювати свою позицію. Тому тягар доведення повинен бути покладений на ту державу, яка посилається на загальне виключення; вона повинна продемонструвати, що прийнятий нею захід відповідає тому або іншому елементу загального винятку (тобто чи дійсно цей захід спрямований на захист того інтересу, який застережений у винятках і чи є він необхідним) [95, с. 41]. Послідовність тлумачення норм буде забезпечена завдяки тому, що при ухваленні рішення у справі про загальні винятки кожна група експертів із врегулювання спорів або Апеляційний орган будуть проводити відповідну експертизу.

Подібний підхід має прецедентну історію. Так, наприклад, у справі про обмеження на імпорт тютюнових виробів іноземного виробництва в Таїланд Група експертів прийняла рішення про проведення консультацій із Всесвітньою організацією охорони здоров'я для одержання експертного висновку про вплив паління і прояснення питання про те, чи є заборона Таїланду на ввіз імпорتنих тютюнових виробів адекватним заходом для вирішення проблем, що належать до області захисту здоров'я людини [102].

Стаття XX містить десять різних цілей застосування загальних винятків. Оскільки вивчення всіх десяти цілей є предметом самостійного дослідження, слід більш докладно зупинитися лише на декількох, що мають безпосереднє відношення до теми даної монографії.

На переговорах, що передували укладанню ГАТТ, значення пункту а) ст. XX практично не обговорювалося. Найбільш імовірне пояснення полягає в тому, що учасники переговорів вже мали якість за-

гальне розуміння поняття «суспільна мораль». Це пояснюється тим, що аналогічні положення часто включалися в попередні комерційні угоди, які в силу цього могли розглядатися як основа для тлумачення терміна «суспільна мораль» і, отже, діючого засобу тлумачення. Виходячи з аналізу цих попередніх угод і підходу до застосування відповідних термінів, при підготовці ГАТТ було заявлено, що: «область застосування пункту а) ст. XX [тобто винятку, пов'язаного із захистом суспільної моралі] буде, швидше за все, охоплювати такі сфери, як рабство, зброя, наркотики, алкогольні напої, порнографія, релігія, примусова праця й захист тварин» [103, с. 338].

Історично «винятки з моральних міркувань» у комерційних договорах передбачали різні заходи, пов'язані з еклектичним набором цінностей, що вважалися важливими для того або іншого суспільства в конкретний період. Деякі з них, наприклад, свобода від рабства або примусової праці, сьогодні розглядаються в якості прав людини. Інші питання, наприклад пов'язані із вживанням алкогольних напоїв, держави вирішують із більшим ступенем самостійності, визначаючи поріг моральної терпимості.

При визначенні сфери охоплення і значення терміна «суспільна мораль» у контексті присвяченого йому винятку корисно розглянути, як даний термін трактується у прецедентному праві інших судових органів. Цей термін зустрічається в ряді регіональних торговельних угод¹⁰ і в прецедентній практиці Європейського союзу (ЄС). У Лісабонському договорі забороняються кількісні обмеження на торгівлю усередині ЄС. Однак, за аналогією з положеннями про загальні винятки в угодах СОТ, у Лісабонському договорі передбачається можливість введення торговельних обмежень по ряду чітко застережених причин, включаючи захист суспільної моралі, публічного порядку, а також захист життя і здоров'я людей.

Важливе значення у визначенні змісту терміна «суспільна мораль» мають рішення Європейського суду. У справі Хенна й Дарбі відповідачів обвинуватили у свідомому порушенні заборони на ввіз порнографії в Об'єднане Королівство [104]. Європейський

¹⁰ Згідно зі ст. 9 Угоди про зону вільної торгівлі АСЕАН ніщо в даній Угоді не перешкоджає будь-якій державі-члену вживати заходів, які «вона вважає необхідними» для захисту суспільної моралі. Посилання на пункт а) ст. XX ГАТТ міститься також у НАФТА.

суд ухвалив, що у принципі кожна держава — член ЄС має право ухвалювати рішення у відповідності зі своєю власною системою цінностей і у формі, обумовленою нормами суспільної моралі, що діють на її території. З іншого боку, у справі Конегейт, коли був заборонений ввіз в Об'єднане Королівство гумових ляльок на підставі заборони на імпорту порнографії при наявності лише часткового обмеження на продаж даного товару усередині країни, рішення було прийнято не на користь уряду Великобританії [105]. Заборона була оголошена несправедливим обмеженням на імпорту іноземних виробів, тому що не було пред'явлено обґрунтування відсутності повної заборони на аналогічні товари порнографічного характеру, вироблені усередині країни. Цей прецедент тлумачиться як такий, що надає державам — членам ЄС право встановлювати критерії суспільної моральності в межах своєї власної території, але аж ніяк не вдатися до використання клаузули про винятки з моральних міркувань із метою накладення на імпортера іноземної продукції обмежень, що перевищують обмеження, що накладають на внутрішнього виробника аналогічної продукції.

Термін «суспільна мораль» також вживається в Міжнародному пакті про цивільні й політичні права й в Європейській конвенції про захист прав людини й основних свобод, причому як законна підстава для урядів при обмеженні в повному обсязі цілого ряду відповідних прав. Зокрема, при розгляді справи Хандісайд проти Об'єднаного Королівства — коли книговидавець, обвинувачений у непристойній поведінці, звернувся в Європейський суд із прав людини, посилаючись на ст. 10 Європейської конвенції (свобода вираження думки), а уряд аргументував свою позицію необхідністю захисту суспільної моралі — суд у своєму рішенні вказав, що, оскільки не існує єдиного поняття моралі для всіх договірних держав, їм потрібно надати певну волю оцінки в цьому питанні, тому що вони більш компетентні ухвалювати відповідні рішення, ніж міжнародний арбітр [106].

Якщо групи експертів СОТ візьмуть на озброєння вищевказаний підхід Європейського суду із прав людини і Європейського суду, то тоді, при наявності реальних підстав до застосування поняття суспільної моралі, цей останній термін буде мати широке тлумачення, а групи експертів СОТ не повинні будуть передбачати моральні переваги уряду, що ухвалює відповідні заходи. У той же

час рішення у справі Дассонвіль передбачає обмеження застосування поняття суспільної моралі в європейському контексті тільки трактуванням цього поняття одною окремо взятою європейською державою, що вказує на можливе виникнення труднощів при спробі використання аргументів на користь захисту моралі в екстериторіальному плані [107].

На відміну від терміна «суспільна мораль», поняття «публічний порядок» має цілком певну історію, яка може допомогти у визначенні значення й у застосуванні даного терміна¹¹. Концепція «публічного порядку» впливає з поняття *ordre public* французького законодавства. У французькому праві це поняття використовувалося як підстава визнання недійсними цивільних договорів або угод, якщо вони входили в суперечність із основними положеннями внутрішнього права, тобто, інакше кажучи, «порушували публічний порядок» [108, с. 495]. Нині ж *ordre public* — концепція, що є цілком сформованою та такою, що застосовується багатьма судами за цивільними справами і у праві ЄС, і в цілому в ряді міжнародних договорів.

У цьому контексті «публічний порядок» тлумачиться як поняття, що належить до базових або основним цінностям правової системи даної країни, що й охоплює цінності морального, економічного й політичного характеру. Незважаючи на те, що термін *ordre public* фігурує в багатьох міжнародних договорах, його точний зміст або область застосування не визначені в жодному з них. У Лісабонському договорі міститься положення про *ordre public*, яке переведено як «суспільний правопорядок», що припускає його досить широке трактування, а в директиві ЄС посилення на нього дозволяє державам-членам ЄС у деяких випадках відступати від своїх зобов'язань відносно вільного пересування робочої сили й послуг, а також заснування підприємств [109]. У той же час Європейський суд наклав обмеження на тлумачення цього терміна у процесі його застосування урядами. Він визнав, що виключення, передбачене в Римському договорі у зв'язку з суспільним правопорядком (якщо говорити, зокрема, про вільне пересування фізичних осіб), поширюється тільки

¹¹ У літературі зустрічаються дуже стислі відомості стосовно підготовчих документів, що стосуються даного терміну. Так, наприклад, у *WTO Analytical Index: Guide to WTO Law and Practice* (WTO and Bernan Press, 2003) не міститься жодної згадки про його значення.

на випадки, коли є реальна й досить серйозна погроза одному з корінних інтересів суспільства [110]. Це дослівно відтворює формулювання примітки 5 до пункту а) ст. XIV ГАТС, яке говорить: «Винятки з міркувань публічного порядку можуть бути застосовані тільки в тих випадках, коли складається реальна й досить серйозна погроза у відношенні одного з корінних інтересів суспільства». При використанні прецедентного права Європейського суду для тлумачення даного примітки слід пам'ятати, що справа, яка послужила прецедентом, стосувалася права держави на депортацію фізичної особи. Держава скористалася своїм правом на застосування положення про захист «публічного порядку», коли мова йшла про права людини в застосуванні до конкретної фізичної особи, а тому обмеження, накладені Судом на застосування даного права державою, були цілком обґрунтованими. У цьому випадку обмежувальний підхід до тлумачення представляється доцільним, тому що більш широка інтерпретація винятку у зв'язку із захистом публічного порядку/правопорядку у принципі може виправдати такі дії, які поставлять під загрозу всю систему міжнародної торгівлі, засновану на правилах СОТ.

Стаття XX (b) ясно визначає, що здоров'я вище торгівлі. Державам дозволяється вводити торговельні обмеження, якщо вони це роблять для охорони здоров'я. Однак це обмовляється однією серйозною умовою: обмеження повинне бути «необхідним» для досягнення мети охорони здоров'я. Іншими словами, коли член СОТ бажає захистити здоров'я населення, то спочатку повинен вивчити, чи може він для того, щоб у такий спосіб захистити здоров'я, застосовувати той або інший засіб, який відповідає положенням ГАТТ (наприклад, укласти міжнародну угоду про боротьбу із забрудненням повітря або ввести більш високі, але не дискримінаційні податки на бензин). Якщо завдання охорони здоров'я не може бути виконано за допомогою відповідного засобу ГАТТ, то член СОТ може вибрати такий захід, який не відповідає ГАТТ, але зобов'язаний вибрати з розумно наявних такий захід, який спричиняє найменший ступінь невідповідності ГАТТ, тобто який в найменшому ступені обмежує торгівлю.

У справі, яка розглядалася ГАТТ в 1990 р., заборона на імпорт, встановлений Таїландом відносно іноземних цигарок, не була визнана «необхідною» для того, щоб уникнути збільшення загального обсягу продажів сигарет (які дозволялося виробляти і продава-

ти в межах Таїланду, але не імпортувати) для того, щоб захистити здоров'я людей від паління. Третейська група визнала, що в розпорядженні Таїланду були альтернативи, меншою мірою обмежуючі торгівлю — крім повної заборони на імпорт — обмежити, зокрема, кількість споживання сигарет (наприклад, заборонивши рекламу) або забезпечити якість сигарет (наприклад, не дискримінаційні норми у відношенні етикування й розкриття складу товару). Третейська група зробила наступний висновок: «У підсумку третейська група дійшла висновку, що є різні заходи, що відповідають ГАТТ і розумно доступні Таїланду для контролю якості й кількості сигарет, що викурюються, і які в сукупності могли б забезпечити досягнення цілей політики в галузі охорони здоров'я, що здійснювалися урядом Таїланду на основі обмеження імпорту сигарет у порушення ст. XI:1. Тому третейська група зробила висновок, що практика Таїланду, який дозволяє продаж вітчизняних сигарет, не дозволяючи імпортувати іноземні сигарети, являє собою невідповідність принципу «необхідності» ГАТТ у змісті ст. XX (b)».

Стаття XX (b) дотепер була предметом висновків тільки двох третейських груп СОТ, які підтвердили наведений вище прецедент; причому Апеляційний орган жодного разу не розглядав ці питання. Це частково пояснюється тим, що питання здоров'я в області безпеки продуктів харчування регламентуються спеціальною угодою СОТ про застосування санітарних і фітосанітарних заходів (Угода СФЗ), у контексті якої розглядалося кілька спорів.

Заходи, «щодо запобігання виснаженню природних ресурсів» (ст. XX (g)) були предметом двох спорів у СОТ, які були порушені проти США країнами, що розвиваються. Для того, щоб успішно використовувати цей виняток, повинні бути дотримані три різні, але взаємодоповнюючі елементи: 1) товар, що захищається, повинен бути «вичерпним природним ресурсом»; 2) захисний захід повинен «належати» до збереження природного ресурсу що є вичерпним; 3) він повинен проводитися «одночасно з обмеженням внутрішнього виробництва або споживання». Захід може відповідати положенню про винятки ст. XX (g) тільки в тому випадку, якщо виконані всі три ці вимоги.

Природні ресурси явно кінцеві й тому вичерпні. Спочатку стаття XX (g) була погоджена для того, щоб дозволити тій або іншій країні встановлювати експортні обмеження для корисних копалин.

Так, члени СОТ можуть вводити заходи щодо обмеження торгівлі для збереження своїх вітчизняних запасів нафти — і, можна стверджувати, запасів електроенергії й інших енергоресурсів — шляхом встановлення, наприклад, експортних обмежень, якщо вони відповідають усім іншим умовам ст. XX (g) і її вступної частини.

Опираючись на метод еволюційного тлумачення, що застосовується у прецедентному праві, зараз стало загальноприйнятим, що живі ресурси, особливо якщо вони перебувають під загрозою вимирання (наприклад, морські черепахи), також можуть бути «природним ресурсом, що виснажується». Чисте повітря також було визнано природним ресурсом, який може вичерпатися. Той факт, що ресурс є поновлюваним, не був прийнятий в якості контраргументу. У доповіді третейської групи в справі «Канада: заходи, що зачіпають експорт непереробленого оселедця й лососевих» було визначено, що навіть поновлювані запаси лососевих можуть являти собою природний ресурс, що є вичерпним. Такий же висновок був зроблений відносно дельфінів у неприйнятій доповіді третейської групи в справі «США: обмеження на ввіз тунця».

Таким чином, коли члени СОТ бажають захистити живі ресурси (наприклад, тварин або навіть людей, які можуть постраждати від «не екологічно чистих» продуктів) або чисте повітря (який може виснажуватися не екологічно чистими продуктами), вони можуть зробити це за ст. XX (g), установивши, наприклад, високі екологічні стандарти й заборонивши цілком імпортувати продукти, які не відповідають цим стандартам. За ст. III ГАТТ такі стандарти можуть бути дискримінаційними відносно товарів, що є «подібними» і, тим самим, можуть порушувати ст. III. Але за ст. XX це порушення може бути виправдане на тій підставі, що дискримінація встановлюється не для захисту вітчизняного виробництва, а для захисту й охорони здоров'я або чистого повітря.

Не ясно, чи дозволяється членам СОТ вводити обмеження для захисту природних ресурсів, що виснажуються (або, у цьому випадку, здоров'я людей, тварин або рослин за ст. XX (b)) за межами своєї територіальної юрисдикції. Прецедентне право останніх років вимагає, щоб був «достатній зв'язок» між країною, що встановлює захід, і ресурсом, що захищається. Ст. XX (g) не вводить «критерій необхідності» як це робить ст. XX (b). Критерії за ст. XX (g) представляються менш суворими. Захід може бути обґрунтованим як тільки він

«відноситься до» запобігання виснаження природних ресурсів (навіть, якщо не є «необхідним» для цього). У прецедентній практиці ГАТТ фраза «відноситься до» тлумачиться достатньо суворо як така, що означає «в першу чергу спрямована на». Таким чином, у СОТ діє більш м'який підхід: потрібно встановити істотний або тісний і дійсний зв'язок (який є обґрунтованим і не є непропорційним) цілей і засобів між, з одного боку, метою або завданням збереження й, з іншого боку, засобами або торговельними обмеженнями, встановленими для досягнення збереження. Немає рації в тому, щоб дозволити членам СОТ блокувати імпорт для того, щоб зберегти чистоту повітря, якщо одночасно вони не будуть робити нічого в цьому плані відносно внутрішнього виробництва або споживання. Це положення ст. XX (g) було названо положенням про неупередженість. Однак однаковий режим для вітчизняних і імпортованих продуктів не є потрібним.

Ст. XX (d) допускає обмеження торгівлі, які самі по собі суперечать, наприклад, положенню по РНС, але встановлюються для забезпечення дотримання інших законів або постанов, що відповідають ГАТТ. Вона допускає, наприклад, заборону на імпорт контрафактних товарів, тобто заборону, встановлену для захисту патентних прав. Торговельні обмеження, встановлювані для збереження монополії, також можуть бути виправдані, тому що вони відповідають вимогам інших положень ГАТТ, зокрема, ст. XVII ГАТТ. Дійсно, монополії на імпорт дозволені ГАТТ. Для забезпечення такої монополії доводиться встановлювати обмеження на імпорт іншим підприємцям. Такі обмеження санкціонуються ст. XX (d).

Ст. XX (d) встановлює «критерій необхідності», подібний тому, що встановлюється ст. XX (b). Можуть бути виправдані тільки ті обмеження, які «необхідні» для забезпечення дотримання іншого відповідного ГАТТ закону або положення. Якщо є або (1) сумісні з ГАТТ альтернативи, або (2) несумісні з ГАТТ альтернативи, які меншою мірою обмежують торгівлю ніж встановлений захід, і які також розумно доступні, тоді встановлений захід не може бути виправданим.

Заходи, «пов'язані з обмеженням експорту вітчизняних матеріалів, необхідних для забезпечення достатньою кількістю таких матеріалів внутрішньої обробної промисловості протягом періодів, коли внутрішня ціна на такі матеріали тримається на більш низькому рівні, ніж світова ціна, у результаті плану стабілізації, що здійснюється»

ся урядом» (ст. XX (i)). Такі заходи можуть бути виправдані тільки в тому випадку, якщо вони не сприяють розширенню (1) експорту внутрішньої переробної промисловості; (2) захисту цієї внутрішньої промисловості; і (3) не є дискримінаційними.

Відповідно до цього положення член СОТ може, таким чином, установити заборону на експорт або експортні квоти, якщо він зможе довести, що це обмеження встановлене (1) для забезпечення вітчизняної промисловості достатньою кількістю сировини й (2) введено в якості складової частини здійснюваного урядом плану стабілізації для збереження рівня внутрішніх цін на товари нижче цін світового ринку. Крім того, член СОТ повинен буде також довести, що обмеження на експорт не встановлене для того, щоб (3) розширити експорт вітчизняної промисловості за рахунок використання (більш дешевих) матеріалів, або (4) захистити цю галузь. І, нарешті, (5) обмеження на експорт повинні будуть встановлюватися на основі РНС.

Ще два види винятків мають настільки спеціалізовану спрямованість, що навряд чи будуть використовуватися в Україні. По-перше, заходи, «щодо товарів, вироблених працею осіб, що перебувають в ув'язненні». Такий захід може бути виправданий за ст. XX (e). По-друге, заходи, «суттєві для придбання або розподілу товарів [наявних] повсюдно або в даній місцевості в недостатній кількості». Такі заходи повинні відповідати принципу, відповідно до якого всі члени СОТ мають право на рівну частку відповідних продуктів, і повинні бути припинені як тільки припинять існувати умови, що створили таке положення (ст. XX (j)). Цей виняток було введено для того, щоб вирішити проблеми післявоєнного перехідного періоду, і було залишено для того, щоб також охоплювати випадки, наприклад, недостатнього постачання у зв'язку зі стихійними лихами.

Розглянуті вище винятки належали до категорії постійно діючих. Спеціальні ж винятки є тимчасовими, вони призначені для того, щоб протистояти специфічним проблемам, які носять непередбачений характер або пов'язані з обставинами, що перебувають поза контролем держав. Перші в основному виникають у сфері фінансового порядку, коли, наприклад, держава зустрічається з порушенням платіжного балансу або із кризою валютного курсу. У такій ситуації дозволено прибігати до кількісних обмежень для того, щоб виправити становище, що тимчасово настало. Другий вид проблем

має меншу визначеність і менш об'єктивний. Ці проблеми виникають із обставин, нерозривно пов'язаних із самим існуванням держав, а держави мають право приймати будь-які заходи захисту, коли під загрозою їх безпека.

Спеціальний порядок застосування «обмежень для збереження рівноваги платіжного балансу» встановлений у ст. XII ГАТТ-47 і Домовленості про положення щодо платіжного балансу ГАТТ-94 (далі — «домовленість»). Протягом багатьох років сторони ГАТТ послідовно зміцнювали режим використання кількісних обмежень для того, щоб повністю виключити їхнє застосування. Враховуючи це, члени СОТ, що бажають ввести кількісні обмеження імпорту внаслідок платіжного дисбалансу, зобов'язані дотримуватися ряду умов як по суті, так і за формою.

Відповідні норми ГАТТ вказують на цілий ряд фінансових і валютних обставин, розгляд і оцінка яких покладається на МВФ. Якщо ці обставини в наявності, то кількісні обмеження можуть бути визнані необхідними, але при цьому їх застосування може бути тільки тимчасовим.

Як правило, уведення кількісних обмежень на імпорт обґрунтовується необхідністю забезпечити своє «зовнішнє фінансове становище та рівновагу платіжного балансу» (ст. XII, п.1, ГАТТ). Точніше, ГАТТ використовує посилання на «валютні резерви» як на критерій ситуації зовнішньої фінансової кризи. Мова йде про те, щоб «запобігти неминучій погрозі серйозного скорочення резервів», а якщо в наявності вже «дуже малі резерви», то про те, щоб «добитися розумного темпу їх збільшення» (ст. XII, п. 2 а) і та 2 а) ii, ГАТТ).

При цьому жоден із зазначених критеріїв, пов'язаних з валютною ситуацією, не конкретизований. У всіх таких випадках необхідно проведення консультації з МВФ, який оцінює обставини, і його висновки свідомо підлягають прийняттю в СОТ (ст. XV, п. 2 ГАТТ). Таким чином, саме на МВФ покладений розгляд фактів, збір відповідних статистичних даних і їх надання СОТ.

Кількісні обмеження на імпорт (або контингентування) «не повинні бути більш значними, чим це необхідно» для виправлення ситуації валютної кризи (ст. XII, п. 2а ГАТТ). Домовленість передбачає, що кількісні обмеження можуть бути застосовані в якості останнього засобу. При цьому держави-члени зобов'язуються «відавати перевагу заходам, які в найменшому ступені створюють пе-

решкоди в торгівлі» (наприклад, додатковим митам або імпортом депозитам), тобто заходам, заснованим на ціні. І тільки коли такі заходи виявляться недостатніми для того, щоб протистояти «критичній ситуації із платіжним балансом», тоді можуть запроваджуватися кількісні обмеження.

Умова необхідності кількісних обмежень пов'язується не тільки до того, що такі заходи повинні бути додатковими, але й ураховує ступінь охоплення імпорту кількісними обмеженнями. У цьому змісті обмеження «можуть запроваджуватися тільки у відношенні всього імпорту».

Кількісні обмеження на імпорт у випадку порушення платіжного балансу вводяться лише на час. Член СОТ, що використовує кількісні обмеження, зобов'язаний пом'якшувати їх у міру поліпшення зовнішньої фінансової ситуації й усунути їх повністю, коли ситуація нормалізувалася.

Будь-який член СОТ, що запроваджує кількісні обмеження через порушення платіжного балансу, зобов'язаний повідомити про це Генеральну раду СОТ. Члени СОТ мають право наполягати на розгляді питання в Комітеті з обмежень, пов'язаних із платіжним балансом. Саме на даній стадії починаються консультації з МВФ. Увесь хід консультацій повинен протікати в повній таємності. Комітет складає доповідь для Генеральної ради СОТ, яка може з урахуванням висновків, що містяться в доповіді, винести рекомендації членам СОТ, наприклад, про поступове скасування кількісних обмежень.

Введення Україною у 2009 р. обмежувальних заходів з метою забезпечення рівноваги платіжного балансу стало фактично першою дією щодо застосуванню спеціальних виключень ГАТТ і своєрідним дебютом в якості члена СОТ. За експертними оцінками СОТ, глобальна фінансово-економічна криза поставила під загрозу стабільного функціонування всю систему правил міжнародної торгівлі, що активно створювалася протягом останніх 60 років. Більшістю членів СОТ, з метою мінімізації негативних наслідків фінансово-економічної кризи, були вжиті протекціоністські заходи, значну частину яких лише умовно можна було назвати сумісними із правилами ГАТТ/СОТ [111].

Повідомлення про введення обмежень у зв'язку із платіжним балансом на підставі ст. XII ГАТТ було направлено у відповідний Комітет СОТ 04.03.2009 р. Зокрема, у документі вказувалося, що

Україна ввела строком не менше шести місяців тимчасову цільову надбавку до ставок ввізного мита у розмірі 13 % митної вартості товарів, що ввозяться на митну територію України в режимі імпорту, крім товарів критичного імпорту [112]. Правову основу для введення тимчасової надбавки склав Закон України «Про внесення змін до деяких законів України з метою поліпшення стану платіжного балансу України у зв'язку зі світовою фінансовою кризою» від 04.02.2009 р. [113]. Відповідно до вищезгаданого Закону України, тимчасова надбавка була введена в ситуації значного скорочення валютних резервів і тільки з метою відновлення балансу платежів. Виходячи з оцінки стану й перспектив балансу платежів, Кабінет Міністрів України був наділений правом зменшити розмір тимчасової надбавки до діючих ставок ввізного мита або її скасування (додатково див. Рішення Конституційного Суду № 15-рп/2009 від 23.06.2009 р.).

У рамках заявленого повідомлення 23, 25 червня й 25 вересня 2009 р. Комітет з обмежень, пов'язаних із платіжним балансом, провів консультації з Україною й дійшов висновку, що заходи, прийняті Україною, не є виправданими й не були застосовані відповідно до вимог ст. XII ГАТТ. Комітет відзначив, що встановлені законодавством України зобов'язання щодо ліквідації заходів повинні бути виконані не пізніше 7 вересня, але найбільше доцільним буде їхнє усунення до середини липня. 8 вересня 2009 р. Україна повідомила Комітет, що заходи, прийняті з метою платіжного балансу, були припинені з 07.09.2009 р. [114]. Таким чином, Україна скористалась існуючою практикою СОТ, яка полягає у введенні членом СОТ обмежувальних заходів для захисту національної економіки й одночасним ініціюванням консультації з питання правомірності заходу. Наведений підхід дозволяє державам на легальній основі, на протязі певного проміжку часу і без будь яких економічних санкцій, вживати заходів щодо захисту національної економіки.

Крім ст. XII ГАТТ, є ще один вид спеціальних винятків, якими можуть скористатися члени СОТ, що дозволяє їм відхилитися від положень ГАТТ. Ці винятки пов'язані з національною безпекою членів СОТ. Стаття XXI (b) дозволяє вчиняти дії, «які вона вважає необхідними для охорони істотних інтересів своєї безпеки (I) відносно матеріалів, що розщеплюються, або матеріалів, з яких вони утворюються; (II) відносно торгівлі військовими матеріалами, а також тор-

гівлі іншими товарами й матеріалами, яка здійснюється прямо або побічно для цілей постачання збройних сил».

На основі цих виключень члени СОТ можуть, наприклад, установлювати обмеження на експорт ядерної енергії й, імовірно, певних інших енергетичних продуктів, якщо можна довести, що їх експорт здійснюється для постачання збройних сил.

Ст. XXI (b) (iii) і ст. XXI (c) носять більш загальний характер і не обмежуються ядерною енергією або продукцією військового призначення. Ст. XXI (b) (iii) допускає обмеження торгівлі певними товарами, які член СОТ «вважає необхідними для охорони істотних інтересів своєї безпеки, якщо вони вчиняються у воєнний час або в інших надзвичайних обставинах у міжнародних відносинах». Ст. XXI (c), у свою чергу, дозволяє членам СОТ вчиняти дії відповідно до їхніх зобов'язань за Статутом Організації Об'єднаних Націй щодо підтримки миру й міжнародної безпеки (Глава VII Статуту ООН). Якщо Рада Безпеки ООН вводить, наприклад, ембарго у відношенні тієї або іншої країни, то член СОТ може здійснювати це ембарго шляхом повної заборони імпорту із цієї країни. Будь-яке порушення ст. XI (Скасування кількісних обмежень) буде в такому випадку виправдане згідно зі ст. XXI (c).

Висновки до розділу

Розглянуті вище загальні та спеціальні винятки із зобов'язань являють собою окремий інститут права ГАТТ/СОТ, який дозволяє членам СОТ вживати заходи забезпечення власного економічного суверенітету. У контексті становлення та розвитку права ГАТТ/СОТ слід зазначити, що інститут загальних і спеціальних винятків набув активного використання членами СОТ лише наприкінці двадцятого сторіччя. Саме на цей період у політиці протекціонізму держав членів СОТ приходиться початок переходу від тарифних до нетарифних обмежень. Не менш важливим чинником спроб застосування загальних винятків із зобов'язань ГАТТ/СОТ в якості протекціоністських засобів є стрімкий розвиток науки та техніки, які невід'ємно пов'язані з проблематикою захисту життя та здоров'я люди, а також тварин і рослин. Перші спроби США застосування не сумісних за загальними правилами ГАТТ/СОТ обмежувальних заходів були визнані Органом з розгляду суперечок як спроба прикриття протекціоністських засобів, саме завдяки застосуванню

ст. XX ГАТТ. Особливу привабливість застосуванню членами СОТ обмежувальних заходів в якості загальних і спеціальних винятків із зобов'язань ГАТТ/СОТ додає відсутність обов'язку впровадження будь-яких компенсаційних механізмів для країн, які оскаржують їх впровадження.

Проблема захисту життя і здоров'я людини, а також тварин і рослин має прямий зв'язок із питаннями екологічної безпеки й захисту довкілля. У рамках СОТ сфера захисту довкілля ще не набула відповідної регламентації і знаходиться лише на стадії обговорення Доха раунду переговорів. В аспекті застосування обмежувальних заходів з метою захисту довкілля слід навести приклад ЄС, в якому діють дуже високі стандарти ЄВРО-4 та ЄВРО-5 до двигунів і автомобільного палива. Впровадження досить вимогливих стандартів ЄВРО-4 та ЄВРО-5 дозволяє, по-перше, суттєво зменшити викиди у повітря вуглекислого газу CO_2 та інших шкідливих речовин, по-друге, фактично унеможлиблює постачання в ЄС автомобілів виробництва інших країн, окрім США та Японії. Наведений приклад доводить необхідність наявності високого рівня наукових досліджень, завдяки яким держави члени ЄС і СОТ отримують можливість обґрунтування обмежувальних заходів у порядку винятку із загальних зобов'язань СОТ.

Активна участь України в міжнародній та регіональній інтеграції несе певну загрозу для економічного суверенітету держави, економіка якої переживає тяжкі наслідки світової фінансово-економічної кризи. Протистояння зовнішнім негативним чинникам потребує активного використання всіх існуючих засобів захисту національної економіки. Існуючий стан внутрішнього ринку товарів, велика частина яких містить пряму загрозу для здоров'я людини, і погрожуюче забруднення довкілля є цілком обґрунтованими підставами для застосування обмежувальних заходів у порядку загальних винятків із зобов'язань ГАТТ/СОТ.

Розділ 4

УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ З ЄС І ЇЇ МОЖЛИВІ ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ

4.1. Політика ЄС щодо країн-сусідів

Після розширення у 2004–2007 рр. Європейського Союзу новим інструментом відносин ЄС із країнами-сусідами стала Європейська політика сусідства (ЄПС), що передбачає організацію співпраці за багатьма стратегічно важливими для ЄС напрямками, але не передбачає перспективи членства. Її розвитком є концепція політики Східного партнерства, запропонована у грудні 2008 р. Під «східною політикою ЄС» слід розуміти політику Євросоюзу щодо країн Центральної і Східної Європи, тобто країн колишнього соціалістичного табору. Існує й більш вузьке розуміння східної політики — як такої, що стосується лише країн Східної Європи, які не мають наміру або не можуть претендувати на членство в ЄС у найближчій перспективі (Росія, Україна, Молдова, Білорусь).

У Східній політиці ЄС можна виділити наступні етапи, що характеризувалися своїми особливостями. Протягом першого етапу (1989–2004 рр.) відбувалось визнання європейських прагнень країн Центрально-Східної Європи, інституційне оформлення відносин, зокрема, укладання Європейських угод і Угод про партнерство і співробітництво, підготовка та завершення процедури вступу 10 країн у 2004 р. і 2 країн у 2007 р. Європейський Союз проводив диференційовану політику щодо тих країн, які отримали статус кандидатів і тих, що не мали такого статусу. З кандидатами було ініційовано укладання так званих Європейських угод, що передбачали підготовку до вступу в ЄС; з іншими країнами були укладені Угоди про партнерство і співробітництво (зокрема, з Україною у 1994 р.).

У 2002–2003 рр. було сформовано концепцію нового інструменту відносин із країнами, що опинилися поза межами розширення — Європейської політики сусідства (ЄПС). *Другий етап* характеризувався впровадженням і розвитком Європейської політики сусідства,

укладанням так званих Планів дій між ЄС і країнами-«сусідами» (з Україною подібний план був укладений у 2005 р.). Було запроваджено щорічний моніторинг виконання зазначених планів.

Третій етап (з 2008 р.) — видокремлення східного та південного напрямів політики ЄС, які були інституційно оформлені у Східному партнерстві та Союзі для Середземномор'я.

Політика ЄС щодо країн Центрально-Східної Європи — майбутніх кандидатів, у свою чергу, пройшла три етапи, кожен з яких відображає еволюцію політики ЄС щодо країн-претендентів на вступ: 1) 1989—1993 рр. країни ЦСЄ задекларували намір розпочати інтегрування до єдиної Європи, а ЄС проголосив готовність до пошуку форм інтеграції нових демократичних країн ЦСЄ із розробкою критеріїв вступу для країн-кандидатів; 2) 1994—1998 рр. — розгортання політичного діалогу в рамках Європейських угод; 3) з 1998 р. до 2004 (2007) р. — період переговорів між ЄС і країнами ЦСЄ про вступ, підписання Партнерських угод про вступ, конкретизація критеріїв, вимог та індивідуальних рекомендацій, розроблених Єврокомісією для кожного партнера на основі контролю відповідності стану внутрішніх інституціональних реформ копенгагенським критеріям членства в ЄС.

Отже, новий етап розширення Європейського Союзу відбувався протягом 2004—2007 років, коли членами ЄС стали одразу 12 країн (10 країн у 2004 р. і 2 у 2007 р.).

У процесі підготовки до нового етапу розширення Європейським Союзом було розроблено основи своїх майбутніх відносин із країнами, що опинилися поза межами останньої хвилі розширення. Такими основами стала Європейська політика сусідства (ЄПС).

Політика, яка була визначена Європейською Комісією в її повідомленні для Ради та Європейського Парламенту «Розширена Європа — Сусідні країни: Нова структура відносин із нашими східними та південними сусідами» від 11.03.2003 р., свідчила про високий пріоритет, що надається Європейським Союзом формуванню майбутніх відносин з його сусідами [115].

Потреба у масштабній і цілісній політиці стосовно свого оточення (особливо східноєвропейських держав колишнього СРСР) визнавалася ЄС задовго до появи концепції ЄПС. Росії та Україні були присвячені Спільні стратегії ЄС 1999 р., підготовлені в рамках спільної зовнішньої політики ЄС [116, 117]. У звіті Ради ЄС у грудні 1998 р. відзначалося, що «саме стосовно своїх сусідів ЄС має найбільші довготермінові ін-

тереси та відчуває найбільшу потребу у цілісності й ефективності своєї політики» [118]. Щоправда, потенціал Спільних стратегій так і не був реалізований, оскільки обмежувався повноваженнями ЄС у сфері спільної зовнішньої політики. На протигагу Спільним стратегіям концепція політики сусідства виникла як «змішаний» інструмент політики ЄС, який спирався б на повноваження Співтовариства та на можливості й ресурси його держав-членів. На той час ця політика мала спрямовуватися передусім на східних сусідів розширеного ЄС (так званих «нових незалежних держав»): Україну, РФ, Білорусь і Молдову.

Країни, що мали стати об'єктами втілення ЄПС, були згруповані суто по географічному критерію (близькість до кордонів ЄС) безвідносно їх зовнішньополітичних пріоритетів, рівня розвитку та цивілізаційної належності. Тобто бажання Європейського Союзу охопити всіх своїх географічних сусідів єдиним інструментом відносин призвело до розробки та втілення ним Європейської політики сусідства. При чому ЄПС залишалася фактично односторонньою політикою ЄС — «країни-сусіди» могли приймати чи не приймати участь в її конкретних ініціативах.

Звичайно, що такий механічний підхід, до того ж заснований на односторонній політиці ЄС, не міг стати справжньою основою для побудови взаємовідносин на довгострокову перспективу.

Крім того, регіон Східної Європи та Південного Кавказу залишався джерелом нестабільності та викликів для безпеки ЄС, що призводило до занепокоєння в ЄС і змусило його звернути значну увагу на цей регіон.

Протягом останніх років Європейський Союз постійно ускладнював свою політику щодо країн-сусідів, додаючи до неї все нові елементи. Однією з характерних особливостей розвитку і становлення політики ЄС щодо країн-сусідів є формування й уніфікація рамкових ініціатив, у межах яких мають будуватися відносини з цими країнами. З іншого боку, розуміючи неоднорідність регіону Східної Європи та Південного Кавказу, різний рівень розвитку країн-партнерів, Європейський Союз намагається запровадити індивідуальний підхід (у межах рамкових політик) до кожної з цих країн.

Так, ініціатива Східного партнерства (СП) має на меті, крім загального посилення співпраці та певного «наближення країн-партнерів до ЄС», цілком конкретні завдання та заходи щодо забезпечення й посилення безпеки Європейського Союзу — створення

зони вільної торгівлі, енергетичного співтовариства країн-партнерів, укладання угод про асоціацію, а також угод мобільності й безпеки, створення чотирьох тематичних платформ співробітництва та ін. Велике значення мають нові угоди між ЄС і країнами-партнерами — так звані угоди про асоціацію. Зокрема, переговори щодо укладання подібної угоди ведуться з Україною з 2007 р. Відповідно до ст. 8 Договору про Європейський Союз ЄС розвиває спеціальні взаємовідносини з сусідніми країнами з метою встановлення зони процвітання та добросусідства, заснованої на європейських цінностях. З цією метою ЄС може укладати спеціальні угоди з іншими країнами. Термін «асоціація» згадується у ст. 217 вищевказаного договору, якою визначено, що «Європейський Союз може укладати з однією країною або групою країн або міжнародними організаціями угоди, що встановлюють асоціацію, яка включає взаємні права й обов'язки, спільні дії та спеціальні процедури» [119].

Крім ЄПС і Східного партнерства, ЄС започаткував регіональні виміри своєї політики — так звані Північний вимір (Northern Dimension) та Чорноморську синергію (Black Sea Synergy), які концентруються на галузевому співробітництві та конкретних проблемних питаннях регіонів Причорномор'я та Північної Європи.

Таким чином, у теперішній час політика Європейського Союзу щодо своїх сусідів складається з наступних компонентів: Європейської політики сусідства, складовою частиною якої є Східне партнерство; Союзу для Середземномор'я; Північного виміру; Чорноморської синергії; окремий статус мають відносини ЄС з Російською Федерацією, декларувалася можливість участі Росії в окремих ініціативах ЄПС і СП. Причому всі ці компоненти мають загалом майже однакові цілі — «створити «коло друзів» навколо кордонів ЄС, втім, не даючи країнам, що входять до цього кола, занадто багато обіцянок» [120, с. 3]. Безумовно, актуальним є питання ефективності зазначених інструментів.

Незважаючи на те, що 6 країн-партнерів СП мають багато спільною, як колишні республіки Радянського Союзу, існують значні розбіжності як у рівні їхнього розвитку, так і в характері їхніх відносин з ЄС (і з Росією), отже, є сумнівним, що ці держави формують «регіон» як такий.

Можна виокремити декілька головних концептуальних недоліків, притаманних ЄПС (деякі з них успадкувало і Східне партнерство), що значним чином знижують її ефективність. До них

належать географічний фактор (політика охоплює занадто велику групу країн); уявлення про «спільні цінності», що нібито є загально визнаними і які поєднують ЄС та його сусідів; поєднання несумісних уявлень щодо спільної відповідальності за ефективність політики з висуванням вимог до країн-сусідів; відсутність реальних стимулів (насамперед, чіткого визнання перспективи членства) для країн, які мають на меті провести реформи для наближення до ЄС. Відповідно до ст. 2 Договору про Європейський Союз ЄС заснований на таких цінностях, як повага до людської гідності, свободи, демократії, рівності, дотримання прав людини, включаючи права меншин. Не можна заперечувати, що майже всі сучасні країни формально визнають зазначені цінності. Проте реальне їх дотримання в кожній із країн-сусідів ЄС відрізняється значним чином.

4.2. Переговорний процес щодо асоціації України до ЄС

Задекларувавши своє прагнення, практичне співробітництво України та ЄС (перший етап взаємовідносин) хронологічно почалося із підписаної в 1994 р. Угоди про партнерство та співробітництво між Києвом і Брюсселем (чинна з 1998 р.). Ця угода започаткувала співробітництво в широкому колі політичних, торговельно-економічних і гуманітарних питань і стала першою угодою, підписаною ЄС із країнами колишнього Радянського Союзу.

Тривав цей період фактично до початку 2005 р. Перехід від першого до другого періоду не був спонтанним кроком. На державному рівні він передбачався ще затвердженою в червні 1998 р. Стратегією інтеграції України до Європейського Союзу, яка визначила основні напрями співробітництва України з Європейським Союзом і першорядні пріоритети діяльності органів виконавчої влади України в цьому плані. Відтак, метою України у відносинах з ЄС було визначено «отримання на цій основі статусу асоційованого члена ЄС, що є головним зовнішньополітичним пріоритетом України у середньостроковому вимірі й повинно співвідноситися в часі з набуттям повноправного членства в ЄС державами-кандидатами, які мають спільний кордон з Україною» [121]. Інша справа, що зазначене проголошення намірів не було впроваджене в реальність, оскільки не тягло за собою створення відповідних механізмів, змін законодавства, додаткового фінансування тощо.

На відміну від незабезпеченої ресурсом Стратегії першим реальним кроком у напрямі євроінтеграції можна вважати ухвалення Плану дій Україна-ЄС у рамках Європейської політики сусідства, яке відбулося 21 лютого 2005 р. Головною метою документа визначалося створення умов «для переходу в майбутньому до якісно нового рівня відносин з Євросоюзом». Основним внеском ЄС у рамках Плану дій стало проголошення перспективи поглибленої економічної інтеграції України до ЄС (доступ до внутрішнього ринку ЄС) після належного проведення внутрішніх політичних і економічних реформ. При цьому належна імплементація Плану дій позиціонувалася як така, що повинна сприяти поступовій інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС і створити передумови для створення з Європейським Союзом зони вільної торгівлі. Як кінцева політична мета Плану фігурувало укладення нової угоди з ЄС на заміну Угоді про партнерство і співробітництво. Таким чином, попри проблемне для України пов'язання імплементації як Угоди про партнерство і співробітництво, так і Плану дій Україна-ЄС із Європейською політикою сусідства, фактично вже на попередньому етапі були названі середньострокові цілі, досягненням яких і мав ознаменуватися цей етап.

Подальші події продовжували розвивати відносини України та ЄС, передусім у політико-безпековому вимірі, наближаючи їх до політичної асоціації. Йдеться, насамперед, про започаткування у травні 2005 р. механізму приєднання України до заяв і виступів від імені Європейського Союзу з регіональних і міжнародних питань. Відтак, Україні було надано право бути складовою позицій ЄС, яким користуються країни-кандидати і країни-члени Європейської економічної зони. Іншим важливим елементом взаємодії в цій сфері став механізм двосторонніх консультацій між Україною та Генеральним Секретаріатом Ради ЄС з питань зовнішньополітичного планування, які дали змогу координувати позиції України та ЄС з цих питань. Не менш важливим стало також підписання в червні 2005 р. Угоди про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулювання кризових ситуацій [122] і рамкової Угоди про безпекові процедури обміну інформацією з обмеженим доступом [123]. 30 листопада 2005 р. розпочала роботу

Місія ЄС з надання прикордонної допомоги Україні та Молдові [124] — комплексна присутність на двосторонній межі, яка допомагає перетворювати її з пострадянської адміністративної лінії на європейський кордон.

Наприкінці 2005 р. відбулося просування й у рамках економічної інтеграції — під час саміту Україна-ЄС у грудні Європейський Союз оголосив про ухвалення принципового рішення стосовно надання Україні статусу країни з ринковою економікою в рамках антидемпінгового законодавства ЄС. Тоді ж було підписано Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі між Україною та Європейським Союзом.

Зміцнення економічних зв'язків, включно з наближенням до економічної інтеграції, а також правової та політико-безпекової довіри, включно з рухом до політичної асоціації між партнерами, об'єктивно призвели до зближення двох сторін. Зміцнене успішною роботою із імплементації Плану дій, це зближення уможливило оголошення в лютому 2007 р. початку переговорів щодо нової посиленої угоди між Україною та ЄС, яку згодом визначать як асоціацію.

Паралельно розпочали відкриватися нові можливості в гуманітарній сфері. У червні 2007 р. Україна та Європейський Союз підписали угоди про спрощення видачі віз і реадмісію.

Тоді ж було підписано План дій Україна-ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки, що визначив активізацію взаємодії в боротьбі з нелегальною міграцією, організованою злочинністю й тероризмом, а також у сферах реадмісії, реформування прикордонного менеджменту та міграційно-візової політики.

У 2008 р. відбулася серія визначальних кроків в економічній інтеграції України з ЄС. У лютому стартували переговори про створення зони вільної торгівлі. Розпочався переговорний процес щодо спільного авіаційного простору. У липні цього ж року Європейська Комісія надала мандат на переговори з Україною про набуття членства нашої держави в Енергетичному Співтоваристві. Стартували консультації про вступ до Рамкової програми ЄС у науці та технологіях, активізувався Аграрний діалог.

Перелічені вище численні галузеві домовленості та переговори, що ущільнили мережу відносин у політиці, безпеці, економіці, соціальній і гуманітарній сферах, з часом були приречені перейти в

якість. Це й відбулося 9 вересня 2008 р., коли за результатами саміту Україна-ЄС у Парижі було оголошено, що новий документ про відносини сторін укладатиметься на основі асоціації між Україною та Європейським Союзом. Основним елементом домовленостей став принцип політичної асоціації й економічної інтеграції: Україна та ЄС вирішили відходити від попереднього принципу виключної відповідальності України за зближення з ЄС і перейти до принципу спільної відповідальності за ці відносини. Почався другий, теперішній, етап взаємодії Києва і Брюсселя.

Найбільшим досягненням цього етапу можна вважати укладання Угоди про поглиблену зону вільної торгівлі між Україною та ЄС. Метою створення поглибленої зони вільної торгівлі є формування спільного економічного простору.

На відміну ЗВТ (яка лібералізує лише торговельні відносини) поглиблена Зона вільної торгівлі лібералізує увесь комплекс економічних відносин, а саме, передбачає скасування тарифів для всіх видів товарів (не тільки промислових); лібералізацію з певними перехідними періодами руху послуг, капіталу, робочої сили; гармонізацію технічного законодавства для зняття технічних бар'єрів; регулювання таких сфер державної політики, як конкурентна політика і корпоративне управління; покращення бізнес клімату з подальшим збільшенням обсягу інвестицій.

ЗВТ є з юридичної точки зору угодою про преференційні торговельні відносини. Вступ у 2008 р. України до СОТ відкрило шлях суттєво новим її економічним відносинам з ЄС, які, своєю чергою, мають виникнути в результаті набуття Україною асоціативного статусу щодо ЄС (переговори з цього питання ведуться з 2007 р.). Важливішим чинником таких відносин має стати «поглиблена та всеосяжна» зона вільної торгівлі ЄС-Україна.

Зона вільної торгівлі, з одного боку, розширює доступ українських товарів і послуг до потужного ринку ЄС, полегшує доступ європейських інвестицій в Україну. Проте, з другого боку, полегшений доступ імпорту високоякісних товарів і послуг з ЄС до України створює додаткову конкуренцію українським виробникам. У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність проведення оцінки впливу підписання угоди, що дасть змогу визначити потенційні переваги та можливі ризики, що матимуть негативні наслідки для економіки України.

4.3. Оптимістичний погляд на наслідки укладання угоди про ЗВТ

Зроблені окремі оцінки наслідків угоди про вільну торгівлю України з ЄС свідчать про можливість різних як позитивних, так і негативних ефектів у різних часових періодах. Слід стисло розглянути результати основних представлених громадськості досліджень.

Відповідно до ст. 4 Угоди про партнерство і співробітництво [125] та реалізації положень Плану дій Україна — ЄС [126] на замовлення Європейської Комісії було здійснено перегляд дослідження економічних передумов створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, виконаного в 1999 р. П. Брентоном [127]. Експертами було розвинуто ідеї попереднього дослідження в контексті проєкції концепції поглибленої інтеграції на українську дійсність і запропоновано відповідний формат розбудови двостороннього співробітництва на шляху до поступової інтеграції України у формі поглибленої зони вільної торгівлі з особливим акцентом на співробітництві в регуляторній сфері. На основі проведеного аналізу автори звіту під керівництвом М. Емерсона прогнозують такі наслідки впровадження поглибленої зони вільної торгівлі для української економіки: подвоєння товарообігу; зростання добробуту на рівні 4–7 % у коротко- і середньостроковій перспективі; відкриття фінансового сектора та телекомунікацій забезпечить додатково 1,5 % до щорічного зростання ВВП; ефект зниження вартості капіталу може додати ще 4–5 % до зростання добробуту; «оцінка впливу підвищеної якості інституцій для таких країн, як Україна, дуже суттєві, оскільки ВВП, імовірно, зросте на 20–30 %» [128].

Альтернативну науково-дослідну роботу було проведено фахівцями Інституту економічних досліджень і політичних консультацій (ІЕД) під керівництвом І. Бураковського. За результатами розрахунків, загальне зростання добробуту населення України від вступу до СОТ та угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС становить 17,1–17,3 % у середньостроковій перспективі в різних варіантах, що означає понад 10 % зростання добробуту лише завдяки створенню ЗВТ. Для реального ВВП зростання на рівні 5,1 % у середньостроковій перспективі від вступу до СОТ і підписання угоди про вільну торгівлю, що означає приблизно 2,3–2,4 % зростання ВВП лише завдяки створенню зони вільної торгівлі [129, с. 63].

Фахівці ІЕД розмежували одержані кількісні показники від впровадження класичної зони вільної торгівлі і поглибленої зони

вільної торгівлі. Так, приріст добробуту і реального ВВП лише завдяки скасуванню ввізних мит було оцінено на рівні 0,4–0,5 % і 0,1–0,2 % відповідно. За умови зниження нетарифних обмежень у торгівлі товарами спостерігається надзвичайно високий позитивний ефект: зміна добробуту означає фактичний виграш у 7,9–8 відсоткових пунктів, а реальний ВВП зростає на 2 % у середньостроковій перспективі. Очікувані кількісні наслідки від залучення до ЗВТ сектора послуг — зростання добробуту та реального ВВП на 0,7 та 0,2 % відповідно. Прогнозовані зміни в сукупному експорті та імпорті становлять 4,6 і 9,1 % у середньостроковому періоді.

Згідно з результатами дослідження ECORYS, щодо оцінки впливу ЗВТ на стабільність торгівлі між ЄС та Україною, зростання добробуту в Україні при використанні формату поглибленої зони вільної торгівлі прогнозується на рівні 1,96 % [130, с. 81; 131].

Вищенаведене свідчить, що розглянуті дослідження по-різному інтерпретують наслідки зі зміни виробництва для окремих секторів. Так, оптимістичними є оцінки впливу створення ЗВТ на металургійну та текстильну галузі, адже усі три моделі прогнозують суттєве зростання випуску.

Водночас усі три звіти сходяться на тому, що сільське господарство, виробництво мінеральної сировини (особливо вугільна галузь), транспортного обладнання та сектор фінансових послуг зазнають негативного впливу від участі України в поглибленій зоні вільної торгівлі.

Зазначені три моделі можна в загальному охарактеризувати як досить оптимістичні, оскільки кожна з них прогнозує зменшення випуску лише двох із семи галузей, тоді як для інших — зростання, у деяких випадках — майже в півтора-два рази.

Слід зауважити, що специфічні наслідки в межах галузей зумовлені, по-перше, структурою виробництва, по-друге, коливаннями попиту, по-третє, вихідним рівнем захисту від зовнішньої конкуренції. Таким чином, тарифна лібералізація спричинить позитивний ефект для галузей з невисоким рівнем тарифного захисту і великою часткою проміжного попиту, що викликає зниження цін на фактори виробництва. Покращення умов доступу до ринків буде сприятливим для експортно-орієнтованих секторів, що стикаються зі значними торговельними обмеженнями на іноземних ринках. Зниження нетарифних обмежень внаслідок надзвичайно складної

та затратної процедури гармонізації та визнання відповідного регулювання цілком логічно віднести до середньострокової перспективи. Однак зниження даного типу торговельних бар'єрів повинно відкрити доступ українському експортеру технологічних товарів із високим вмістом доданої вартості.

Дослідники також обґрунтовують тезу, що створення зони вільної торгівлі, крім скасування мит, передбачає досягнення повного зближення в регуляторній і торговельній сферах (у галузі технічних стандартів, санітарних і фітосанітарних правил, регулювання внутрішнього ринку екологічної безпеки, політики конкуренції, корпоративного управління та конкурентоспроможності підприємств; інновацій і промислової політики, прав інтелектуальної власності, державних закупівель, фінансових послуг тощо) [132, с. 57].

Зрозуміло, що вільна торгівля має проблеми для української економіки, оскільки для певних груп товарів передбачено перехідні періоди, протягом яких сторони націлені на поступове скасування митних тарифів. При цьому ЄС пропонує так званий асиметричний підхід: Україна отримує довший, ніж ЄС, період для поступового зменшення або скасування своїх митних тарифів. Терміни для цього встановлюються від двох до десяти років, однак передбачено узгодження для кожного товару сільськогосподарської або промислової продукції [133, с. 4]. Крім того, для українських виробників існує і певний важливий виклик, а саме: відповідність української продукції нормам і стандартам якості ЄС. Вирішення цього питання для українських виробників має особливу актуальність, адже саме скасування митних тарифів у торгівлі України з ЄС не гарантує вільної торгівлі, якщо українські товари не відповідають стандартам якості ЄС.

Якщо відійти від кількісної оцінки переваг і недоліків підписання Україною Угоди про поглиблену зону вільної торгівлі, то слід виділити наступні концептуальні зміни в економіці України.

Аналіз товарної структури експортно-імпортних операцій показує, що в українському експорті в ЄС більшу частку становлять мінеральні продукти, недорогоцінні метали й вироби з них, продукція агропромислового комплексу, текстиль і текстильні вироби. Порівняння товарної структури зовнішньої торгівлі України і країн ЄС показує вузькість асортименту. Таким чином, сировинна спрямованість українського експорту свідчить про те, що, не знаходя-

чи попиту в достатньому обсязі на внутрішньому ринку, сировина спрямовується за кордон для виготовлення з неї продуктів, які вертаються на ринки України й витісняють вітчизняних виробників.

За умов, що на експорт в останні роки приходиться близько 60 % ВВП країни, його структура є важливим критерієм розвитку економіки й конкурентних переваг країни в міжнародному поділі праці.

Активно розвивається інвестиційне співробітництво між Україною і країнами Європейського Союзу. ЄС є найбільшим іноземним інвестором в Україні, однак ці обсяги не задовольняють українських потреб в інвестуванні і значно менші в порівнянні з інвестиціями ЄС в інші країни світу.

Одною з найважливіших умов Угоди є домовленість про одночасне скасування 95 % усіх тарифів і мит. Лише 5 % товарних позицій з обох сторін залишаться під тарифним захистом.

Зниження ввізного мита матиме безпосередній вплив на надходження до Державного бюджету — вони скоротяться на суму імпортного мита на продукцію, що ввозиться з країн Європейського Союзу. Водночас скоротиться час, потрібний для супровідних процедур, а отже, підвищиться ефективність роботи митниці.

Зменшення до нуля імпортного мита означатиме здешевлення європейської продукції на внутрішньому ринку, що буде сприятливим для українських споживачів. Враховуючи, що третину імпорту з ЄС нині становлять машини й устаткування та транспортні засоби, здешевлення цієї продукції сприятиме швидшому оновленню основних фондів підприємств, а отже, й більшій ефективності української промисловості. Зростання конкуренції на українському ринку позначиться передусім на виробниках неякісної продукції, яким доведеться збільшувати витрати на підвищення її якості та розроблення маркетингової стратегії. Щоб захистити українських виробників від можливих негативних наслідків занадто швидкої лібералізації, їм потрібно забезпечити перехідний період.

Найбільшу вигоду від обнуління митних тарифів отримують українські експортери, оскільки вони спеціалізуються переважно на продукції з низьким ступенем переробки, ціновий фактор є визначальним для її конкурентоспроможності.

Однак, крім тарифів, значною мірою доступ до європейських ринків українським товарам обмежують нетарифні засоби, такі як невідповідність стандартів продукції, відмінність митної системи

і процедур оцінки відповідності продукції. Додатковий бар'єр для українських товарів — преференційні правила походження товарів, які застосовує Європейський Союз.

Приєднання України до зони вільної торгівлі посилить процеси злиття і поглинання дрібних і середніх товаровиробників великими. Це спричинено вимогами щодо стандартизації та сертифікації, які сильно відрізняються від тих, що діють нині в Україні. Також це призведе до появи так званих технічних бар'єрів, оскільки Україна і ЄС ставлять різні вимоги до якості і характеристик своєї продукції, через що експортні можливості вітчизняних товаровиробників будуть сильно обмежені. Розроблення і впровадження нових механізмів стандартизації та сертифікації потребують суттєвих витрат, значна частина яких припаде на виробників. Отже, для того, аби бути конкурентоспроможною, Україна потребує допомоги від ЄС. Ця допомога має бути як фінансовою, так і організаційною. Тільки за її наявності в нашій країні будуть оперативно впроваджені нові стандарти якості продукції і створені сучасні центри стандартизації та метрології. Доцільним може стати розроблення поетапного плану впровадження стандартів якості ЄС в Україні.

Питання державних закупівель вважається однією з найменш прозорих горизонтальних сфер, що підлягатиме реформуванню в рамках зони вільної торгівлі з ЄС. Так, відповідно до Плану дій Україна зобов'язалася здійснити подальше наближення власного законодавства про державні закупівлі до відповідного законодавства ЄС, особливо стосовно обмеженого застосування винятків, поліпшення доступу до незалежної судової перевірки, надання інформації з процедур поширення інформації про тендери і співробітництво з ЄС у сфері застосування електронних тендерних технологій.

Такий значний обсяг роботи з реформування сфери державних закупівель призводить до того, що навіть за умови прийняття українською стороною базових принципів можна очікувати складнощів в імplementації для таких секторів, як технопарки, суднобудування, літакобудування, будівництво, видобуток вугілля. Звідси випливає два висновки. По-перше, в короткостроковій перспективі з огляду як на високий рівень конкуренції, так і на недостатньо розвинені мережі постачання та недостатні технічні можливості українських компаній, не слід очікувати значного розширення присутності українських постачальників на ринках державних закупівель країн ЄС.

По-друге, у середньо - і довгостроковій перспективі конкуренція та міжнародна відкритість може збільшити продуктивність і підвищити технологічний рівень українського бізнесу.

Поступове виконання Україною умов ЄС для створення зони вільної торгівлі вже стане першим кроком до збільшення довіри європейських інвесторів до економіки нашої держави. Отже, створення поглибленої ЗВТ між Україною та ЄС може стати одним із головних інструментів, що суттєво та позитивно вплине на інвестиційну активність в Україні. Створення зони вільної торгівлі матиме вагомий позитивний ефект також завдяки проведенню реформ і законодавчих змін, спрямованих на загальне поліпшення інвестиційного клімату. Наслідком таких змін може бути налагодження економічних зв'язків між нашими та іноземними бізнесовими колами. Україна має можливість стати більш привабливим економічним партнером. Зростуть можливості імпортозаміщення, що разом із поширенням експорту сприятиме поліпшенню зовнішньоторгівельного балансу.

Спрощення митних процедур допоможе зменшити витрати і сприятиме збільшенню зовнішнього товарообороту. Водночас це спрощення потребуватиме витрат на переобладнання митниць і перепідготовку фахівців. Але внаслідок цього українські виробники зможуть зменшити час доступу продукції на європейські ринки й оптимізувати способи постачання сировини та напівфабрикатів. Спрощення і пришвидшення експортно-імпортних операцій сприятиме кращому задоволенню потреб українських споживачів і здешевленню продукції на внутрішньому ринку.

На даному етапі більшість галузей української промисловості має позитивну динаміку розвитку, що переважно визначається сприятливою кон'юктурою на зовнішніх ринках. Однак висока залежність від зовнішнього попиту на сировинну продукцію є занадто ризикованою і не ефективною і не може бути основою стратегії економічного розвитку країни. Що ж стосується розвитку торгівлі продукції галузей обробної промисловості, то вона ускладнюється через проблеми невідповідності української продукції технічним та іншим стандартам, несприятливого інвестиційного клімату, неефективної системи перетину кордону та ін.

Наслідком створення зони вільної торгівлі завжди є зростання конкуренції на внутрішньому ринку. Лібералізація імпорту ство-

рює загрозу для національних товаровиробників. Існує велика загроза для малого та середнього бізнесу, оскільки далеко не всі з їх представників зможуть адаптуватися до нових економічних умов. Паралельно із цим виникає проблема витиснення іноземним товаровиробником вітчизняного з його самого внутрішнього ринку. Для уникнення таких негативних наслідків необхідними є державна допомога, підтримка й поступки з боку ЄС. Підтримка в адаптації законодавства до норм і стандартів ЄС, включаючи надання технічної допомоги, обмін досвідом між державними службовцями і цільові консультації та підтримка через механізм обміну інформацією про технічну допомогу.

Однак слід вказати, що відносно фінансової підтримки з боку ЄС існують певні незрозумілості, зумовлені нерозумінням порядку виділення сум, якими обраховується впровадження адаптації українського законодавства до європейських стандартів. Так, у звіті з економічних можливостей, основних економічних наслідків угоди про вільну торгівлю між ЄС та Україною зазначається, що «ЗВТ+ потребує скоординованих зусиль України і міжнародних фінансових організацій та інструментів ЄС, що є для України дуже важливим, адже це збільшить її економічний потенціал і компенсує відсутність членства в ЄС» [128, с. 58]. Водночас уявляється, що дане формулювання є дещо узагальненим і може ввести в оману, адже великий досвід співпраці міжнародних фінансових установ із країнами Центральної і Східної Європи в період реалізації ними стратегій вступу до ЄС дає доволі чітке уявлення про порядок необхідних фінансових ресурсів, лівову частину яких покривали саме відповідні статті бюджету ЄС. Зважаючи на зазначене вище, можна констатувати, що за сучасних умов зовнішнє фінансування автоматично обмежується наслідками економічної кризи, відсутністю перспективи членства і зводиться до використання наявних джерел різної за своєю природою допомоги — бюджетної, технічної, позичкового капіталу тощо.

Наразі не існує обґрунтованих даних щодо вартості адаптації законодавства України до норм ЄС. Відповідно до розрахунків Світового банку витрати на впровадження європейських стандартів у ключових галузях протягом 2006–2015 рр. можуть становити близько 100 млрд дол. США [134, с. 7].

Як переконливо засвідчує досвід нових членів ЄС, саме прямі іноземні інвестиції відіграли важливу роль у модернізації їх економік.

Тому можна стверджувати, що прямі іноземні інвестиції будуть виступати в якості основного джерела впровадження європейських стандартів в Україні. Це обґрунтовується, по-перше, вищенаведеною недостатністю позичкового капіталу міжнародних фінансових установ і обмеженістю України у доступі до програм допомоги в рамках існуючих інструментів ЄС; по-друге, прогнозованим позитивним впливом угоди з ЄС на залучення прямих іноземних інвестицій.

Встановлення нових стандартів, вільний доступ імпорту на український ринок, зростання конкуренції між національними та іноземними виробниками на вітчизняному внутрішньому та зовнішніх ринках можуть призвести до того, що деякі галузі української економіки можуть виявитися неконкурентоспроможними, що ставить під загрозу існування багатьох товаровиробників. Стає очевидним, що Україна потребує впровадження перехідного періоду для адаптації національного товаровиробника до нових економічних реалій. Виробники під час цього періоду повинні здійснити модернізацію, переоснащення виробництва, вивести свою продукцію на новий якісний рівень. Все це допоможе підготуватися вітчизняним виробникам до посилення конкуренції з європейськими товарами. За цей час має відбутись адаптація нашого законодавства до стандартів ЄС. Проте слід зазначити, що доцільним є встановлення конкретних строків перехідного періоду з метою уникнення його затягування.

Отже, поступове зняття бар'єрів у доступі до ринків може стати серйозним випробуванням для деяких галузей в Україні, якщо вони не використають можливості перехідного періоду для необхідної адаптації. Разом із тим лібералізація імпорту з боку України може надати їй підприємствам зручніший доступ до постачання ресурсів, товарів і обладнання, що потрібні для їхньої роботи. З точки зору експорту українські виробники отримають вільний доступ до ринку ЄС, що об'єднує понад 500 мільйонів споживачів із високим рівнем доходів — споживачів майже всіх видів товарів.

Процес реструктуризації промисловості можна зробити менш болючим для економіки через залучення іноземних інвестицій до модернізації та створення нових підприємств. Угода про зону вільної торгівлі буде сприяти включенню українських підприємств до європейської системи виробництва і постачання.

Металопродукція є однією з найважливіших груп товарів, що експортує Україна, зокрема до ЄС. Найбільші проблеми галузі —

це застарілі основні фонди, висока енергозатратність виробництва, низька якість і валова додана вартість кінцевої продукції. Вирішення цих проблем потребує значних капіталовкладень.

Негативними наслідками для українських металургійних підприємств можуть бути скорочення субсидій і зростання собівартості продукції у зв'язку зі збільшенням витрат на сировину.

Одним із найбільш уразливих секторів економіки є сільське господарство. Сільськогосподарські виробники потребують державної допомоги, створення умов, за яких вони матимуть можливість залучати кредитні кошти на пільговій основі. Необхідним є надання абсолютного пріоритету державним програмам розвитку аграрного сектора. На сьогодні цей сектор економіки є незахищеним, оскільки й досі не створено ринок землі і не структуровано сільське господарство.

У 2000 р. Україна почала здійснювати державну підтримку аграрних підприємств, було запроваджено механізм пільгового кредитування, який передбачає часткове покриття (за рахунок державних коштів) відсотків за використання сільськогосподарськими виробниками кредитів комерційних банків. Отже, стає очевидним, що в разі приєднання України до ЗВТ сільське господарство об'єктивно потребуватиме встановлення тривалого перехідного періоду. Значною допомогою для національного товаровиробника може стати впровадження пільгового кредитування на час цього перехідного періоду.

Також абсолютно очевидною видається вимога на користь тривалих перехідних періодів для прийняття норм і процедур санітарно- і фітосанітарних стандартів ЄС. Дана рекомендація формулюється з огляду на досвід Польщі та Литви, згідно з яким вартість такої гармонізації може становити 2–3 % ВВП, і це зважаючи на те, що обидві країни як кандидати одержували від ЄС протягом шести років відповідно 172 і 205 млн євро на рік [135, с. 33].

Передумови інтеграції сільськогосподарського сектора до ЄС передбачають порівняно високу гнучкість з позицій глибини і спектра охоплення імплементації норм та правил ЄС. Тому базовий принцип, який можна запропонувати в цьому контексті, — глибока гармонізація для галузей, що мають експортний потенціал з огляду на спроможність швидкого впровадження відповідних технічних вимог, і помірне поетапна гармонізація в довгостроковому періоді

для закритої з точки зору експорту продукції вітчизняного сільсько-го господарства, зокрема тваринництва.

Стримуючим фактором в розвитку українського експорту електроенергії до ЄС може стати нерозвинена інфраструктура для торгівлі енергоносіями та відмінність технічних стандартів і правил енергетичних ринків ЄС та України. Розвиток енергетичного сектора в рамках угоди про поглиблену вільну торгівлю можливий за умов поступового формування єдиного енергетичного ринку з ЄС.

Вільному і ефективному руху товарів перешкоджають, також, низька ефективність інфраструктури України через зношеність фондів і монополізацію деяких сегментів ринку. Співпраця між Україною та ЄС повинна забезпечити діяльність зони вільної торгівлі й поступове формування єдиного ринку транспортних послуг.

Інтеграція України до ринку транспортних послуг ЄС може здійснюватися як у контексті прийняття норм Союзу, структурної перебудови вітчизняного транспортного сектора, де переважна більшість суб'єктів ринку є державними підприємствами, так і шляхом співпраці у процесі реалізації масштабних міждержавних інфраструктурних проєктів. Зокрема, Планом дій Україна — ЄС передбачено інтеграцію транспортної інфраструктури України до європейських транспортних мереж, у тому числі до пан-європейських транспортних коридорів, коридорів Чорного моря і транспортного коридору Європа — Кавказ — Азія (TRASECA). Участь нашої держави в подібних проєктах надає можливості залучення інвестицій в залізничну і шляхову інфраструктуру, що в поєднанні з реформуванням сектора є чинником підвищення ефективності.

Незважаючи на те, що антимонопольне законодавство України, прийняте у 1996 р., розроблялося і впроваджувалося переважно на основі відповідного блоку законодавства ЄС, такі важливі підрозділи більшості торговельних угод за участі ЄС, як державна допомога і державні закупівлі, в Україні мають непрозору практику, що стало об'єктом уваги на переговорах. Так, досвід Румунії, Польщі, Литви свідчить про те, що переговори по розділах щодо конкуренції та державної допомоги в угодах про зону вільної торгівлі з ЄС були найскладнішими і можуть стати причиною затримок укладення таких угод [136, с. 29].

Цілком логічно припустити, що вимоги ЄС до прийняття Україною зобов'язань у відповідній сфері визначатимуться слабкими сторонами

вітчизняного регулювання конкуренції, як, наприклад, виключення із правил про конкуренцію та створення особливих режимів функціонування для природних монополій; відсутність незалежних регуляторів або їх неефективність на важливих конкурентних ринках, що перебувають під впливом монополістів; існування спеціальних систем ціноутворення для соціальнозначимих товарних ринків, що встановлюються актами Кабінету Міністрів України або місцевими органами влади; недостатність правоохоронних повноважень конкурентного відомства для розслідування картельних змов; неадекватність взаємодії органів Антимонопольного комітету України з іншими правоохоронними органами; проблеми нечіткості визначення юрисдикції та спеціалізації судів щодо розгляду справ про захист конкуренції; а також порядок надання Кабінетом Міністрів дозволу на антиконкурентні узгоджені дії, що не дозволені за оцінкою конкурентного відомства.

Як показав досвід Туреччини, у сфері прийняття норм конкурентної політики ЄС Україні слід проаналізувати можливі зобов'язання на предмет наднаціонального характеру застосування тих чи інших норм з метою запобігання негативному впливу на внутрішній ринок.

Пристосування до нових стандартів і правил торгівлі, що неодмінно пов'язано з поглибленням відносин з ЄС в рамках зони вільної торгівлі, потребуватиме від українських виробників збільшення витрат у короткостроковій перспективі. Однак у довгостроковій перспективі це сприятиме підвищенню конкурентоспроможності національної продукції і, як наслідок, закріпленню своїх позицій на внутрішньому ринку та збільшенню експорту на світові ринки. Крім того, українські споживачі будуть мати доступ до більш якісних і дешевих товарів і послуг.

Упровадження інновацій є одним із основних стратегічних напрямів державної політики соціально-економічного розвитку держави. Головне питання державної науково-технічної та інноваційної політики — це реалізація власних конкурентних переваг, зміцнення позицій вітчизняних виробників на світовому ринку. Основним завданням держави є концентрація фінансового та інтелектуального капіталу на нових пріоритетних напрямках. Інновації — це універсальний інструмент розв'язання проблем конкурентоспроможності українського експорту. Так, створення великих конкурентоспроможних технопарків здатне виконати функцію рушійної сили розвитку і

є необхідним кроком для нашої держави на шляху до євроінтеграції. Держава повинна заохочувати реалізацію низки відповідних інноваційних проектів у межах спеціальних технологічних парків.

Таким чином, при виконанні умов Угоди про вільну торгівлю з ЄС необхідно чітко усвідомлювати ті проблеми, які виникнуть в різних секторах української економіки і суспільства. Затрати на їх вирішення повинні бути враховані і на рівні держави, і на рівні кожного окремого підприємства. Тільки за таких умов створення зони вільної торгівлі з ЄС не завдасть українській економіці значної шкоди. Для цього потрібно максимально ефективно використовувати перехідний період, під час якого в українському законодавстві та економіці має відбутися низка системних змін. Зона вільної торгівлі потребує великих витрат на переоснащення підприємств, розроблення нових законопроектів, однак у майбутньому такі зміни можуть призвести до позитивних наслідків.

4.4. Песимістичний погляд на наслідки укладання угоди про ЗВТ

Деякі дослідники не поділяють оптимістичну точку зору на позитивний вплив реалізації положень Угоди про зону вільної торгівлі з ЄС на економіку України. Так, згідно розрахунків заступника міністра економіки України, урядового уповноваженого з питань співробітництва з Російською Федерацією, країнами СНД, ЄврАзЕС та іншими регіональними об'єднаннями В. Мунтіяна у разі виконання умов Угоди прогнозуються зменшення обсягу ВВП на 0,42 % (6,36 млрд грн) і загального обсягу випуску продукції — на 1,13 % (44,2 млрд грн); збільшення сукупних експорту й імпорту відповідно на 3,1 % (+2,32 млрд дол. США) і 6,7 % (+5,21 млрд дол.); зменшення числа зайнятих (у цілому по економіці — 32,4 тис. осіб); незначне зниження цін на внутрішньому ринку — у середньому на 0,13 % [137].

Експерт виділяє наступні найбільш важливі мінуси від реалізації умов Угоди про зону вільної торгівлі:

- необхідність (яка виникне в короткостроковій перспективі) залучити значні ресурси, у тому числі фінансові, для забезпечення адаптації та імплементації нових актів законодавства;

- дворазове перевищення темпів зростання імпорту у порівнянні з експортом;

- посилення конкуренції та подальше витиснення національних виробників із внутрішнього ринку;

втрата високотехнологічних базових галузей економіки;
втрати через низький рівень конкурентоздатності, які понесуть окремі галузі промисловості (виробництво машин та устаткування, у тому числі приладів і апаратів, хімічна промисловість, виробництво гумових і пластмасових виробів);

зниження конкурентоздатності окремих видів вітчизняної сільськогосподарської продукції на внутрішньому ринку у зв'язку з наявністю потужної системи державної підтримки сільського господарства в ЄС;

зростання негативного сальдо двосторонньої торгівлі й погіршення структури експорту у зв'язку з переорієнтацією вітчизняних експортерів з готової продукції на експорт сировини й напівфабрикатів;

необхідність переоснащувати виробництво, змінювати технології, здійснювати пошук партнерів та інвесторів для його модернізації;

обмежені можливості надання захисту «молодим» галузям, які ще не досягли належного рівня конкурентоздатності й потребують державної підтримки.

Згоден з В. Мунтіяном також експерт-аналітик Українського рейтингового агентства В. Піроженко, який запевняє, що оскільки основну частину експорту української промисловості складає сировина, а економіка країни в цілому неконкурентоспроможна, то необхідно використання сильних протекціоністських мір захисту економіки, але ніяк не лібералізації торгівлі з економічно набагато більш сильним партнером. Асоціація з ЄС, можливо, і дасть ГМК і хімічній промисловості деякий розвиток, але лише ціною банкрутства майже всіх інших галузей індустрії та АПК [138].

Аналогічну точку зору підтримує колишній президент України Л. Кучма, який ще 28 листопада 2008 р. на засіданні «Українського форуму» у Києві поставив перед присутніми запитання: «... зона вільної торгівлі з ЄС. Чим ми там будемо вільно торгувати? Чим?! Ми в ЄС продаємо тільки чушки» [139].

Не зовсім коректно вважати, що ЄС буде безкорисно надавати матеріальну допомогу у переоснащенні виробництва в Україні. Підписуючи Угоду про зону вільної торгівлі з Україною, ЄС переслідує власні цілі, які можна висловити одною тезою: ЄС намагається отримати від України два ринки — сировини і збуту власної продукції.

Наприклад, однією із галузей промисловості, в якій Україна поки ще має певні конкурентні переваги на світовому ринку, є лі-

такобудування. У режимі вільної торгівлі з ЄС український ринок буде розглядатися європейцями як свій, внутрішній, тобто програма допомоги авіабудівникам ЄС неодмінно буде включати заходи щодо стимулювання українських авіакомпаній до покупки європейської техніки (у т. ч. і старої). Так що не тільки європейський ринок залишиться недоступним для АНТК ім. Антонова, але й буде втрачено внутрішній український ринок. Більш того, у деяких сегментах «Антонов» є потенційним конкурентом для концерну Airbus, тому банкрутство нашого авіавиробника, імовірно, буде одним із негласних пунктів європейської антикризової програми. Також не має підстав сподіватися, що вітчизняний виробник, що випустив в 2010 р. усього два літаки, виживе всупереч усьому — без захисту внутрішнього ринку, підтримки уряду та під економічним пресом ЄС.

Наочним прикладом знищення «зайвих» виробництв у ЄС є польське суднобудування. У радянську епоху верфі Гданьська, Гдині й Щецина були потужними підприємствами, тільки Гданьська судноверф виробляла близько 30 судів у рік. Після розпаду СРСР польський уряд субсидював галузь, але з моменту вступу Польщі в Євросоюз верфі практично перестали функціонувати. У розпал світової фінансової кризи Єврокомісія ініціювала розслідування відносно надання Польщею держпідтримки суднобудівним підприємствам і визнала деякі епізоди цієї допомоги такими, що суперечать принципу вільної конкуренції. У результаті Польща втратила власну кораблебудівну галузь — відповідно до оголошеного в 2009 р. вердикту Єврокомісії Гданьська судноверф одержала субсидію з умовою реструктуризації, згідно якої була змушена значно скоротити свої суднобудівні потужності. Для «відновлення конкурентних умов на ринку» суднобудівникам довелося закрити два доки із трьох, а виробничі можливості третього доку були істотно обмежені. Фактично таке виробництво є нерентабельним, і закриття останньої польської судноверфі — справа найближчого часу. Що ж стосується Гдиньської і Щецинської судноверфей, то вони були повністю «реструктуризовані», тобто знищені — їхнє майно розпродане, а працівники звільнені [140].

У цілому слід констатувати, що окремі експерти вкрай негативно оцінюють наслідки початку функціонування зоні вільної торгівлі з ЄС, прогнозуючи, що в короткостроковій перспективі після початку функціонування ЗВТ з Євросоюзом вітчизняну економіку

чекає серйозний спад [141]. Більш того, збільшилася ймовірність прогнозу про дефолт України внаслідок різкого зростання зовнішньоторговельного дефіциту після вступу в дію угоди про ЗВТ [142].

Для мінімізації пов'язаних зі створенням зони вільної торгівлі з ЄС ризиків необхідно:

вжити превентивні заходи, спрямовані на збільшення обсягів випуску та підвищення конкурентоздатності вітчизняної продукції сільського господарства і харчової промисловості, хімпрома, машин і устаткування, неметалічних мінеральних виробів, а також на скорочення витрат виробництва і зниження цін;

у ході подальших переговорів із представниками ЄС щодо реалізації положень зони вільної торгівлі домогтися повного скасування або істотного збільшення квот на ввіз із України до ЄС продукції сільського господарства та харчової промисловості, що підпадає під їхню дію;

паралельно з переговорами по лібералізації умов торгівлі здійснювати активну роботу із залучення прямих іноземних інвестицій у ті виробництва на території нашої країни, які можуть понести істотні втрати від збільшення імпорту у зв'язку зі створенням ЗВТ.

Якщо зробити узагальнення наслідків вступу в дію Угоди про зону вільної торгівлі з ЄС з урахуванням вищенаведеного аналізу політики ЄС відносно країн-сусідів, то можна відмітити наступні моменти.

Основною метою інтеграційної політики ЄС виступає налагоджування стосунків з Україною як з надійним і передбачуваним партнером. А це можливо лише в демократичній країні, що вибудовує свою внутрішню та зовнішню політику за європейськими принципами.

Укладання й Угоди про асоціацію й Угоди про зону вільної торгівлі не слід розглядати в якості саме євроінтеграції, це насправді є лише інструментом співпраці, яку ЄС вибудовує з великою кількістю близьких і далеких країн. Якщо слідувати «інтеграційної» логіці, то Мексика, Ізраїль і країни Північної Африки суттєво випереджають Україну на шляху в Європу, адже вони уклали Угоду про асоціацію з ЄС ще у 2000 р.

Наразі чинними є угоди про асоціацію або їхні аналоги між ЄС і 25 країнами. Ще 14 угод про асоціацію, зокрема і з Україною, перебувають на різних стадіях переговорного процесу. Причина такого ши-

рокого використання Євросоюзом цього інструменту проста — для нього це безпрограшний варіант. Фактично, укладаючи таку угоду, сторони беруть на себе зобов'язання грати за єдиними європейськими правилами. Наприклад, формат Угоди про зону вільної торгівлі визначає лише масштаб експансії європейських норм. Залежно від кон'юнктури це може бути вигідно або невигідно політичним силам і бізнес-групам в Україні. Втім це завжди вигідно ЄС, де компанії отримують доступ до нових ринків на європейських умовах.

Водночас в Україні не акцентується увага на тому, що причина всіх загроз, пов'язаних зі вступом в дію Угоди про ЗВТ, що означатиме запровадження європейських стандартів, не в них самих, а в інституційній неготовності України їх прийняти. За наявних умов функціонування органів влади в Україні не варто розраховувати на повноцінне виконання умов Угоди. Зокрема необхідно звернути увагу на такі з них.

Відсутність централізованого механізму координації.

В Україні досі не створено єдиного органа з координації політики європейської інтеграції. Наразі існує набір розрізнених процесів в окремих органах влади, які часто здійснюються паралельно. Більшість аспектів політики європейської інтеграції координують Міністерство економіки, Міністерство юстиції і Секретаріат КМУ.

Окремі координаційні функції нормативно закріплено й фактично виконуються більш ніж одним органом. У результаті такого дублювання вся система координації неефективна, а відповідальність за конкретні проблеми і провали відсутня.

За умови збереження такої ситуації уряд не зможе забезпечити ефективну комунікацію і координацію органів влади під час виконання умов Угоди про зону вільної торгівлі.

Нездатність спланувати процес виконання Угод.

Наявна в уряді система планування, зокрема стратегічного та бюджетного, унеможливує використання в Україні такого управлінського інструменту, як план (програма) виконання Угоди про ЗВТ та Угоди про асоціацію, за процедурами та шаблонами, які використовували всі країни, що виконували або наразі виконують подібні угоди з ЄС.

В Україні створено різноманітні процедури та шаблони планування, зокрема бюджетних програм. За своєю структурою вони відповідають провідним європейським практикам. Утім відсутність

стандартів і контролю якості призводить до того, що цілі програми не пов'язані з проблемами, проблеми — з рішеннями, а фінансування йде на заходи, які ніколи не забезпечать досягнення цілей. Сам цей інструмент замість бюджетного забезпечення реалізації пріоритетів розвитку країни перетворився на план витрачання державних коштів головними розпорядниками.

Неспроможність центральних органів виконавчої влади.

Нині за центральними органами виконавчої влади чітко не закріплено завдань, які вони повинні виконувати для успішної реалізації програм і планів щодо інтеграції до ЄС, виконання умов Угоди про зону вільної торгівлі з ЄС, і не визначено, які продукти вони повинні готувати.

Водночас їхня внутрішня структура перешкоджає виконанню таких завдань і виробленню продуктів. Не встановлено, хто саме нестиме відповідальність за окремі продукти, що будуть необхідними під час підготовки і втілення плану (програми) виконання Угоди про ЗВТ і Угоди про асоціацію. Часто однакові функції виконують різні структурні підрозділи, жоден з яких не відповідає за кінцевий продукт.

Висновки до розділу

В цілому угода про зону вільної торгівлі з ЄС оцінюється неоднозначно, оскільки угода є величезним документом, що торкається усіх сфер економічної діяльності. Крім того, положення угоди взаємопов'язані між собою, отже введення в дію або наступна зміна однієї норми може вплинути на значну кількість економічних відносин, маючи при цьому як позитивний, так й негативний ефекти.

Однак слід констатувати, що об'єктивно Україна, як більш слабка з економічної точки зору сторона угоди про зону вільної торгівлі, отримає від введення її в дію значний негативний ефект. Для мінімізації цього впливу необхідно:

вжити превентивні заходи, спрямовані на збільшення обсягів випуску та підвищення конкурентоздатності вітчизняної продукції сільського господарства і харчової промисловості, хімпрома, машин і устаткування, неметалічних мінеральних виробів, а також на скорочення витрат виробництва і зниження цін;

у ході подальших переговорів із представниками ЄС щодо реалізації положень зони вільної торгівлі домогтися повного скасування

або істотного збільшення квот на ввіз із України до ЄС продукції сільського господарства та харчової промисловості, що підпадає під їхню дію;

паралельно з переговорами по лібералізації умов торгівлі здійснювати активну роботу із залучення прямих іноземних інвестицій у ті виробництва на території нашої країни, які можуть понести істотні втрати від збільшення імпорту у зв'язку зі створенням зони вільної торгівлі.

Однією із найголовніших загроз економічної безпеки України є потенційна неспроможність центральних органів виконавчої влади дотримуватись всіх стандартів і правил, які встановлюються Угодою про зону вільної торгівлі. Для подолання цієї проблеми необхідно складання плану (програми) виконання Угоди про ЗВТ з одночасним налагоджуванням контролю за її виконанням.

Розділ 5

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ У ВЗАЄМОВІДНОСИНАХ ІЗ ДЕРЖАВАМИ СНД

Чи варто Україні шукати вирішення проблем у розширенні торговельних горизонтів на тлі того, що поряд із рекордним зростанням міжнародної торгівлі у 2010 р., аж на 13,8 %, відповідний показник за 2011 р. буде становити не більше як 5 %? У прогнозах збільшення світової торгівлі у 2012 р. СОТ ще обережніший: прогнозний показник становитиме 3,7 %.

Вже почали з'являться і перші оцінки економічного аспекту приєднання України до інтеграційних утворень на теренах колишнього СРСР за різними сценаріями інтеграції (4 варіанти) [143], а саме: 1) базовий варіант (Україна залишається осторонь процесів інтеграції в МС, ЄЕП і формування ЗВТ-СНД); 2) Україна долучається до формування ЗВТ-СНД на умовах варіанту «18.10.2011» зі всіма вилученнями й обмеженнями; 3) Україна долучається до формування ЗВТ-ЄС, при цьому країни-учасниці ЗВТ-СНД застосовують захисні засоби у зовнішній торгівлі, передбачені «18.10.2011»; 4) Україна долучається до базових угод ЄЕП у різних форматах, включаючи повноцінну четвірку, або «3+1». При цьому, на нашу думку, цілком виправданим є також розгляд особливих умов при взаємовідносинах із Митним союзом РБКК, які в даному дослідженні розглядаються паралельно з вищевказаними варіантами.

Погоджуючись цілком з авторитетними оцінками та висновками, викладеними у спільній праці російських і українських вчених, зазначимо на те, що в даному дослідженні наголос зроблено саме на правових аспектах участі України в тих чи інших інтеграційних утвореннях.

Слід відзначити, що ініціатором всіх більш-менш реальних проєктів економічної інтеграції на «східному» кордоні України є Російська Федерація, тож, передусім, слід враховувати позицію вказаної країни як домінуючу при формуванні позицій від імені інтеграційних утворень.

У зв'язку з цим додатково існує необхідність розгляду участі України у функціонуванні ЄврАзЕС і окреслення перспектив взаємовідносин нашої країни з Євразійським союзом. Некоректним також можна вважати ігнорування фактичного вступу РФ до СОТ: актуальним у цьому контексті є дослідження положень протоколу про вступ РФ до СОТ з позиції участі в регіональних інтеграційних утвореннях.

Сьогодні негативне сальдо торгівлі із країнами СНД (передусім із РФ) створюють енергоносії. Однак, якщо скористатися прогнозами окремих фахівців, таку «залежність» можна зменшити. Однозначно незабаром підвищиться конкурентоспроможність вітчизняних товарів на ринках країни МС. Підставою для цього є очікування підвищення цін для промислових споживачів РФ ціни на природний газ на 26,3 %, з четвертого кварталу 2012 р. на додачу до очікуваного у липні 2012 р. підвищення на 15 %. Вступ РФ до СОТ створює серйозні ризики для промисловості всього МС, не дивлячись на те, що РФ вступає до СОТ на більш вигідних умовах, ніж свого часу Україна. Цей фактор підсилює також ст. 5 Угоди про правила доступу до послуг суб'єктів природних монополій в галузі транспортування газу по газотранспортним системам, включаючи засади ціноутворення і тарифної політики (ратифікована Федеральним Законом від 11.07.2011 р. № 172-ФЗ [144]), відповідно до якої передбачається досягнення «рівнодохідної ціни на газ на територіях всіх держав — учасниць Єдиного економічного простору не пізніше 1 січня 2015 р.».

Не слід також забувати про неминуче протиставлення партнерства України та ЄС і МС (пізніше — с Євразійським союзом), адже, поперше, РФ має свої «особливі» стосунки с ЄС, а для ЄС Росія — один із найбільших торговельних партнерів (у т. ч. і за енергоносіями).

Виходячи з цього, пошук адекватних правових інструментів захисту національних інтересів, зміцнення економічного суверенітету, нівелювання політичного впливу на економічні взаємовідносини для України є чи не найголовнішою темою. Необхідність формування чіткої позиції щодо тих змін у законодавстві, які допоможуть протистояти сьогоденному вкрай напруженому становищу України серед двох могутніх регіональних інтеграційних утворень (ЄС і МС), є також актуальною. Слід, мабуть, також звернутися до потенціалу вже існуючих зон вільної торгівлі на теренах СНД: чи містяться серед норм відповідних Угод ті механізми, які дозволять відстоювати власні економічні інтереси, призвести до пожвавлення взаємовигідної торгівлі?

5.1. Співдружність незалежних держав

На першому етапі становлення Співдружності Незалежних Держав (далі — СНД) передбачалось, що у своїй більшості «нові незалежні держави» збережуть успадкований спільний економічний простір і прозорість міждержавних кордонів, будуть координувати свою соціально-економічну політику. Звичайною моделлю збереження спільного економічного простору представлявся економічний союз, договір про створення якого був підписаний у Москві 24.09.1993 р. [145]. Угоди про створення зони вільної торгівлі (далі — ЗВТ), Міждержавного економічного комітету, Платіжного та Митного союзів були прийняті на розвиток положень вказаного договору. Однак перелічені Угоди (окрім створення ЗВТ) так і не набули чинності, а «зона вільної торгівлі» зразка 1994 р. і сьогодні діє із багатьма винятками й обмеженнями. ЗВТ у рамках СНД створювалась як альтернатива невдалій спробі формування економічного союзу в 1993 р.

Відповідно до Угоди про створення зони вільної торгівлі в рамках СНД від 15.04.1994 р. (зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколом про внесення змін і доповнень до Угоди від 02.04.1999 р.) договірні Сторони (держави — учасниці) для досягнення цілей цієї Угоди мали забезпечити взаємодію у розв'язанні конкретних завдань створення зони вільної торгівлі. Перш за все ці зобов'язання спрямовані на скасування мита, а також податків і зборів, кількісних обмежень, усунення інших перешкод для вільного переміщення товарів і послуг, створення та розвиток ефективної системи взаємних розрахунків і платежів за торговельними та іншими операціями, співробітництво у проведенні торгово-економічної політики в галузі промисловості, сільського господарства, транспорту, фінансів, інвестицій, соціальної сфери, а також у розвитку добросовісної конкуренції тощо, сприяння міжгалузевій і внутрішньогалузевій кооперації та науково-технічному співробітництву і гармонізації та/або уніфікації законодавства Договірних Сторін тією мірою, в якій це необхідно для належного й ефективного функціонування зони вільної торгівлі. Україна ратифікувала цю Угоду Законом України від 06.10.1999 р. № 1125-XIV [146]. Окремо слід зазначити, що до підписання Протоколу про внесення змін і доповнень до Угоди від 02.04.1999 р. вона (Угода про створення зони вільної торгівлі в рамках СНД) мала принципово інший зміст. Згідно із Протоколом ст. 1а «Орган, який координує дії Договірних

Сторін з виконання положень Угоди» стала містити положення, що нагляд за ходом виконання цієї Угоди Договірними Сторонами, розроблення пропозицій з розвитку їхнього торгово-економічного співробітництва, узгодження і координацію економічної політики для досягнення мети цієї Угоди здійснює Міждержавний економічний Комітет Економічного союзу, за свою сутність який відповідає ознакам наднаціонального органа. Також було додано нову ст. 13а «Спеціальні торговельні заходи».

Україна в рамках СНД на сьогодні є учасницею 6 угод в рамках СНД у сфері економіки із 17 загалом, прийнятих Радою голів держав і Радою голів урядів (документи, які потребують ратифікації — так звані основні угоди), однак наша держава не приймає активну участь у роботі Економічної ради СНД. Україною виконано меншу частину процедур по документах, прийнятих Радою (станом на 15.01.2008 р.), а саме щодо:

1. Рішення щодо Змін і доповнень в Перелік умов, виробничих і технологічних операцій, при виконанні яких товар визнається таким, що походить з тієї країни, в якій вони мали місце (07.09.2001 р. та 20.12.2002 р. м. Москва). Це рішення впливатиме на відносини щодо формування зон вільної торгівлі з ЄС та іншими країнами (див. далі).

2. Угода про співробітництво держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав у сфері регулювання рекламної діяльності (19.12.2003 р., м. Москва);

3. Рішення про створення Консультативної ради керівників органів державної (виконавчої) влади, які здійснюють управління державними матеріальними резервами в державах-учасницях Співдружності Незалежних Держав (03.12.2004 р., м. Москва).

Частина СНД у сфері економіки втратить чинності із набуттям юридичної сили нової Угоди про створення ЗВТ-СНД в редакції 2011 р. (ЗВТ-СНД-2011).

Відповідно до абз. 4 ст. 1 «Загальні положення» Угоди про створення зони вільної торгівлі (в рамках СНД), якщо значення термінів спеціально не визначено в Угоді або іншою домовленістю Договірних Сторін, то при їхньому тлумаченні Договірні Сторони керуватимуться положеннями Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. та угод ГАТТ/СОТ (абзац перший п. 3 ст. 1 з доповненням, внесеним згідно із Протоколом від 02.04.1999 р.).

Слід звернути увагу на ст. 20 «Співвідношення цієї Угоди з іншими зобов'язаннями і правами Договірних Сторін». Так, ніщо в цій Угоді не може розглядатися як таке, що перешкоджає будь-якій з Договірних Сторін виконувати взяті на себе зобов'язання відповідно до будь-якої іншої міжнародної угоди, учасницею якої ця Договірна Сторона є або може бути за умови, якщо ці зобов'язання не суперечать положенням і цілям цієї Угоди. Однак це положення ніяким чином не зачіпає право Договірних Сторін самостійно визначати режим зовнішньоекономічних відносин з державами, які не беруть участі в цій Угоді. Положення цієї Угоди не зачіпають прав і переваг Договірних Сторін, які надаються Договірним Сторонам у рамках економічних об'єднань, прикордонної торгівлі, преференції країнам, які розвиваються, вільним економічним або митним зонам, що регулюються внутрішнім законодавством або на основі міжнародних угод (п. 2 ст. 20 Угоди).

Знаковою подією розвитку економічного блоку угод в рамках СНД є зустріч глав урядів СНД у Санкт-Петербурзі, яка відбулась 18.10.2011 р., на якій було підписано угоду про створення зони вільної торгівлі (далі — ЗВТ-СНД). Договір про ЗВТ-СНД підписали Російська Федерація (далі — РФ), Україна, Білорусь, Казахстан, Вірменія, Таджикистан, Молдова і Киргизія. Не підписали договір Азербайджан, Туркменістан і Узбекистан. За обережними прогнозами договір набуде чинності вже у січні 2012 р. Створення зони вільної торгівлі в рамках СНД та її подальше функціонування є першочерговим завданням держав-учасниць СНД і передбачено Стратегією економічного розвитку СНД на період до 2020 р., затвердженою Рішенням Ради глав урядів СНД від 14.11.2008 р. Співдружність суттєво розширює ринок продукції країн-учасниць, яка не завжди є конкурентоздатною на світових ринках. Станом на кінець листопада 2011 р. проект Закону України «Про ратифікацію Договору про зону вільної торгівлі» схвалено Кабінетом Міністрів України та зобов'язано Міністерство закордонних справ разом з Міністерством економічного розвитку і торгівлі України внести на розгляд Президента України пропозиції щодо ратифікації Верховною Радою України Договору про зону вільної торгівлі у порядку, встановленому ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори України» [147].

Зразу ж проаналізуємо питання співпадіння інтеграційних процесів України в рамках ЗВТ-СНД та ЗВТ-ЄС. Наступного дня Джон

Кленсі, представник Єврокомісії заявив, що «Європейська комісія не бачить прямого впливу підписаної Україною угоди про зону вільної торгівлі (ЗВТ) з країнами СНД на стосунки з ЄС» [148]. Отже, питання протиставлення ЗВТ-СНД та ЗВТ-ЄС знято? Це питання поки що залишається відкритим. Але судячи з усього (враховуючи значне потепління економічних відносин ЄС та РФ), така позиція Єврокомісії з великою долею вірогідності може бути остаточною. Дійсно, навіть поверхневий аналіз угоди щодо створення ЗВТ-СНД показує, що вона значними чином відрізняється від Митного союзу РБКК і не припускає введення загальних митних тарифів на зовнішніх кордонах. Варто, однак, очікувати шквал «експертних висновків» про невідповідність угоди ЗВТ-СНД принципам вільних торговельних відносин із ЄС. Такі заяви слід відкинути та розглядати як такі, що мають виключно політичний підтекст.

Не слід відкидати й інтерес РФ до ЗВТ в рамках СНД. Так, заходи обмежувального характеру до російських товарів застосовують 22 країни, у тому числі країни ЄС як єдиний митний союз. Максимальну кількість заходів до російських товарів застосовують ЄС, США, Україна та Білорусь [149, с. 154] (щодо останньої країни додамо: при входженні Білорусі до МС РБКК кількість захисних заходів стосовно російських товарів зменшена у рази). На країни СНД припадає 15 % експорту та 13,7 % імпорту РФ [150, с. 40] (цей показник з початку 2000-х років є майже незмінним).

За попередніми оцінками, додаткові доходи тільки державного бюджету України за перший рік дії угоди про зону вільної торгівлі з країнами СНД можуть становити близько 9,5 млрд грн, спонукати приріст ВВП на рівні приблизно 2 % [151]. Більш суттєвими будуть результати стосовно відновлення кооперації у виробництві та поставках машин і транспортних засобів, яка за останні роки значно деградувала і становить всього до 7 % від загального обсягу торгівлі в рамках СНД, що набагато менше, ніж в успішних інтеграційних блоках: у два-три рази менше у порівнянні з ЄС або НАФТА, і майже в 6 разів — з АСЕАН [152]. Приблизно такий же рівень зберігається і сьогодні. Однак останні дослідження вказують на те, що більш-менш значущого ефекту від ЗВТ-СНД для України може і не бути [143, с. 26].

Поняття вільної торгівлі передбачає відсутність мит на експорт, імпорт, кількісних та інших обмежень. Ознайомлення з угодою про

створення ЗВТ-СНД викликає одне велике занепокоєння: енергетичні ресурси вилучені з режиму вільної торгівлі. У цьому вбачається нерівноправність становища, наприклад, українських і російських суб'єктів господарювання щодо різниці в ціні на природний газ, що значно знижує конкурентоспроможність українських товарів. Не варто забувати, що з серпня по жовтень 2011 р. російський карбованець девальвував майже на 10 %.

Країни, що підписали Угоду про створення ЗВТ-СНД, повинні будуть скасувати не тільки імпорتنі мита, а і квоти. Угода повинна замінити цілий ряд багатосторонніх і близько 100 двосторонніх документів, що регламентують сьгодні режим зовнішньої торгівлі в рамках СНД. Перелік вилучень (тобто тих груп товарів, на які і в рамках ЗВТ зберігаються експортні та імпорتنі мита, а також обмежуються обсяги поставки продукції) поки збережеться. Зокрема, у РФ залишаться імпорتنі мита на спирт, горілку і цукор. Поки що немає підстав робити висновок щодо ураження інтересів України в угоду інтересам РФ з цього питання, але наявна диспропорція може мати суттєвий вплив на торговельний баланс України із країнами ЗВТ-СНД. Офіційне оприлюднення тексту угоди та його подальше обговорення надасть можливість зробити остаточні висновки про баланс/дисбаланс інтересів країн-учасниць.

Перші оцінки повноти забезпечення інтересів України від угоди ЗВТ-СНД прозвучали від Прем'єр-Міністра України 19 жовтня 2011 р. із відзначенням того, що створення ЗВТ-СНД «суттєво покращить платіжний баланс» (заява на засіданні Міждержавної ради Євразійського економічного співтовариства) [153]. Однак зауважимо, що від'ємне торговельне сальдо сформоване не в останню чергу за рахунок імпорту енергоносіїв (природного газу). За умов згаданої різниці у цінах на російському ринку та в Україні це твердження можна поставити під сумнів, або в цьому сенсі ефект щодо покращення торговельного балансу буде незначний у разі провалу переговорів щодо нової ціни на природний газ у 2012 р. (за оцінками деяких експертів нова ціна може становити 220–230 дол. США за 1 тис. куб. м).

Також є оцінки, що прямо вказують на невідповідність ЗВТ-СНД вимогам СОТ. Так, у статті Народного депутата Верховної Ради України Сергія Терьохіна для «Української правди» йдеться про те, що «не зважаючи на преамбульне посилання на правила СОТ, засто-

сування експортних мит в таких обсягах і в таких розмірах грубо суперечить базовим принципам ГАТТ, за якими власне діє СОТ» [154], що є цілком правильним, однак, поки що попереднім висновком.

Слід звернути увагу на положення угоди ЗВТ-СНД про необхідність проведення консультацій із країнами-учасниками в тому разі, якщо, наприклад, Україна матиме намір підписати відповідну угоду про створення ЗВТ з третьою стороною. Звісно, Україна не проводила такі консультації в рамках ЗВТ-СНД. Тим більше, ця норма є сумнівною відносно ідеї про безумовний суверенітет (один із основних принципів міжнародного права) на впорядкування своїх відносин із будь-яким суб'єктом міжнародного права. Будь-яка стаття будь-якої угоди про створення ЗВТ, що містить норму про «обмеження права держави», є також сумнівною з точки зору відповідності Конституції України і наносить шкоду інтересам держави.

Відповідно до угоди про створення ЗВТ-СНД зразка 2011 р. у випадку, якщо розкриття зони вільної торгівлі через одного з учасників якомусь третьому великому партнеру загрожує інтересам інших сторін, повинні проводитись консультації, і на їх підставі — вводиться заходи із захисту спільного ринку. Цієї проблеми не існувало б, якщо відбулось би задеклароване Україною і ЄС покращення ситуації з адмініструванням правил походження товарів. В першу чергу це має турбувати РФ, адже через ЗВТ-ЄС відкривається ринок Туреччини. Якщо РФ зможе довести хоча б непрямий вплив цієї угоди (ЗВТ-ЄС) на торговельні відносини РФ-Туреччина, то все сказане матиме місце і втягне Україну у тривалий процес «консультацій» і зведе нанівець всі інтеграційні досягнення України в рамках СНД.

Взагалі, асиметричні обмеження з імпорту — це ще одне питання щодо відповідності національним інтересам угоди ЗВТ-СНД. Так, будь-який цукор українського походження буде оподатковуватися при імпорті в Молдову за ставкою 75 %, а цукор з Молдови — лише 50 %, а в інші країни СНД — за фіксованою ставкою імпортного мита в 340 дол. США за 1 т незалежно від цінової кон'юнктури. Єдиним втішним фактором тут є те, що за січень-вересень 2011 р. світові ціни на цукор, зокрема, з тростини, підвищились майже на 50 %, що робить український цукор конкурентоздатним навіть на світовому ринку.

Виходячи з додатків до Угоди ЗВТ-СНД, українська горілка буде оподатковуватись при ввезенні до Казахстану в розмірі 2 євро

за літр, а імпорт казахського алкоголю в Україну буде йти без податків і сертифікатів походження.

Відносно України встановлюється також особливий спосіб визначення експортних мит на вуглеводні, який відрізняється від загального. При експорті природного газу для всіх споживачів РФ та Казахстану встановили 30 % мито, але виключно для України таке мито буде встановлюватися за «спеціальною формулою», яка, мабуть, буде регулюватись окремою міждержавною угодою?

Загалом РФ висунуто доволі об'ємний перелік винятків із режиму вільної торгівлі, який важко аналізувати. При цьому цей перелік стосується всіх країн СНД, які підписали Угоду.

Якщо проаналізувати плюси для окремих галузей, то, в першу чергу, переваги отримують виробники трубної продукції, колісних пар та ін., адже відповідно до Додатку до угоди жодних обмежень щодо торгівлі цими видами продукції не передбачено.

Україна залишила застосування імпортних мит на такі товари: цукор білий (РФ, Білорусь, Казахстан), насіння цукрового буряка, цукор із цукрової тростини або цукрового буряку і хімічно чиста сахароза у твердому стані, лактоза і сироп лактози: інші (окрім патоки крохмальної) (Молдова). Залишено і певні експортні мита, перелік позицій яких є доволі об'ємним і охоплює АПК, чорну та кольорову металургію, легку промисловість (передусім шкіряну). Квотування Україна не застосовує, на відміну від Узбекистану та Киргизії.

Загальний аналіз угоди ЗВТ-СНД зразка 2011 р. показує значну її відмінність від аналогічної угоди в рамках СНД зразка 1994 р. (не ратифіковано РФ), в якій не передбачалося застосування будь-яких експортних мит, що (теоретично) надавало право учасникам ЗВТ зразка 1994 р. звернутися до незалежного арбітражу і відсудити право купувати російський газ і нафту без експортних мит або повернути всі мита, сплачені починаючи з 1994 р., або вимагати вирівнювання цін на енергоносії, або на застосування корегуючого енергетичного коефіцієнту.

Крім того, Україна свої торговельні стосунки з РФ будувала на підставі двостороннього договору про вільну торгівлю від 1993 р. Ця угода не передбачала вилучень, наприклад, у вигляді експортних мит на вуглеводні, але фактично вони діяли і продовжують діяти.

Серед основних переваг укладання Договору про зону вільної торгівлі є фіксація зобов'язань щодо незбільшення ставок мит для

товарів, які знаходяться у вилученні з режиму вільної торгівлі; закріплення в міждержавному договорі зобов'язань держав-учасниць СНД щодо незастосування нових обмежень у взаємній торгівлі, тобто — непогіршення режиму торгівлі, що існує на сьогодні; щодо започаткування процесу скасування експортних мит; скорочення кількості діючих угод, якими необхідно керуватися в торговельно-економічних відносинах із країнами СНД; вирішення торгових спорів у площині механізмів і процедур, прийнятих в СОТ, тощо. У Договорі про зону вільної торгівлі державами-учасницями переговорного процесу враховані пропозиції України, які дають можливість більш ефективно захистити національні економічні інтереси, зокрема, при застосуванні необґрунтованих захисних заходів.

У результаті проведених розрахунків у розрізі основних видів економічної діяльності після набрання чинності Договором про зону вільної торгівлі держав-учасниць СНД можна очікувати на додаткове зростання обсягів випуску: сільського господарства — на 3,86 %; харчової промисловості — на 3,36 %; легкої промисловості — на 3,11 %; металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів — на 4,2 %; хімічної та нафтохімічної промисловості — на 4,75 %; машинобудування — на 7,19 % [155].

Україна також є учасницею Угоди про створення зони вільної торгівлі між державами-учасницями ГУУАМ від 20.07.2002 р., заснованої на тих же принципах, що і ЗВТ-СНД зразка 2011 р. і спрямованої на розвиток взаємовигідного торговельно-економічного співробітництва на основі рівності та взаємної вигоди, формування умов для вільного руху товарів і послуг, сприяння зростанню економічного потенціалу держав-учасниць на основі розвитку взаємовигідних коопераційних зв'язків і співробітництва з одночасним підтвердженням прихильності до принципів ГАТТ/СОТ) [156]. Ця організація, до речі, в російській науковій літературі віднесена до міжнародних регіональних організацій за участю держав — колишніх республік СРСР, направлених проти Росії [157]. Відсутність суттєвих торговельних суперечок між самими учасниками ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова) і членство Грузії, України і Молдови в СОТ зробили цю угоду майже «мертвою». Цей приклад показує один із можливих сценаріїв подальшого практичного застосування угоди про створення ЗВТ-СНД. Її може спіткати доля інших проектів з малообнадійливими результатами. При цьому

необхідно дивитись більше на конкретні приклади діяльності регіональних об'єднань та їх виконавчих органів, ніж на купу підписаних документів, обсяг яких може створити враження бурхливості інтеграційного процесу на теренах СНД.

Судячи з тексту Угоди про створення ЗВТ-СНД зразка 2011 р., єдиним не до кінця опрацьованим питанням є вироблення спільної політики СНД щодо відносин, у тому числі при створенні зон вільної торгівлі з третіми країнами. А отже, слід очікувати другої хвилі переговорного процесу щодо подальшого розгортання ЗВТ-СНД на підставі аналізу проблемних моментів Угоди, виявлених прогалин і суперечностей, які можна віднайти лише у практиці її застосування на стику економічних інтересів держав-учасниць.

Що принесе Україні нова Угода про створення ЗВТ-СНД за тих умов, що ті господарські зв'язки, які були продиктовані необхідністю виживання тих чи інших галузей промисловості і без будь-яких угод існували і будуть існувати? При цьому зазначається, що без відновлення та модернізації економік країн СНД консолідуєчий потенціал євразійського простору майже вичерпаний. Доля регіону у світовому експорті у 2007 р. становила лише 3,7 % (у 1995 р. — 2,5 %) [158]. Навряд чи у 2011 р. цей показник перевищить показник 2007 р. Крім того, країни СНД (і Україна тут не виключення) значним чином диверсифікували свої зовнішньоторговельні зв'язки, які не обмежились країнами-сусідами і традиційними ринками як в рамках пострадянського простору, так і Індії, Африканського континенту, Перської затоки, В'єтнаму та ін. Отже, маємо констатувати наявність «дезінтеграції» на ринках СНД, що дозволяє зробити попередній висновок про те, що навіть, якщо нова Угода про створення ЗВТ-СНД набуде реального змісту в установлені строки, ефект від її дії для нашої держави можливо буде набагато меншим від прогнозованого Урядом України. При цьому необхідні втрати можуть перекрити здобутки при переході від «зони найбільшого сприяння» у взаємній торгівлі (якою по суті є сучасний формат СНД) до зони вільної торгівлі зразка 2011 р. Обсяг торгівлі України з країнами СНД невинно зростає із року у рік, однак у структурі експорту доля країн СНД знижується за рахунок активізації України на інших ринках (передусім на ринках ЄС).

Після розпаду СРСР країни-учасниці пережили різкий спад торгівлі, який не компенсовано налагодженням нових «зовнішніх»

зв'язків, торгівля на теренах СНД має переважно товарний вираз: мінеральні продукти, чорна металургія, текстиль ті ін., тоді як доля машин, обладнання і транспортних засобів суттєво скоротилась. Все це робить торгівлю залежною від світової кон'юнктури й інтеграція в рамках СНД надає можливість знизити ці ризики. Для одних країн, перш за все СНД — це можливість втриматися на традиційних ринках, для інших — можливість нівелювання ризиків від ринкового коливання цін на базові енергетичні ресурси. Однак для всіх країн СНД РФ залишається найбільшим експортером і імпортером [159], що дозволяє зробити висновок про об'єктивну наявність регіонального лідерства та неодмінного стикання інтересів країн-членів СНД з інтересами РФ при будь-яких їх альтернативних інтеграційних устремліннях.

Не дивлячись на негативні наслідки світової економічної кризи, на даний час зберігаються передумови для просування взаємних торгових зв'язків в рамках СНД. Для України в цьому аспекті важливо, що «відносно високі темпи відновлення російської економіки і, звісно, ємності російського ринку надають унікальний шанс збільшити питому вагу продукції, що постачається до РФ» [160], ключових секторів економіки України окрім тих, що традиційно присутні на ринку РФ. Однак все це може бути перекреслено відповідною політикою РФ в сфері імпортозаміщення, що останнім часом набуває все більш чіткого вигляду.

5.2. Єдиний економічний простір

Незбереження єдиного економічного простору після розпаду СРСР згодом було визнано помилкою. Побоювання перед усім політичних еліт можливості втрати набутого «дорогою ціною» державного суверенітету змінилися однозначним розумінням, перш за все, економічної шкоди таких міркувань, що і призвело до розуміння можливості утворення на пострадянському просторі ряду форм інтеграції, які різняться ступенем глибини взаємодії та кількістю учасників, серед яких, окрім ЗВТ, можна назвати:

1) єдиний економічний простір, загальною характеристикою якого є забезпечення вільного руху товарів, послуг, капіталів і робочої сили через кордони держав-учасниць, а також проведення узгоджених макроекономічної політики та політики розвитку окремих галузей;

2) митний союз, який передбачає проведення єдиної торговельної політики по відношенню до третіх країн, наявність спільної митної території;

3) союзна держава зі спільним уніфікованим режимом регулювання економіки союзними органами керівництва [145, с. 26].

У порівнянні с ЗВТ-СНД єдиний економічний простір (далі — ЄЕП) є глибшою і більш гнучкою формою інтеграції, при цьому його створення не ставилося в залежність від відносин країн-учасниць із СОТ (ні в форматі ЄЕП-2003, ні в форматі ЄЕП-2011). Однак в сучасних геоекономічних умовах ігнорувати вимоги СОТ неможливо, отже країни-засновниці ЄЕП, створюючи цю організацію, не відкидали можливості входження в СОТ не всім блоком, а окремо з відповідними необхідними компенсаціями.

Базовим документом щодо формування ЄЕП є *Концепція формування Єдиного економічного простору*. Деталізація окремих положень політико-правових механізмів формування ЄЕП міститься також у Заяві Президентів Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Російської Федерації та України від 23.02.2003 р. [161]

Концепція являє собою програму заходів щодо формування Єдиного економічного простору Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Російської Федерації та України з метою поглиблення багатостороннього економічного співробітництва. Під *Єдиним економічним простором держави-учасниці розуміють економічний простір, що поєднує митні території держав-учасниць, на якому функціонують механізми регулювання економік, які ґрунтуються на єдиних принципах, що забезпечують вільний рух товарів, послуг, капіталу і робочої сили, і проводиться єдина зовнішньоторговельна і узгоджена, у тій мірі та у тому обсязі, в яких це необхідно для забезпечення рівноправної конкуренції і підтримання макроекономічної стабільності, податкова, грошово-кредитна, валютно-фінансова політика.*

Наступним базовим документом щодо формування ЄЕП є *Угода про формування ЄЕП*, яка укладена в м. Ялта (Україна, АР Крим) 19.09.2003 р. Єдиний економічний простір за цією угодою об'єднував РФ, Білорусь і Казахстан, не дивлячись на те, що у Преамбулі Угоди зазначено 4 сторони, що домовилися. Одним із принципів угоди є визнання права сторін визначати свою участь у процесі формування ЄЕП з урахуванням їхньої готовності до подальшого поглиблення інтеграційних процесів. Відповідно до цього Законом України від

20.04.2004 р. № 1683-IV [162] ратифіковано угоду із таким застереженням: Україна братиме участь у формуванні та функціонуванні Єдиного економічного простору в межах, що відповідають Конституції України.

Конституція України як найвище джерело визначення сутності поняття державного суверенітету (ст. 1, ч. 1 ст. 2, ч. 2 ст. 5, ст. 6, ч. 2 ст. 9, п. 9 ч. 1 ст. 92, п. 1 ч. 2 ст. 92, ст. 75, ч. 2 ст. 106, ст. 113 та ін.) містить лише загальні положення, а зроблене застереження носить неконкретний характер, не фіксує з необхідною точністю (що, до речі, є опосередкованою вимогою Конституції України) позицію України. Це надає можливості різного тлумачення в різних політико-економічних умовах. Приблизно такі ж аргументи були викладені в конституційному поданні 51 народного депутата України щодо визнання Закону України від 20.04.2004 р. № 1683-IV (включно з Угодою про формування ЄЕП і Концепцією про формування ЄЕП) неконституційними. Конституційний суд України ухвалою від 01.03.2005 р. № 17-у/2005 [76] відмовив у відкритті конституційного провадження відповідно до зазначеного звернення. У рамках цього процесу співробітниками Інституту економіко-правових досліджень НАН України на замовлення Конституційного суду України було підготовлено експертний висновок, основними результатами якого стали висновки, що відповідно до загальних принципів сучасного міжнародного права Угода про формування ЄЕП не забирає в Україні частини суверенітету і не обмежує внутрішню компетенцію України; є Угодою про наміри, яка носить рамковий характер і закріплює наміри Сторін створити Єдиний економічний простір. Конкретні кроки інтеграційного процесу будуть реалізовуватись у майбутньому шляхом укладання окремих міжнародних договорів, кожний з яких в ході підготовки та ратифікації має бути досліджений на предмет відповідності положенням Конституції України. З цими висновками варто погодитись і вони на сьогодні зберігають свою актуальність. Зазначений «конституційний процес» є відлунням заяв окремих політиків про те, що участь України в ЄЕП суперечить її національним інтересам, курсу на європейську інтеграцію, становить значну загрозу економічній і політичній безпеці України. *Участь України навіть у зоні вільної торгівлі у тому її визначенні, яке дається в Угоді про формування ЄЕП, не обмежуватиме національний суверенітет, не створюватиме серйозні перепони у стосунках з ЄС та*

іншими зовнішньоторговельними партнерами до тих пір, поки не буде сформовано наднаціональний орган і не здійснено передання йому повноважень, прямо віднесених Конституцією України до сукупності повноважень тієї чи іншої державної інституції.

Метою формування ЄЕП-2003 було створення умов для стабільного й ефективного розвитку економік держав-учасниць і підвищення рівня життя населення. Держави-учасниці прагнули сприяти: розвитку торгівлі та інвестицій між державами-учасницями, що забезпечуватиме сталий розвиток економік держав-учасниць на основі загальновизнаних норм і принципів міжнародного права, створенню можливостей для розвитку підприємницької діяльності шляхом встановлення гармонізованих систем регулювання та інтегрування інфраструктурного комплексу, інтеграції та нарощуванню економічних потенціалів держав-учасниць з метою підвищення конкурентоспроможності економік держав-учасниць на зовнішніх ринках.

Реалізація цих прагнень обумовлюється виконанням державами-учасницями взятих зобов'язань і фактичним вирішенням окремих завдань, серед яких формування зони вільної торгівлі без вилучень і обмежень, що передбачає незастосування у взаємній торгівлі антидемпінгових, компенсаційних і спеціальних захисних заходів на базі проведення єдиної політики в галузі тарифного і нетарифного регулювання, єдиних правил конкуренції, застосування субсидій та інших форм державної підтримки; уніфікація принципів розробки та застосування технічних регламентів і стандартів, санітарних і фітосанітарних норм; створення умов для вільного руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили; гармонізація законодавств держав-учасниць у тій мірі, в якій це необхідно для функціонування ЄЕП, включаючи торгіву і конкурентну політику; формування єдиних принципів регулювання діяльності природних монополій (у сфері залізничного транспорту, магістральних телекомунікацій, транспортування електроенергії, нафти, газу та інших сферах), єдиної конкурентної політики та забезпечення недискримінаційного доступу та однакового рівня тарифів на послуги суб'єктів природних монополій. Більшість цих завдань майже повторюють принципи, на яких засновано СОТ.

Відповідно до цих завдань сформульовано і принципи функціонування ЄЕП. ЄЕП формується поетапно, з урахуванням можливості різнорівневої та різношвидкісної інтеграції. При цьому

різношвидкісна інтеграція означає, що кожна держава самостійно визначає момент приєднання до того чи іншого міжнародного договору, що призводить до різнорівневої інтеграції, коли кожна держава-учасниця самостійно вирішує, в яких із напрямів розвитку інтеграції чи окремих інтеграційних заходах вона братиме участь і в якому обсязі. Держава має можливість приєднатися до міжнародних договорів, що забезпечують формування і функціонування ЄЄП, у міру готовності, але при цьому повинна дотримуватись погодженої послідовності приєднання. Для приєднання держав до діючих в рамках ЄЄП міжнародних договорів потрібна згода всіх держав-учасниць цих міжнародних договорів. Це правило поширюється на функціонування основних принципів і умов ЄЄП, які проголошені Концепцією його формування.

Перехід від одного етапу формування ЄЄП до іншого здійснюють ті держави-учасниці, які виконали заходи, передбачені у попередньому етапі Комплексу основних заходів щодо формування Єдиного економічного простору. Обсяг переваг, що надаються державами-учасницями одна одній, визначається угодами з формування ЄЄП, учасницями яких вони є. Неучасть або часткова участь будь-якої держави-учасниці в окремих напрямках розвитку інтеграції чи окремих інтеграційних заходах не повинна бути перешкодою для інших держав-учасниць у здійсненні зазначених напрямів розвитку інтеграції чи окремих інтеграційних заходів. Більш пізні терміни приєднання будь-якої держави-учасниці до окремих напрямів розвитку інтеграції чи окремих інтеграційних заходів не змінюють її статусу учасниці ЄЄП.

Враховуючи різні ступені інтеграції держав-засновниць ЄЄП (РФ і Білорусь — Союзна держава; РФ, Республіка Білорусь та Республіка Казахстан — члени ЕврАзЕС), терміни можливого переходу до більш високих ступенів інтеграції визначаються кожною державою-учасницею самостійно. Тобто ЄЄП формується поступово шляхом підвищення рівня інтеграції через синхронізацію здійснюваних державами-учасницями перетворень в економіці, спільних заходів із проведення узгодженої економічної політики, гармонізацію та уніфікацію законодавства в галузі економіки, торгівлі та в інших напрямках, з урахуванням загальноєвропейських норм і принципів міжнародного права, а також досвіду і законодавства Європейського Союзу, що є важливим для України.

Напрями інтеграції та заходи з їхньої реалізації визначаються на основі відповідних міжнародних договорів і рішень органів ЄЕП, які передбачають обов'язковість їхнього виконання для кожної з держав-учасниць у повному обсязі, а також механізм їхньої реалізації та відповідальності за невиконання узгоджених рішень.

Формування ЄЕП передбачає поряд із вже перерахованими здійснення таких додаткових заходів, як лібералізація режимів доступу на ринок послуг, поступове усунення наявних тут бар'єрів і обмежень; узгодження умов для створення сприятливого клімату для залучення інвестицій у пріоритетні галузі та виробництва; проведення єдиної політики в галузі охорони прав інтелектуальної власності; гармонізація принципів оподаткування, у тому числі перехід на узгоджені принципи стягнення непрямих податків без вилучень, недопущення використання податків і зборів як інструмента захисту внутрішнього ринку та національних виробників; створення умов для взаємної конвертованості національних валют і переходу до розрахунків у національних валютах, послідовної лібералізації валютної політики, узгодження механізму встановлення валютних курсів національних валют, формування дієвої платіжної системи, підвищення ступеня лібералізації руху капіталу в міру покращення економічного стану держав-учасниць; створення спільного ринку праці з вільним пересуванням громадян держав-учасниць; вжиття заходів із правового оформлення та забезпечення формування ЄЕП; розробка механізму вжиття і забезпечення виконання заходів, які вживаються.

Виконання вищезазначеного мало забезпечуватись шляхом реалізації Комплексу основних заходів із формування Єдиного економічного простору. Кабінетом Міністрів України, наприклад, у 2004 р. було виділено 2,7 *млн грн* для їх здійснення [163].

В Указі Президента України від 15.06.2005 р. № 952/2005 підкреслюється, що основною метою участі України у формуванні та функціонуванні Єдиного економічного простору було визначено створення зони вільної торгівлі без вилучень і обмежень відповідно до ст. 2 Угоди про формування Єдиного економічного простору [164]. До згаданого Указу доданий План невідкладних заходів щодо активізації участі України у формуванні Єдиного економічного простору, в якому було відображено заходи і відповідальних виконавців.

У рамках виконання Указу Президента України № 952/2005 Кабінетом Міністрів України було схвалено наступні тексти проектів угод: *про спрощення порядку митного контролю та митного оформлення на кордонах між державами-учасницями Угоди про формування Єдиного економічного простору, про єдині принципи стягнення непрямих податків у взаємній торгівлі держав-учасниць Угоди про формування Єдиного економічного простору* та визначено особу, повноважну на їх підписання.

Надалі Україна не здійснювала конкретних кроків щодо виконання зазначено Плану невідкладних заходів, а після 2006 р. були припинені жодні контакти в рамках засідань Групи високого рівня з формування ЄЄП.

Важливим у контексті теми є розгляд термінології ЄЄП-2003 та її співвідношення із термінологією СОТ і ЄЄП зразка 2011 р. Угода про формування ЄЄП та Концепція до неї, яка відповідно до ст. 3 Угоди є невід'ємною її частиною, визначають загальні засади співробітництва й окреслюють наміри держав-учасниць проекту щодо реформування економічних взаємовідносин. На розвиток підписаної Угоди та відповідно до Комплексу основних заходів щодо формування ЄЄП в подальшому було розпочато підготовку нормативно-правової бази формування ЄЄП, яка мала регламентувати взаємовідносини держав-учасниць ЄЄП в окремих галузях і сферах економічного співробітництва.

Слід зазначити, що в Угоді та Концепції формування ЄЄП-2003 використовується термінологія у сфері економічної інтеграції, яка не зовсім відповідає термінології, усталеній у сфері економічної інтеграції чи, наприклад, визначеній у СОТ. Для того, щоб проаналізувати суть домовленостей у рамках ЄЄП, слід пригадати головні постулати теорії і практики економічної інтеграції, найнижчим рівнем якої є зона вільної торгівлі. ЗВТ — це торговий режим між двома чи більше країнами, за умовами якого скасовуються митні збори та тарифи при імпорті товарів походженням із цих країн. На останню складову необхідно особливо звернути увагу: у ЗВТ кожна із країн має власний зовнішній тариф і митну політику щодо третіх країн; режим імпорту без сплати митних зборів і тарифів не розповсюджується на товари походженням із третіх країн.

Тобто кожна країна може мати безліч ЗВТ з різними партнерами, між якими необов'язково має існувати режим вільної торгівлі.

Наприклад, Україна може мати ЗВТ з країною А і країною Б навіть за умови, якщо між А і Б немає ЗВТ, а існують високі імпорتنі тарифи. При цьому правила походження товарів визначають, що товари, ввезені в Україну із країни А за нульовими тарифними ставками, тобто у режимі вільної торгівлі, не потраплятимуть до країни Б за такими ж нульовими ставками, а обкладатимуться тією ставкою, яка існує в торгівлі між країнами А і Б.

Іншими словами, ЗВТ є торговельним режимом, який не забирає в її країн-членів жодної частки їх національного суверенітету, незалежності їх зовнішньоторговельної політики. ЗВТ не започатковує незворотних інтеграційних процесів між країнами; суперечливим є навіть твердження про те, що ЗВТ впроваджує економічну інтеграцію взагалі — як і будь-який торговельний режим. Україна має приклади у своїй історії, коли функціонуючі ЗВТ, наприклад з прибалтійськими країнами, були запроваджені, а пізніше, у зв'язку з вступом цих країн в ЄС — ліквідовані. Про якусь незворотну інтеграцію тут взагалі не йдеться. Дійсно, ЗВТ не обмежує членів у налагодженні стосунків із третіми країнами. Однак члени ЗВТ можуть виказувати своє відношення до тих чи інших взаємовідносин, у тому числі доводити від них конкретну матеріальну шкоду та застосовувати відповідні заходи, вводити інші обмеження на підставі ґрунтовних експертних досліджень окремих секторів і товарних ринків.

Саме у цьому і полягає різниця між ЗВТ і наступним рівнем економічної інтеграції — митним союзом (МС). Митний союз — це митні території його країн-членів, де режим вільної торгівлі розповсюджується не лише на товари походженням із країн, що його складають, а на всі товари, що знаходяться на території будь-якої країни-члена незалежно від їх походження. За умов МС країни-члени відмовляються від власної митної політики та зовнішнього тарифу: встановлюється єдиний митний тариф у торгівлі країн МС із третіми країнами. Товари з третіх країн мають вільний обіг на усій території МС, якщо стосовно них виконані митні формальності та сплачені митні збори і тарифи при перетині єдиного митного кордону МС.

Особливістю такого рівня інтеграції, як Митний союз є те, що країни-члени МС вже не виступають у міжнародних торговельних відносинах як самостійні суб'єкти, вони втрачають частку свого національного суверенітету. Для того, щоб управляти єдиним зовнішнім

митним тарифом, країни-члени МС змушені впровадити спільну зовнішньоторговельну політику.

Митний союз започатковує незворотні інтеграційні процеси, які впливають не лише на різні сфери економіки, але й на політичні відносини, соціальну сферу, регіональний розвиток, функціонування державних інституцій тощо.

Перейдемо до змісту ЄЕП. Зміст вищенаведеного (ст. 1 Угоди про формування ЄЕП) офіційного визначення ЄЕП свідчить, що це, як мінімум, спільний ринок, який, відповідно, вже включає митний союз і передбачає перспективу ЕМС (із створенням наднаціонального органу). *Важливим є те, що оприлюднені попередні тексти документів щодо формування ЄЕП зразка 2011 р. майже повністю повторюють зміст угод зразка 2003 р. з тією різницею, що серед країн-засновниць немає України.*

Ст. 5 Угоди про формування ЄЕП-2003 надавала потенційним членам можливість різнорівневої інтеграції (введена виключно з метою залучення до процесу України — *авт.*), включаючи зону вільної торгівлі (див. вищенаведені положення ст. 2 Угоди про формування ЄЕП).

Таким чином, наявне в Угоді про формування ЄЕП визначення ЗВТ містить такі основоположні риси митного союзу, як єдина політика у сфері тарифного та нетарифного регулювання, і навіть, основний принцип Спільного ринку — вільного руху товарів, послуг, капіталу та робочої сили. Більше того, ст. 4 Угоди говорить, що «координація процесів формування і функціонування ЄЕП здійснюється відповідними органами, структура яких формується з урахуванням рівня інтеграції.» А ч. 5 Концепції про формування ЄЕП, яка є невід'ємною частиною Угоди, говорить, що наддержавний орган ЄЕП — Комісія «розпочинає своє функціонування з моменту введення спільного митного тарифу або єдиних правил конкуренції залежно від того, що вводиться раніше». Запровадження ж єдиних правил конкуренції визначено у ст. 2 як умова створення зони вільної торгівлі в рамках ЄЕП.

ЗВТ-ЄЕП зразка 2003 р. в разі реалізації положень Угоди і Концепції мала стати унікальним у світовій практиці утворенням — це була б єдина зона вільної торгівлі, яка передбачала наддержавний регулюючий орган. Хоча від зони вільної торгівлі, що пропонувалася, мала залишитись лише назва. А насправді це — нове інтеграційне утворення, яке не підпадає ні під визначення ЗВТ, МС або СР,

а є комплексним утворенням, яке передбачало згрупування спільних інтересів країн-членів з одночасним пригніченням особистих, властивих лише окремим країнам інтересів, навколо економічного центру (тут — РФ), добровільну відмову від частини повноважень держави у вирішенні питань не лише зовнішньоторговельної політики, а і внутрішньоекономічної. Під економічним центром варто розуміти країну, яка явно домінує за всіма показниками (ВВП та ін.). Наявність економічного центру провокує появу і політичного центру. Саме цим і можна пояснити форсовані з боку РФ темпи підготовки документів у рамках формування ЄЕП у 2003—2005 рр. До речі, теж саме спостерігаємо і у 2011 р. щодо формування Митного союзу РБК та ЄЕП зразка 2011 р.

Повертаючись до формування ЄЕП-2003, то 8 квітня 2005 р. під час засідання Групи високого рівня Україна окреслила своє бачення шляхів продовження роботи щодо формування ЄЕП, а саме, запропонувала замість раніше прийнятого та погодженого переліку з 29-ти документів формат «16+1» (було вилучено угоди, які є елементами Митного союзу). Україна також проінформувала про готовність розпочати переговорний процес на експертному рівні по цих угодах. Після додаткового опрацювання 16 проектів Україна визнала недоцільним включення Угоди про єдині умови транзиту через території держав-учасниць ЄЕП та Угоди про єдину товарну номенклатуру зовнішньоекономічної діяльності ЄЕП до переліку проектів документів, які підлягають підписанню у першочерговому порядку. Таким чином, *з'явився формат «14+1».* Цей пакет був таким, що повністю забезпечував інтереси України у ЄЕП та не порушував Конституцію України; аналіз угод, які включено до цього пакету, дозволяє зробити висновок, що вони переважно не виходять за рамки поняття ЗВТ. Але існує низка сумнівних аспектів навіть цього, значно скороченого пакету у форматі «14+1», зокрема, щодо можливості переходу до Митного союзу ЄЕП.

Проблемним був також намір сторін у цій та у багатьох інших угодах здійснити «уніфікацію» правил митного оформлення товарів, взаємного визнання документів, правил походження товарів, контролю тощо. Відповідно до ст. 51 та інших статей Угоди про партнерство та співробітництво з ЄС, положень внутрішніх документів у сфері євроінтеграції, Плану дій Україна—ЄС тощо, Україна взяла на себе зобов'язання привести у відповідність свої технічні стан-

дарті, систему сертифікації, правила митного оформлення тощо до стандартів ЄС. Уніфіковані правила, норми, стандарти і процедури в ЄЕП у більшості не відповідають нормам ЄС. Як відомо, РФ не має наміру відмовлятися від радянського «ГОСТу» — вона згідна його гармонізувати зі стандартами ЄС.

У форматі пакета угод «14+1» запроваджувалися також єдині підходи у застосуванні інформаційних технологій при митному контролі за переміщенням товарів і транспортних засобів через кордони країн-учасниць ЄЕП, єдині принципи надання субсидій і компенсацій на основі положень Угоди про створення СОТ по субсидіях і компенсаційних заходах, єдині принципи регулювання діяльності природних монополій, включаючи питання тарифної політики, єдині принципи стягнення непрямих податків у взаємній торгівлі держав-учасниць ЄЕП і т. д. Україна є членом СОТ і всі ці «додаткові» умови лише збільшують кількість міжнародних угод. Це може спровокувати додаткову плутанину. Звернемо увагу на те, що поняття зони вільної торгівлі, що їх наведено в Угоді про формування ЄЕП зразка 2003 р. та в документах СОТ, мають суттєві розбіжності [165]. Створення ЗВТ в рамках ЄЕП, відповідно до змісту ст. 5, 6 Угоди, п. 4 Пояснювальної записки до проекту Закону України про ратифікацію Угоди про формування ЄЕП, потребувало додатково до Угоди оформлення міжнародними договорами з відповідною процедурою ратифікації їх у Верховній Раді України.

Питання були також і до проекту угоди про інвестиційну діяльність і вільний рух капіталу, що також входить до пакету «14+1», в якому ціла низка заходів стосовно уніфікації правил функціонування фінансових ринків, гармонізації інвестиційного законодавства тощо, могло створити певні складнощі при перемовинах з ЄС щодо створення ЗВТ і певними чином не відповідало положенням Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [166] та іншим документам, вже погодженим із ЄС.

Окремої уваги також заслуговує Угода про уніфікацію торгових режимів держав ЄЕП у відношенні третіх країн, яка передбачає застосування кожною державою-учасницею ЄЕП єдиного торгового режиму по відношенню до третіх країн, єдині правила ліцензування імпорту і експорту, а також Угода про застосування експортних, імпорتنих і тарифних квот у торгівлі з третіми країнами, що є право-

вою базою для застосування єдиної товарної номенклатури, єдиної митно-тарифної політики тощо. Угода про скасування спеціальних захисних, антидемпінгових і компенсаційних заходів у взаємній торгівлі була наступним етапом після Угоди про застосування спеціальних, захисних, антидемпінгових і компенсаційних заходів у взаємній торгівлі. Ця Угода була складовою частиною пакету «14+1» і передбачала відмову від практики застосування спеціальних захисних, антидемпінгових і компенсаційних заходів *за умов формування єдиних правил конкурентної, цінової та податкової політики*. Відповідно до ст. 92 Конституції України виключно законами України визначаються правила конкуренції та норми антимонопольного регулювання, засади зовнішніх зносин, зовнішньоекономічної діяльності, митної справи. Також виключно законами України встановлюються система оподаткування, податки і збори, засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків. Наведена стаття ставить під сумнів відповідність згаданих Угод Конституції України, адже в разі втілення у життя положень, наприклад, Угоди про скасування спеціальних захисних, антидемпінгових і компенсаційних заходів у взаємній торгівлі матиме наслідком позбавлення Верховної Ради України права визначати механізми застосування захисних заходів на рівні законів України.

Україна, долучившись до інтеграційного процесу в рамках ЄЕП-2003 і не порушуючи вимог Конституції України, в цілому відстояла свої інтереси не дивлячись на те, що сьогодні ЄЕП у форматі 2003 р. не діє, а за умов прийняття пакету ЄЕП-2011 вже і не буде діяти у розглянутому вигляді. Інтеграційні процеси України стосовно ЄЕП-2003 припинені ще в кінці 2005 р. Для України найоптимальнішим варіантом, який допоможе зберегти рівновагу відносин між ЄС і країнами ЄЕП, є створення ЗВТ без входження в Митний союз, створений на базі ЄЕП. Створення наднаціональних органів у рамках ЄЕП є неприпустимим з урахуванням положень Конституції України, як і передання функцій щодо встановлення порядку застосування захисних заходів, визначення основ фіскальної політики та ін., хоча сама Угода про формування ЄЕП повністю відповідає Конституції й жодним чином не порушує економічний суверенітет країни. *У даному контексті в рамках інтеграційного процесу, в першу чергу, мають привертати увагу «додаткові» угоди, адже в «пакетних», великих за обсягами угодах є багато положень, які можна розцінювати*

як добровільну відмову окремих державних інституцій від частини своїх конституційних повноважень.

Угоду про формування ЄЕП зразка 2003 р. можна за всіма ознаками віднести до рамкових угод, адже її положення спрямовані на формування, а не на функціонування організації. Значна залежність від політичної складової і «глухий кут» у перемовинах щодо погодження базових 29 документів наприкінці 2005 р. призвели до згорання діяльності країн-майбутніх членів ЄЕП зразка 2003 р. і покликали до життя подальші процеси в рамках ЄврАзЕС вже без участі України.

У літературі робилися спроби доведення необґрунтованості побоювань про невідповідність документів щодо формування ЄЕП (визначення ЄЕП, визначення завдань, органи ЄЕП та ін.) вимогам ЄС (в першу чергу це стосувалось України) з практичної точки зору на підставі аналізу економічних вигод і співставлення текстів різних документів [167], однак такі спроби не знайшли підтримки в наукових колах. *Питання створення наднаціональних органів стало основним чинником замороження процесів створення ЄЕП у 2003–2005 рр.*

5.3. Євразійське економічне співтовариство (ЄврАзЕС)

ЄврАзЕС — це якісно нова інтеграційна організація, яка має сформульовану більш-менш сучасну концепцію розвитку. Основним завданням у взаємовідносинах держав-членів ЄврАзЕС є економічна інтеграція, яка передбачає три етапи розвитку: створення зони вільної торгівлі, формування митного союзу та єдиного економічного простору.

Основним нормативним документом щодо формування Євразійського економічного співтовариства є Договір про заснування, укладений 10.10.2000 р. (м. Астана, Казахстан) Республікою Білорусь, Республікою Казахстан, Киргизькою Республікою, Російською Федерацією і Республікою Таджикистан. За статусом ЄврАзЕС є міжнародною організацією (ст. 1 Договору), що має повноваження, які добровільно передаються йому Договірними Сторонами в обумовленому Договором обсязі, при цьому Сторони залишаються суверенними й рівноправними суб'єктами міжнародного права. ЄврАзЕС було створено для ефективного просування процесу формування Договірними Сторонами Митного союзу і Єдиного економічного простору, а також реалізації інших цілей і завдань, визначених

у вищезгаданих угодах, Договорі про поглиблення інтеграції в економічній і гуманітарній сферах і Договорі про Митний союз (ст. 2).

ЄврАзЕС можна розглядати як продовження інтеграційних процесів в рамках міждержавного Євразійського об'єднання вугілля та металу, створеного 24.09.1993 р. (м. Москва) (Угода про створення ратифікована Україною 24.11.1995 р. [168] з умовою про те, що рішення органів управління Об'єднання мають для України рекомендаційний характер, а рішення Арбітражної комісії для господарюючих суб'єктів України мають обов'язковий характер). Право тлумачити положення цієї Угоди належить державам-учасникам Угоди [169], чим приведено Угоду у відповідність до вимог Конституції України 1996 р. Учасниками Угоди є Республіка Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизія, Молдова, РФ, Таджикистан, Узбекистан, Україна і Грузія (ст. 2). Відповідно до ст. 4 Угоди основною метою діяльності Об'єднання є співробітництво у створенні сприятливих умов для ефективного розвитку вугільної та металургійної промисловості, включаючи раціональне використання сировинної бази, координацію у проведенні науково-технічної та інвестиційної політики, взаємовигідних поставок і реалізації продукції.

Для України, перш за все, корисною є участь у різноманітних проектах у рамках ЄврАзЕС. У 2006 р. Казахстан і РФ створили Євразійський банк розвитку (ЄАБР), статутний капітал якого на сьогодні дорівнює 1,5 млрд дол. США, а державами-учасницями є: РФ, Казахстан, Білорусь, Таджикистан, Вірменія і Киргизія [170]. Банк також управляє коштами Антикризисового фонду ЄврАзЕС. У жовтні 2011 р. Україні надіслано офіційне повідомлення про можливість прийняття її до складу учасниць банку і про можливість початку фінансування 20 перспективних інвестиційних проектів на загальну суму 2,0 млрд дол. США. Корисними для України є також спільні проекти, окреслені ЄврАзЕС стосовно розвитку міждержавних цільових програм щодо формування спільного енергетичного ринку та ефективного використання водноенергетичних ресурсів, мирного атому та розвитку пріоритетних напрямів науки і технологій. Заслужують на увагу і транспортні проекти ЄврАзЕС, які для України мають особливу цінність за тих умов, що товарообіг між Східною Азією та Західною Європою складає більш як 600 млрд дол. США. З цього об'єму 99 % товарів рухаються по морю, і лише 1 % — по суші (територією країн ЄврАзЕС) [171]. Дійсно, переорієнтація навіть

додаткових 5 % цього потоку може призвести до бурхливого розвитку транспортної інфраструктури країн ЄврАзЕС.

ЄврАзЕС зразка 2006 р. слід розглядати як альтернативу невдалим спробам формування ЄП зразка 2003 р., адже відповідно до рішень, прийнятих 23.06.2006 р. на Мінському самміті країн ЄврАзЕС, подальша робота щодо формування митного союзу має проходити в рамках об'єднання з використанням наробок проекту щодо формування ЄП. До цього слід додати, що організаційні структури по формуванню ЄП було вирішено використати як аналогічні структури у складі Секретаріату ЄврАзЕС. Крім того, цілі та завдання ЄврАзЕС та ЄП майже ідентичні: створення спільного ринку і єдиного економічного простору [172].

Якщо Україна була однією зі співзасновників ЄП-2003, то позиції щодо приєднання України до ЄврАзЕС — вже інституційно оформленого об'єднання, є мало прийнятними. Однак перспектива співробітництва з цією визнаною на світовій арені організацією є (на 62-й сесії Генасамблеї ООН 06.12.2007 р. прийнята спеціальна резолюція «Співробітництво між ООН та ЄврАзЕС»).

5.4. Митний союз РФ, Білорусі, Казахстану (РБК)

Митний союз РБК є більш високим ступенем інтеграції країн-учасниць ЄврАзЕС. Збільшення кількості митних союзів, розширення та укріплення їх позиції на міжнародній арені свідчить про те, що така форма міждержавної інтеграції надає значні економічні, політичні, соціальні та інші вигоди для їх учасників: союз робить національні економіки значно сильнішими, дозволяє виступати його учасникам єдиним інтеграційним економічним і політичним блоком в міжнародних відносинах, підсилює політичну й економічну вагу держав у глобальному масштабі, а також відкриває великі перспективи для суб'єктів господарювання. МС РФ, Білорусі, Казахстану та Киргизії не є виключенням [173, с. 6]. На сьогодні Киргизією й Таджикистаном завершується формування спільних робочих груп, підготовлено «дорожню карту» їх потенційного входження до Митного союзу. Для України важливість цих процесів обумовлена тим, що на Митний союз припадає до 40 % товарообігу України.

Правова база МС ґрунтується на Угоді між РФ та Білоруссю (м. Мінськ, 06.01.1995 р.) щодо формування митного союзу між двома країнами. 20.01.1995 р. до цієї угоди приєднався Казахстан. Та-

кож на розвиток положень зазначеної угоди було прийнято Договір про поглиблення інтеграції в економічній і гуманітарній галузях (1996 р.), Договір про Митний союз і Єдиний економічний простір (1999 р.), Договір про створення єдиної митної території та формування митного союзу (2007 р.). Для країн-учасниць МС формування повноцінного митного союзу є беззаперечним геополітичним і економічним пріоритетом.

Створення МС прогнозовано викликало бурхливу реакцію в ЄС. Занепокоєння ЄС можна зрозуміти: ЄЕП (особливо зразка 2011 р.) і Митний союз можна розглядати як проект «антиЄС», тому голова представництва ЄС в Україні Жозе Мануель Пінту Тейшейра 20.05.2011 р. на прес-конференції в Києві заявив, що «Україна не може одночасно бути членом Митного союзу, а також бути частиною поглибленої і всеохоплюючої Зони вільної торгівлі з ЄС, а це означає, що Україна буде фактично частиною ЄС в економічному відношенні». Крім того, Тейшейра наголосив, що Україна є членом Всесвітньої торговельної організації, тоді як країни-учасниці Митного союзу не є членами СОТ. «І це ще одне питання несумісності між Україною та Митним союзом», — сказав він. Однак Прем'єр-міністр України пізніше (23.05.2011 р.) заявив, що «Для нас укладення угоди про зону вільної торгівлі з ЄС і угоди про зону вільної торгівлі з Митним союзом в особі Білорусі, РФ, Казахстану є життєво важливим. Це реально». Результати перемовин з ЄС, що проходили у вересні-жовтні 2011 р., для України виявилися сприятливими враховуючи позицію України щодо створення ЗВТ-СНД.

Переломним моментом для створення Митного союзу стала зустріч президентів РФ, Білорусі і Казахстану, яка відбулась 28.11.2009 р. в м. Мінськ, яка ознаменувала собою активізацію роботи щодо створення на території країн Митного союзу, починаючи з січня 2010 р. У цей період було ратифіковано ряд важливих міжнародних угод щодо формування МС. Всього за 2009 р. на рівні голів держав і урядів було прийнято біля 40 міжнародних угод, які стали правовою базою створення МС РБК.

З 06.07.2010 р. набув чинності Митний кодекс Митного союзу для країн-учасниць Митного союзу РБК. До цього з 1 липня цей документ діяв тільки на території РФ і Казахстану. Це було пов'язано з тим, що Білорусь оголосила про ратифікацію договору тільки в липні, тоді як дві інші країни ратифікували необхідні документи ще в по-

передньому місяці. Митний кодекс Митного союзу РФ, Білорусі і Казахстану був підписаний главами всіх трьох держав на зазначеній зустрічі в Мінську. Підписання було обумовлене необхідністю формування правової бази Митного союзу в рамках Євразійського економічного співтовариства, який формально почав діяти з січня 2010 р.

З 01.07.2011 р. на кордонах Білорусі, РФ і Казахстану відмінено митний контроль, який перенесено на зовнішній контур кордонів МС. 16.09.2011 р. Україна більш-менш чітко сформувала свою позицію стосовно участі або неучасті у Митному Союзі РБК. 19.10.2011 р. в Санкт-Петербурзі на засіданні глав ЄврАзЕС було заявлено про приєднання Киргизії до МС. І хоча офіційно Киргизію було зразу включено до складу МС, реальне приєднання відбудеться на початку 2012 р.

Інтерес до МС РБК також виявляють Сирія (вже розроблено проект Угоди про створення ЗВТ між МС і Сирією), Нова Зеландія та В'єтнам (щодо створення ЗВТ між країною і МС як суб'єктом, що виражає інтереси країн-членів). До того ж, 24.10.2011 р. Молдова заявила про початок вивчення питання щодо приєднання до МС РБКК. Цікавою є реакція на це ЄС, який зразу ж пригрозив скасувати право пільгової торгівлі в разі вступу до МС.

Україна не залишилась осторонь цих процесів. Так, 08.07.2011 р. Україною було розроблено і передано на вивчення алгоритм співпраці з Митним союзом РФ, Білорусі та Казахстану за формулою «3+1»). Поки що про можливість такої співпраці позитивно висловився лише Казахстан.

Сам Митний союз у найближчий час також буде дещо видозмінений. Сутність перетворень полягає в тому, щоб змусити Україну приєднатися до «четвірки» країн-членів МС. Зокрема, РФ, Білорусь і Казахстан у даний час розглядають проект угоди про технічне регулювання між МС і третіми країнами, можливість встановлення «просунутих стосунків» з іншими країнами. Однак не ясно, як Молдова та Україна зможуть отримати такий статус, якщо вони вже прийняли європейські технічні регламенти (наприклад, санітарні та фітосанітарні норми МС жорсткіші, ніж в ЄС). Тобто Україні доведеться знову змінювати модель технічного регулювання, що автоматично позначиться на відносинах з ЄС.

Щодо реформ в середині МС, то вони будуть стосуватись, перш за все, органів управління Митним союзом. Вже підготовлений про-

ект договору про комісію МС, який, як планується, буде передбачати обов'язки країн-членів делегувати комісії окремі повноваження. Такий орган буде відповідати ознакам наднаціонального органа. У цілому цей проект розроблено за прикладом комісії ЄС, спосіб формування комісії МС буде дворівневим: колегія з десяти осіб з досвідом роботи в ранзі міністрів і власне наднаціональний орган із трьох осіб, до якого увійдуть віце-прем'єри трьох (у перспективі — чотирьох) держав.

Поглянемо на практичну реалізацію МС РБК. Рішенням Комісії Митного союзу від 19.05.2011 р. застосовано перші санкції до українських експортерів. Цим же рішенням затверджено список товарів, яких торкнуться антидемпінгові та інші спеціальні захисні заходи, що діють у кожній із країн союзу, до якого потрапили сталеві (діаметром до 820 мм) і нержавіючі труби з України, а також поліамідна технічна нитка (скловолокно), столові прилади, машинобудівні кріплення і кріпильні вироби. Варто сказати, що такі обмеження і раніше діяли на території РФ, але тепер вони будуть поширені на територію всього МС. Очевидно, що відповідна українська продукція зазнає жорстокої конкуренції на території Білорусі і Казахстану. На диво Україна не квапиться застосовувати заходи відповідного характеру не в останню чергу у зв'язку з відсутністю відповідного правового поля, нормативно-правові акти з цього питання або прийняті в першому читанні Верховною Радою України, або знаходяться на стадії розробки. Практично Україна у відповідь може поширити захисні санкції з РФ на всіх членів МС. Така водночас згубна і прагматична політика неодмінно приведе сторони до столу переговорів про скасування частини обмежень. Такі дії МС проти українського експорту можна трактувати як тиск на Україну («недружні дії» економічного характеру) з метою пришвидшення вироблення однозначної позиції Уряду України щодо приєднання або неприєднання до МС.

Економічна ситуація (зовнішня кон'юнктура) та хитке становище України у розрахунках за енергоносії змушує Уряд України шукати конструктивних кроків, які можна розцінювати як торговельно-інтеграційні. Останнім часом Національний банк України аналізує можливість надання грошовій одиниці РФ особливого статусу для того, щоб дозволити банкам інвестувати в російський карбованець на тих же умовах, що і в долари США і Євро. Єдиною

проблемою тут є те, що російській карбованець не є вільноконвертованою валютою (не входить до 1-ї групи) на зовнішньому ринку і не використовується загалом при формуванні золотовалютних резервів. Однак дискусію підживлює явний позитивний ефект для банків з російським капіталом, можливість залучати кредити у карбованцях з відповідною конвертацією. На думку аналітиків, російський карбованець буде мати до 10 % ринку із урахуванням того, що РФ — основний торговельний партнер України. Вагомим кроком до взаємної інтеграції буде також перехід до розрахунку в карбованцях Україною за російські енергоносії. Принаймі, сама можливість обговорення умов такого переходу була нещодавно озвучена Головою Уряду РФ В. В. Путіним. Планується, що ці наміри будуть реалізовані на початку 2012 р. При цьому важливим тут є врахування ризиків і переваг на прикладі ЄС. Для створення валютного союзу на теренах СНД є всі передумови. Такі заходи РФ, Казахстан і Білорусь можуть вжити у найкоротші строки без особливих труднощів [174].

Найбільш проблемним питанням для України є головна особливість МС — єдиний митний тариф, який суперечить вже прийнятим нашою країною зобов'язанням та її інтересам. Введення єдиного митного тарифу зробить неможливим для України її участь в інших економічних об'єднаннях, перш за все — в будь-яких інших зонах вільної торгівлі, наприклад з ЄС. Не менш важливе і те, що в основі тарифної сітки МС лежать імпорتنі тарифні мита РФ, які значно перевищують український середньозважений імпорتنі тариф. Однак взяті РФ зобов'язання при переговорах щодо вступу у СОТ передбачають за підсумками перехідного періоду зниження середньозваженої ставки імпортного тарифу на товари до 7,8 % з 10 % вже у 2011 р. На підставі цього у 2012 р. з'явиться можливість звернутися до теми гармонізації митної політики України і МС з урахуванням зобов'язань перед ЄС, якщо відповідне рішення буде прийнято. При цьому країні доведеться істотно підвищити імпорتنі мита на багато видів сировини і комплектуючих походженням не з країн МС РБК, які використовуються українськими виробниками. Це істотно знизить конкурентоспроможність, наприклад, автомобілебудівної галузі. Дійсно, конструктивною є позиція Президента України В. Ф. Януковича, що країні потрібно час, щоб подивитися, як буде працювати союз через рік-два, як будуть побудовані відносини всередині МС, коли його члени вступають у СОТ.

Сам по собі формат «продвинутих» стосунків України з МС не створює жодних проблем. Наприклад, ЄС реалізує безліч програм співробітництва, таких як «Східне партнерство», «Європейсько-Середземноморське партнерство» (Барселонський процес), Процес стабілізації та асоціації для Балкан та ін., однак всі ці програми не передбачають запровадження якісно нового рівня відносин із ЄС, а лише спрямовані на поліпшення зв'язків між самими сусідами під наглядом ЄС і відповідно до його вимог, а також забезпечення інтересів самого ЄС у сфері енергетичної безпеки [175]. Україні слід уникати відносин з наддержавними формуваннями з незрозумілим порядком визначення квоти для формування органів управління таких об'єднань, тобто усіх тих об'єднань, що побудовані не за принципами СОТ, або ЄС.

Повноцінна інтеграція України у МС є неприйнятною ще з огляду на наявність заморожених конфліктів на території країн-членів МС. При цьому в цих країнах відсутня послідовна політика щодо їх вирішення.

Побудова МС (з урахуванням перспективних реформ) не за принципами ЄС, пріоритетом для якого є забезпечення національних інтересів і безпеки держав-членів та об'єднання в цілому, створить для України певні проблеми. При цьому політика ЄС суттєво впливає на зміст і напрями здійснюваних у країнах-кандидатах і державах-сусідах економічної, політичної, адміністративної і правової реформ, а також зовнішньополітичну діяльність. При цьому вплив ЄС залежно від його інтересів може сприяти забезпеченню державного суверенітету держав, що мають заморожені конфлікти, в одних випадках, і підривати його — в інших [175].

Останнім часом, в російській науковій літературі почали висловлюватись думки, що «світ глобалізується, але цей процес проходить нерівномірно й повільно, всесвітні механізми глобалізації на зразок СОТ дають збої, а регіональні інтеграційні схеми, навпаки, все частіше демонструють успіх». Причинами акцентування РФ у своїх планах перед усім регіональних питань є як загальна логіка розвитку сучасного світу, так і концентрація її національних інтересів к межах Євразії, при цьому відзначається, що політика РФ по відношенню до проектів регіональної інтеграції в багатьох аспектах перегукується із задачами закріплення країни на вигідних позиціях у глобальній економічній системі [176].

Поведінка України має ґрунтуватися на вивченні досвіду взаємовідносин в економічній сфері між РФ і КНР, де перевага економічних сил знаходиться на боці останнього, і обережна, прагматична політика РФ у питаннях економічної інтеграції є на сьогодні взірцевою. Не можна відкидати і фактор створення різноманітних комісій щодо вирішення всіх спірних питань між МС і Україною, адже в майбутньому не виключено виникнення «секторальних» конфліктів у зв'язку з невідповідністю технічних умов, стандартів та ін. Більш всього це стосується продукції АПК.

5.5. Нові угоди в рамках Єдиного економічного простору та «Євразійський союз»

У російській науковій літературі відзначалося, що глобалізація «викликає зворотну реакцію міжнародних регіонів, у тому числі і Євразії. Однак її інтеграційний потенціал при економічній системі, що склалася, наближений до вичерпання, а темпи процесів консолідації відстають від загальних глобальних і регіональних трендів» [158]. Новим об'єднанням, що може суттєво переформатувати економічні зв'язки країн регіону, а також «скоротити відставання» від загальносвітових процесів регіональної інтеграції, є Євразійський союз (далі — ЕАС). Створення ЕАС вже до кінця 2013 р. останнім часом активно обговорюється керівництвом РФ, Білорусі і Казахстану (раніше обговорювалась можливість створення такого союзу до 2015 р. — дати завершення кодифікації міжнародних угод, які складають нормативно-правову базу Митного союзу та Єдиного економічного простору). Основою для цього принципово нового утворення буде нещодавно створений повномасштабний єдиний економічний простір зразка 2011 р. (ЄЕП-2011). 18.11.2011 р. у Москві підписано Декларацію про Євразійську економічну інтеграцію, Договір про створення Євразійської економічної комісії (в рамках якого наднаціональному органу (комісії) передано більш як 175 функцій) і Регламент роботи цієї комісії. Згідно з цим документам Комісія також наділяється функціями щодо здійснення керівництва інтеграційними процесами у форматі Митного союзу і Єдиного економічного простору. Декларація про Євразійську економічну інтеграцію — це свого роду «дорожня карта» подальших інтеграційних процесів, а Договір про Євразійський економічний союз, проєкт якого активно готується і вже пройшов перші обговорення, має

стати кодифікацією всіх базових угод МС РБК та ЄЕП, адже масив відповідних багатосторонніх угод вже наближається до 200 одиниць.

Усі зазначені угоди й Комісія починають діяти з 01.01.2012 р. Ідея створення Євразійського союзу належить Президенту Казахстану й висунута ще у 1994 р. У грудні 2010 р. на самміті ЄврАзЕС у Москві було досягнуто принципової домовленості про створення цього Союзу на базі «старих угод» ЄЕП (розглянуті вище), однак також було висловлено думки щодо «модернізації» цих угод, і вже у жовтні 2011 р. на зустрічі голів урядів країн-членів МС та ЄвраАзЕС було обговорено перші варіанти зазначеної Декларації про Євразійську економічну інтеграцію і принципи створення і діяльності Євразійської економічної комісії (є правонаступницею Комісії Митного союзу). У зв'язку з розширенням і ускладненням функцій комісії угодою передбачено створення дворівневого органу у складі Ради комісії та Колегії комісії, функції та повноваження яких розмежовані. Окрім цього, передбачена процедура винесення найбільш спірних питань забезпечення інтересів країн-учасниць ЄЕП-2011 на більш високий рівень — до Вищої Євразійської економічної ради на рівні голів держав, де рішення приймаються консенсусом. Основною ідеєю створення ЕАС та ЄЕП-2011 є наведення мосту між першою і другою економіками Світу (між КНР та ЄС — *авт.*). Не виключено, що до 2015 р. в нових документах щодо створення ЕАС з'являться положення про Євразійську асамблею (прообраз спільного парламенту), і Торговельно-промислової палати ЕАС.

Додатково до вищезгаданих переваг і втрат від участі України в ЄЕП (старого зразка) і ЗВТ-СНД і співпраці з ЄврАзЕС і МС слід додатково оцінити підписані угоди в рамках ЄЕП-2011. Аналіз Декларації дозволяє зробити висновок про майже повну її відповідність принципам, закладеним в Угоді про створення СОТ 1994 р. (спільний ринок товарів, послуг, капіталів і робочої сили). Звідси випливає логічне питання про доцільність створення ЄЕП-2011: РФ вже майже є членом СОТ, Казахстан наближається до цього моменту. Не зважаючи на цифри, які наводилися керівництвом РФ, Білорусі та Казахстану і заявлялися як позитивний ефект від створення ЄЕП, можна зробити висновок про те, що створюється замкнений простір, який слабо інтегрований у світовий глобалізаційний процес з явним негативом для Білорусі (з урахуванням структури економіки цієї країни та великою часткою у структурі зовнішньої тор-

гівлі товарів легкої промисловості) за умов існування зони вільної торгівлі між КНР і Казахстаном, але, як не дивно, Президент Білорусі першим з трьох голів держав 21.11.2011 р. вніс до парламенту законопроект щодо ратифікації Договору про Євразійську економічну комісію [177]. У меншому ступені негативні явища від впровадження ЄЕП-2011 будуть присутні у РФ, яка вже майже 10 років веде переговори щодо умов створення ЗВТ із КНР і у нових документах щодо створення ЄЕП-2011 немає жодного застереження про припинення дії існуючих угод про ЗВТ із третіми країнами або про ревізію таких угод, введення додаткових застережень щодо визначення країни походження товарів, як це було зроблено у «старому» пакеті угод щодо формування ЄЕП. До речі, якщо повернутися до ідеї «3+1» щодо участі України у ЄЕП-2011 з урахуванням «особливостей» участі в роботі Євразійської економічної комісії (без передавання повноважень наднаціональному органу) та за умов значно більшої інтегрованості економіки України в світове господарство (наявність багатьох ключових угод про ЗВТ та чотирьохрічне членство у СОТ), то від нового формату ЄЕП-2011 Україна мала б користь, навіть, від ЗВТ з КНР через треті країни (Казахстан). Однак такий торговельний «ланцюг» або «міст» буде піддану критичному аналізу з боку ЄС, що може негативно позначитись на результатах самміту Україна-ЄС. Слід додати, що негативи, наприклад, для Білорусі цілком можуть бути нівельовані нещодавно озвученою ціною на природний газ у 150 дол. США за 1 тис. куб. м у порівнянні з ціною у 414 дол. США за 1 тис. куб. м для України у IV кварталі 2011 р. [178] (ціна газу на кордоні з Україною — *авт.*).

Якщо відкинути політичну складову (наявність гегемонії РФ у будь-яких інтеграційних проектах — *авт.*), то створення ЄЕП-2011 та ЄАС є першим реальним кроком на пострадянському просторі щодо здійснення інтеграційних проектів більш-менш стабільних економік (за виключенням Білорусі) на фоні кризи в ЄС. Відносини з Євразійським союзом слід будувати на тих же засадах, що і відносини з Митним союзом РБК: тісна співпраця, взаємні розрахунки у валюті країни-експортера (у т. ч. за енергоносії), спільні проекти (транспортні коридори, спільні підприємства), консультації щодо створення нових ЗВТ із третіми країнами та митними союзами та ін.

Щодо правової природи Євразійського союзу необхідним є аналіз з позицій теорії держави і права, адже ухвалені документи та їх

зміст, а також заплановані подальші заходи надають підстав вважати його конфедеративним утворенням, наближеним за змістом до структури ЄС, або, навіть, в чомусь глибшим, ніж ЄС (наявність ярко вираженого політичного центру — РФ).

Світова практика показує, що успіх будь-якого регіонального об'єднання залежить від розвитку кожної держави-учасниці, а не від економічного потенціалу країни-ініціатора (так званого «економічного центру»). Нерівномірність економічного розвитку, наявність держав-учасниць з відверто провальною економічною політикою на теренах СНД (наприклад, рівень річної інфляції в Білорусі за підсумками 2011 р. безумовно перевищить 100 %) призводить лише до політизації процесу та появи поряд із економічним і політичного центру, що може вступити в конфлікт з інтересами регіональних бізнес і політичних еліт. Не вдаючись в подробиці політичного виміру питання створення інтеграційних об'єднань на пострадянському просторі, все ж відзначимо, що саме події політичного життя (зміна правлячого режиму, несподівані результати виборів та ін.) здатні кардинально вплинути на процеси створення єдиного економічного простору більше, ніж економічні негаразди окремих країн-членів.

Більш ніж двадцятирічні економічні перетворення в одних країнах докорінно не змінили структуру народного господарства, або лише її погіршили (перед усім, Білорусь, в окремих випадках — РФ, Молдова), в інших країнах відбулись значні зміни (Україна), в третіх — докорінна перебудова всього укладу економічного життя (Казахстан). Інфраструктурна нерівномірність є тим фактором, що може для одних країн стати поштовхом до вирівнювання, для інших — гальмом у розвитку та подальших перетвореннях. До цього додаємо вже значні розбіжності у підходах до правового регулювання господарської діяльності, митної діяльності, функціонування податкової системи, технічного регулювання та ін. Виходячи з цього, Україна вже однозначно не може долучитись до інтеграційного процесу в рамках ЄЕП-2011, створення Євразійського союзу та будь-яких інших проектів, які виходять за межі створення лише зони вільної торгівлі. Саме створення максимальної кількості таких зон, створення моделі відкритої конкурентної економіки із одночасним максимальним врахуванням інтересів тих галузей, які опиняються під ударом, або тих галузей, щодо яких на світовому ринку існує гостра конкуренція (чорна металургія, легке автомобілебудування, промислові товари повсякденного

вжитку, побутова хімія, побутова електроніка) з одночасним само посиленням у тих галузях, де конкуренція з огляду на об'єктивні причини (наявність унікального виробництва, географічне розташування) майже відсутня і попит у таких товарах щороку збільшується (АПК, важке машинобудування, суднобудування, авіабудування, космічна галузь, точне приладобудування і ін.). До речі, щодо останнього, то Україна на пострадянському просторі (і не тільки) займає унікальне становище, що надає підстав побачити реальний зміст у знятті якомога більшої кількості бар'єрів на ринку СНД і світових ринках для українських товарів. Слід додати, що фактор низьких цін на базові енергоносії як рушійна сила до інтеграції є малопродуктивним і не прийнятним для України, яка, по-перше, має значні альтернативні ресурси (у т. ч. альтернативні джерела енергії), по-друге, ще майже не розпочала (цей процес ще не набув системного характеру) використання ще одного напрямку самопосилення — підвищення енергоефективності економіки, перед усім — енергозбереження. Енергозбереження для України є пріоритетним способом стабілізації економіки України [179, с. 30–32].

Якщо основним фактором прискорення створення нових інтеграційних утворень (ЄЕП-2011 та Євразійський союз) є ціна на енергоносії (див. наведений приклад щодо ціни на природний газ для Білорусі у 2012 р.), то чому саме Україні, для якої залежність від зовнішніх поставок цих ресурсів є чи не головною загрозою економічній безпеці, або, навіть, економічному суверенітету, не стати ініціатором створення Міжнародної групи енергетично залежних країн? Це питання також актуальне певною мірою для ЄС (особливо для Польщі, країн Прибалтики, Італії), КНР, Індії, Японії і може стати одним із дотиків додаткової активізації двосторонніх (або багатосторонніх) відносин у формі консультацій і взаємної експертної допомоги, координації діяльності на світових ринках природного газу, нафти, вугілля (ідея створення «анти-ОПЕК» у ширшому форматі) з подальшою можливістю оформлення таких стосунків і спільного інтересу юридично. Додатково можна опрацювати і низку спеціальних документів щодо можливостей застосування енергетичного вирівнювального коефіцієнту у зовнішній торгівлі перед усім щодо імпорتنних товарів з великою часткою енергозатрат в їх виробництві. Такі ідеї ще мають бути перевірені на життєздатність їх співвідношенням із документами СОТ, Енергетичної Хартії та ін.

Обрана Урядом України стратегія створення відкритої економіки є однозначно прийнятною щодо країн СНД. Перспективи позиціонування України у світовій господарській системі вже досить чітко окреслені в науковій літературі [180].

Отже, Україна приймала участь у розробці й обговоренні Угоди про створення ЗВТ-СНД, про формування ЄЕП зразка 2003 р., однак вона не приймала жодної участі в роботі щодо погодження документів МС, ЄврАзЕС і ЄЕП-2011 (проводились лише окремі взаємні консультації), що знижує ефективність цих останніх трьох інтеграційних об'єднань для України. *Саме на етапі роботи щодо формування текстів угод і їх погодження відбувається процес формування механізмів захисту інтересів держави у взаємній торгівлі.*

5.6. Вплив членства у СОТ на взаємовідносини країн МС і України

У травні 2008 р. Україна набула членства у СОТ, ратифікувавши Протокол про вступ до Світової організації торгівлі [181] та погодившись тим самим зі Звітом Робочої групи з розгляду заявки України про вступ до Світової організації торгівлі, який відтворено в документі WT/ACC/UKR/152 й датовано 25.01.2008 р., в якому відображено, що двосторонні угоди між Україною і країнами СНД про вільну торгівлю не містили положень щодо послуг, інвестицій або урядових закупівель. Деякі звільнення з режиму вільної торгівлі застосовуються до торговельних відносин з Беларуссю, Російською Федерацією, Молдовою і Казахстаном, а торгові преференції, які Україна надає країнам СНД, не суперечать правилам СОТ. Детальну інформацію щодо стосунків України із країнами СНД було надано Робочій групі в документах WT/ACC/UKR/65 та Add.1. (п. 503 Звіту Робочої групи з питань вступу України до СОТ [182]). Крім того, при вступі до СОТ стосовно зони вільної торгівлі й економічного союзу СНД зазначено: Україна поки що не приєдналася ні до економічного та митного союзів СНД (Україна приєдналася до Економічного союзу лише як асоційований член — *авт.*) (п. 504 Звіту Робочої групи з питань вступу України до СОТ).

Відповідаючи на конкретні запитання стосовно останніх подій у формуванні Єдиного економічного простору (ЄЕП), представник України повідомив, що Угоду про утворення Єдиного економічного простору було підписано Президентами Білорусі, Казахстану,

України та Російської Федерації 19.09.2003 р. Угода спрямована на сприяння торгівлі, інвестиціям і соціально-економічному поступу на основі загально визнаних принципів міжнародного права, у тому числі норм СОТ, і передбачає можливість диференційованої інтеграції до Організації. Україна погодилася взяти участь у цій Угоді в тій мірі, в якій вона не суперечитиме її курсу на європейську і євроатлантичну інтеграцію і сприятиме її вступу до СОТ. З точки зору Уряду України, *головним завданням ЄЕП має стати створення зони вільної торгівлі без будь-яких обмежень* (п. 506 Звіту Робочої групи з питань вступу України до СОТ).

Проекти пріоритетних міжнародних законодавчих документів, необхідних для завершення формування ЄЕП, уже складені й повинні бути підписані до 1 липня 2005 р. Ці законодавчі документи включають: Угоду про єдину номенклатуру товарів у зовнішньоекономічній діяльності ЄЕП; Угоду про скасування кількісних обмежень; Угоду про погодження однорідних принципів регулювання діяльності природних монополій; Угоди про спрощення процедур митного оформлення й митного контролю на внутрішніх кордонах країн-членів ЄЕП; Угоди про однорідні умови транзиту крізь території країн-членів ЄЕП; Договір про утворення Комісії по торгівлі і тарифах; Угоду про основні (базові) принципи провадження конкурентної політики у країнах-членах ЄЕП; Угоду про однорідні принципи стягування непрямих податків у торговельних відносинах між країнами-членами ЄЕП; Угоду про перелік основних макроекономічних показників; Угоду про механізми контролю запровадження заходів, спрямованих на зближення макроекономічних показників країн-членів ЄЕП, а також Угоду про інвестиційну діяльність і вільний рух капіталів на території країн-членів ЄЕП (п. 508 Звіту Робочої групи з питань вступу України до СОТ).

Деякі Члени звернулися до України з проханням надати чітку й детальну інформацію за кожною з її торгових угод, що передбачають інший, ніж режим найбільшого сприяння, режим торгівлі товарами, у тому числі гаму продукції, що підлягає преференційній торгівлі, і докладну природу преференційного доступу. Зокрема, йшлося про інформацію стосовно домовленостей про преференційну торгівлю, підписаних після 2002 р., які передбачували б установлення імпорتنих або експортних квот на конкретний продукт (п. 508 Звіту Робочої групи з питань вступу України до СОТ).

Накінець, представник України підтвердив, що Україна, беручи участь у преференційних торговельних угодах, дотримуватиметься всіх вимог і положень СОТ, у тому числі тих, що містяться у ст. XXIV ГАТТ 1994 р. і ст. V ГАТС, і забезпечить виконання положень цих Угод СОТ щодо повідомлень, консультацій та інших вимог, що стосуються зон вільної торгівлі та митних союзів, членом яких є Україна, з моменту вступу. Він підтвердив, що Україна після вступу представить Комітетові з регіональних торгових угод (CRTA) нотифікації та копії своїх документів про ЗВТ й Угоди про митні союзи. Він також підтвердив, що будь-які законодавчі акти або нормативні документи, які повинні бути змінені відповідно до її торгових угод, не будуть суперечити вимогами СОТ, і в будь-якому випадку про них буде повідомлено Комітетові з Регіональних Торговельних Угод під час їхнього розгляду. Робоча група взяла до уваги це зобов'язання (п. 511 Звіту Робочої групи з питань вступу України до СОТ).

Відповідно до домовленості про тлумачення ст. XXIV Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1994 р. митні союзи, зони вільної торгівлі та тимчасові угоди, що ведуть до створення митного союзу або зони вільної торгівлі, для відповідності ст. XXIV, повинні відповідати, *inter alia*, положенням п. 5, 6, 7 і 8 зазначеної статті. Усі повідомлення, які робляться відповідно до пункту 7 (а) ст. XXIV, повинні вивчатися робочою групою у світлі відповідних положень ГАТТ-1994 та п. 1 цієї Домовленості. Робоча група повинна подавати звіт Раді з торгівлі товарами про свої висновки у цьому зв'язку. Рада з торгівлі товарами може надавати членам СОТ такі рекомендації, які вважатиме за потрібні (п. 7).

Митні союзи і складові території зон вільної торгівлі повинні періодично звітувати перед Радою з торгівлі товарами про дію відповідної угоди, як це передбачено Договірними Сторонами ГАТТ-1947 в їхній інструкції Раді ГАТТ-1947 стосовно звітів про регіональні угоди (BISD 18S/38). Про будь-які суттєві зміни та (або) доповнення до угоди в міру їх виникнення повинні надаватися повідомлення (п. 11).

Подивимось, які умови висунуті до РФ при підготовці Доповіді Робочої групи щодо приєднання Російської Федерації до СОТ [183] щодо участі в інтеграційних об'єднаннях (стор. Доповіді 42–66). Особливо нас будуть цікавити питання виконання зобов'язань ВТО в рамках правового режиму Митного союзу.

Угоди, які закладають загальні засади посилення співробітництва держав у рамках Митного союзу розглянуті вище. РФ надала

детальний опис і коментар цих угод Робочій групі щодо приєднання РФ до СОТ (п. 154–155 Доповіді Робочої групи щодо приєднання РФ до СОТ), також було наведено структуру МС і компетенцію у сфері торгівлі (п. 158–159 Доповіді).

Далі розглянемо основні претензії членів Робочої групи до РФ стосовно формування та діяльності Митного союзу.

Перше запитання стосувалося компетенції Секретаріату Митного союзу стосовно моніторингу й аналізу торговельного законодавства держав-членів МС, а також, чи включає цей аналіз питання відповідності законодавства зобов'язанням членів МС в СОТ? Дійсно, у разі прийняття РФ до СОТ Секретаріат МС буде уповноважений на такі дії, однак щодо форми таких дій (рекомендації, обов'язкові вказівки) жодних застережень у нормативних актах МС немає. Таке питання викликає занепокоєння для України стосовно впливу рекомендацій на внутрішню законодавчу політику у разі доручення нашої країни до процесу формування або участі у МС.

Підняте питання щодо участі зацікавлених країн-членів СОТ в консультаціях і прав висловлення своїх думок безпосередньо органам МС. Представником РФ було заявлено, що жодних перепон для членів СОТ щодо представлення своїх міркувань напряду до Комісії МС та інші органи МС немає. Тобто Україна має використовувати і цей інструмент впливу на МС, надаючи з усіх без виключення питань діяльності МС свої міркування та побажання. По суті, ці запитання мають бути розглянуті органами МС, яким вони будуть надіслані, а відповіді мають бути надані офіційно з поясненнями стосовно поставлених питань. Хоча і право СОТ не містить санкцій за відмову від відповіді на питання, поставлені членами СОТ до МС (або будь-якого іншого інтеграційного утворення), всі питання, що не знайшли відповіді, або відповіді не задовольнили країни, що запитує, можна ставити на обговорення робочого органу СОТ із відповідним застосуванням санкцій.

Через цей механізм Україна може ефективно впливати на діяльність МС.

Наступним питанням, яке викликало занепокоєння у робочій групі, є компетенція органів МС та її розмежування з компетенцією органів держав-членів МС, а також щодо місця угод СОТ у рамках правової системи МС. Відповідно до цього, РФ підтвердила, що угоди СОТ будуть мати по відношенню до МС статус міжнародних договорів і стануть частиною єдиного пакету зобов'язань для всіх держав-членів МС.

Робочою групою було затонуте питання щодо участі РФ у Ашгабатській угоді щодо загальних умов і механізму підтримки розвитку виробничої кооперації підприємств і галузей держав-учасників СНД від 23 грудня 1993 р. Однак РФ було заявлено, що сировина і готова продукція не звільнялись від оподаткування. В останні роки норми Угоди застосовувались лише до відносин з Україною та Молдовою, де існують спільні проекти у галузі металургії, авіабудування, хімічної промисловості.

Звісно, всі ці аспекти знайдуть своє вираження у проекті Договору про Євразійський економічний союз, адже, як було сказано, РФ наближається до СОТ, а Білорусь і Казахстан ще далекі від цього. У кодифікаційному акті напевне буде закладено принцип приведення у відповідність законодавства цих країн до вимог СОТ. Це також буде відповідати прагненням членства у СОТ Білорусі та Казахстану. У розробників Договору про Євразійський економічний союз (передусім РФ) відсутня чітка стратегія щодо того, як легалізувати інтеграційне об'єднання, визнання його таким, що відповідає принципам СОТ, адже РФ при підготовці Протоколу про вступ до СОТ легалізовано лише МС РБК. При цьому відповідна «легалізація» пройшла за принципом мовчазної згоди: представники СОТ не надали жодного коментарю про правовий статус МС і відповідність його принципам СОТ. Не вирішення й досі правонаступництва нового утворення і вже створених об'єднань (окрім СНД) створює ризики для країн-учасниць щодо можливостей перегляду умов щодо вступу до СОТ, і Україні варто детально відстежувати цю ситуацію з метою застосування можливостей покращення свого становища у СОТ відносно країн-членів МС. Отже, в Україні з'являється потужний механізм впливу на МС саме засобами СОТ, адже будь-які претензії в рамках СОТ до РФ можна поширити на всіх членів МС.

При вступі РФ до СОТ останній буде надано семирічний перехідний період, що дозволить РФ перейти до більш дострокової і однозначно зрозумілої (можливо і нормативно оформленої) торговельної політики. РФ буде позбавлена права висувати більш жорсткі умови до товарів іноземного походження, аніж до своїх аналогічних. Для України це буде мати позитивний ефект.

Висновки до розділу

1. В умовах трансформації сутності поняття державного суверенітету підвищується роль міжнародного права щодо протистояння

недружнім діям як окремих держав, так і міждержавних економічних об'єднань, захисту економічних прав та інтересів економічно більш слабших країн. Не дивлячись на те, що Україна у другій половині 2011 р. активно долучилась до інтеграційних процесів, вона поки що залишається повноправним суб'єктом міжнародних економічних відносин без жодних винятків і обмежень.

2. Слід констатувати, що в Європі з'явилася нова величезна зона вільної торгівлі, при чому унікальна, оскільки інтегрує ресурси як Європи, так і Азії (ЗВТ-СНД), яку в цілому можна порівняти з такими торговими об'єднаннями, як Південно-Американська, Латиноамериканська та Азіатсько-Тихоокеанська зони вільної торгівлі. Однак подальші дослідження інтеграційних процесів слід робити виходячи із сутності цих процесів, а не їх юридичного оформлення. Інтеграція на пострадянському просторі відбувається більше інституційно й організаційно, ніж має прояви у конкретних актах, прийнятих на реалізацію укладених Угод. Вступ РФ, Казахстану та, можливо, Білорусі у СОТ призведе до суттєвої ревізії проаналізованих угод (щодо створення ЄЕП-2011 та Євразійського союзу).

3. Підписана Угода про створення ЗВТ-СНД не погіршує для України наявних умов торгівлі з урахуванням вже підписаних і ратифікованих дво- та багатосторонніх угод щодо створення ЗВТ-СНД зразка 2011 р. У разі виявлення суттєвого негативного впливу підписаних угод про створення ЗВТ-СНД або їх окремих частин ратифікацію слід відкласти на невизначений строк, або на строк, на який РФ відклала скасування усіх оформлених юридично мит, квот в рамках ЗВТ-СНД. У цьому сенсі варто сконцентрувати увагу на розробленні механізму застосовування країнами «корегуючого коефіцієнту вартості імпортованих товарів відносно внутрішніх цін на енергоносії країни-експортера». Економіко-правові питання створення такого механізму не висвітлювались в науковій літературі і є новим засобом стримання імпорту, можливістю виключення «прихованого демпінгу» завдяки різниці цін на енергоносії. У праві СОТ це питання не врегульоване, однак і немає прямої заборони на застосування такого заходу. При цьому в Україні відсутні державні органи, які б цілеспрямовано виявляли будь-які бар'єри щодо доступу українських товарів на світові ринки, у тому числі на ринки СНД і МС (ЄЕП-2011), ЄС та окремих країн. Лише окремі суб'єкти господарювання через засоби масової інформації наважуються опри-

люднювати інформацію щодо ущемлення тих чи інших інтересів за кордоном із зазначенням сум збитків від застосування обґрунтованих і найчастіше не обґрунтованих захисних заходів.

4. Участь України в інтеграційних процесах на теренах СНД (ЄЕП-2011, ЄврАзЕС, Митний союз) і у процесах створення зони вільної торгівлі із ЄС і країнами, що вже мають відповідні стосунки з ЄС, у цілому врівноважить ситуацію у ключових галузях вітчизняної економіки з тією вигодою, що Україна додатково отримає доступ до ринків, що були закриті, отримує дешеві напівфабрикати та окремі види сировини. Тож, ЗВТ в першу чергу позитивно позначиться на галузях, щодо яких відсутнє аналогічне виробництво у країнах СНД — галузях з великою доданою вартістю, високотехнологічних галузях (літакобудування, суднобудування, верстатобудування та важке машинобудування). Жодним чином створення ЗВТ-СНД не позначиться на добувній, вугільній галузі, чорній металургії, електроенергетиці та ін. базових галузях (окрім нафтогазового комплексу за умов входження у МС, щодо якого РФ пропонує членам МС відчутні знижки на енергоносії: сиру нафту і природний газ). Неприятливою може виявитись ситуація з АПК, однак додаткові квоти ЄС та зростаючий попит у світі мають вирівняти становище. Очевидним поки що є негатив лише для автомобілебудівної галузі України та перспектив її подальшого розвитку, адже на теренах СНД (переважно в РФ) побудовано автомобілебудівні заводи майже всіх провідних компаній світу. Слід також започаткувати роботу щодо вироблення економічних контрзаходів у сфері зовнішньої торгівлі і протидії політичному тиску як неприйнятному для України фактору прискорення інтеграційних процесів.

5. Формула «3+1» («4+1») щодо відносин України з МС та ЄЕП-2011 є досить перспективною. Однак з огляду на Конституцію України, на законодавство щодо основ зовнішньої політики та міжнародні зобов'язання (зобов'язання перед ЄС та ін.) Урядом України та Верховною Радою України в кожному випадку має проводитись ґрунтовна робота щодо аналізу сутності пропонованих «просунутих» стосунків з інтеграційними утвореннями. Україна жодним чином не обмежена у встановленні договірних відносин на засадах знайдення компромісу на стиках економічних інтересів із будь-якими країнами та їх об'єднаннями. Слід сказати, що участь у розробці базових документів інтеграційних об'єднань значно підвищує захищеність інтересів країни в майбутньому, ніж приєднання до вже розробле-

них і ратифікованих в інших країнах документів, тим більш, коли вони не передбачають можливості встановлення особливих стосунків з новими членами, перспектива входження яких до того чи іншого об'єднання визнається всім наявними країнами-членами бажаною та такою, що матиме для всіх позитивний ефект. Прагматичний формат співпраці України з новими утвореннями (МС, ЄЕП-2011, Євразійський союз) відповідатиме її національним економічним інтересам. Перспективною видається ідея паралельного застосування технічних регламентів МС на альтернативній основі зі створенням відповідного правового забезпечення як у форматі двосторонніх угод, так і внесення змін до вітчизняного законодавства (з урахуванням зауважень ЄС з цього питання).

6. Створення зони вільної торгівлі з ЄС, СНД і поглиблення співробітництва з державами Митного союзу (ЄЕП-2011, Євразійського союзу) саме по собі ще не гарантує Україні прискорення економічного розвитку. Подальший розвиток відносин як з Європейським Союзом, відносин у рамках угод СНД, так і з Митним союзом багато в чому залежить від успіху внутрішніх реформ і власної політики самопосилення. Необхідно відпрацювати програми адаптації ризикових галузей економіки України до діяльності в новому глобальному конкурентному середовищі, забезпечити дієвий захист високотехнологічних галузей вітчизняної економіки, запровадити в разі необхідності перехідні періоди для окремих галузей тощо. Це положення Рекомендацій парламентських слухань «Про стан і перспективи розвитку економічних відносин України з ЄС (зона вільної торгівлі) і Митним союзом» найбільше відображає напрями роботи на найближчий час. Слід додати лише до цього, що існує необхідність спрямування такої роботи не тільки в рамках ЗВТ-СНД, а також щодо просування українських товарів на Африканський континент, регіон Перської затоки та ін., поставить нові завдання й виявить додаткові ризики, які у відповідному законодавстві відсутні навіть на рівні рекомендацій.

Варто розуміти, що політика імпортозаміщення в РФ, яка направлена перш за все на відмову від товарів (з акцентом на товари з високою доданою вартістю) із країн колишнього СРСР — не членів МС, у т. ч. українського виробництва, створює передумови для нівелювання останнього серйозного аргументу на користь інтеграції з країнами МС.

7. За вересень-жовтень 2011 р. відбулись події, які не можливо було передбачити при проведенні Парламентських слухань, отже ви-

словлені в рамках цих слухань пропозиції є застарілими. Останні перемовини Кабінету Міністрів України з Урядом РФ стосовно ціни на природний газ, щодо інших питань економічної співпраці, укладання Угоди про створення ЗВТ-СНД може мати наслідком проведення нових слухань, відповідні проекти стосовно цього вже почали реєструватись у Верховній Раді України. Зазначені проекти постанов Верховної Ради України сконцентровані на односторонній ситуації: з позицій «газових перемовин» або з позицій створення ЗВТ-СНД. Такий підхід не відповідає викликам сьогодення: потрібен комплексний підхід щодо вироблення стратегії подальшої співпраці в рамках ЗВТ-ЄС, ЗВТ-СНД і країнами МС. При цьому щодо останнього інтеграційного об'єднання необхідна єдина політика щодо всіх членів МС без винятків. Це має стати принциповим положенням у розбудові взаємовідносин із новоствореними інтеграційними об'єднаннями.

8. Процес переговорів з ЄС щодо механізму застосування захисних заходів у двосторонній торгівлі чутливими для обох ринків товарами є важливим в контексті співробітництва України з Митним союзом РБКК і формування ЗВТ-СНД. Від результатів цього процесу буде залежати подальша розбудова інтеграційних об'єднань на території СНД і участь України в них, адже вже є негативна реакція на можливість підписання ЗВТ-ЄС з боку Митного союзу РБКК. Наведені аргументи доки що не можна ні спростувати, ні підтвердити. Реальна картина знаходження України у двох ЗВТ з'явиться не раніше першого півріччя 2012 р. (а то і під кінець 2012 р.). До цього часу варто сконцентруватися на моніторингу економічних процесів у чутливих і пріоритетних для України галузях економіки і проведенні аналізу підписаних інтеграційних угод із правової точки зору.

9. Оптимальними для України є регіональні інтеграційні об'єднання первісного рівня інтеграції (наприклад, такі, як зона вільної торгівлі), не наділені компетенцією приймати обов'язкові для країн-учасниць рішення, окрім питань нагляду за дотриманням правил ЗВТ. Митний союз, судячи з положень угоди про його створення, є міждержавною організацією наступного порядку, вищим за який йде ЄЕП зразка 2003 і 2011 рр. Це вимагатиме додаткового аналізу угоди про створення Митного союзу на предмет відповідності її Конституції України та діючому законодавству України про засади внутрішньої та зовнішньої політики, прагматичним розрахункам та ідеї непорушності державного суверенітету країни.

10. Активізація роботи щодо удосконалення положень проекту Закону України про внесення змін до деяких законів України щодо захисту вітчизняних товаровиробників у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії іноземних держав, митних союзів або економічних угруповань, який прийнято за основу постановою Верховної Ради України 20.09.2011 р. № 3745-VI, значно підсилить ступінь захисту інтересів держави у взаєминах з новими інтеграційними утвореннями. У рамках цього проекту необхідно опрацювати не лише питання взаємовідносин з ЄС та Митним союзом (у подальшому — з ЄП-2011 та Євразійським союзом), а і взаємовідносин із країнами СНД, іншими торговельно-економічними об'єднаннями.

11. Все вищесказане лише підсилює актуальність і необхідність розробки комплексної Національної експортної програми (за прикладом National Export Initiative, запропонованої в січні 2010 р. Президентом США Б. Абамою), в якій слід передбачити шляхи досягнення збільшення експорту вітчизняної продукції, використовуючи всі можливості і формати в торгівлі: багатосторонній в рамках СОТ, регіональний і двосторонній з можливістю встановлення «просунутих» відносин і виключно на підставі курсу національного прагматизму.

12. Всі інтеграційні угоди на теренах СНД засновані на принципах СОТ, жодна відповідна угода не містить будь-яких заборон на здійснення інших інтеграційних проектів. Всі формулювання щодо відповідності тих чи інших нових угод раніше підписаним мають суб'єктивний оціночний характер без однозначної практики застосування відповідних норм. Тобто питання відповідності розглядається індивідуально, іноді із яскравим політичним або протекціоністським забарвленням.

Гнучкі формулювання всередині угод ГАТТ/СОТ дозволяють одним країнам вносити до протоколів про вступ до СОТ майже протилежні за змістом умови (у випадку порівняння умов вступу України і РФ). Питання, «чому це відбувається», залишається відкритим, адже незнання робочими групами тих чи інших нюансів не виправдовує принизливих умов вступу України до СОТ у порівнянні з найближчими сусідами. Відсутність реальної чіткої стратегії України щодо взаємовідносин (у т. ч. й перспективних) з сусідніми інтеграційними утвореннями створює проблеми як для України, так і для сусідів, які мають чітко розуміти вектори інтеграції України хоча б на найближчі 5–7 років.

Розділ 6

ВАЛЮТНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ В УМОВАХ СВІТОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

6.1. Основні загрози валютній безпеці

В умовах прискореної глобалізації світового господарства однією з найважливіших проблем забезпечення економічного суверенітету в Україні є зростання загроз фінансовій, і, зокрема, валютній безпеці держави. Входження України до глобальної фінансової системи має передбачати максимальне врахування національних інтересів, існуючих загроз і сучасних тенденцій розвитку фінансових ринків. При цьому слід мати на увазі, що інтеграція України до світового фінансового простору відкриває не тільки нові можливості розвитку фінансового сектора, але й породжує потенційні загрози, найсуттєвішими серед яких є втрата контролю над фінансовою системою та можливості підтримки розвитку стратегічно важливих галузей національної економіки, а отже, втрата економічного суверенітету країни.

Стіійкість національної валюти, її конвертованість визнається невідмінним атрибутом фінансової безпеки будь-якої країни, і ст. 6 Закону України «Про економічну самостійність Української РСР» передбачається, що Україна на своїй території самостійно організує банківську справу і грошовий обіг, за допомогою Національного банку України нагромаджує валютні запаси для валютного забезпечення та повної зовнішньої конвертованості національної грошової одиниці [184].

Умовами досягнення дійсної стабільності та оборотності гривні є перш за все досконале валютне законодавство, обґрунтована валютна політика, чітка валютна система, нормально функціонуючий валютний ринок.

Говорити про досконале українське валютне законодавство поки що не доводиться. Основним документом у сфері регулювання валютного ринку є Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», прийнятий ще на початку 1993 р. [185]. Декрет має низку недоліків. По-перше, в ньому відсутня

класифікація валютних операцій, яка має істотне значення для визначення правого режиму того чи іншого виду операцій; по-друге, в Декреті не зазначено ні цілей, ні напрямів, ні форм, ні видів валютного контролю; по-третє, чітко не визначено компетенцію органів державного управління у сфері валютного регулювання і контролю. Валютне законодавство розвивається головним чином завдяки підзаконним нормативно-правовим актам, інструкціям, положенням і навіть листам Національного банку України, Державної податкової служби України та інших органів, і такий стан речей вимагає прийняття Закону України «Про валютне регулювання і валютний контроль», який дозволив би уникнути дублювання правового регулювання одних і тих же відносин та невизначеності правового регулювання інших.

Поняття валютної безпеки також залишається не до кінця визначеним на законодавчому рівні. Так, Законом України «Про основи національної безпеки України» лише відзначається, що одним із напрямів державної політики з питань національної безпеки в економічній сфері є забезпечення внутрішньої і зовнішньої захищеності національної валюти, її стабільності, захисту інтересів вкладників, фінансового ринку [16].

На думку окремих учених, валютна безпека держави — це ступінь забезпеченості її валютними коштами, достатній для додержання позитивного сальдо платіжного балансу, виконання міжнародних зобов'язань, накопичення необхідного обсягу валютних резервів, підтримання стабільності національної грошової одиниці [186, с. 13].

Наказом Міністерства економіки України «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» визначається, що валютна безпека — це такий стан курсоутворення, який створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняного експорту, безперешкодного припливу у країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках [187].

На рівень валютної безпеки впливають численні фактори, що різняться за строком дії, характером прояву і впливу. Серед основних загроз валютній безпеці України можна визначити: зростання зовнішнього боргу; вплив коштів за кордон; високий рівень доларизації економіки; неефективну структуру золотовалютних резервів; недосконалість валютно-курсової політики; наявність валютних ризиків; проведення незаконних валютних операцій; втручання між-

народних фінансових організацій, іноземних радників і консультантів у валютну політику України.

Валовий зовнішній борг України на кінець 2010 р. становив 117,35 млрд дол. США (85,7 % від ВВП), збільшившись протягом року на 13,95 млрд дол. (13,5 %). У першому кварталі 2011 р. обсяг валового зовнішнього боргу України збільшився ще на 3,1 млрд дол. (на 2,7 %) і станом на 1 квітня 2011 р. досяг 120,5 млрд дол. (84,1 % від ВВП). У відношенні до 2005 р. валовий зовнішній борг зріс більше ніж у 3 рази (табл. 6.1). Слід зазначити, що відповідно до Методики розрахунку рівня економічної безпеки України, затвердженої Нака-

Таблиця 6.1

Динаміка валового зовнішнього боргу України

Період	Млрд дол. США	% до ВВП
на 01.01.2006 р.	39,62	45,9
на 01.01.2007 р.	54,51	50,6
на 01.01.2008 р.	79,96	56,0
на 01.01.2009 р.	101,66	55,9
на 01.01.2010 р.	103,40	88,1
на 01.01.2011 р.	117,35	85,7
на 01.04.2011 р.	120,50	84,1

зом Міністерства економіки України, відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП повинно складати не більше 25 %, тобто цей показник значно перевищує допустимі норми, визначені з урахуванням світового досвіду та напрацювань українських вчених.

Динаміка валового зовнішнього боргу у 2010 р. визначалася: значними обсягами чистих зовнішніх залучень уряду (7,1 млрд дол. США) та довгострокових залучень реального сектора економіки (3,5 млрд дол. США);

суттєвим накопиченням короткострокового боргу інших секторів за торговими кредитами і простроченою заборгованістю (4,5 млрд дол. США);

скороченням довгострокових зобов'язань українських банків перед нерезидентами (2,5 млрд дол. США).

У валютній структурі валового зовнішнього боргу найбільшою є частка долара США, яка на початок 2011 р. становила 70,4 %, зобов'язання в євро склали 10,7 % (табл. 6.2). Питома вага зобов'язань у СПЗ за 2010 р. зросла з 12,6 до 13,9 %. Частка зовнішньої заборгованості в національній

Динаміка валютної структури зовнішнього боргу України (%)

Період	Долар США	ЄВРО	СПЗ	Рос. рубль	Укр. грн	Інші
на 01.01.2006 р.	79,5	10,1	3,0	2,1	5,0	0,3
на 01.01.2007 р.	78,7	11,1	1,5	2,1	3,6	3,0
на 01.01.2008 р.	79,6	11,0	0,5	1,8	4,3	2,8
на 01.01.2009 р.	80,0	10,3	4,6	1,2	1,6	2,3
на 01.01.2010 р.	70,8	12,4	12,6	1,6	0,9	1,7
на 01.01.2011 р.	70,4	10,7	13,9	1,7	2,3	1,0
на 01.04.2011 р.	69,4	11,2	13,9	2,0	2,6	0,9

валюти залишалась незначною — 2,3 %, хоча вона й збільшилась протягом року на 1,4 відсоткового пункту (табл. 6.2) [188].

Експерти американського видання *Business Insider* вважають, що зростання зовнішнього боргу України загрожує країні дефолтом. Станом на початок 2011 р. видання включило Україну в список з 18 країн, яким загрожує дефолт [189].

У своїх оцінках експерти виходили з розміру зовнішнього боргу, а також фінансової і політичної стабільності у країні. Рейтинг очолює Венесуела, де скоротився видобуток нафти, через що повернення урядом боргів наразі під запитанням. На другому місці — Греція, де тривають заворушення населення у відповідь на заходи уряду з регулювання економіки, на третьому — Аргентина, де спостерігається висока інфляція. На четвертому місці — Ірландія, де відчуваються наслідки банківської кризи, на п'ятому — Португалія. Україна посідає 6 місце. Причини — великий розмір зовнішнього боргу і сповільнене зростання економіки.

Аналіз результатів багатосторонніх програм подолання кризи міжнародної заборгованості країн, що розвиваються, проведений Світовим банком, дозволив зробити наступні висновки:

основну роль в економічному розвитку країни відіграє не зовнішнє фінансування (кредити і допомога), а внутрішні ресурси і виважена економічна політика;

широка опора на зовнішні капітали приводить у довгостроковому плані до посилення забезпечення соціально-економічного розвитку країни від несприятливих зовнішніх подій. Зовнішнє фінансування може відігравати корисну роль лише тоді, коли воно доповнює і підкріплює здорову внутрішню економічну політику.

Суттєвий вплив на державний суверенітет, взагалі, та його валютну складову, зокрема, мають масштаби відпливу капіталу з України, що в останні роки сягнули загрозливого рівня. За даними Міністерства економіки, з часу проголошення незалежності з України виведено понад 30 млрд дол. США, причому щорічний обсяг відпливу капіталу з України становить близько 1,5–2 млрд дол. Капітал виводиться з України різними шляхами, у тому числі й нелегальними. Основними причинами відпливу капіталів є недоліки у системі державного регулювання руху капіталу та зовнішньоекономічної діяльності, які створюють сприятливу основу для поширення різноманітних схем виведення капіталу із України з метою ухилення від сплати податків і легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом [190, с. 3].

Як свідчить практика, з відпливом капіталів неможливо боротися адміністративними методами, адже чинні нормативно-правові акти не передбачають дієвих механізмів для їх реалізації. Щоб обмежити відплив коштів з України, необхідно створити привабливий інвестиційний клімат у державі. Тоді вітчизняним інвесторам буде вигідно вкладати капітали в економіку своєї країни. Механізми стримування відпливу капіталу повинні бути спрямовані на його репатріацію, а не на боротьбу з легалізацією коштів, вивезених за межі України.

На валютну безпеку країни значно впливає рівень доларизації економіки, який, за розрахунками Національного банку України, складає близько 30 %. Причому Нацбанк України розраховує рівень доларизації економіки як відношення банківських вкладів у валюті до загального обсягу депозитів та/або грошової маси. Але такий метод не відображає реальної картини, оскільки не враховує обсягу валюти, що перебуває на руках у населення.

За визначенням Міжнародного валютного фонду, доларизація — це використання іноземної валюти (зазвичай долара США або євро) в розрахунках і для накопичення коштів нарівні з національною грошовою одиницею. МВФ виокремлює кілька видів доларизації: фінансову — коли населення зберігає кошти в іноземній валюті, але в розрахунках віддає перевагу національній; платіжну — іноземну валюту використовують у розрахунках всередині країни; реальну — зарплати нараховують у вільно конвертованій валюті (ВКВ). Відкриті економіки, інтегровані в міжнародний ринок, приречені на доларизацію. Безпосереднє завдання держави — стежити, щоб кількість ВКВ в обігу не загрожувала економічній безпеці. Основними

джерелами надходження іноземної валюти на внутрішній ринок є експортні операції, інвестиції та кредити. За методикою Національного банку України порогове значення цього показника повинне складати не більше 25 %.

Високий рівень доларизації зумовлює: зростання чутливості обмінного курсу до змін грошової пропозиції; додатковий тиск на золотовалютні резерви країни внаслідок виникнення потреби у проведенні валютних інтервенцій НБУ; зниження дієвості облікової ставки як інструменту регулювання грошової маси; посилення чутливості структури й обсягів грошової маси до коливань обмінного курсу національної валюти й очікувань девальвації.

Деякі країни доларизували економіки офіційно. Наприклад, Панама та Еквадор цілковито замінили національну валюту доларом США. Такий підхід є виправданим у разі, якщо економічні цикли країн майже ідентичні й держава готова відмовитися від самостійної валютно-курсової та монетарної політики, керуючи власною економікою тільки фіскальними методами — регулюючи витрати та дефіцит бюджету.

Закордонний досвід надає 2 методи дедоларизації економіки.

Перший — це м'яка дедоларизація. Експерти вважають, що успішну дедоларизацію економіки провели Ізраїль, Польща, Чилі та Єгипет. Цим країнам не довелося використовувати жорсткі методи для зменшення залежності національної економіки від іноземної валюти. Дедоларизація була результатом м'якої антиінфляційної політики та розвитку фінансових ринків. Зокрема, в цих країнах сформували ринок облігацій, деномінованих у місцевій грошовій одиниці, запровадили диференційовані норми резервування для банків залежно від валюти кредиту. Крім того, було посилено державний контроль за дотриманням вимог до покриття ризиків під час залучення фінустановами зовнішніх запозичень. Для зниження курсових ризиків кредити спрямовували переважно у сектори, що заробляли валюту. В Ізраїлі та Чилі запровадили індексацію відсотків за депозитами в національній валюті (коригування на інфляцію), а в Польщі та Єгипті — підвищили ставки за банківськими вкладками.

Другий — примусова дедоларизація. Форсовану дедоларизацію намагалися провести чимало держав, що розвиваються, але успішних прикладів мало. Дедоларизацію економіки на низькому рівні втримують Мексика і Пакистан — відповідно 2,5 і 5,2 %. Мексика вдалася до примусової конвертації всіх доларових активів у песо.

Пакистан заморозив усі депозити в іноземній валюті. Проте у середньостроковій перспективі такі заходи мали негативні наслідки. У Мексиці обсяги відпливу капіталу зросли на 100 %, істотно зменшилося кредитування приватного сектора. Спроби інших країн дедоларизувати економіку шляхом переведення депозитів у іноземній валюті в національну закінчувалися здебільшого невдачею. Приміром, у першій половині 1980-х на такий крок зважилися Перу та Болівія. Примусова дедоларизація вкладів відбувалася в умовах високої інфляції, що призвело до обвалу місцевих валют та відпливу грошей із банківської системи на неорганізований ринок позикового капіталу. Макроекономічна нестабільність, що мала місце впродовж кількох наступних років, тільки посилила доларизацію економіки. У Болівії вона сягнула 45 %, у Перу — 46 % [191].

Стосовно структури золотовалютних резервів, необхідно відзначити, що Україна зберігає лише 3,5 % своїх золотовалютних резервів у золоті (табл. 6.3), тоді як, наприклад США, 80 % всіх американських резервів. Друге місце за розміром резервів у золоті займає Німеччина, третє — МВФ. У країнах Єврозони основні державні резерви зберігаються також у золоті [188].

Резервні активи включають зовнішні активи країни, що знаходяться під контролем органів грошово-кредитного регулювання та в будь-який час можуть бути використані для прямого фінансування дефіциту платіжного балансу країни або для здійснення інтервенцій на валютному ринку з метою підтримки курсу національної валюти. Збільшення валютних резервів підвищує рівень довіри до фінансової системи країни. У той же час зміни рівня резервів, які зумовлюються змінами стану платіжного балансу, призводять до коливань розмірів грошової маси у країні, що дестабілізує національну економіку. Під час виникнення чи зростання активного сальдо платіжного балансу та відповідного збільшення обсягу резервів грошова маса збільшується, що приводить в дію механізм «імпортування інфляції». Таким чином, стан золотовалютних резервів позначається як на зовнішньому валютному обороті, так і на внутрішньому грошовому обігу.

Вибір оптимального режиму валютного курсу для національної економіки залишається одним із головних питань міжнародної політики. У даний час курс гривні прив'язується до долара США, що робить валютний ринок України залежним від ситуації на валютному ринку Америки. Тому необхідно переходити на більш гнучкий

Структура офіційних резервних активів Національного банку України
(млн дол. США)

Період	Офіційні резервні активи			
	усього	у тому числі		
		резерви в іноземній валюті	СПЗ і резервна позиція в МВФ	монетарне золото
на 01.01.2006 р.	19391,0	18987,0	1,00	403,0
на 01.01.2007 р.	22358,0	21843,0	1,00	513,0
на 01.01.2008 р.	32479,0	31783,0	3,01	693,0
на 01.01.2009 р.	31543,0	30792,0	9,03	743,0
на 01.01.2010 р.	26505,0	25493,0	64,03	948,0
на 01.01.2011 р.	34576,0	33319,0	8,03	1249,0
на 01.04.2011 р.	36429,0	35158,0	10,03	1261,0

режим курсоутворення — інфляційне таргетування. Таргетування інфляції вперше було застосовано у Новій Зеландії в 1990 р. Відтоді цю стратегію пробувало впровадити близько 30 країн світу, більшість із них — успішно. З 1999 р. інфляційне таргетування використовує Європейський центральний банк, за його визначенням: інфляційне таргетування — це стратегія монетарної політики, яка спрямована на підтримання стабільності цін і зосереджена на мінімізації відхилень у прогнозах інфляції від оголошеної інфляційної мети.

У цілому вибір режиму грошово-кредитної політики залежить від кола завдань, що поставлені перед органами державного управління, особливостями економічної системи та її місця в міжнародному розподілі продуктивних сил [192, с. 194].

Головними перевагами режиму інфляційного таргетування перед іншими режимами грошово-кредитної політики є:

визначення номінального якоря, наслідки досягнення якого спрямовані на зниження інфляційних очікувань і є зрозумілими для суспільства;

забезпечення гнучкої валютно-курсової політики центрального банку, що є стимулом подальшого розвитку фінансового ринку, стабілізації попиту на гроші.

Запровадження режиму таргетування інфляції вимагає наявності низки інституційних передумов, які впливатимуть на ефективність його дії. Основними з них є: а) оголошення цільового рівня інфляції; б) незалежність центрального банку в питаннях розроблення монетарної політики, визначення кінцевих, проміжних, оперативних цілей та інструментів їх досягнення; в) нормативне визначення перед центральним банком лише однієї мети грошово-кредитної політики — низького і стабільного рівня інфляції; г) аналіз результатів впливу інструментів монетарної політики на стан економічної системи; д) широке розповсюдження інформації про поточний стан інфляції та можливості досягнення поставленої мети через добре розвинену систему комунікацій центрального банку.

Макроекономічне середовище повинно бути адаптоване до запровадження режиму інфляційного таргетування, що передбачає наявність: достатньо розвинутої фінансової системи і, в першу чергу, високоліквідного ринку державних цінних паперів; зваженої бюджетної політики та її належної координації із монетарною політикою; механізму ринкового регулювання цін, що означає відсутність або принаймні мінімізацію адміністративного регулювання цін; мінімізації впливу факторів, що мають непередбачений, але одночасно суттєвий вплив на попит грошей (високий ступінь доларизації в середині країни, залежність економічної системи від міжнародного руху капіталів і від попиту на експортну продукцію, вплив на рівень інфляції динаміки цін на енергоносії тощо).

Унаслідок коливань валютних курсів валютний ринок України характеризується наявністю суттєвих валютних ризиків для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. У вітчизняній економічній літературі широко обговорювалася проблема забезпечення державного страхування окремих видів валютних ризиків, зокрема, іноземних кредитів під гарантію Уряду. Але практично це питання ще далеке до вирішення, хоча відомий досвід інших країн, що ввели державні програми страхування валютних ризиків експортерів. Між тим, доля офі-

ційних програм страхування валютного ризику в загальному об'ємі страхування невелика. Пояснюється це рядом причин. Так, державне страхування охоплює тільки експорт. Більше того, воно зазвичай надається по експортним кредитам понад двох років, тобто на протязі перших двох років держава у страхуванні валютного ризику участі не приймає. В Японії, Німеччині, Бельгії та інших країнах страхуються тільки збитки, що виникли в результаті коливання курсів більше ніж на 3 %. Відповідно прибуток при перевищенні валютним курсом 3 %-ної позначки здається державному органу. Крім того, є обмеження на використання окремих валют на загальну суму відшкодування, а вартість страхування може бути значною. Вказані недоліки призводять до того, що лише відповідно невелика частина міжнародних операцій покривається державним страхуванням валютного ризику (фінансові операції взагалі не страхуються).

Через недостатній розвиток фінансово-кредитної і банківської систем, недосконалість вітчизняного законодавства для українських підприємців і банкірів спектр методів страхування поки що обмежений, і головними серед них є: правильний вибір валюти платежу, регулювання валютної позиції, валютні застереження, конверсійні й арбітражні операції. Але слід зазначити, що коло використовуваних у вітчизняній практиці методів може бути розширено за рахунок використання опціонів, фінансових ф'ючерсів, лізингових договорів і т. д.

Велику небезпеку для економіки країни становлять злочини і правопорушення у валютній сфері, їх наслідком є скорочення надходжень валютних цінностей до Національного банку України та порушення інтересів держави. Це стосується неповернення валютної виручки із-за кордону, незаконного відкриття або використання за межами України валютних рахунків, порушення правил про валютні операції.

Органи валютного контролю у своїй діяльності застосовують комплекс адміністративних заходів, розрахованих на прискорення валютних надходжень і на стримування вивезення валюти із країни, забезпечують дотримання суб'єктами підприємницької діяльності та фізичними особами норм валютного законодавства при здійсненні валютних операцій. Але для ефективної реалізації заходів спрямованих на попередження й виявлення валютних правопорушень необхідне врегулювання механізму взаємодії органів валютного контролю між собою та з правоохоронними органами під час практичної реалі-

зації валютної політики держави. З метою координації та ефективної взаємодії з іншими державними органами валютного контролю Національному банку України необхідно забезпечувати постійну співпрацю з Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України, Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку України, Державною податковою службою України, Державною митною службою України, а також правоохоронними органами.

Крім того, необхідно зазначити, що втручання міжнародних фінансових організацій, іноземних радників і консультантів у валютну політику України може мати негативні наслідки для її економічної безпеки. Критерієм оцінки ефективності взаємодії з міжнародними фінансовими організаціями повинно бути співвідношення між прогнозованим зиском і можливими втратами для вітчизняних виробників, агентів зовнішньої торгівлі і споживачів. Необхідно також враховувати відповідність вимог міжнародних фінансових організацій національним економічним інтересам і загальному економічному курсу країни. Тому забезпечення національних економічних інтересів має ґрунтуватися насамперед на власній грошово-кредитній і валютно-фінансовій політиці країни, а не виключно на фінансових «вливаннях» МВФ.

Отже, для забезпечення валютної складової економічного суверенітету країни та підтримання стійкої стабільності національної грошової одиниці необхідно здійснити заходи, спрямовані на забезпечення надійної збалансованості валютного ринку, істотне зростання та диверсифікацію золотовалютних резервів держави, удосконалення структури платіжного та зовнішньоторговельного балансів, створення умов для повернення з-за кордону національного капіталу, сприяння прямим іноземним інвестиціям, встановлення ефективної системи страхування від валютних ризиків тощо. Важливо забезпечити максимальну прозорість сфери управління державним боргом, створення механізмів, які б унеможливили її криміналізацію.

Політика стійкої грошової одиниці й надалі повинна бути визначальним атрибутом зміцнення позицій національного ринку, його інвестиційної привабливості, ефективним способом підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника й модернізації економіки, головною гарантією припинення витоку капіталу, зростання реальних доходів населення.

6.2. Вплив міжнародного валютного ринку на валютну політику

На національну валютну політику України суттєво впливають тенденції міждержавного валютного регулювання, що забезпечується міжнародними та регіональними валютно-фінансовими організаціями, які створюються на базі багатосторонніх угод між державами. Найважливішу роль серед них у сучасний період відіграє Міжнародний валютний фонд, який виявляє неабияку гнучкість і високі можливості у пристосуванні до мінливих умов розвитку міжнародних валютних відносин.

Міжнародний валютний фонд (International Monetary Fund) є міжнародною фінансовою організацією, яка була заснована в 1945 р., до її складу входять 187 країн світу [193]. Політику МВФ переважно контролює Міжнародний валютно-фінансовий комітет (МВФК), 24 членами якого є міністри фінансів або керівники центральних банків країн і груп країн, що представлені у Виконавчій раді. МВФК проводить засідання два рази на рік і надає Фонду загальні рекомендації щодо напрямів діяльності.

Згідно зі Статутом одним з основних обов'язків МВФ є надання фінансування країнам-членам, які зазнають проблеми платіжного балансу, щоб ці країни могли відновити свої міжнародні резерви, стабілізувати свою валюту, продовжувати розраховуватися за імпортовані товари та послуги, створювати умови для динамічного економічного росту поряд із прийняттям мір по усуненню базових проблем. Фінансування МВФ надається на прохання країни-члена у рамках «домовленості», що визначає конкретні дії і заходи, які країна зобов'язується здійснювати для вирішення проблем свого платіжного балансу. Після затвердження домовленості Виконавчою радою Фонду фінансування звичайно надається поетапно, у міру реалізації програми.

За роки свого існування МВФ розробив цілий ряд кредитних інструментів, або «механізмів фінансування», які покликані враховувати конкретні обставини різних країн-членів. З метою посилення можливостей МВФ щодо задоволення потреб членів в умовах кризи Виконавча рада протягом 2009 р. затвердила значні зміни систем непільгового кредитування Фонду. Серед затверджених реформ були модернізація запропонованих умов МВФ для позичальників, впровадження нової гнучкої кредитної лінії, підвищення гнучкості традиційної домовленості «стенд-бай» Фонду, подвоєння стандарт-

них лімітів доступу до непільгових ресурсів, спрощення структури вартості та строків погашення кредитів, скасування деяких рідко використовуваних механізмів. У 2010 р. Виконавча рада затвердила реформи структури та умов пільгового фінансування для країн з низькими доходами. З урахуванням проведених реформ зараз діють наступні механізми кредитування МВФ:

1. Кредитні транші й механізми розширеного кредитування МВФ: домовленості «стенд-бай» (засновані у 1952 р.) — середньострокова допомога країнам, що зазнають труднощі платіжного балансу короткострокового характеру; гнучка кредитна лінія (заснована у 2009 р.) — гнучкий механізм на основі кредитних траншів для задоволення всіх потенційних або фактичних потреб фінансування платіжного балансу; механізм розширеного кредитування МВФ (заснований у 1974 р.) — більш довгострокова допомога для підтримки структурних реформ країн-членів з метою подолання труднощів платіжного балансу довгострокового характеру.

2. Спеціальні механізми МВФ — екстрена допомога у подоланні труднощів платіжного балансу, пов'язаних з наступними ситуаціями: на випадок стихійних лих (засновані у 1962 р.) — передбачає допомогу у ліквідації наслідків стихійних лих; у постконфліктних ситуаціях (засновані у 1995 р.) — передбачає допомогу у ліквідації наслідків цивільних заворушень, політичних потрясінь або міжнародних політичних конфліктів.

3. Механізми кредитування МВФ для країн-членів з низькими доходами: розширений кредитний механізм (ЕСФ) (заснований у 1988 р.) — довгострокова допомога у подоланні стійких труднощів платіжного балансу структурного характеру, забезпечення стійкого економічного росту, що сприяє скороченню бідності; механізм кредиту «стенд-бай» (ССФ) (заснований у 2010 р.) — подібно цілям домовленостей про кредити «стенд-бай» для задоволення короткострокових потреб, пов'язаних з регулюванням платіжного балансу, і превентивних потреб; механізм прискореного кредитування (РСФ) (заснований у 2010 р.) — прискорена допомога для задоволення строкових потреб, пов'язаних з регулюванням платіжного балансу й викликаних зовнішніми потрясіннями, стихійними лихами, коли програма в рамках кредиту верхнього траншу не є необхідною або доцільною.

За всіма механізмами МВФ, крім кредитів, що пропонуються країнам з низькими доходами за пільговими ставками, стягується

ринкова процентна ставка МВФ, що називається «ставкою зборів», а за кредитами понад визначеного граничного рівня відносно квоти стягується додатковий збір. Країни з низькими доходами, що відповідають установленим критеріям, можуть отримувати кредити за пільговою процентною ставкою (0,5 %) у рамках механізму фінансування на цілі скорочення бідності та сприяння економічному росту й механізму фінансування для подолання зовнішніх потрясінь. У деяких випадках МВФ також надає екстрену допомогу за пільговими процентними ставками для сприяння відновленню після стихійних лих і конфліктів.

Сума, яку країна може запозичити, її ліміт доступу, різняться залежно від виду кредиту й виражається величиною, кратній квоті країни в МВФ. У виключних випадках допускається перевищення цього ліміту. Отримувачами кредитів МВФ є центральні банки країн, які зараховують їх у свої міжнародні резерви й використовують виключно для інтервенцій на валютному ринку для вказаних цілей.

МВФ не лише надає фінансові ресурси. Серед статутних завдань фонду: здійснення досліджень, аналізу і прогнозування розвитку світової економіки та міжнародних фінансових ринків; спостереження за макроекономічною політикою членів фонду: щорічне відвідання кожної країни-члена фонду місцією МВФ та підготовка щорічної доповіді для Ради Директорів із оцінками економічної політики, результати конфіденційного обговорення й оцінки МВФ надсилаються до відповідальних керівних державних службовців зацікавленої країни, а загальні підсумки обговорення та висновки експертів фонду оприлюднюються (за згодою відповідної країни); розроблення, широке обговорення та затвердження міжнародних стандартів щодо валютообмінних операцій, грошової та фіскальної політики, статистики платіжного балансу; надання та координація технічної допомоги з питань монетарної політики, валютного та банківського регулювання, фіскальної політики; кредитування тих країн-членів Фонду, які, відчуваючи валютну кризу або кризу платіжного балансу, згодні вживати погоджені з експертами Фонду заходи для покращання ситуації, чим забезпечувати також і повернення наданих кредитів до МВФ.

Відповідно до Закону України «Про вступ України до Міжнародного валютного фонду, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Міжнародної асоціації

розвитку та Багатостороннього агентства з гарантування інвестицій», який було прийнято 3 червня 1992 р., Україна стала членом МВФ. У даний час квота України у Фонді складає 1 млрд 372 млн СПЗ (Спеціальні права запозичень – Special Drawing Rights). Починаючи з 1994 р., співпрацю з МВФ було активізовано за програмами STF (програма системної трансформаційної позики для підтримки платіжного балансу), «стенд-бай» і «Механізм розширеного фінансування» (EFF), за якими Україна отримала коштів загальним обсягом близько 4,3 млрд дол. США [194]. Значна частина цих коштів пішла на фінансування дефіцитів платіжного і торговельного балансів (у тому числі закупок по імпорту для багатьох сфер діяльності, включаючи паливно-енергетичний комплекс, сільське господарство та ін.). Формування валютних резервів за допомогою МВФ дозволило Україні підтримувати стабільність національної валюти, успішно провести грошову реформу, ввести конвертованість гривні за поточними операціями.

У співробітництві України з МВФ в межах кредитних програм можна виділити кілька етапів.

Перший етап (1994–1995 рр.). У цей період Україні було надано фінансову допомогу у вигляді системної трансформаційної позики (STF) на суму 498,7 млн СПЗ, або 763,1 млн дол. США для підтримки платіжного балансу України. Проте через невиконання Україною ряду умов програму було завершено завчасно.

Другий етап (1995–1998 рр.). Україна отримала від МВФ кредити на загальну суму 1318,2 млн СПЗ, або 1935 млн дол. США за трьома річними програмами «стенд-бай». Головною метою цих кредитів була підтримка курсу національної валюти і фінансування дефіциту платіжного балансу України.

Третій етап (1998–2002 рр.). Програма розширеного фінансування (EFF) передбачала надання Україні кредиту на загальну суму 2,6 млрд дол. США. У грудні 2000 р. термін дії Програми EFF було продовжено до вересня 2002 р., але в решті-решт Фонд так і не надав Україні залишкової суми кредитів (визнавши негативними висновки останнього перегляду ходу виконання програми). Таким чином, Україна отримала в рамках Програми EFF 1193,0 млн СПЗ (1591,0 млн дол. США.), які були спрямовані на поповнення валютних резервів Національного банку України.

Четвертий етап (2004–2005 рр.). Після завершення співробітництва за Програмою EFF Уряд України серед прийнятних форм

подальшого співробітництва України з Міжнародним валютним фондом на безкредитній основі обрав попереджувальну програму «стенд-бай».

29 березня 2004 р. Радою Директорів МВФ було прийнято позитивне рішення щодо започаткування програми «попереджувальний стенд-бай». Укладення угоди між Україною та МВФ строком на 12 місяців фактично надало можливість отримати від МВФ зарезервованій кредит у сумі еквівалентній 411,6 млн СПЗ (30 % квоти України) у випадку погіршення ситуації з платіжним балансом або валютними резервами країни. Заходи програми фокусувалися на проведенні зваженої бюджетної політики, удосконаленні податкового законодавства, фінансовому оздоровленні паливно-енергетичного комплексу та системних перетворень в агропромисловому комплексі, реформуванні житлово-комунального господарства, покращенні інвестиційного клімату, завершенні переговорного процесу щодо вступу до СОТ. Протягом дії програми існували деякі ризики її впровадження, зокрема ризики відходу від виваженої бюджетної політики минулих років, що створювало умови для збільшення консолідованого бюджетного дефіциту. Крім того, МВФ було відмічено про невирішення питання стосовно погашення простроченої заборгованості з відшкодування ПДВ. З огляду на це, на кінець 2004 р. програма «попереджувальний стенд-бай» формально вважалася призупиненою, а 29 березня 2005 р. завершеною.

5 листопада 2008 р. набрала чинності домовленість «стенд-бай» України з МВФ, яку було затверджено відповідно до процедури механізму екстреного фінансування строком на 24 місяці на загальну суму 11 млрд СДР. На даному етапі серед усіх форм подальшого співробітництва України з МВФ Україна обрала співробітництво у сфері технічної допомоги, поступового перенесення центру ваги у співробітництві з МВФ у площину безкредитних стосунків, узгодження головних параметрів макроекономічної політики з тенденціями і прогнозами розвитку світової кон'юнктури, з динамікою і напрямками світових фінансових та інвестиційних потоків і поглиблення координації у сфері валютної політики.

В Україні регулярно проходять консультації за статтею IV статуту МВФ. Під час місій експерти МВФ проводять аналіз макроекономічної ситуації, стану в податково-бюджетній і монетарній сферах країни. Згідно з висновками останньої місії економічний

прогноз для України поліпшується, спостерігаються ознаки поступового відновлення економічного зростання [195].

У Листі про наміри та Меморандумі про економічну і фінансову політику викладені умови, на яких МВФ погоджується здійснювати подальше кредитування України [196]. Згідно з Меморандумом Україна скасувала вимогу щодо реєстрації іноземних інвестицій та відмінила заборону на дострокове погашення зовнішніх зобов'язань і має продовжувати свої зусилля з покращання функціонування валютного ринку. Стратегія інтервенцій повинна сприяти більшій гнучкості обмінного курсу водночас із поступовим відновленням адекватного рівня міжнародних резервів відповідно до ринкових умов. Для цього необхідно: продовжувати встановлювати офіційний обмінний курс на рівні середньої ставки на міжбанківському ринку, яка утворилася у попередній день, і тільки у виключних випадках дозволяти певні відхилення у межах не більше 2 % ринкової ставки; скасувати валютні обмеження, що відносяться до компетенції МВФ, для цього здійснити перегляд чинних нормативно-регулятивних актів; сприяти розвитку форвардних валютних операцій.

Міжнародний досвід свідчить, що ефективними стабілізаційні програми МВФ є лише тоді, коли в наявності є більш-менш розвинуте вітчизняне виробництво і внутрішнє ринкове середовище, відповідні обсяги національного капіталу і ресурсів, а також певні політичні, соціальні й економічні умови у країні [197]. Відносно ж країн з перехідною економікою, в яких відбувається затяжна фінансова криза, МВФ робить умови надання кредитів усе більш жорсткими. Це призводить до того, що вплив МВФ на такі країни суттєво посилюється. У зв'язку із жорсткістю умов стабілізаційних програм МВФ не підписує жодних програм фінансування, якщо не буде впевнений у виконанні всіх без винятку своїх вимог.

З огляду на багаторічний досвід спільної праці окремих країн з міжнародним валютним фондом слід визнати, що необхідно проводити власну політику взаємовідносин з ним, сліпо і автоматично не приймати до впровадження вимоги МВФ без їх ретельного вивчення, прогнозування їх впливу на стан економіки і визначення відповідності національним економічним інтересам. Зокрема, жорсткі монетарні обмеження гальмують функціонування внутрішніх важелів економічного зростання і нагромадження національних капіталів.

У загальному плані критерієм оцінки ефективності взаємодії з МВФ повинно бути співвідношення між прогнозованим зиском від набуття відкритості і лібералізації економіки та валютного ринку країни й можливими втратами для вітчизняних виробників, агентів зовнішньої торгівлі і споживачів. Важливим критерієм має стати відповідність вимог МВФ національним економічним інтересам і загальному економічному курсу країни. Тому забезпечення національних економічних інтересів має ґрунтуватися не виключно на фінансових «впливаннях» МВФ, а насамперед на власній грошово-кредитній та валютно-фінансовій політиці країни. Це вимагає розробки і законодавчого затвердження відповідної правової бази взаємовідносин як з МВФ, так і з іншими міжнародними і регіональними фінансовими організаціями, які функціонують у межах регіональних валютних систем. До найвпливовіших регіональних валютних систем належить Європейська валютна система [198].

За висновками фахівців, введення єдиної європейської валюти має ряд позитивних і негативних наслідків. Серед основних недоліків євро виокремлюють: зростання політичних конфліктів між країнами Європи та США; зростання політичної напруги всередині ЄС; високий ступінь взаємозалежності економічних і фінансових систем країн-учасниць.

До переваг введення євро відносять: зменшення витрат на обмін валют; створення конкуренції американському долару на валютних ринках; підвищення конкуренції в межах «Спільного ринку»; посилення конкурентної позиції Європи у світі; зменшення рівня валютних ризиків; інтенсифікація внутрішньої торгівлі Європейського Союзу; зростання обсягів міжнародної торгівлі країн ЄС.

Введення євро в грошовий обіг має значний вплив на валютний ринок України. Починаючи з 1999 р., міжнародні розрахунки України з країнами ЄС переведено на євро, що призвело до зміни структури валютного ринку України [199, с. 174]. У структурі валютних надходжень доля євро у 2010 р. склала 13,0 % (2009 р. — 14,0 %) (табл. 6.4), а у структурі валютних виплат — 24,6 % (2009 р. — 24,9 %) (табл. 6.5).

У той же час у валютній структурі найбільшою залишається доля долара США, яка склала за надходженнями за товари та послуги у 2010 р. 73,5 % (2009 р. — 74,9 %), за виплатами — 67,4 % (2009 р. — 68,0 %) [188].

Валютно-географічна структура надходжень в Україну за товари та послуги
(у % до загального обсягу)

Країни	Долар США		Російський рубль		Євро		Інші валюти	
	Рік							
	2009	2010	2009	2010	2009	2010	2009	2010
Товари та послуги, усього	74,9	73,5	10,4	12,9	14,0	13,0	0,7	0,6
Країни СНД, у тому числі Росія	60,0	55,9	30,6	35,8	8,2	7,4	1,2	0,9
	55,2	49,3	39,7	44,7	4,4	5,3	0,7	0,7
Країни Європи	78,6	79,3	0,2	0,3	20,6	20,0	0,6	0,4
Країни ЄС	71,1	70,5	0,3	0,5	27,8	28,4	0,8	0,6
Країни Азії	87,4	88,1	0,3	0,3	11,8	11,1	0,5	0,5
Країни Африки	90,9	81,0	0,2	0,0	7,8	17,4	1,1	1,6
Країни Америки, у тому числі США	95,1	94,7	0,2	0,2	4,6	5,0	0,1	0,1
	96,9	97,2	0,2	0,3	2,9	1,6	0,0	0,9
Країни Австралії та Океанії	78,3	70,5	0,3	0,5	27,8	28,4	0,8	0,6

Ще у 2000 р. Україна, випускаючи свої єврооблігації, половину випуску деномінувала саме в євро. З тих пір стан нової валюти став певним чином впливати і на український валютно-фінансовий ринок.

Маючи на увазі українські інтеграційні прагнення, слід зазначити, що участь у Європейському економічному і валютному союзі (ЕВС) є обов'язковою для всіх членів ЄС. У той же час від нових членів не вимагається прийняття євро як єдиної валюти. Участь у ЕВС має сприяти розвитку країн-кандидатів і прийняттю у перспективі євро як єдиної валюти для всіх членів ЄС. Вхідження у ЕВС передбачає три стадії: 1) стадія підготовки до приєднання — період до приєднання; 2) стадія приєднання — період від приєднання до прийняття єдиної валюти; 3) остання стадія — впровадження євро [200].

На стадії підготовки до приєднання країни-кандидати реформують свою економіку з метою її приведення у відповідність до Копенгагенських економічних критеріїв щодо дієвої ринкової економіки і здатності витримати конкурентний тиск і дію ринкових сил

**Валютно-географічна структура виплат України за товари та послуги
(у % до загального обсягу)**

Країни	Долар США		Російський рубль		Євро		Інші валюти	
	Рік							
	2009	2010	2009	2010.	2009	2010	2009	2010
Товари та послуги, усього	68,0	67,4	5,7	6,7	24,9	24,6	1,4	1,3
Країни СНД, у тому числі Росія	78,9 79,8	76,2 79,6	16,1 16,9	17,2 17,9	4,3 3,1	5,9 2,4	0,7 0,2	0,7 0,1
Країни Європи	50,2	45,4	0,2	0,6	47,8	51,7	1,8	2,3
Країни ЄС	51,3	52,1	0,4	0,7	47,1	45,6	1,2	1,6
Країни Азії	86,7	90,0	0,9	0,4	9,2	8,8	3,2	0,8
Країни Африки	93,1	82,2	0,1	1,9	4,0	6,8	2,8	9,1
Країни Америки, у тому числі США	90,2 87,3	88,9 90,3	0,7 1,0	0,2 0,3	9,1 10,3	10,4 8,7	0,0 1,4	0,5 0,7
Країни Австралії та Океанії	90,7	87,8	0,5	0,0	8,5	10,9	0,3	1,3

у рамках ЄС. Окрім цього, на цій стадії повинна бути адаптована спеціальна частина права ЄС, що стосується ЕВС, а саме: завершення лібералізації руху капіталів; заборона будь-якого прямого фінансування державного сектора через центральний банк чи шляхом надання привілейованого доступу державного сектора до фінансових інститутів; відповідність статуту центрального національного банку країни-кандидата Договору про ЄС, включаючи положення про незалежність органів валютного контролю і підтримання стабільності цін. Передбачається, що виконання цих вимог разом із постійним здійсненням належної економічної політики і проведенням економічних реформ дасть змогу країнам-кандидатам брати участь у ЕВС без запровадження євро.

На стадії приєднання нові держави-члени, як учасники ЕВС, зобов'язані діяти відповідно до Розділу VII Договору про заснування

Європейського Співтовариства. Ці зобов'язання полягають у: суворому дотриманні цілей ЕВС; проведенні політики контролю курсів валют, враховуючи, що вона належить до сфери спільних інтересів, і подальша участь у механізмі контролю за курсом валют ЄС; проведенні економічної політики, враховуючи, що вона належить до сфери спільних інтересів і координації економічної політики між країнами-членами через участь у процедурах Співтовариства; уникненні високого бюджетного дефіциту і суворому дотриманні відповідних положень Пакту про стабільність і зростання (ухвалений Європейською Радою у червні 1997 р.); подальшій адаптації статутів національних центральних банків з метою їхньої інтеграції в європейську систему центральних банків; прогресі у виконанні маастрихтських критеріїв зближення (конвергенції).

Країни-кандидати можуть вважатись повноцінними учасниками ЕВС лише виконавши маастрихтські критерії зближення (конвергенції), які стосуються цінової стабільності, дефіциту бюджету, державного боргу, стабільності національної валюти та відсоткових ставок, а саме: відношення державного дефіциту до ВВП не повинне перевищувати 3 %; відношення державного боргу до ВВП не повинне перевищувати 60 %; достатній рівень стабільності цін і стабільність середніх темпів інфляції (цей показник не повинен перевищувати три кращі показники держав-членів більше, ніж на 1,5 %); довгострокова номінальна відсоткова ставка не повинна перевищувати три кращі показники стабільності цін держав-членів більше, ніж на 2 %; протягом щонайменше двох років і без значного напруження з боку відповідної країни нормальне відхилення величини обмінного курсу національної валюти не повинне виходити за граничні показники, передбачені механізмом обмінного курсу країн-членів.

На стадії впровадження євро участь держав у зоні євро вирішується у світлі виконання країнами необхідних умов для прийняття єдиної валюти після перевірки досягнення високого рівня зближення.

За висновками Комісії ЄС, входження нових країн-членів у зону євро одразу після приєднання є передчасним. Головна причина полягає в тому, що необхідне подальше розгортання структурних реформ перед тим, як держави будуть здатні підтримувати стійку макроекономічну стабільність. Нові держави-члени повинні лібералізувати рух капіталів. Вони повинні брати участь у механізмі контролю за курсом валют в ЄС й уникати різких коливань курсів валют.

Отже, перед країнами-кандидатами на вступ до ЄС стоять досить складні завдання, швидкість вирішення яких залежить від ефективності засобів їх розв'язання. Слід зазначити, що план заходів щодо вступу України до ЄС, крім загальних питань адаптації українського законодавства до вимог ЄС, потребує глибокого вивчення проблеми вступу в Європейський економічний і валютний союз, що пов'язане з використанням євро у національному грошовому обігу.

Проведений аналіз свідчить про взаємозалежність національних, регіональних і світових валютних систем. На стабільність національної валюти впливає не тільки внутрішня економічна ситуація у країні, але й ситуація на світових фінансових, у тому числі валютних ринках. Тому при формуванні валютної політики України необхідно враховувати наслідки прогнозованої фінансової кризи США та ЄС, розширювати стосунки з країнами, що розвиваються, а саме Китаєм, Індією, Росією. Можлива девальвація долара США та сумніви щодо стабільності євро викликають необхідність зміцнення позиції гривні за рахунок відповідної диверсифікації золотовалютних резервів країни.

6.3. Концептуальні засади валютної політики

На сучасному етапі для України формування ефективної валютної політики набирає актуального й важливого значення, оскільки від неї значною мірою залежить не тільки розвиток ринкових відносин і розширення зовнішньоекономічних стосунків, але й забезпечення економічного суверенітету держави в цілому.

За визначенням А. М. Мороза, валютна політика — це сукупність здійснюваних державою економічних, організаційних і правових заходів у сфері валютних відносин з метою реалізації стратегічних завдань розвитку національної економіки [201, с. 471].

Валютна політика, за думкою С. Макухи, — це частина загальноекономічної політики і являє собою комплекс регулюючих заходів, які здійснюють держава і міжнародні фінансові інститути з метою впливу на фінансові правовідносини [202, с. 126].

Валютна політика спрямована на досягнення головних цілей економічної політики держави: забезпечити усталеність економічного росту; підтримати рівновагу платіжного балансу; стримати ріст інфляції та ін. Юридично валютна політика оформлюється сукупністю правових норм, що регулюють порядок здійснення операцій

із валютними гінностями у країні і за її межами, а також валютними угодами — двосторонніми і багатосторонніми — між державами з валютних проблем. Залежно від цілей і форм валютна політика поділяється на структурну і поточну.

Структурна політика спрямована на здійснення довгострокових заходів щодо поліпшення міжнародних валютно-кредитних механізмів, реалізується у формі валютних реформ країн і безпосередньо впливає на поточну валютну політику. Поточна валютна політика — це сукупність заходів, спрямованих на повсякденне, оперативне регулювання валютного курсу, валютних операцій, діяльності валютного ринку і ринку золота. Формуючи елементи структурної політики, слід враховувати нові тенденції, що виникають у сфері міжнародних валютних відносин. Це, насамперед, посилення міжнародних функцій національних валют в умовах економічної глобалізації. При цьому масштаби участі кожної національної валюти у міжнародному платіжному обороті визначаються низкою чинників: історичних, економічних, міжнародно-правових, а також національною політикою.

У міжнародній валютній політиці переплітаються дві протилежні тенденції: координація дій країн, пошук спільних шляхів вирішення валютних проблем; розбіжності в силу прагнення кожної країни одержати переваги за рахунок інших, нав'язати їм свою волю. У цьому зв'язку використовуються девальвація і ревальвація, множинність режимів валютних курсів, валютна інтервенція, валютний демпінг, валютні угруповання, валютна інтеграція.

Важливість валютної політики в економічному житті держави вимагає розробки концептуальних засад її подальшого розвитку. На жаль, в Україні не має загальної концепції валютної політики, у той час як інші країни приділяють цьому питанню достатньо серйозну увагу. Основи валютної політики України закладені в Конституції України, яка у ст. 99 визначає необхідність забезпечення стабільності національної грошової одиниці [203].

Слід зазначити, що найбільша загроза стабільності грошей лежить у площині грошово-кредитної політики, яка вимагає високої компетентності, що не терпить волюнтаристичного втручання й зовнішнього тиску. Ми ж сьогодні ще не досягли відповідного рівня управлінської культури. Треба визнати, що на стан економіки країни впливають різні причини. Багато з яких перебувають за межами

грошово-кредитної політики. Однак і остання навряд чи може претендувати на послідовну коректність. Вона не була збалансованою, стратегічно зваженою, розвивалася головним чином на принципах оперативного реагування, а отже, не працювала на перспективу. Протириччя у грошовій сфері значною мірою викликані саме цим.

Були допущені грубі помилки при виході з рубльової зони. Унаслідок Росія висунула до української сторони досить сумнівний, в якості державного боргу, позов — 2,5 млрд дол., що був визнаний. Крім того, Україна занадто пізно провела грошову реформу — останньою серед пострадянських країн. Держави Балтії ввели власні грошові одиниці відразу ж після виходу з СРСР — у 1992 р.; Киргизія, Молдова, Азербайджан, Грузія, Казахстан, Узбекистан і Білорусь — у 1993 р. У липні 1993 р. була проведена грошова реформа в Російській Федерації. В українській же економіці протягом п'яти років (до вересня 1996 р.) обертався купоно-карбованець — квазігрошова одиниця, що фактично не виконувала ні однієї з функцій грошей. І це відбувалося в умовах відкритості економіки, розгортання приватизаційних процесів, інших структурних перетворень. Причина полягала у відсутності стратегічного бачення суті проблеми.

Цікавим, з цієї точки зору, є досвід європейських країн. Так, глибокі економічні перетворення в післявоєнній Німеччині почалися зі знаменитої грошової реформи Л. Ерхарда (1948 р.). Там діяв принцип: грошова реформа — основний інструмент економічної стабілізації. Таким же шляхом пішли й в інших країнах Західної Європи, де в перші післявоєнні роки були проведені 24 грошові реформи, що стали своєрідною платформою економічного відродження. Варто підкреслити, що й НЕП у колишньому Радянському Союзі також починався із глибокої грошової реформи 1922-1924 рр. В Україні ж, після отримання незалежності, застосували протилежну концепцію: спочатку загальна економічна стабілізація, а потім грошова реформа. Це була деструктивна по своїй суті позиція НБУ. І тому значну частку економічних втрат того періоду можна віднести на рахунок несвоєчасного проведення грошової реформи.

З іншого боку, негативно позначилося на грошовому ринку використання протягом тривалого часу практики прямого емісійного обслуговування дефіциту державного бюджету. І це робилося в умовах законодавчо певної незалежності Національного банку, заборони емісійного фінансування бюджету. Звичайно, був тиск на банк із

боку Уряду й Верховної Ради. Негативний досвід необхідно враховувати для забезпечення надійної грошової стабілізації в майбутньому і при формуванні концептуальних засад грошової та валютної політики країни.

Як зазначається у Програмі економічних реформ на 2010–2014 рр., реформи в Україні повинні бути спрямовані на побудову сучасної, стійкої, відкритої і конкурентоспроможної у світовому масштабі економіки, формування професійної й ефективної системи державного управління, і зрештою — на підвищення добробуту українських громадян [204]. Цей документ констатує, що безпосереднім поштовхом до кризи фінансової системи в Україні стало різке зниження курсу національної валюти (на 40 %) за наявності високої частки кредитів в іноземній валюті в загальному кредитному портфелі банків, доповнене високим інфляційним тиском. Серед основних причин цих проблем визнається утримання фіксованого курсу гривні протягом тривалого періоду (до травня 2008 р.).

З метою реформування фінансового сектора й підвищення його спроможності забезпечувати стійке зростання економіки України вважається за необхідне забезпечити низький рівень інфляції разом із забезпеченням гнучкого валютного курсу. Індикаторами успіху визнається досягнення рівня інфляції у 5–6 % до 2014 р. та відсутність різких стрибків курсу гривні у 2011–2014 рр. Цьому може сприяти прийняття Закону «Про валютне регулювання і валютний контроль», хоча в зазначеній Програмі економічних реформ України на 2010–2014 рр. у переліку необхідних змін нормативно-правових актів і прийняття законопроектів це не передбачено.

Відповідно до Конституції України Рада Національного банку України визначає основи грошово-кредитної політики і здійснює контроль за її проведенням. Заставою тому є реальна незалежність НБУ, що затвердилася в останні роки. Політика стійкої грошової одиниці й надалі повинна бути визначальним атрибутом зміцнення позицій національного ринку, його інвестиційної привабливості, ефективним способом підвищення конкурентоспроможності вітчизняного товаровиробника й модернізації економіки, головною гарантією припинення витоку капіталу, зростання реальних доходів населення.

Існує декілька ключових позицій, що визначають грошову стабілізацію не тільки в короткостроковій, але і в довгостроковій пер-

спективі. Це перш за все курсова політика. Необхідна суттєва лібералізація валютного ринку, підтримання плаваючого валютного курсу, який повинен визначатися взаємодією ринкових факторів, вільних від адміністративних обмежень. Такий валютний режим збалансовує реальний попит на іноземну валюту з її пропозицією, урівноважує торговий баланс, сприяє економічному зростанню.

Дієвість грошово-кредитної політики визначається спроможністю Національного банку регулювати грошові потоки і структуру грошового ринку. Тому необхідне зміцнення банківської системи, подолання розриву між комерційними банками і реальною економікою, залучення банків до реалізації нової економічної стратегії. Це потребує посилення ролі Національного банку України і відчутно підвищує вимоги до нього. Уряд і НБУ повинні забезпечити реалізацію Комплексної програми реформування вітчизняної банківської системи згідно зі стандартами ЄС.

Валютна політика в Україні є складовою загальної грошово-кредитної політики. В Основних засадах грошово-кредитної політики на 2011 рік визначено комплекс змінних індикаторів фінансової сфери та систему заходів монетарної політики, спрямованих на забезпечення стабільності національної грошової одиниці, сприяння відновленню економіки та стійкості банківської системи [205]. У цьому документі зазначається, що досягнення стабільності грошової одиниці є головним підґрунтям реалізації стратегічних цілей економічного розвитку країни — відновлення економічного зростання на засадах модернізації та інноваційного розвитку, побудова сучасної стійкої відкритої й конкурентоспроможної економіки та підвищення добробуту населення.

Валютно-курсова політика передбачає поетапне пом'якшення регуляторних обмежень і поступове підвищення курсової гнучкості гривні в міру відновлення фінансової системи країни, нівелювання диспропорцій платіжного балансу, сталого розвитку валютного ринку і стійкого зростання попиту на національну валюту. При цьому Національний банк повинен враховувати необхідність упередження різких коливань обмінного курсу гривні, прогнозована динаміка якого у значній мірі забезпечується завдяки стабілізаційним можливостям міжнародних резервів.

Враховуючи подальше поглиблення процесів реформування економіки України з можливим виникненням певних дестабіліза-

ційних явищ, система валютного регулювання має зберігати надалі ті елементи, які посилюють її надійність. У зв'язку з чим необхідно запровадити механізм довгострокового прогнозування ситуації на грошово-кредитному ринку і реалізації концептуальних засад валютної політики.

Прикладом може слугувати Росія, де в 1999 р. провідними російськими банками і організаціями-учасниками валютного ринку з метою розвитку цього ринку була створена Національна валютна асоціація (НВА). Проблеми формування валютної політики в Росії і лібералізації валютного законодавства є об'єктом самої пильної уваги Експертної ради НВА, до складу якої входять відомі фахівці з валютного ринку — як вчені, так і практики.

Основами валютної політики України повинно стати формування оптимального курсу гривні, що передбачає реалізацію комплексу заходів, які забезпечать: посилення довіри вітчизняних підприємців і громадян до власної національної грошової одиниці; підвищення попиту на неї з боку іноземних учасників валютного обігу; подолання локального статусу гривні. Отже, головною метою концептуальних засад валютної політики держави повинно бути забезпечення стабільності національної грошової одиниці та валютної безпеки країни. В якості напрямів реалізації цієї мети необхідно вживати економічні, правові, організаційні заходи, які здійснюються за допомогою монетарних і немонетарних інструментів валютної політики (рис. 6.1).

I етап реалізації концепції валютної політики держави повинен передбачати створення законодавчої основи функціонування валютного ринку, а саме прийняття Закону України «Про валютне регулювання і валютний контроль», в якому необхідно детально визначити види валютних операцій в Україні, правовий режим їх здійснення, правовий статус осіб, які здійснюють операції з валютними цінностями; уникнути дублювання правового регулювання одних і тих же відносин і невизначеності правового регулювання інших; визначити компетенцію усіх органів, які здійснюють державне управління у сфері валютних правовідносин.

II етап має вирішувати організаційні питання створення досконалого механізму взаємодії органів валютного регулювання і контролю між собою та з правоохоронними органами під час практичної реалізації валютної політики держави.

Рис. 6.1. Концептуальні засади валютної політики держави

III етап повинен в повному обсязі задіяти всі монетарні та немонетарні інструменти реалізації концептуальних засад валютної політики держави. Серед монетарних інструментів головними є: дедоларизація економіки; диверсифікація золотовалютних резервів; прогнозованість валютних інтервенцій; перехід до інфляційного таргетування; розширення методів страхування валютних ризиків; удосконалення правил роботи учасників валютного ринку та дотримання чітких принципів і процедур; поетапне зняття валютних обмежень і лібералізація валютного ринку; створення та постійне поліпшення механізмів хеджування валютних ризиків; посилення роботи з моніторингу валютних ризиків; застосування пруденційних процедур для упередження валютних ризиків і недопущення формування інших дисбалансів, пов'язаних із здійсненням операцій капітального характеру в іноземній валюті; удосконалення механізмів контролю і протидії валютним злочинам і правопорушенням; оптимізації механізмів взаємозв'язку між попитом на національну та іноземну валюту, яка має передбачати спрямування гривневих

потоків насамперед у реальний сектор економіки, вагомими важелями чого мають виступати інструменти фінансової політики.

До немонетарних інструментів реалізації засад валютної політики належать: збереження політики бездефіцитного й разом з тим збалансованого бюджету, тому що бездефіцитний бюджет — не тільки основа стабільності гривні, але й головний інструмент зниження боргового навантаження на економіку; відчутне зниження податкового тягаря у зв'язку з тим, що податкова складова у структурі витрат і в ціновій динаміці надзвичайно висока; створення ефективного антимонопольного конкурентного середовища; детінізація української економіки та ін.

Висновки до розділу

Отже, тільки комплексний підхід може забезпечити дієвість валютної політики держави і стабілізацію грошової одиниці.

Розробка і впровадження концептуальних засад валютної політики України повинно здійснюватися при обов'язковій участі представників Національного банку, Міністерства фінансів, Міністерства економічного розвитку і торгівлі, Міністерства закордонних справ, Державної податкової служби, Державної митної служби, а також провідних науковців країни. Для координації зусиль для розроблення Концепції та її подальшої реалізації доцільно створити Координаційну валютно-фінансову раду при Президентові України, що могла б забезпечити проведення єдиної і збалансованої грошово-кредитної, валютної й фінансової політики як складової державної політики України.

Валютна політика, як частина загальноекономічної політики, покликана шляхом регулювання курсу гривні, валютних операцій, діяльності валютного ринку сприяти: раціональному переливанню капіталів між різними сегментами фінансового ринку й реальним сектором для досягнення відтворювальної єдності; розширенню експортної діяльності, забезпеченню її рентабельності; розвитку конкуренції на внутрішньому ринку за рахунок імпорту, стимулювання процесу імпортозаміщення; акумуляції іноземної валюти для фінансового забезпечення реалізації державних пріоритетів — виплати зовнішнього боргу, формування золотовалютних резервів країни; припливу продуктивного іноземного капіталу для модернізації й технологічного переозброєння вітчизняної промисловості, впро-

вадження сучасних методів організації й управління виробництвом; виходу гривні на світову арену.

Виходячи з перспектив курсоутворення національної валюти України, валютну лібералізацію в нашій країні доцільно здійснювати поетапно, виходячи із чітко сформульованих цілей проведення кожного заходу щодо зняття обмежень на валютні операції з урахуванням поточного стану економіки й зобов'язань з погашення зовнішнього боргу. Рішучі заходи з лібералізації валютного ринку можливі тільки тоді, коли досягнуті реальні успіхи в економіці, стали стійкими темпи економічного росту, радикально покращився підприємницький та інвестиційний клімат.

У найближчій перспективі доцільно здійснити валютну лібералізацію, що стимулює приплив іноземних інвестицій, у тому числі продовжити лібералізацію валютного ринку для нерезидентів (спрощення порядку використання коштів на рахунках в іноземній валюті, зняття обмежень на репатріацію доходу від інвестицій у вигляді дивідендів по акціям, купонам і облігаціям та ін.).

У цілому, необхідно скорегувати валютний режим так, щоб він, з одного боку, забезпечував реальну конвертованість гривні за поточними операціями, а з іншого боку, зберігав державний контроль за рухом капіталів. Для цього валютний механізм повинен: забезпечити вільний обмін гривні на іноземні валюти в рамках достовірних зовнішньоекономічних операцій поточного характеру; залишати в зоні адміністративного регулювання всі інші валютно-обмінні операції, що не відповідають характеру зовнішньоекономічних; встановлювати для нерезидентів такі ж умови взаємної конвертованості валюти, як для українських учасників; підтримувати на необхідному рівні постачання валютного ринку ресурсами в іноземній валюті й поповнення ними державних валютних резервів, при цьому зберегти з цією метою на доступну для огляду перспективу норму обов'язкового продажу експортного виторгу.

Кінцевим підсумком реалізації такого курсу повинно з'явитися перетворення гривні в суверенну, тверду валюту, що адекватно виконує всі функції грошей на території України і за кордоном.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ МЕХАНІЗМАМИ ТЕХНІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

7.1. Технічне регулювання економіки: поняття, законодавчі основи, складові системи

Ставши членом Світової організації торгівлі та визначивши одним з пріоритетів національних інтересів інтеграцію в європейський економічний простір, Україна отримала, з одного боку, можливість подальшого розвитку економіки, а з іншого — зобов'язання, які неодмінно повинні бути виконані. Основні зобов'язання країни зазначено у Протоколі про вступ до СОТ [181]. З метою забезпечення їх виконання Кабінетом Міністрів України прийнято розпорядження, які містять відповідні плани заходів [206, 207].

З комплексу заходів, які визначені розпорядженням, слід виокремити технічне регулювання, механізмами якого як усуваються технічні бар'єри для вільного доступу до внутрішнього ринку України продукції іноземних виробників, так і забезпечується конкурентоспроможність національної економіки. Непідготовленість вітчизняного підприємництва до відкритості внутрішнього ринку й низька конкурентоспроможність продукції на зовнішніх ринках є загрозою національним інтересам і національному суверенітету України в економічній сфері [16].

Україна з метою усунення технічних бар'єрів у торгівлі з країнами-членами СОТ взяла зобов'язання адаптувати до 2012 р. систему технічного регулювання до визнаної у світі європейської моделі, тобто з нормами і правилами, прийнятими в ЄС. Ці напрями трансформації технічного регулювання є також зобов'язаннями, взятими Україною перед ЄС щодо створення зони вільної торгівлі.

Над вирішенням проблем трансформації технічного регулювання працюють науковці й практики з державних органів влади в цій сфері. Однак розбіжності в поняттях щодо технічного регулювання уповільнюють процес трансформації системи. Між тим, ця система має важливе значення для сталого розвитку ринкової економіки,

оскільки механізмами технічного регулювання вирішуються питання її конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішніх ринках, а отже забезпечення безпеки України в економічній сфері.

Один з найважливіших документів СОТ — Угода про технічні бар'єри в торгівлі (ТБТ), встановлює умову про неприпустимість створення зайвих перешкод у міжнародній торгівлі [208]. В оригіналі документа застосовано термін «technical regulation» і зазначено, що це є обов'язковим регламентом на відміну від «standart», який є добровільним. У Керівництві ISO / IEC 2:2004, а саме в офіційному перекладі, вказано, що технічний регламент «містить технічні вимоги або безпосередньо, або шляхом посилання на стандарт, документ технічних умов або звід правил, або шляхом включення в себе змісту цих документів» [209].

Появі технічного регламенту в документах міжнародних організацій сприяло розповсюдження досвіду ЄС: для реалізації мети щодо створення у 1992 р. Загального європейського ринку країнами-членами ЄС розпочато розробку і впровадження технічних регламентів, які містять обов'язкові вимоги безпечності і нешкідливості продукції для життя і здоров'я громадян, навколишнього середовища і приймаються як директива (закон) [210, 211, 212, 213].

Технічний регламент як новітній інструмент європейської практики введено в діючі системи стандартизації країн із подальшим внесенням терміну до законів (табл. 7.1).

В Україні термін «технічний регламент» введено в 2001 р. з прийняттям законів «Про стандартизацію» [214] та «Про підтвердження відповідності» [215]. Поняття вточнено у ст. 1 Закону України «Про стандарти, технічні регламенти і процедури оцінки відповідності» [216]: «Технічний регламент — закон України або нормативно-правовий акт, прийнятий Кабінетом Міністрів України, в якому визначено характеристики продукції або пов'язані з нею процеси чи способи виробництва, а також вимоги до послуг, включаючи відповідні положення, дотримання яких є обов'язковим. Він може також містити вимоги до термінології, позначок, пакування, маркування чи етикетування, які застосовуються до певної продукції, процесу чи способу виробництва».

Уточнення щодо прийняття технічних регламентів постановою Уряду отримало додаткове юридичне підкріплення та запровадило підхід ЄС до цього документу як законодавчого. Більшість же країн СНД запровадило європейські принципи в технічному законодавстві пізніше.

Технічне законодавство країн СНД

Країна	Найменування закону	Рік прийняття
Російська Федерація	Про технічне регулювання	2002
Республіка Білорусь	Про технічне нормування і стандартизацію	2004
	Про оцінку відповідності вимогам технічних нормативних правових актів у галузі технічного нормування та стандартизації	2004
Республіка Казахстан	Про технічне регулювання	2004
Республіка Молдова	Про технічне регулювання	2006
	Про оцінку відповідності	2003
Киргизька Республіка	Про основи технічного регулювання	2004
Республіка Вірменія	Про стандартизацію	1999
	Про оцінку відповідності	2004
Республіка Узбекистан	Про технічне регулювання	2009
Республіка Таджикистан	Про стандартизацію	2002
Республіка Туркменістан	Про стандартизацію і метрологію	1993
Республіка Азербайджан	Про стандартизацію	1996

У Росії, Казахстані, Молдові, Киргизії, Узбекистані з прийняттям закону «Про технічне регулювання» визнавалися недійсними закони «Про стандартизацію», а також «Про сертифікацію» з набуттям чинності закону «Про оцінку відповідності». Вірменія, Таджикистан, Туркменістан і Азербайджан, а також фактично і Білорусь, пішли шляхом збереження закону «Про стандартизацію», що не завадило їм, як і Україні, прийнявши зміни до нього, перейти до розробки технічних регламентів.

У країнах СНД, з розробкою технічних регламентів, набув розповсюдження підхід до поняття технічного регулювання як

діяльності з розробки і впровадження саме технічних регламентів.

Дійсно, термін «regulation» має й інше значення — «регулювання», тобто деяку діяльність. Так, у матеріалі, підготовленому в 2000 р. підкомітетом Азіатсько-Тихоокеанського економічного співтовариства щодо стандартів і оцінки відповідності, він використовується і в цьому значенні: «Інформаційний матеріал з усталеної практики технічного регулювання» [217, с. 6].

Слід зауважити, що розуміння під «technical regulation» діяльності з розробки і впровадження документів, що містять вимоги до об'єктів цієї діяльності, є логічно обгрунтованим. Однак сутність цієї діяльності трактується по-різному.

Так, законодавчо закріплене поняття технічного регулювання у країнах СНД розрізняється (табл. 7.2).

Таблиця 7.2

Законодавчо закріплене поняття технічного регулювання

Країна	Найменування закону, стаття	Визначення поняття
1	2	3
Росія	Стаття 2 Федерального Закону «Про технічне регулювання»	Технічне регулювання — правове регулювання відносин в галузі встановлення, застосування і виконання обов'язкових вимог до продукції чи до пов'язаних з ними процесів проектування (включаючи вишукування), виробництва, будівництва, монтажу, налагодження, експлуатації, збереження, перевезення, реалізації й утилізації, а також в галузі встановлення і застосування на добровільній основі вимог до продукції, процесів проектування (включаючи вишукування), виробництва, будівництва, монтажу, налагодження, експлуатації, збереження, перевезення, реалізації й утилізації, виконання робіт чи надання послуг і правове регулювання відносин в галузі оцінки відповідності

1	2	3
Казахстан	Стаття 1 Закону Республіки Казахстан «Про технічне регулювання»	Технічне регулювання — правове та нормативне регулювання відносин, пов'язаних з визначенням, встановленням, застосуванням і виконанням обов'язкових вимог до продукції, послуг, процесів, включаючи діяльність з підтвердження відповідності, акредитації та державний контроль за дотриманням встановлених вимог, за виключенням санітарних і фітосанітарних мір
Узбекистан	Стаття 3 Закону Республіки Узбекистан «Про технічне регулювання»	Технічне регулювання — встановлення, застосування і виконання обов'язкових вимог до безпечності продукції, робіт чи послуг
Білорусь	Стаття 1 Закону Республіки Білорусь «Про технічне нормування і стандартизацію»	Технічне нормування — діяльність щодо встановлення обов'язкових для дотримання технічних вимог, пов'язаних з безпечністю продукції, процесів її розробки, виробництва, експлуатації (використання), зберігання, перевезення, реалізації та утилізації або надання послуг
Україна	Стаття 1 Закону України «Про стандарти, технічні регламенти і процедури оцінки відповідності»	Технічне регулювання — правове регулювання відносин у сфері встановлення, застосування і виконання обов'язкових вимог до продукції чи пов'язаних з нею процесів, систем і послуг, персоналу й органів, а також перевірка їхнього дотримання шляхом оцінки відповідності і/чи ринкового нагляду

У законах Росії, Казахстану і України однаковий початок визначення («Технічне регулювання — правове регулювання ...») супе-

речить правилу розробки понять, оскільки технічне регулювання не розглядається як самостійна понятійна категорія.

Зміст поняття технічного регулювання в законодавстві Росії щодо вимог є ширшим, оскільки охоплює обов'язкові й добровільні норми, між тим в законах Казахстану, Узбекистану і України — тільки обов'язкові. У Законі Республіки Білорусь застосовано термін «технічне нормування», і судячи з формулювання поняття, нормування є діяльністю з розробки та дотримання вимог технічних регламентів.

У Законі України, на відміну від інших, включені такі об'єкти регулювання, як системи, персонал і органи. Це відповідає світовим і європейським тенденціям щодо оцінки їх відповідності, але має рекомендаційний характер, і виконання цих вимог є добровільним.

У рамках Організації економічного співробітництва і розвитку використовується поняття технічного регулювання як встановлення стандартів і контроль за їхнім дотриманням з метою забезпечення технічної сумісності продукції, безпеки громадян і охорони навколишнього середовища [218, с. 8]. У визначенні вказується і на таку складову, як забезпечення технічної сумісності продукції, яка належить до сфери стандартизації.

Узагальнення практики ЄС й інших країн доводить, що технічне регулювання включає діяльність зі стандартизації, з розробки та застосування технічних регламентів, з оцінки відповідності.

У рамках Євразійського Економічного Співтовариства (ЄврАзЕС), що об'єднало Росію, Білорусь, Казахстан, Таджикистан і Узбекистан, укладено 25.01.2008 р. «Угоду про проведення погодженої політики в галузі технічного регулювання, санітарних і фітосанітарних мір» [219], в якій прийнято таке поняття: «Технічне регулювання — правове і нормативне регулювання в галузі розробки і застосування технічних регламентів, стандартів, оцінки (підтвердження) відповідності, державного контролю (нагляду), що здійснюється відповідно до законодавства держави Сторони і міжнародних договорів». Отже, наведене сутнісне поняття технічного регулювання включає не тільки стандартизацію, а й інші види діяльності у сфері технічного регулювання.

У поодиноких наукових публікаціях з технічного регулювання визначено його поняття як встановлення правовідносин у напрямках обов'язкових вимог (до продукції, процесів виробництва, перевезення, зберігання, експлуатації, утилізації) і добровільних (крім перелічених об'єктів, до послуг (робіт), систем менеджменту якості) а

також оцінки відповідності [220, с. 21]. Не вдаючись в аналіз наведеного поняття, слід зазначити, що вказано не всі види діяльності у сфері технічного регулювання.

Виходячи з того, що законодавчо встановлені й запропоновані науковцями трактування поняття «технічне регулювання» не є досконалими, а також враховуючи загальну практику його розуміння на міжнародному і регіональному рівнях, пропонується таке визначення: «Технічне регулювання — діяльність із встановлення, застосування та виконання обов'язкових вимог щодо безпечності продукції, послуг і процесів їх життєвого циклу та вимог на добровільній основі як до їх якості, так і систем менеджменту, персоналу, а також з перевірки дотримання цих вимог шляхом оцінки відповідності і ринкового нагляду».

Отже, поняття технічного регулювання включає декілька видів діяльності. Відносно законодавчо регульованої сфери можливим є застосування терміну «технічна регламентація» як діяльності із встановлення, застосування та виконання обов'язкових вимог щодо безпечності продукції, послуг і процесів їх життєвого циклу.

Поняття технічного регулювання як системи одержало розповсюдження на міжнародному, регіональному і національному рівнях на початку XXI століття завдяки узагальненню і популяризації досвіду країн ЄС. Використовуючи активну участь в Міжнародній організації зі стандартизації (ISO), економічні форуми та конференції різних рівнів, представники ЄС пропагували створену наднаціональну і трансформовані національні системи технічного законодавства: технічні регламенти, прийняті як закони (директиви), які є обов'язковими до дотримання в усіх державах-членах, та національні стандарти, які є добровільними.

Впровадженню систем технічного регулювання, адаптованих до діючої в ЄС, сприяла стратегія для країн-кандидатів з Центральної та Східної Європи (Угорщина, Польща, Чеська республіка, Словенія, Естонія, Румунія, Болгарія, Словаччина, Латвія і Литва), відповідно до якої повинні бути гармонізовані національне законодавство і процеси, що регулюються законами, а загальноєвропейські і національні інститути — доповнювати один одного.

На міжнародному і регіональному рівнях розроблено ряд документів, які стосуються системи технічного регулювання, а саме технічного законодавства, однак визначення поняття самої системи в них відсутнє, як і в законодавчих актах країн-членів ЄС, США,

Канади у цій сфері. Термін «система технічного регулювання» застосовується як практиками, так і науковцями країн СНД, однак законодавчо закріплений тільки окремими державами без пояснень щодо системи. В українському законодавстві також відсутнє визначення поняття «система технічного регулювання».

У вітчизняній і російській науковій літературі й документах з практичної діяльності у сфері технічного регулювання йдеться мова саме про систему, при цьому наголошується про необхідність трансформації її в національну [221, 222, 223]. Відносно підсистем, які входять до системи технічного регулювання та характеризують різні види діяльності, слід відзначити, що єдиної думки до цього часу немає, однак можна зробити такі узагальнення. Так, існує думка, що система технічного регулювання включає стандартизацію та суміжні сфери діяльності [224]. До таких видів діяльності, крім стандартизації, одні науковці відносять сертифікацію, і тільки інколи — метрологію, інші — значно більшу їх кількість, наприклад, оцінку відповідності (обов'язкову і добровільну сертифікацію, декларування), акредитацію, ринковий нагляд і контроль. Перелік таких видів діяльності й відповідних їм підсистем залежить від розуміння поняття «технічне регулювання» та видів діяльності, які здійснюються в системі.

Уявляється, що до системи технічного регулювання за функціональною ознакою, що обумовлює види діяльності, входять такі підсистеми: технічна регламентація, стандартизація, метрологія, оцінка відповідності (сертифікація продукції, її декларування, сертифікація систем управління, сертифікація персоналу), акредитація й ринковий нагляд. Відносно названих вище підсистем, їх поняття як видів діяльності закріплено у відповідних законах Росії, Казахстану, Білорусі, України, однак визначення відсутні.

Виходячи із цього, пропонується поняття «система технічного регулювання» (з урахуванням наданих раніше визначень «технічне регулювання» й «технічна регламентація») розглядати як сукупність підсистем стандартизації, технічної регламентації, метрології, оцінки відповідності, акредитації, ринкового нагляду (контролю), включаючи їх акти і документи, суб'єкти регулювання та механізми».

Також необхідно ввести поняття системи технічної регламентації як такої, що являє собою сукупність законів і нормативних правових актів, які регулюють діяльність зі встановлення, застосування та виконання обов'язкових вимог щодо безпечності продукції, по-

слуг і процесів їх життєвого циклу; суб'єктів технічної регламентації (органів і організацій); механізму функціонування системи (заходів, інструментів, правил і процедур).

Аналогічно, виходячи з сутності видів діяльності у сфері технічного регулювання, можна дати визначення таких понять, як система стандартизації, оцінки відповідності, ринкового нагляду (контролю), користуючись загальним підходом (наявність сукупності документів, що є результатом визначеної діяльності, суб'єктів, як учасників підсистеми, та механізму функціонування).

Запропоновані поняття дають можливість визначити напрями трансформації системи технічного регулювання, що є актуальним питанням сьогодення, тим більш, що в результаті її функціонування і всіх її підсистем здійснюється вплив через об'єкти (продукцію, роботи, послуги) на ринок, діяльність підприємств (організацій, установ), галузі та комплекси, економіку в цілому.

7.2. Трансформація системи технічного регулювання

Забезпеченню економічної безпеки та конкурентоспроможності національної економіки, регіонів і підприємств присвячено значну кількість наукових праць зарубіжними і вітчизняними вченими. З останніх фундаментальних праць, в якій обґрунтовується необхідність розробки механізмів забезпечення безпеки та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки, є колективний труд науковців НАН України [225, с. 345–366].

Одними з таких механізмів є технічне регулювання, і перш за все стандартизація — системостворююча його складова, яка визначає науково-технічний рівень продукції і процесів, що пов'язані з її розробкою, впровадженням і виробництвом, а також оцінка відповідності (сертифікація, декларування), результати якої засвідчують відповідність продукції національним, міждержавним і міжнародним стандартам.

Системи національної стандартизації і сертифікації повинні, з одного боку, відповідати основним принципам міжнародних і міждержавних систем, з іншого — враховувати національні інтереси України як повноправної учасниці міждержавних і світових інтеграційних процесів, сприяти економічним перетворенням у країні, а також забезпечувати проведення єдиної технічної політики. Саме на це була націлена «Державна програма стандартизації на 2006–2010 роки» [226], мета прийняття якої — забезпечення розвитку стандар-

тизації у форматі масштабної адаптації законодавства, нормативної бази, інфраструктури системи технічного регулювання відповідно до європейських принципів.

ЄС для підтримки високого рівня конкурентоспроможності виробленої продукції, а за рахунок цього захисту внутрішнього ринку та забезпечення економічної безпеки обрав модель суворого регулювання економіки, де стандартизація і сертифікація займають вагоме місце: реалізовані «Новий» та «Глобальний» підходи [227, 228], які засновані на технічній гармонізації (директиви ЄС у вигляді технічних регламентів з посиланням на загальноєвропейські стандарти, які повинні ідентичним чином міститися в національних стандартах, а всі конфлікуючі між собою національні стандарти повинні бути до певного строку скасовані) та взаємному визнанні результатів оцінки відповідності продукції стандартам.

В Україні повноваження з розвитку системи стандартизації довгий час (01.10.2002 р. — 09.12.2010 р.) належали Державному комітету України з питань технічного регулювання і споживчої політики (Держспоживстандарту) — центральному органу виконавчої влади (ЦОВВ) зі спеціальним статусом [229].

Відповідно до взятих зобов'язань щодо трансформацій інституцій у сфері технічного регулювання Указом Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 09.12.2010 р. № 1085/2010 [230] реорганізовано Держспоживстандарт і створено Державну службу технічного регулювання України, діяльність якої спрямовувалася та координувалася Кабінетом Міністрів України.

І Держспоживстандарт, і Держтехрегулювання, який виконував функції менше 4 місяців, — органи однакового статусу і повноважень: очолювали систему стандартизації, а крім того, системи метрології і оцінки відповідності (сертифікації), контролю якості продукції, здійснювали діяльність в цих сферах.

Отже, незважаючи на перейменування органа, його функції є інтегрованими (затвердження нормативів і контроль за їх виконанням). Перевага такого підходу полягала в тому, що органи влади підтримували всі складові технічного регулювання, що значно спрощувало загальні підходи до них і модернізацію відповідного законодавства. Однак це порушувало зобов'язання України перед СОТ відповідно до Угоди ТБТ, оскільки організація була монопольною і користувалася законодавчим захистом від конкуренції [212].

Наступною реорганізацією інституцій, що відбулася відповідно до Указу Президента «Питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади» від 06.04.2011 р. № 370/2011 [231], ліквідовано Державну службу технічного регулювання, поклавши її функції (крім функцій з реалізації державної політики з питань державного контролю у сфері захисту прав споживачів) на Міністерство економічного розвитку і торгівлі та Державну ветеринарну і фітосанітарну службу України. Цим же указом створено Державну інспекцію України з питань захисту прав споживачів (Держспоживінспекція) — центральний орган виконавчої влади [232], на який покладено функції з реалізації державної політики з питань державного контролю у сфері захисту прав споживачів. Діяльність Держспоживінспекції, як і попередніх органів, спрямовується і координується тим же ЦОВВ, Міністром економічного розвитку і торгівлі України.

Відповідно до пункту 3 Положення про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [233] завданнями цього ЦОВВ є «...формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері технічного регулювання (стандартизації, метрології, сертифікації, оцінки (підтвердження) відповідності, акредитації органів з оцінки відповідності, управління якістю); ... державної політики у сфері державного ринкового нагляду...». Ці завдання, відповідно до структури Міністерства, виконуватиме відділ з питань технічного регулювання й акредитації Департаменту регуляторної політики.

Між тим, з ліквідацією Держспоживстандарту може бути втрачена роль стандартизації в інноваційному розвитку економіки, підвищенні її конкурентоспроможності, функція взаємодії з міжнародними і регіональними організаціями в цій сфері. Так, Держспоживстандарт України брав участь у діяльності міжнародних і європейських організацій: Міжнародної організації зі стандартизації (ISO) — статус повного члена з 1993 р., Міжнародної електротехнічної комісії (IEC) — статус повного члена з 1993 р., Міжнародної організації законодавчої метрології (OIML) — статус члена-кореспондента з 1997 р., Європейського комітету зі стандартизації (CEN) — статус члена-кореспондента з 1997 р., а з 2005 р. — статус Партнерського Органа зі стандартизації, Європейського комітету стандартизації в електротехніці (CENELEC) — статус філії, що приєдналася (без участі у технічній роботі) з 2001 р., Міждержавної Ради

зі стандартизації, метрології і сертифікації (МДР) країн СНД — статус повного члена з 1992 р. Це дає право на пряме впровадження стандартів цих організацій як національних, а також на участь у міжнародних системах сертифікації щодо оцінки якості електронних компонентів і безпеки електричного обладнання.

Однак можливості використані не в повній мірі. Із 153 технічних комітетів (2007 р.), що створені Держспоживстандартом України і функціонують у різних видах і сферах діяльності, на 01.01 2011 р. тільки 88 ТК працюють в 300 технічних підрозділах ISO у статусі активного члена або спостерігача (у 2007 р. таких ТК було 91) [234, 235]. Між тим, участь у діяльності цих організацій створює основи для торгово-економічного співробітництва України з зарубіжними країнами. Так, представники Держспоживстандарту беруть участь у 67 двосторонніх торгово-економічних комісіях з основними країнами-партнерами. Станом на 01.07.2010 р. Україною укладено 48 угод з 36 країнами, 19 з яких — на міжурядовому рівні у сфері стандартизації, метрології, оцінки відповідності, управління якістю та захисту прав споживачів.

Слід зазначити, що у вересні 2004 р. Україну обрано в Раду ISO на дворічний термін, в роботі якої Держспоживстандарт протягом 2005—2006 рр. брав участь. Україна стала однією із країн колишнього СРСР, що посіла в результаті виборів до Ради ISO гідне місце серед провідних країн світу — Великої Британії, Німеччини, США, Франції, Японії. Враховуючи географічний принцип висування кандидатур у Раду ISO, Україна презентує практично увесь регіон Центральної і Східної Європи. Обрання Держспоживстандарту в керівний орган ISO — це можливість реального впливу на процес міжнародної стандартизації і більш ефективну реалізацію національних інтересів.

Відповідно до зобов'язань у сфері технічного регулювання Україна має запровадити більше 8000 євронорм і 90 директив, розробити понад 1200 стандартів, гармонізованих з міжнародними й європейськими. Впровадження міжнародних (регіональних) стандартів є явищем позитивним, оскільки їх вимоги відображають досягнення науки, техніки і досвід найбільш індустріально розвинутих країн. За основу міжнародного (регіонального) стандарту зазвичай приймають один із національних стандартів. Тому країна, стандарт якої покладений в основу міжнародного або регіонального, має певні

переваги на міжнародному і внутрішньому ринках. Застосування ж міжнародних (регіональних) стандартів в якості національних державами, що розвиваються, дозволяє їм, з одного боку, підняти своє виробництво до рівня передових промислових країн, з іншого — потребує додаткових витрат на перебудову виробничих процесів. Загалом гармонізація стандартів є позитивним фактором розвитку економіки, оскільки, за досвідом розвинутих країн, при збільшенні її рівня на 10 %, експорт зростає на 3 %, а кожна одиниця національної валюти, що вкладена у стандарти, в подальшому дозволяє отримати від 20 до 40 одиниць прибутку.

В Україні станом на 01.06.2010 р. постановами Уряду України затверджено тільки 29 технічних регламентів, адаптованих до європейських директив Нового і Глобального підходів. У період з 2010 до 2012 р. планується впровадити понад 25 технічних регламентів на конкретні види продукції, що дасть змогу перейти від Переліку продукції, що підлягає обов'язковій сертифікації в Україні, до застосування визнаних в ЄС і на міжнародному рівні процедур оцінки відповідності.

На сьогодні в Україні діє понад 13 тис. стандартів ГОСТ (колишнього СРСР), біля 4 тис. міждержавних стандартів ГОСТ та 10251 національний стандарт ДСТУ. Перевірка та перегляд стандартів колишнього СРСР (ГОСТ), розроблених до 1992 р. [236], просувається повільно, з них гармонізовано з міжнародними і європейськими стандартами лише 8,6 %, на 01.01.2010 р. в Україні скасовано чинність 3255 таких стандартів.

Аналіз результатів робіт щодо виконання «Державної програми стандартизації на 2006—2010 роки» (далі — Програма) показав (табл. 7.3), що протягом 2006—2009 рр. вона виконується не в повному обсязі (в 2006 р. — на 53 %, в 2007 р. — 62 %, в 2008 р. — 59 %, в 2009 р. — на 46 %).

Станом на 01.01.2010 р. в Україні є чинними 6398 гармонізованих національних стандартів (з них 4859 гармонізовано з міжнародними і 1539 — з європейськими стандартами), що становить більш ніж 25 % від загальної їх чисельності. Протягом 2010—2011 рр. планується, за умови фінансування, розробити не менше 1500 стандартів, необхідних для впровадження технічних регламентів. Така частка гармонізованих національних стандартів є цілком прийнятною. Країни оптимізують рівень використання міжнародних стандартів у

**Динаміка кількості перевірених і розроблених (затверджених)
національних стандартів**

Показники кількості стандартів	Роки			
	2006	2007	2008	2009
Усього за планом гармонізовані ДСТУ	1200	1500	1800	2000
Усього затверджених стандартів, із них	915	3038	1723	1159
Нові, у тому числі	915	1150	1380	1067
гармонізовані ДСТУ	639	935	1067	922
% гармонізованих	70	76	77	85
Прийняті як національні ГОСТи	— ¹	1888	343	92
Перевірено ГОСТ	—	484	1088	616

Примітка: 1 — роботи з перевірки та перегляду ГОСТ розпочато з 2007 р.

загальному числі національних з метою захисту внутрішнього ринку, підтримки національного виробника, забезпечення економічної безпеки в цілому. Так, у країнах-членах ISO частка міжнародних стандартів у загальному числі національних становить у середньому 22 %, у країнах з високим рівнем розвитку — 40 %. У країнах-членах ЄС рівень гармонізованих стандартів є значно вищим, наприклад, у Німеччині — 80 %.

Підписання та ратифікація Угоди про асоціацію з ЄС матиме наслідком прийняття в Україні в якості національних не менше 80 % європейських стандартів. Згідно з ситуацією, що склалася, вони можуть бути прийняті методом обкладинки, що є неприйнятним для вітчизняного підприємництва і може становити реальну загрозу для національної економіки через неможливість їх дотримання. Отже, оскільки вітчизняні стандарти здебільшого не гармонізовані з європейськими, які на ринку ЄС є обов'язковими, це робить європейський ринок недоступним, тому що вимоги до українських товарів роблять їх здебільшого неконкурентоспроможними. На внутрішньому ж ринку загострюється конкуренція вітчизняної продукції з імпортною, і результат є не завжди успішним, що дестабілізує українську економіку, а, отже, загрожує державному суверенітету України в економічній сфері.

Наявність технічних бар'єрів у торгівлі між Україною та ЄС є важливою проблемою. Причини їх виникнення такі: невідповідність секторального законодавства та національної нормативно-правової бази європейським вимогам; невідповідність української інфраструктури у сфері технічного регулювання європейським принципам і підходам; недостатня конкуренто- та експортоспроможність української продукції, яка пов'язана з недостатнім технологічним та інноваційним рівнем промисловості; застарілі методи управління; нестабільна політична й економічна ситуація в державі; недостатні темпи реформ в економіці, зокрема у сфері технічного регулювання; недостатня зовнішня допомога.

Головними негативними наслідками такої ситуації можуть стати наступні.

Політичні — гальмування процесу вступу України до ЄС. Розділ щодо вільного руху товарів є однією з фундаментальних частин Угоди про асоціацію. Існування технічних бар'єрів у торгівлі є несумісним із принципом вільного руху товарів ЄС. З цієї причини негативними наслідками у політичній площині може стати гальмування євроінтеграційних процесів.

Економічні — збільшення негативного торговельного сальдо України; обмеження доступу української продукції на європейські та світові ринки через невизнання результатів української оцінки відповідності; наявність на внутрішньому ринку неякісної та небезпечної продукції; зниження інвестиційної привабливості; уповільнення розвитку підприємництва; наявність недобросовісної конкуренції.

Соціальні — негативний вплив на якість життя, здоров'я людей; навколишнє природне середовище; рівень захисту прав споживачів.

Такі негативні наслідки можуть виникнути тому, що на українському ринку питома вага неякісної та небезпечної продукції не зменшуватиметься. Низька конкурентоспроможність вітчизняної продукції на ринку провокуватиме встановлення ціни на невиправдано високому рівні, що негативно відобразатиметься на добробуті споживачів.

7.3. Формування системи оцінки відповідності як дозвільної для доступу на ринки

З початку 90-х років ХХ століття в розвинутих країнах наявність сертифікації продукції і систем управління якістю є необхідною умовою зовнішньоекономічної діяльності вже на стадії проведення

передконтрактних переговорів. Вартість експортної продукції без визнаного на зовнішньому ринку сертифіката на продукцію (послугу) або систему управління якістю підприємства-виробника є значно нижчою від рівня світових цін на аналогічну продукцію. Тому великого значення набуває взаємне визнання результатів сертифікації та акредитації країнами-партнерами. Ця проблема є надзвичайно актуальною і для України.

Головним важелем взаємного визнання сертифікатів на продукцію (послуги) і системи управління якістю при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності є укладання країнами-партнерами «Угоди про взаємне визнання» на двосторонній і багатосторонній основі. Існує декілька рівнів укладання угоди: між урядами (іноді зі статусом договору); між органами з акредитації (сертифікації); між окремими лабораторіями й органами із сертифікації.

Прикладом багатосторонньої угоди про визнання на міжнародному рівні є домовленість MLA (Multilateral Recognition Arrangement) у рамках Міжнародного форуму з акредитації (IAF). Національні органи з акредитації, які беруть участь у MLA, визнають компетентність один одного. Серед них: французький COFRAC (Comite Francais d'Accreditation); німецький DAP (Deutsches Akkreditierungssystem Pruefwesen GmbH); японський JAB (The Japan Accreditation Board for Conformity Assessment); корейський KAS (Korean Accreditation System); британський UKAS (United Kingdom Accreditation Service); іспанський ENAC (Entidad Nacional de Acreditacion); турецький TURKAK (Turkish Accreditation Agency); китайський CNAS (China National Accreditation Service for Conformity Assessment).

Багатосторонньою угодою на міжнародному рівні є і MRA (Mutual Recognition Arrangement), яку укладено членами Міжнародної кооперації з акредитації лабораторій (ILAC).

На регіональному рівні аналогічну домовленість про взаємне визнання укладено: між органами з акредитації в рамках Європейської співпраці з акредитації (EA) — MLA (Multilateral Mutual Recognition Agreement), а також Організації Азіатсько-тихоокеанського співробітництва (APLAC) в галузі акредитації лабораторій — MRA.

MRA та MLA є офіційними угодами між органами з акредитації, які визнають, що акредитація (лабораторій і органів із сертифікації), видана всіма сторонами даної конкретної угоди, є еквівалентною. Сторони цієї угоди прикладають зусилля із просування такої

еквівалентності акредитації всередині своїх ринків. Такі угоди мають колосальний економічний вплив у країнах, де акредитація використовується як механізм вибору визнання лабораторій і органів з сертифікації з метою нормативно-правового регулювання.

У 2000 р. ІЛАС об'єднав роботу ЕА і АPLАС, щоб встановити єдину домовленість, яка включає всіх членів угод ЕА МLА і АPLАС МRА, а також органи з акредитації Бразилії і країн Південної Африки, де таких регіональних угод не існувало. Обидві угоди залишаються чинними і працюватимуть в осяжному майбутньому як механізми підтримки вільної торгівлі між країнами-членами: ЕА МLА в рамках Європейського Союзу, АPLАС МRА — Форуму економічного співробітництва країн Азіатсько-тихоокеанського регіону.

Україна бере обмежену участь у діяльності з визнання сертифікатів. Між тим, у ст. 30 Закону України «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» встановлено можливість визнання результатів оцінки відповідності (сертифікати відповідності, знаки відповідності, протоколи випробувань і т. д.), що проведені за межами України, і на основі договорів про взаємне визнання (прийняття), укладених між українськими та іноземними уповноваженими органами з оцінки відповідності. Передбачено цією статтею і можливість визнання результатів оцінки відповідності без укладення міжнародних договорів у тому випадку, якщо Україна і держава, яка претендує на визнання, є членами міжнародних або регіональних організацій з оцінки відповідності. При цьому застосовуються процедури, що встановлені цими організаціями.

Станом на 01.07.2010 р. Урядом України і Держспоживстандартом укладено 38 угод щодо визнання результатів сертифікації із 31 країною, з них міжурядових — 18, міжвідомчих — 20 (табл. 7.4). Найбільш значною для України свого часу стала «Угода про проведення узгодженої політики в галузі стандартизації, метрології, сертифікації та акредитації між країнами СНД» (від 13.03.1992 р.). Згідно до цієї угоди сертифікати відповідності, видані в системі УкрСЕПРО, визнані в Азербайджані, Вірменії, Білорусі, Грузії, Казахстані, Киргизстані, Молдові, Росії, Таджикистані, Узбекистані.

Починаючи з 1994 р., у рамках міжурядових підписані на двосторонній основі Угоди про співробітництво у сфері стандартизації, метрології та сертифікації між Україною і країнами СНД, такими як Росія, Білорусь, Узбекистан, Вірменія, Киргизстан, Азербайджан,

Перелік міжвідомчих угод, укладених Держспоживстандартом України

Країна	Документ	Дата підписання
1	2	3
Росія	Угода про проведення узгоджених робіт із сертифікації між Державним комітетом України зі стандартизації, метрології та сертифікації і Комітетом Російської Федерації зі стандартизації, метрології та сертифікації	14.03.1994
США	Угода про співробітництво між Державним комітетом України зі стандартизації, метрології та сертифікації і Американським національним інститутом стандартів	25.05.1994
Молдова	Угода між Державним комітетом України зі стандартизації, метрології та сертифікації й Департаментом стандартів, метрології та технічного нагляду Республіки Молдова про співробітництво в галузі стандартизації, метрології та сертифікації	07.07.1995
Франція	Угода про співробітництво між Державним комітетом України зі стандартизації, метрології та сертифікації і Французькою Асоціацією зі стандартизації	09.01.1997
Росія	Угода про співробітництво між Державним комітетом України зі стандартизації, метрології та сертифікації і Російським Морським Регістром Судноплавства в галузі стандартизації та сертифікації продукції суднобудування	10.11.1998
В'єтнам	Угода про співробітництво в галузі стандартизації, метрології та сертифікації між Державним комітетом України зі стандартизації, метрології та сертифікації і Міністерством науки, технологій і охорони навколишнього середовища Соціалістичної Республіки В'єтнам	06.04.2000
Білорусь	Угода між Державним комітетом України зі стандартизації, метрології та сертифікації і Державним комітетом по стандартизації, метрології та сертифікації Республіки Білорусь про взаємне визнання результатів робіт із сертифікації	20.06.2000

1	2	3
Єгипет	Угода про співробітництво у сфері стандартизації, метрології та сертифікації між Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики та Єгипетською організацією зі стандартизації і контролю якості	26.03.2003
Ізраїль	Угода про співробітництво між Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики та Інститутом Стандартів Ізраїлю	25.11.2003
Ізраїль	Меморандум про наміри щодо взаємного співробітництва у галузі стандартизації, сертифікації та захисту прав споживачів між Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики та Міністерством промисловості, торгівлі та праці Держави Ізраїль	26.11.2003
Індія	Меморандум про взаєморозуміння у сфері стандартизації, метрології, оцінки відповідності та якості між Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики і Бюро Індійських Стандартів	02.06.2005
Італія	Меморандум про взаєморозуміння у сфері стандартизації та оцінки відповідності між Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики (ДССУ) і Італійським національним органом зі стандартизації (UNI)	18.01.2006
Німеччина	Угода між Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики і Німецьким інститутом зі стандартизації про співробітництво у сфері стандартизації та сертифікації	20.01.2006
Словацька Республіка	Угода між Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики та Управлінням зі стандартизації, метрології та випробувань Словацької Республіки про співробітництво в галузі стандартизації, оцінки відповідності, метрології і якості	25.01.2006

1	2	3
Австрія	Меморандум про взаєморозуміння між Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики (ДССУ) та Австрійським інститутом стандартів (ON) у сфері стандартизації	17.03.2006
Ірландія	Меморандум про взаєморозуміння між Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики (ДССУ) та Національним органом зі стандартизації Ірландії (NSAI)	27.07.2006
Греція	Угода про співробітництво між Держспоживстандартом України і Грецькою організацією зі стандартизації	29.12.2006
Республіка Корея	Меморандум про взаєморозуміння між Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики та Корейським агентством технологій і стандартів у сферах стандартизації, метрології та оцінки відповідності	21.09.2007
Ісламська Республіка Іран	Меморандум про взаєморозуміння між Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики та Інститутом стандартів і промислових досліджень Ірану у сфері стандартизації, метрології, оцінки відповідності і управління якістю	17.11.2007
Туніська Республіка	Угода між Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики і Національним інститутом стандартизації та промислової власності Туніської Республіки про співробітництво у сфері стандартизації та оцінки відповідності	19.06.2008

Казахстан, Туркменістан, Молдова, Таджикистан, а також із Грузією. З такими країнами, як Росія, Білорусь і Молдова підписано й міжвідомчі угоди.

На основі двосторонніх міждержавних угод українські сертифікати визнаються і в таких країнах, як Китай (з 1997 р.), Франція (з 1997 р.), Єгипет (з 2000 р.), В'єтнам (з 2000 р.), Сирія (з 2005 р.),

Литва (з 2005 р.), Індія (з 2005 р.), Туреччина (з 2006 р.), Йорданія (з 2007 р.), Грузія (з 2007 р.), Греція (з 2007 р.), Ізраїль (з 2007 р.), Італія (з 2006 р.), Німеччина (з 2006 р.), Словаччина (з 2006 р.), Корея (з 2007 р.), Іран (з 2007 р.), Туніс (з 2008 р.), Чехія (з 2010 р.).

Порядок визнання іноземних сертифікатів відповідності визначається положеннями стандартів [237, 238, 239, 240]. Рішення про визнання іноземних сертифікатів на імпортовану в Україну продукцію приймає орган з сертифікації продукції.

Центральний орган виконавчої влади в Україні у сфері оцінки відповідності, у тому числі сертифікації продукції, і досі є таким, що не відповідає вимогам Угоди ТБТ. Між тим, створення асоційованого недержавного органа, принаймні зі сертифікації, є проблематичним у даний час, коли відбувається перехід з доволі широкого кола продукції з обов'язковою сертифікацією на добровільну основу. Для створення такого органа повинен бути долучений не тільки великий, а й середній і малий бізнес, а це є проблемою навіть в ЄС, який йшов до такої системи понад двадцять років.

У Держспоживстандарті України в порядку, встановленому законодавством, зареєстрована найзначніша за масштабністю виконуваних робіт система сертифікації — УкрСЕПРО, у рамках якої діє більш 140 акредитованих Держспоживстандартом України органів з обов'язкової сертифікації і близько 170 випробувальних лабораторій (центрів). Для підприємства, що бажає вийти на світовий ринок або розширити торговельну діяльність, сертифікат на систему якості, виданий незалежною міжнародно визнаною організацією із сертифікації має високу ринкову цінність. Серед закордонних органів із сертифікації в Україні працюють представники концерну «ТЮФ», «ТЮФ-Рейнланд» (Німеччина), «Бюро Веритас» (Франція), «Ллойд Регістр» (Великобританія), Британський інститут стандартизації (BSI).

У 2008 р. органами з сертифікації визнано майже 21 тис. іноземних сертифікатів відповідності з країн, з якими Україна уклала угоди про взаємне визнання результатів робіт з оцінки відповідності, у тому числі органами з сертифікації, підлеглими Держспоживстандарту, — 17,9 тис., що становить 85,3 % від загальної кількості. Серед виданих свідоцтв про визнання — 68 % припадає на промислову продукцію.

На продукцію із країн СНД, відповідно до Процедури визнання результатів сертифікації продукції, видано майже 17 тис. свідоцтв про визнання відповідності, у т. ч. на харчову продукцію — майже 6

тис., на промислову продукцію — 10,7 тис. Це забезпечує безперешкодне взаємне постачання продукції виробництва країн СНД.

Визнання сертифікатів на продукцію, імпортовану із країн, з якими не укладений договір про взаємне визнання результатів сертифікації, може відбуватися в Системі УкрСЕПРО на підставі рішення про визнання: без додаткових процедур сертифікації (на підставі раніше внесених даних про цю продукцію до Реєстру УкрСЕПРО); за позитивними результатами сертифікації; із застосуванням додаткової процедури сертифікації.

Починаючи з 1996 р., коли були сертифіковані в УкрСЕПРО перші системи управління якістю на відповідність стандартам ISO серії 9000, в Україні впроваджено і сертифіковано близько 2000 різноманітних систем управління, серед яких найбільше — систем управління якістю (СУЯ).

В Україні темпи зростання кількості сертифікованих СУЯ за стандартом ISO 9001 теж поступово зменшуються: у 2004 р. їх кількість зросла у 3 рази, у 2006 р. — у 1,3 рази. Навіть якщо ці темпи й надалі будуть залишатися незмінними (тобто на рівні 30 %), Україна зможе наздогнати такі країни, як Польща (8115 сертифікатів) чи Угорщина (15008 сертифікатів) за кількістю сертифікованих СУЯ тільки, відповідно, у 2012 і 2014 рр. А враховуючи те, що падіння темпів є об'єктивною закономірністю, це може статися ще на декілька років пізніше.

За даними моніторингу станом на 31 березня 2010 р. в Україні є чинними більше 2600 сертифікатів, виданих вітчизняним підприємствам на системи управління якістю відповідно до вимог стандартів серії ISO 9001 (у т. ч. 1388 — в УкрСЕПРО), 135 — на системи екологічного управління стандартів серії ISO 14001 (у т. ч. 69 — в УкрСЕПРО), 152 — на систему управління безпечністю харчових продуктів відповідно до вимог стандартів серії ISO 22000.

Така кількість і динаміка росту сучасних систем управління є вкрай незадовільною для України. У таких європейських країнах, як Польща, Румунія, Угорщина, Чехія, сертифікованих систем управління якістю від 4 до 8 разів більше, ніж в Україні, а сертифікованих систем екологічного управління у 20–60 разів більше, хоча за чисельністю населення, кількістю підприємств, рівнем ВВП вони поступаються нашій країні. І навіть у невеликих країнах Балтії систем екологічного управління за ISO 14001 сертифіковано у 3–7 разів більше, ніж в Україні.

Незадовільний стан із впровадженням сучасних систем управління потребує з боку держави негайних рішучих і кардинальних дій, які б сприяли якнайшвидшому подоланню відставання України хоча б від вищезазначених європейських країн, які нещодавно стали членами ЄС, бо від світових лідерів відставання є значно більшим.

З 01.01.2010 р. набуло чинності прийняте Європарламентом і Радою ЄС розпорядження, яким встановлюються правові рамки застосування акредитації як гармонізуючого інструмента європейського ринку, згідно з яким у кожній країні повинен бути створений тільки один Національний орган з акредитації. Діяльність таких органів повинна контролюватися Європейською асоціацією з акредитації (EA). В Україні таким органом є Національна агенція з акредитації України (НААУ).

Основним завданням НААУ, як складової системи технічного регулювання, є приєднання до EA в секторах: органи сертифікації продукції, органи сертифікації систем управління, калібровочні і випробувальні лабораторії. У листопаді 2009 р. НААУ підписано Угоду з EA щодо визнання акредитації у сфері сертифікації персоналу, що дає можливість найближчим часом вирішити питання про визнання і в інших сферах акредитації.

Визнання українських сертифікатів у країнах-членах ЄС відбудеться після підписання угоди EA і НААУ. Згідно Закону України «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» [241] НААУ з 2002 р. підтверджує технічну компетентність, у тому числі й органів сертифікації продукції, перевіряє роботу таких органів на відповідність міжнародним стандартам.

Важливим кроком для України є її підготовка до приєднання до «Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів» (АСАА). Роботу за цим напрямом було розпочато у 2005 р. У 2006 р. в рамках реалізації одного із перших кроків «Плану дій Україна — ЄС» [126] щодо вільного просування промислових товарів за участі органів влади і підприємницьких структур було визначено та погоджено з європейською стороною пріоритетні сектори української промисловості: низьковольтне обладнання, машини і механізми, електромагнітна сумісність тощо. Після укладення Угоди АСАА українська продукція, що буде охоплена угодою, зможе надходити на ринок країн ЄС, а також країн Європейської асоціації вільної торгівлі (Норвегії, Ісландії, Швейцарії та у перспективі країн Середземномор'я) без додаткових випробувань і процедур оцінки відповідності.

Висновки до розділу

1. Технічне регулювання як засіб державного регулювання економіки широко застосовується країнами світу, особливо економічно розвинутими, для регулювання національних і регіональних товарних ринків за рахунок створення або усунення технічних бар'єрів. В умовах глобалізації світової економіки і стрімкого розвитку міжнародної торгівлі технічні бар'єри (нормативні документи та підтвердження відповідності їм товарів і послуг) створюють певні перешкоди для доступу на товарні ринки. Для усунення технічних бар'єрів на міжнародному і регіональному рівнях приймаються відповідні уніфіковані документи.

Україна зі вступом до Світової організації торгівлі з метою усунення технічних бар'єрів у торгівлі з її країнами-членами взяла на себе зобов'язання адаптувати до 2012 р. національну систему технічного регулювання до визнаної у світі європейської моделі, що також є зобов'язаннями, взятими перед ЄС щодо створення зони вільної торгівлі. Непідготовленість вітчизняного підприємництва до відкритості внутрішнього ринку й низька конкурентоспроможність продукції на зовнішніх ринках є загрозою національним інтересам і національному суверенітету України в економічній сфері.

2. Аналіз угод міжнародного і регіонального рівнів щодо усунення технічних бар'єрів, досвіду країн ЄС з використання правових інструментів у цій сфері, законодавств країн СНД, ЄврАзЕС і України довів схожість, але нетотожність і неузгодженість понять технічного регламенту та технічного регулювання. Відсутність єдиного поняття технічного регулювання обумовлює різні підходи до формування системи та її основних складових.

Виходячи з цього, надано уточнене поняття «технічного регулювання» (види діяльності в законодавчо регульованій і нерегульованій сферах зі встановлення, застосування та виконання обов'язкових вимог щодо безпечності продукції, послуг і процесів їх життєвого циклу та вимог на добровільній основі як до їх якості, так і систем менеджменту, персоналу, а також з перевірки дотримання цих вимог шляхом оцінки відповідності й ринкового нагляду), а також терміну «технічна регламентація» (діяльність зі встановлення, застосування та виконання обов'язкових вимог щодо безпечності продукції, послуг і процесів їх життєвого циклу).

У розвиток понятійного апарату у сфері технічного регулювання удосконалено поняття системи технічного регулювання як сукуп-

ності підсистем технічної регламентації, стандартизації, метрології, оцінки відповідності (сертифікації, декларування, акредитації), ринкового нагляду (контролю), включаючи суб'єкти регулювання (інституції), технічне законодавство, механізм та інструменти (акти, документи та ін.) впливу; запропоновано визначення системи технічної регламентації як сукупності законів і нормативно-правових актів, що регулюють діяльність зі встановлення, застосування та виконання обов'язкових вимог щодо безпечності продукції, послуг і процесів їх життєвого циклу; суб'єктів технічної регламентації (органів і організацій); механізму функціонування системи (заходів, інструментів, правил, прийомів і процедур).

3. Трансформація інституцій національної системи технічного регулювання до визнаної у світі європейської моделі на виконання вимог СОТ і ЄС відбувається поспішно, без належного обґрунтування й носить руйнівний характер. Зміна інституцій у сфері технічного регулювання (Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики — Державна служба технічного регулювання України — Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів) як Центрального органа виконавчої влади, що очолює керівництво системи технічного регулювання і всіх складових підсистем (технічної регламентації, стандартизації, оцінки відповідності, ринкового нагляду) не усунули такого недоліку, як наявність монопольного державного органа, який користується законодавчим захистом від конкуренції, що порушує зобов'язання України перед СОТ відповідно до «Угоди про технічні бар'єри в торгівлі».

Трансформація інституцій в системі технічного регулювання повинна відбуватися на принципах спадкоємності, з урахуванням вітчизняного досвіду і країн СНД. Необхідно фактично розмежувати центральні органи виконавчої влади в цій сфері з підвищенням системоутворюючої ролі стандартизації (наприклад, відновлення повноцінного функціонування і статусу національного органа зі стандартизації та метрології), результати діяльності якої мають сприяти підвищенню конкурентоспроможності національної економіки на внутрішньому і зовнішньому ринках, захисту інтересів України в економічній сфері.

4. Технічні регламенти України як уніфіковані документи для доступу на ринки ЄС розробляються і приймаються із запізненням,

національні стандарти здебільшого не гармонізовані з європейськими, які на ринку ЄС є обов'язковими, а сертифікати не визнаються, що робить європейський ринок недоступним. Українські товари здебільшого є неконкурентоспроможними й на міжнародних ринках через низький рівень вимог до них національних стандартів. На внутрішньому ж ринку конкуренція вітчизняної продукції з імпортною з 2012 р. стане ще гострішою і не на користь національних виробників через недосконалість технічного законодавства, що дестабілізуватиме українську економіку, а, отже, загрожуватиме її економічному суверенітету.

5. Аналіз практики визнання результатів робіт із сертифікації лабораторій і центрів на міжнародному і регіональному рівнях доводить, що головним важелем взаємного визнання сертифікатів на продукцію (послуги) та системи управління якістю країнами-партнерами при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності є укладання «Угоди про взаємне визнання» на двосторонній і багатосторонній основах. У рамках Європейської співпраці з акредитації двосторонні угоди між країнами-членами ЄС інтегровані в одну багатосторонню. У міжнародних масштабах значну роботу проводить Міжнародна кооперація з акредитації лабораторій, яка об'єднала роботу Європейської і Азіатсько-тихоокеанської організацій з акредитації.

Активна участь України в цій сфері обмежується багатосторонньою угодою з країнами-учасницями СНД. З іншими країнами укладено двосторонні угоди. Робота з визнання національної агенції з акредитації України в рамках Європейської співпраці з акредитації тільки розпочалася, що затримує можливий вихід на міжнародний рівень, з однієї сторони, з іншої — примушує вітчизняних виробників проводити сертифікацію в представництвах зарубіжних сертифікаційних органів за наявності більше 300 вітчизняних лабораторій і центрів.

6. Для вирішення зазначених проблем у сфері технічного регулювання, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності економіки і забезпеченню її економічного суверенітету, необхідно здійснити комплекс заходів:

провести реорганізацію системи технічного регулювання на основі розмежування функцій інституцій і виокремлення національних органів: по-перше, зі стандартизації, технічної регламентації і метрології (зі спеціальним статусом) з мережею територіальних організацій; по-друге, оцінки відповідності; по-третє, акредитації;

по-четверте, ринкового нагляду і контролю (Держспоживінспекція, що функціонує з підпорядкуванням Міністерству економічного розвитку і торгівлі, є прийнятним варіантом);

активно просувати вітчизняні стандарти як можливі проекти міжнародних стандартів у рамках ISO і IEC, у тому числі тих, що забезпечують оцінку вимог за основними показниками якості продукції, яка не охоплена стандартами CEN/CENELEC і становить інтерес для України, враховуючи прагнення до застосування міжнародних стандартів у європейській практиці і використовуючи можливості, надані Україні як члену Ради ISO;

використовувати проекти та чинні стандарти ЄС при розробці або перегляді аналогічних вітчизняних нормативних документів на продукцію і методи її контролю (випробування);

активізувати участь бізнесу у процесах стандартизації, зокрема у фінансуванні розробки національних стандартів і стандартів підприємств через переконання щодо проведення діяльності зі стандартизації як підґрунтя для нарощування виробничого потенціалу, впровадження прогресивних інноваційних технологій і нових видів високоякісної конкурентоспроможної продукції, яка забезпечить вихід українських товаровиробників на світові ринки;

створити незалежні органи з оцінки відповідності в Україні за напрямками «Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів» і акредитувати їх;

приєднатися до Європейської Угоди про акредитацію за пріоритетними секторами «Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів», а після визнання в рамках Європейської асоціації з акредитації можливий вихід на міжнародний рівень щодо визнання НААУ.

Реалізація цих заходів сприятиме формуванню оновленої системи технічного регулювання та її складових (стандартизації, технічної регламентації, метрології, оцінки відповідності, ринкового нагляду), визнанню національної системи, створенню української інфраструктури у сфері якості відповідно до міжнародних і європейських принципів та підходів, усуненню технічних бар'єрів у зовнішній торгівлі України, а в цілому — забезпеченню суверенітету та безпеки України в економічній сфері, захисту національних інтересів, національного товарного ринку та підвищенню конкурентоспроможності економіки.

ВПЛИВ ЗОВНІШНЬОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ НА СТАН ЕКОНОМІЧНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ

8.1. Особливості сучасного розвитку зовнішньої торгівлі

В умовах розширення зовнішньоекономічних зв'язків, подальшого залучення все більшого кола країн до системи світового господарства в ході економічної інтеграції, посилення їх залежності від ситуації на світовому ринку товарів і послуг, зростає необхідність у забезпеченні економічного суверенітету України за допомогою економіко-правових засобів, що мають сприяти укріпленню її конкурентних позицій на світовому ринку й ефективному довгостроковому розвитку держави.

Реалізація економічних реформ, визначених у Програмі «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [204], спрямована на досягнення довгострокових цілей стійкого зростання й підвищення конкурентоспроможності національного господарства, тобто на використання власного потенціалу зростання. Але досягти цього неможливо без врахування дії загальних закономірностей і тенденцій розвитку світової економіки, особливостей сучасного формування кон'юнктури світового ринку певних товарів і послуг, оцінки впливу кон'юнктурних змін на внутрішній економічний розвиток та інші економічні характеристики, які доцільно враховувати при формуванні науково обґрунтованої, стратегічно націленої й ресурсно-забезпеченої політики розвитку як засобу укріплення економічного суверенітету.

Інтенсивний розвиток процесів міжнародної економічної інтеграції, членство України у СОТ, прагнення приєднання до інших інтеграційних угруповань вносить певні обмеження щодо реалізації національно-державних інтересів, які впливають на рівень економічної безпеки країни. За думкою деяких вчених [242, 243, 244], світовий економічний розвиток проходить в умовах занадто поляризованої, з економічної точки зору, світової системи. У межах міжнародних економічних і фінансових організацій утворився свого роду певний прошарок, представлений найбільш розвиненими кра-

їнами світу, який, свідомо чи несвідомо, обмежує здійснення економічного суверенітету іншими країнами.

Аналіз розвитку України останнім часом дозволяє констатувати, що на всіх етапах її періодизації значну, а подекуди і вирішальну роль відігравав зовнішній сектор. У перші роки незалежності традиційні зв'язки вітчизняних підприємств із закордонними партнерами дозволили отримувати потік валютних надходжень і за рахунок цього утримуватися «на плаву». Зовнішня торгівля дала змогу забезпечити поступове відновлення української економіки, починаючи з другої половини 1998 р. — початку економічного зростання. Сприятлива кон'юнктура світових ринків металу й хімічної продукції в першій половині 2000-х років допомогла Україні досягнути найбільших на той час темпів економічного зростання в Європі, а великий рівень відкритості національної економіки, залежність її стану від експортоорієнтованих виробництв стали чинниками поглиблення фінансово-економічної кризи в період 2008–2010 рр.

Важливість сфери зовнішньої торгівлі для України також пов'язана із значною її залежністю від зовнішнього споживання. За даними СОТ, у 2008–2010 рр. обсяг зовнішньої торгівлі товарами і послугами в Україні дорівнював розміру ВВП [245], крім того, для України характерні високий рівень експортної, імпоротної та зовнішньоторговельної квот (табл. 8.1), що в цілому вказує на пріоритетне

Таблиця 8.1

Показники зовнішнього сектора України

(*розраховано за даними Державної служби статистики [246])

Показник	Роки		
	2008	2009	2010
Експорт, млн грн	444859	423564	549365
Імпорт, млн грн	520588	438860	579872
Сальдо, млн грн	-75729	-15296	-30507
ВВП, млн грн	948056	913345	1094607
Експортна квота, частки одиниці	0,469	0,464	0,502
Імпортна квота, частки одиниці	0,549	0,480	0,530
Зовнішньоторговельна квота, частки одиниці	0,509	0,472	0,516
Відношення сальдо зовнішньоторговельного обороту до ВВП, частки одиниці	-0,080	-0,017	-0,028

значення цієї сфери для забезпечення економічного суверенітету й ефективного розвитку.

Слід однак зазначити, що при цьому Україна займає достатньо низькі позиції в системі світового господарства і світової торгівлі. Так, за величиною обсягів ВВП (розрахованого за методом паритету купівельної спроможності) у 2010 р. Україна займала 40 місце (в цьому рейтингу країни ЄС представлені однією позицією), його величина у поточних цінах у 2010 р. становила 137,9 млрд дол. США, що дорівнює 0,219 % від загального світового обсягу.

За величиною валового національного доходу (далі — ВНД) на душу населення Україна знаходиться у групі країн із рівнем доходу нижче середнього, а дані у 3010 дол. США на душу населення становить лише третину від середньосвітового рівня. За обсягами експорту товарів в 2010 р. Україна займала 53 позицію у світі, комерційних послуг — 48. Зведені дані щодо величини ВВП у порівнянні із його загальносвітовим розміром і ВНД на душу населення у порівнянні із його середньосвітовим значенням наведено в табл. 8.2.

З наведених даних видно, що протягом останніх 10 років досить впевнено зростали обсяги ВВП, поступово збільшувалася частка національного ВВП у структурі світового господарства, упевнено зростала величина ВНД у розрахунку на душу населення (на жаль, її рівень залишається у зоні нижче середньосвітового значення). Так, за цей період ВВП України збільшився у 3,6 р., показник ВНД у розрахунку на душу населення — в 4,1 р., частка українського ВВП в загальносвітовій сумі — в 1,8 р. Необхідно зазначити, що у 2009 р. всі показники значно зменшилися, і їх наступне зростання у 2010 р. не досягло рівня 2008 р., що в цілому відбилося на темпах зростання.

Місце України в системі світового ринку зазнало значно більших змін ніж в системі світового господарства (табл. 8.3). Так, серед світових експортерів позиція України з 2000 по 2004 р. підвищувалася, що дозволило зайняти 44 місце у світі, зміни 2005–2009 рр. призвели до її зниження, і в результаті країна у 2009–2010 рр. займала лише 53 позицію.

Порівняння часток країни в обсягах світового експорту та імпорту, показує, що, починаючи із 2006 р., вони майже вирівнялися і нині дорівнюють 0,4 % від світових обсягів.

Аналіз сучасної структури експорту та імпорту в ЄС-15, США, Російській Федерації та Україні показує, що у провідних країнах (США та ЄС-15) структура експорту є приблизно однаковою і має, на відмі-

Таблиця 8.2

Виробництво валового національного продукту і валового національного доходу у розрахунку на душу населення у світі і в Україні, 2001–2010 рр.
 (*побудовано за даними Світового Банку, ВВП і ВНД наведено з урахуванням купівельної спроможності дол. США на поточний момент [247])

Роки	Світ в цілому*		Україна*			
	ВВП, млрд дол. США	ВНД на душу населен- ня, дол. США	ВВП		ВНД на душу населення	
			в млрд дол. США	у % до світово- го ВВП	у дол. США	у % до серед- ньосві- тового значен- ня
2001	32008,7	5262	38,0	0,119	730	13,9
2002	33273,9	5218	42,4	0,127	790	15,1
2003	37447,4	5617	50,1	0,134	980	17,4
2004	42196,3	6423	64,9	0,154	1270	19,8
2005	45630,8	7129	86,1	0,189	1540	21,6
2006	49460,0	7603	107,8	0,218	1950	25,6
2007	55853,3	8097	142,7	0,255	2570	31,7
2008	61379,6	8692	180,4	0,294	3210	36,9
2009	58259,8	8732	113,5	0,195	2800	32,1
2010	63048,8	9097	137,9	0,219	3010	33,1

ну від РФ і України, низьку частку добувної промисловості, переважну частку продуктів переробки і відносно невелику частку сільського господарства. Крім того, торгівля ЄС-15 і США багато в чому співпадає зі структурою світового експорту. Щодо структури імпорту, то вона достатньо чітко ілюструє залежність країн від енергоносіїв для ЄС-15, США та України та від постачань продовольства — для Російської Федерації. У товарній структурі експорту України, яка в цілому відповідає світовій, окрім традиційно високої частки сільськогосподарської продукції високою залишається частка продуктів з первісною обробкою, в першу чергу металургійної промисловості (рис. 8.1).

Незначною залишається частка високотехнологічної, наукоємної продукції, і, в загалі, продукції із високим рівнем доданої вартості. Так, у 2010 р. частка машин і обладнання становила 11 %, а

Місце України в системі світового експорту та імпорту, 2000–2010 рр.
(побудовано за даними [248])

Роки	Місце в рейтингу країн за обсягами експорту товарів	Частка країни у структурі світового експорту товарів, %	Місце в рейтингу країн за обсягами імпорту товарів	Частка у структурі світового імпорту товарів, %
2000	49	0,2	48	0,2
2001	47	0,3	46	0,2
2002	46	0,3	46	0,2
2003	45	0,3	45	0,3
2004	44	0,4	46	0,3
2005	48	0,3	44	0,3
2006	52	0,3	45	0,4
2007	49	0,4	42	0,4
2008	47	0,4	38	0,5
2009	53	0,3	46	0,4
2010	53	0,4	44	0,4

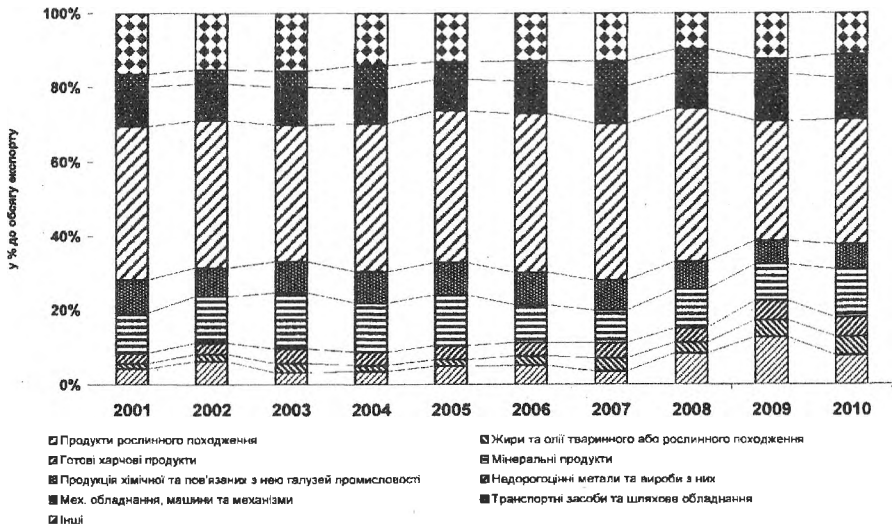

Рис. 8.1. Структура національного експорту за основними товарними групами, 2001–2010 рр.
(побудовано за даними Державної служби статистики [246])

транспортних засобів — 6,3 %. Це відноситься і до імпорту, в якому на означені групи приходилося лише 13,4 % і 6 % відповідно. Зміни прогресивного характеру майже не відбувалися, так, за 10 років частка продукції машинобудування в експорті збільшилася з 10,5 % до 10,9 %, тобто на 0,4 %, а транспортних засобів — з 3,4 % до 6,3 %. Навіть криза 2008–2009 рр. якісно не змінила товарну структуру експорту: замість одного товару і незначним рівнем переробки, на який скоротився світовий попит, з України вивозять на експорт мінеральну сировину й інші подібні до неї товари.

Вищенаведене свідчить про нераціональність українського експорту, про неможливість впливу України на учасників ринку, потенційних покупців і необхідність пристосування до кон'юнктури у випадках нестабільності ситуації на ринку. Таке положення негативно впливає на рівень економічного суверенітету держави і знижує конкурентний статус України в умовах розгортання процесів міжнародної інтеграції.

Нині у світі тривають певні зміни, і складається нова система міжнародного поділу праці, коли міжнародна конкурентоспроможність окремих економічних суб'єктів визначається не тільки і не стільки порівняльними перевагами у витратах матеріальних ресурсів, скільки чинниками науково-технічної, організаційної, управлінської, кваліфікаційної переваги, політико-правової значущості на світовій арені та наявністю фінансових ресурсів. Головними тенденціями вказаних змін в системі світового господарства і світової торгівлі, які доцільно враховувати із метою укріплення економічного суверенітету, постають:

посилення сформованої у другій половині ХХ ст. залежності розвитку міжнародних економічних відносин від цілей відтворення капіталу у світовому масштабі; виникнення нових форм концентрації, централізації капіталу, його акумулявання та перерозподілу;

інноваційні переваги, переваги перших стадій життєвого циклу продукту (такі переваги мають провідні країни, такі як США, і їх вдало перехоплюють виробники з Південної Азії);

зростання на міжнародних ринках частки експорту продукції з високою доданою вартістю;

зростання ролі територіальної і культурної близькості країн-потенційних імпортерів капіталу у зниженні витрат виробництва (співвідношення «тривалість життєвого циклу товару галузі / мобільність

капіталу галузі» виступає свого роду рукояткою важеля експорту капіталу, плече якого — це співвідношення «трудомісткість процесу / вартість робочої сили в різних країнах»);

розвиток інформаційних технологій, який створює базу для різкого зростання міжнародного обміну виробничими ресурсами, насамперед нематеріальними, оскільки дозволяє як збільшити мобільність цих ресурсів, так і знизити життєвий цикл будь-якого продукту, у вартості якого значну частину складають ці нематеріальні ресурси;

зростання значущості експорту послуг для формування міжнародної конкурентоспроможності країн;

звуження спеціалізації, розширення географії та асортименту експорту, що може слугувати непрямому ознакою використання штучних інструментів підтримки, оскільки лібералізація міжнародної торгівлі, як правило, робить спеціалізацію більш значною; таким чином, у провідних економіках світу, зокрема США та ЄС, які стоять на позиціях жорсткого лібералізму, одним із чинників міжнародної конкурентоспроможності є державне стимулювання експорту.

Таким чином, вищенаведені тенденції світового розвитку відображають орієнтири для формування змін міжнародної спеціалізації, експортної спрямованості та підстави для забезпечення міжнародної конкурентоспроможності країн, а саме їх дотримання виступає необхідною умовою стратегічного розвитку зовнішньоекономічного сектора національних економік. Значне ускладнення взаємозв'язків національних господарських комплексів в системі світової економіки, яке проходить в умовах значної інтенсифікації інтеграційних процесів, визначає необхідність використання відповідного наукового інструментарію, який дозволяє не лише ідентифікувати наявність проблем, а й визначити можливості нівелювання негативних і використання позитивних зовнішніх впливів для розвитку й укріплення економіки країни. Таким інструментом постає відповідна діагностика, яка дозволяє описати проблеми в системі характерних для них ознак, ідентифікувати їх, кількісно та якісно оцінити і встановити внутрішні й зовнішні причини їх виникнення [249].

8.2. Системна діагностика впливу зовнішньої торгівлі на зміну рівня економічного суверенітету України

Оцінка стану економічного суверенітету та його змін в умовах міжнародної економічної інтеграції України безпосередньо

пов'язана із розвитком зовнішньої торгівлі, яка формується в межах певних галузей економіки й передбачає постійну аналітичну роботу, моніторинг їх розвитку, діагностику негативних змін і можливих загроз. Доцільність підвищення уваги до тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі (в тому числі і в межах певних галузей економіки) і оцінки ступеню її впливу на рівень економічного суверенітету актуалізується в умовах прагнення Україною приєднання до тих чи інших регіональних економічних угруповань задля впровадження обачливих заходів (з позицій економічної безпеки) на підготовчих етапах.

Оцінка впливу зовнішньої торгівлі на рівень економічного суверенітету країни передбачає її дослідження у площинні забезпечення стійкого економічного розвитку, збереження й укріплення позицій країни в системі світової торгівлі, врахування особливостей переважного формування в межах певних галузей економіки, які визначають міжнародну спеціалізацію країни, специфіки кон'юнктури зовнішніх товарних ринків, на які переважно орієнтований національний експорт, а також визначення доцільності імпорту.

Зовнішня торгівля будь-якої країни пов'язана з розвитком певних галузей економіки, які є складовими національного господарства, із функціонуванням певних сегментів світового ринку, крім того, особливості її розвитку визначаються загальною ситуацією, що складається у світовому господарстві в цілому. Діагностика її впливу на стан і рівень економічного суверенітету передбачає використання системного підходу, який дозволяє врахувати різноманіття і принципову різницю між об'єктами діагностики, обґрунтовувати використання його інструментарію, формувати комплексну інтегровану оцінку складних і динамічних економічних процесів і явищ [250]. Системний підхід має забезпечувати цілісність комплексного дослідження і врахування наслідків поточних змін або прийнятих рішень щодо поширення зовнішньоекономічної діяльності, розширення участі в міжнародних інтеграційних угрупованнях.

Мета системної діагностики впливу зовнішньої торгівлі на зміну рівня економічного суверенітету України в умовах міжнародної інтеграції полягає в отриманні об'єктивної оцінки ситуації і проблем в її розвитку (у тому числі і в розрізі певних галузей економіки) і їх впливу на рівень економічного суверенітету країни, що постає базою для визначення заходів регуляторного втручання зі сторони

держави задля захисту економічних інтересів країни із врахуванням її членства в міжнародних економічних організаціях або прагнення приєднання до них.

Необхідно зазначити, що в науковій літературі відсутні широкі й систематизовані узагальнення щодо впливу зовнішньої торгівлі на зміну рівня економічного суверенітету в умовах міжнародної інтеграції. Більшість досліджень концентрується на питаннях методології і розробки різноманітних аспектів використання кількісних методів для конкретних досліджень з окремих проблем економічної безпеки, і незначна їх частина пропонує методики побудови кількісної порівняльної оцінки рівня державного суверенітету країни [31, 251, 252, 253].

Важливе значення для побудови методики діагностики впливу зовнішньої торгівлі на зміну рівня економічного суверенітету країни має розроблена і затверджена наказом Міністерства економіки України у 2007 р. «Методика розрахунку рівня економічної безпеки України» [187], в якій визначені основні терміни, підходи до розрахунку інтегрального показника, множина індикаторів та їх характеристичні значення тощо. Наведена методика, що використовується нині в Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України, охоплює макроекономічну, фінансову, зовнішньоекономічну, інвестиційну, науково-технологічну, енергетичну, соціальну, демографічну, продовольчу і виробничу безпеки України. Кожний із вказаних блоків містить різну кількість індикаторів, які інтегруються в показник по групі і в загальний показник.

Діагностика впливу зовнішньої торгівлі на зміну рівня економічного суверенітету України, яка пропонується, деталізує коло проблем, що формуються у сфері зовнішньої торгівлі, враховує складність процесів її розвитку, залежність від факторів зовнішнього і внутрішнього характеру, мінливість кон'юнктури, ресурсні можливості інтенсифікації діяльності тощо. Тому при побудові методики враховано:

внутрішню мінливість економічних процесів, яка пов'язана зі зміною їх величини і структури у часі, тобто із динамікою основних показників економічного розвитку країни;

особливості й закономірності розвитку певних галузей, які визначаються існуючою спеціалізацією, зосередженням на виробництві певних видів продуктів (такого роду спеціалізація у певному

сенсі є наслідком розвитку інтеграційних процесів і не завжди носить позитивний характер);

специфіку розвитку зовнішньоекономічної діяльності на певних сегментах світового ринку, яка характеризується загальною динамікою, її відмінністю від інших галузей, змінами в умовах торгівлі, кон'юнктури тощо.

Діагностика впливу зовнішньої торгівлі на зміну економічного суверенітету — складний процес, що формується на основі наступної послідовності «аналіз — синтез — оцінка» і включає ряд етапів, кожний із яких передбачає використання різних прийомів і методів, що поєднанні принципами системної методології (табл. 8.4).

На етапі формування інформаційної бази діагностики проходить наукове обґрунтування вибору кількісних і якісних індикаторів і їх групування за ієрархічними рівнями. Зовнішня торгівля будь-якої країни здійснюється в межах певних підсистем, які ієрархічно поєднані між собою. Так, зовнішня торгівля окремої країни виступає підсистемою світової торгівлі і світового господарства в цілому, зовнішньоекономічна діяльність підприємств галузі є, з однієї сторони, підсистемою національного господарства, а з іншої — підсистемою світового ринку певного товару.

Для побудови методики системної діагностики доцільним є виділення наступних рівнів:

національний рівень у системі світової торгівлі і світової економіки, який дозволяє оцінити загальні тенденції зміни місця країни в системі світового господарства, посилення або погіршення економічних позицій країни в системі міжнародних економічних відносин, ідентифікувати наявність або відсутність прогресивних змін у структурі зовнішньої торгівлі;

галузевий рівень у системі світових товарних ринків, який дозволяє оцінити місце галузі в системі національної зовнішньої торгівлі, посилення або погіршення позицій на відповідних сегментах світового ринку, привабливість галузі для іноземного і внутрішнього інвестування;

галузевий рівень у системі національного господарства, який дозволяє оцінити рівень розвитку відповідної галузі, її вплив на економічний розвиток національного господарства, рівень ефективності виробництва, інвестування й інноваційного розвитку.

Кожному ієрархічному рівню відповідає комплекс економічних критеріїв (індикаторів), на основі яких формується системна

**Характеристика етапів і економіко-статистичного інструментарію,
що використовується для системної діагностики**

Етапи проведення системної діагностики	Основний економіко-статистичний інструментарій, який використовується	Задачі, які вирішуються за допомогою економіко-статистичних методів
Формування інформаційної бази	Вибір кількісних і якісних показників (індикаторів), які доцільно використовувати для оцінки рівня економічного суверенітету, їх групування за ієрархічними рівнями	Науково обґрунтований збір інформації про складові, які характеризують економічний суверенітет країни
Аналіз тенденцій і особливостей розвитку зовнішньої торгівлі, у тому числі і в окремих галузях	Статистичні показники, графіки, таблиці, середні величини, показники структури, ефективності діяльності, витрат, ряди динаміки, індекси тощо	Обробка і представлення інформації, аналіз динамічних процесів, структурних зрушень, варіації, визначення тенденцій змін
Оцінка впливу зовнішньої торгівлі на рівень економічного суверенітету	Побудова інтегральної комплексної оцінки на основі зміни значення показників кожного ієрархічного рівня відповідно до шкали оцінки	Отримання кількісної оцінки впливу змін у зовнішній торгівлі на рівень економічного суверенітету за кожним ієрархічним рівнем
Інтерпретація отриманих результатів	Порівняльний, якісний аналіз змін, факторний аналіз і прогнозування тенденцій розвитку	Ідентифікація існуючих і потенційних загроз економічному суверенітету країни, у тому числі і в розрізі певних галузей економіки

характеристика розвитку зовнішньої торгівлі, а, відповідно, оцінюється її вплив на рівень економічного суверенітету. Важливою особливістю діагностики постають не тільки певні статичні характеристики (обсяги ВВП, експорту, виробництва, реалізації про-

дукції, позиція країни у світовому експорті), а й показники, що дозволяють оцінити динаміку змін, співвідношення показників, структурні характеристики (індекси виробництва, темпи зростання, динаміка структурних змін та ін.).

Однією зі значимих характеристик діагностики є визначення структурних змін у процесах розвитку зовнішньої торгівлі. Саме тому в систему індикаторів пропонується включити показники товарної структури експорту, оцінки її зміни, порівняльної оцінки структурних змін за галузями економіки, що надає можливість визначити «успішність» змін у часі.

При виборі показників галузевого рівня доцільним є врахування особливостей і ринкових характеристик виробництва, що визначаються динамікою змін як попиту на продукцію, так і змінами економічного й технічного характеру, що поглиблюються із розвитком науково-технічного прогресу і розгортанням процесів глобалізації й інтеграції.

До складу індикаторів другого ієрархічного рівня діагностики пропонується включити показники, на основі яких можна оцінити не лише загальну динаміку експорту (у тому числі і в розрізі основних видів продукції) й основні тенденції змін у межах галузі, а й певні характеристики її міжнародної конкурентоспроможності й привабливості в якості об'єкту інвестування.

Аналіз конкурентоспроможності галузі у порівнянні із іншими країнами має включати визначення місця галузі у складі основних світових експортерів і виробників продукції, виділення періодів підйому, стагнації, падіння світового попиту, особливостей формування кон'юнктури певного товарного сегмента ринку, порівняння основних ринкових характеристик національного виробництва з іншими країнами світу.

Діагностування ефективності розвитку на галузевому рівні передбачає аналіз не лише вартісних показників, а й показників випуску продукції в натуральному вигляді. Використання в системній діагностиці натуральних показників дозволяє визначити сталість змін в обсягах виробництва певних видів товарів, виділити рівень коливання обсягів виробництва за видами продукції, і таким чином, оцінити ринковий попит на продукцію і реакцію виробників на його зміни. Зменшення або збільшення обсягів випуску за основними видами продукції галузі, тенденції змін і рівень коливань на-

дають можливість оцінити швидкість реакції підприємств галузі на негативні зміни, рівень маневреності виробництва, доцільність його диверсифікації тощо.

Кожному ієрархічному рівню відповідає певний набір індикаторів, які в цілому дозволяють вирішити задачу оцінки впливу зовнішньої торгівлі на стан економічного суверенітету. Загальна система індикаторів за виділеними ієрархічними рівнями наведена на рис. 8.2.

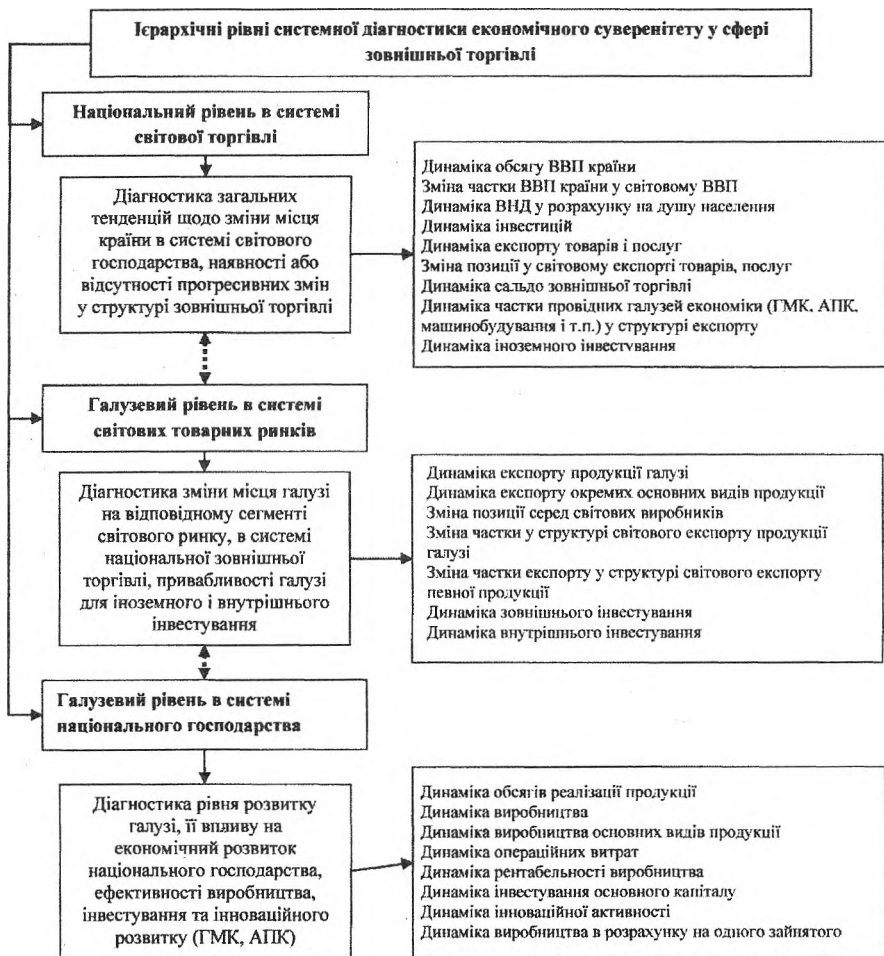

Рис. 8.2. Загальна система індикаторів системної діагностики впливу зовнішньої торгівлі на рівень економічного суверенітету країни

На етапі аналізу тенденцій і особливостей розвитку зовнішньої торгівлі, у тому числі і в окремих галузях, за визначеними приватними індикаторами формуються динамічні ряди, за якими розраховуються відносні показники, що дозволяють оцінити їх зміну. Саме тенденції змін приватних індикаторів постають факторами позитивного або негативного впливу на рівень економічного суверенітету й визначають рівень ефективності (або неефективності) прийнятих організаційно-правових рішень у сфері зовнішньої торгівлі.

Важливим моментом для оцінки тенденцій змін постає період за який проводиться діагностування. Враховуючи доцільність постійного спостереження за змінами у сфері зовнішньої торгівлі, період, за який аналізуються дані, має охоплювати не менш ніж п'ять років, а в якості «вихідного» рівня, рівня із яким порівнюються поточні зміни, пропонується використовувати 2005 р., як завершальний рік періоду п'ятирічного економічного зростання в Україні, коли майже усі основні показники економічного розвитку мали позитивні тенденції змін. При необхідності аналіз може охоплювати період до десяти років або деталізувати дані за певні роки навіть помісячно. Наведена деталізація може бути необхідною при наявності екстремальних (кризових) періодів, протягом яких проявляються найслабкіші місця в розвитку зовнішньої торгівлі в розрізі певних галузей економіки. Необхідно зазначити, що кризові зони розвитку зовнішньої торгівлі в окремих галузі можуть співпадати із загальними світовими кризовими явищами або мати товарно-галузевий характер. Для більш точної діагностики проблем у даному випадку доцільним є детальний (помісячний) аналіз обсягів експорту, цін та інших характеристик, набір яких визначається виходячи із особливостей галузевого виробництва в періоди, що передують кризі, підчас її дії і в післякризовий період.

Набір індикаторів кожного ієрархічного рівня пропонується складати із 10 основних характеристик, що дозволяє, з однієї сторони, спростити саму процедуру оцінки, а, з іншої — виділити найважливіші, які в більшому ступені впливають на зміну економічного суверенітету на кожному ієрархічному рівні.

На третьому етапі діагностики на основі методу нормування надається оцінка зміни кожного приватного індикатора за відповідною шкалою, і визначається величина інтегрального показника. Для його побудови необхідним є визначення по кожному приватному індикатору відповідної оцінки за шкалою, яка визначає рівень

позитивності (або негативності) змін. Для її побудови використовувалися основи порогові й характеристичні значення, що визначені в Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України [187] або побудовані експертним шляхом з урахуванням спрямованості змін і їх впливу на рівень економічного суверенітету країни.

Враховуючи, що призначення методики полягає у діагностиці впливу змін у зовнішній торгівлі на рівень економічного суверенітету, самі зміни приватних індикаторів можуть бути оцінені в межах від самої найнижчої до самої високої оцінки, виходячи із їх позитивного (або негативного) характеру. Для побудови інтегральної оцінки пропонується використовувати шкалу від 1 до 5, за якою 1 відповідає найгіршим змінам, 2 — негативним змінам із певними ознаками поліпшення ситуації, 3 — відсутності змін, 4 — позитивним змінам, що носять не стійкий характер, 5 — стійким позитивним змінам. Відмінності приватних індикаторів, значення їх зміни потребують деталізації шкали оцінки, яка за відповідними ієрархічними рівнями має бути в методиці.

За кожним ієрархічним рівнем відповідно бальній оцінці за розробленою шкалою мінімально можна отримати 10, а максимальна — 50 балів. Межею, яка вказує на наявність значних загроз економічному суверенітету, постає сумарна величина за рівнем, що не перевищує 30 балів і говорить про відсутність процесів розвитку, що в умовах нинішнього стану економіки і зовнішньої торгівлі є негативним чинником. Виходячи із цього, основні інтервали виглядають наступним чином:

10–20 балів — зміни у сфері зовнішньої торгівлі є катастрофічними і значно знижують рівень економічного суверенітету країни, необхідно вживати комплексні заходи із його укріплення у сфері зовнішньої торгівлі;

21–30 балів — наявність негативної динаміки змін вказує на потенційні загрози рівню економічного суверенітету країни і говорить про необхідність вжиття заходів із його укріплення у сфері зовнішньої торгівлі;

31–40 балів — наявність позитивної динаміки змін у зовнішній торгівлі носить не стійкий характер, що знижує рівень економічного суверенітету країни і вказує в якій сфері діяльності (визначається певними приватними індикаторами) мають бути вжиті відповідні заходи з укріплення економічного суверенітету;

41–50 балів — зміни у сфері зовнішньої торгівлі в цілому є позитивними і носять стійкий характер, що підвищує рівень економічного суверенітету й визначає доцільність вжитих заходів із його укріплення.

На етапі інтерпретації отриманих результатів ідентифікуються існуючі й потенційні загрози економічному суверенітету у сфері зовнішньої торгівлі в розрізі як усього народного господарства, так і певних галузей економіки.

Необхідно зазначити, що зовнішня торгівля України, її експорт переважно формується в межах гірничо-металургійного і агропромислового комплексів. Саме вони виступають галузями міжнародної спеціалізації країни, джерелом валютних надходжень, саме за цими напрямками економічної діяльності Україна входить в десятку провідних виробників світу й займає певні позиції на відповідних товарних сегментах світового ринку. Протягом усіх років незалежності ці галузі економіки функціонували в умовах міжнародної конкуренції, освоювали певні сектори відповідних зовнішніх ринків, виступали своєрідним важелем економічного зростання всієї економічної системи. У сучасних умовах їх значення для забезпечення економічного росту, розвитку зовнішньої торгівлі, а, відповідно, і для забезпечення економічного суверенітету держави залишається вирішальним. Продукція саме цих галузей продовжує домінувати в національному експорті й займати перші позиції (частка продукції ГМК у 2010 р. становила 33,7 %, АПК — 17,8 %) [254].

Враховуючи значення названих галузей для економічного розвитку держави, її економічної незалежності, для апробації методики системної діагностики впливу зовнішньої торгівлі на зміну рівня економічного суверенітету було обрано гірничо-металургійний і агропромисловий комплекси, які, крім того, значною мірою залежать від кон'юнктури світових ринків і мають високий рівень чутливості до факторів зовнішнього впливу.

Діагностику впливу зовнішньої торгівлі на зміну рівня економічного суверенітету України на першому ієрархічному рівні (національний рівень в системі світової торгівлі) доцільно проводити за наступними індикаторами : обсяг ВВП України; частка ВВП України у світовому ВВП; ВНД у розрахунку на душу населення; експорт товарів і послуг; сальдо зовнішньої торгівлі; позиція у світовому експорті товарів; позиція у світовому експорті послуг; частка

продукції машинобудування в структурі експорту; прямі іноземні інвестиції, чистий приплив капіталу.

Із даних отриманої розрахункової таблиці (табл. 8.5) видно, що загальна оцінка за вказаним рівнем становить 29 балів, що визначає наявність негативної динаміки змін, існування загроз рівню економічного суверенітету країни й необхідність вжиття заходів задля його укріплення. Оцінка зміни приватних індикаторів, із яких складається інтегральна оцінка, дозволяє конкретизувати загрози економічному суверенітету:

1. Економічний розвиток України й розвиток її зовнішньої торгівлі демонструє загально меншу ефективність, ніж можна було очікувати, зважаючи на наявний потенціал (вигідне географічне положення, багаті природні ресурси, виробничі потужності, науково-технічний потенціал і освічена робоча сила). Економічна криза виявила майже повну відсутність в економічній системі країни протидії негативним зовнішнім впливам. Переваги зростаючої (до 2008 р.) економіки не було використано для її зміцнення, що в умовах кризи повернуло країну за часткою у структурі світового ВВП на рівень 2006 р. (2010 р. — 0,216 %, 2006 р. — 0,218 %). Тому одним із найважливіших питань забезпечення економічного суверенітету постає відтворення та інтенсифікація процесів економічного зростання й ефективне використання потенційних можливостей національної економіки для укріплення позицій країни в системі світового ринку, у тому числі в межах участі й прагненні приєднання до міжнародних економічних інтеграційних угруповань.

2. Невисокий рівень ефективності мали зміни рівня доходів населення. При загальній позитивній тенденції змін (+54,3 % за 2006—2010 рр.) в Україні рівень ВНД у розрахунку на душу населення залишається низьким і складає лише третину від середньосвітового, що утримує країну у групі країн із рівнем доходу нижче середнього і виступає певною загрозою економічному суверенітету, яка проявляється шляхом відтоку економічно активних і професійно підготовлених робочих кадрів. Тому важливим питанням постає підвищення якості й рівня життя населення, створення умов для реалізації економічних інтересів в середині країни, а не за її межами, що цілком відповідає потребам підвищення рівня економічного суверенітету держави.

3. Негативно впливає на рівень економічного суверенітету й виступає загрозою для його реалізації зниження обсягів інвестуван-

Діагностика економічного суверенітету у сфері зовнішньої торгівлі. Національний рівень в системі світової економіки і світової торгівлі (побудовано за даними [245, 246, 248, 254–259])

Рівень діагностики	Показники	Роки					Оцінка зміни індикатора		Сумарна оцінка
		2006	2007	2008	2009	2010	відносна	За шкалою	
Національний рівень в системі світової торгівлі	1.1. Обсяг ВВП України, млрд дол. США	107,8	142,7	180,4	113,5	137,9	+ 27,9 % - зростання, наявність періоду падіння (-37 % 2009 р. до 2008 р.)	4	29
	1.2. Частка ВВП України у світовому ВВП, %	0,218	0,255	0,294	0,195	0,219	+0,4 % - незначне зростання, наявність періоду падіння (-34 %, 2009 р. до 2008 р.)	3	
	1.3. ВНД у розрахунку на душу населення, дол. США	1950	2570	3210	2800	3010	+54,3 % - зростання, наявність періоду падіння (-13 %, 2009 р. до 2008 р.)	4	
	1.4. Інвестиції, у % до ВВП	27,4	30,9	28,7	21,1	17,3	-36,8 % - зниження, уповільнення темпів зниження	2	
	1.5. Експорт товарів і послуг, млн дол. США	45873,5	58335,0	78708,6	49294,0	63164,6	+37,7 % - зростання, наявність періоду коливаний (-37,4 %, 2009 р. до 2008 р.)	4	
	1.6. Позиція у світовому експорті товарів, місце в рейтингу	52	49	47	53	53	Зниження позиції при наявності періодів зростання	2	

Національний рівень в системі світової торгівлі	1.7. Позиція у світовому експорті послуг, місце в рейтингу	42	40	41	41	48	Значне зниження позиції	1	29
	1.8. Сальдо зовнішньої торгівлі товарами і послугами, млн дол. США	-6670,6	-11321,9	-18568,0	-5737,4	-9337,0	Збільшення від'ємної величини на 40,0 %	1	
	1.9. Частка продукції машинобудування у структурі експорту, %	8,6	10,1	9,4	12,6	10,9	+2,3 % пункти, збільшення частки, наявність коливань (-1,7 % пункти, 2010 р. до 2009 р.)	4	
	1.10. Прямі іноземні інвестиції, чистий приплив капіталу, млрд дол. США, у % до ВВП	5,604 5,2	9,891 6,9	10,913 6,0	4,816 4,0	6,495 4,7	+15,9 % - зростання, наявність періоду падіння (-55,9 % у 2009 р.) Частка у % до ВВП не перевищує 50 %	4	

ня економічної діяльності, про що свідчить стійка тенденція зниження частки інвестицій до ВВП країни. Подолання цієї загрози безпосередньо пов'язано із покращенням інвестиційного клімату, зниженням регуляторних та інших бар'єрів для започаткування й розвитку бізнесу громадянами України. Зрозуміло, що забезпечення економічної стабільності безпосередньо пов'язано із модернізацією і технічним оновленням виробництва, а високого рівня конкурентоспроможності й економічного суверенітету можна досягти фінансуючи розвиток, в першу чергу, високотехнологічних виробництв.

4. Розвиток експорту України має низький рівень ефективності, при загальному збільшенні його обсягів (+37,7 %) сальдо зовнішньої торгівлі має значну від'ємну величину і загальну тенденцію до її збільшення. Крім того, позиції країни у світовому експорті товарів і послуг знизилися, а певні позитивні тенденції змінилися на негативні. Безумовно, така ситуація пов'язана із впливом світової фінансової кризи, але вона мала глобальний характер, тому загальні позиції мали б залишитися без змін. В однакових з точки зору міжнародного середовища умовах одним країнам вдалося їх зберегти або покращити позиції (В'єтнам, Катар), а іншим — втратити. До певних позитивних змін доцільно віднести незначне збільшення частки машинобудівної продукції у структурі національного експорту, але і вони носять не стійкий характер і відбуваються повільно.

5. Залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в економіку країни також немає стійкої основи зростання. При дефіциті внутрішніх коштів ПІІ можуть бути тим джерелом, яке задовольнить внутрішні потреби і буде сприяти розвитковій конкуренції, а, відповідно, сприяти впровадженню й модернізації виробництва. З точки зору економічної безпеки цей індикатор повинен мати подвійну оцінку. З одного боку, невикористання цього джерела інвестування знижує можливості економічного зростання, укріплення конкурентних позицій, що в цілому негативно впливає на рівень економічного суверенітету країни, а з іншого — масштабний, незбалансований приплив іноземного капіталу містить загрози економічному суверенітету. Тому завдання держави полягає в тому, щоби знайти оптимальне поєднання національних інтересів та інтересів іноземних інвесторів.

Таким чином, виділені негативні тенденції у розвитку національної зовнішньої торгівлі за останні п'ять років свідчать про зрос-

таючи уразливість національної економіки, зміну позитивних тенденцій розвитку 2001–2005 рр. на в цілому негативні у 2006–2010 рр., що пов'язано не лише із негативним зовнішнім впливом, а і з низьким рівнем ефективності організаційно-правових заходів щодо забезпечення економічного зростання національної економіки й укріплення економічного суверенітету країни в умовах широкого розгортання процесів міжнародної інтеграції. Зниження позицій України серед світових експортерів свідчить про наявність проблем у галузевому розрізі, що визначає доцільність їх діагностування на рівні основних експортних галузей, в першу чергу ГМК і АПК.

Для оцінки впливу зовнішньої торгівлі на зміну рівня економічного суверенітету на другому ієрархічному рівні (галузевий в системі світових товарних ринків) визначимо інтегральний показник по ГМК за наступними індикаторами: експорт продукції галузі; експорт чорних металів; експорт виробів із чорних металів; позиція у світовому експорті продукції галузі; частка в обсягах експорту серед найкрупніших експортерів; позиція серед світових виробників сталі; частка у світовому виробництві сталі; прямі іноземні інвестиції в галузь; прямі інвестиції з України в економіку інших країн у підприємства галузі.

Із даних розрахункової таблиці (табл. 8.6) можна побачити, що загальна оцінка становить 27 балів, її значення попадає у зону 21–30 балів, що говорить про існування значних загроз економічному суверенітету, які пов'язані із положенням національного ГМК на світовому ринку металургійної продукції. Отримана бальна оцінка дозволяє конкретизувати загрози економічному суверенітету України, які пов'язані з розвитком ГМК в системі світового ринку металургійної продукції й оцінити їх вплив на рівень економічного суверенітету країни:

1. При загальній позитивній динаміці експорту продукції галузі (+7,7 %) за 2006–2010 рр. збільшився лише продаж чорних металів (+11,9 %) при скороченні експорту виробів із нього (– 15,6 %). Зовнішньоторговельна діяльність ГМК зазнала значного негативного впливу світової фінансової кризи, коли обсяги експорту за рік скоротилися на 55 %, що відбулося на внутрішній економічній ситуації: зменшилися об'єми надходжень іноземної валюти, скоротився обсяг інвестицій, суттєво знизилося виробництво в суміжних галузях економіки, збільшився рівень безробіття й погіршилася загальна со-

Діагностика рівня економічного суверенітету. ГМК в системі світових товарних ринків (побудовано за даними [246,248,254–258])

Рівень діагностики	Показники	Роки					Оцінка зміни індикатора		Сумарна оцінка
		2006	2007	2008	2009	2010	відносна	За шкалою	
		ГМК							
Галузевий рівень в системі світових товарних ринків	3.1. Експорт продукції галузі, <i>млн</i> дол. США	15419	19645,6	26487,5	12198,4	16607	+7,7 % - збільшення, наявність коливань (-53,9 %, 2009 р. до 2008 р.)	4	27
	У тому числі:								
	3.2. Експорт чорних металів, <i>млн</i> дол. США	13057,4	16733,3	22954,6	10251,4	14614,8	+11.9 - збільшення, наявність коливань (-55,3 %, 2009 р. до 2008 р.)	4	
	3.3. Експорт виробів з чорних металів, <i>млн</i> дол. США	2361,6	2912,3	3533,1	1947,0	1992,2	-15.6 - зменшення, наявність коливань (2006--2008 рр. — зростання, 2009 — зниження на 44.9 %, 2010 р. - + 2.3 %)	2	
	3.4. Позиція у світовому експорті продукції галузі, місце	6	5	5	7	7	Зниження, при наявності тенденції зростання (2006--2008 рр.)	2	
3.5. Частка у світовому експорті продукції галузі, %	4,0	3,6	4,3	3,6	3,8	-0.2 відсоткових пункти при наявності періодів збільшення	2		

Галузевий рівень в системі світових товарних ринків	3.6. Частка в обсягах експорту серед 15 найкрупніших експортерів, %	4,1	4,3	4,7	4,0	4,1	Без зміни при наявності періодів збільшення (2006--2008 рр.) і зменшення (2009 р.)	3	27
	3.7. Позиція країни серед світових виробників сталі, місце	8	8	8	8	8	Позиція не змінилася	3	
	3.8. Частка у світовому виробництві сталі, %	3,2	3,2	2,8	2,4	2,4	-0,8 відсоткові пункти	2	
	3.9. Прямі іноземні інвестиції в галузь, на к. р., млн дол. США / у % до обсягу експорту	5618,4 36,4	5774,6 29,4	5534,4 20,9	5557,1 45,6	5940,4 35,8	+5,7 % при наявності періодів зниження (-4,2 % у 2008 р.)	4	
	3.10. Прямі інвестиції з України в економіку інших країн у підприємства ГМК, млн дол. США	2,7728	3,0838	9,1216	8,9277	37,5806	Зростання в 13,6 р.	1	

ціально-економічна ситуація в населених пунктах із домінуванням в їх структурі гірничо-металургійного виробництва. Все це свідчить про значну уразливість підприємств ГМК в системі світових товарних ринків, а, відповідно, і про наявність загроз економічному суверенітету країни, оскільки саме металургійна продукція домінує у структурі національного експорту.

2. Основні види продукції національного ГМК мають низький рівень доданої вартості, крім того, для товарів цього сегменту історично характерні значні коливання і нестабільність цін. Залишаючись на цих сегментах металургійного ринку, підприємства галузі піддають себе наступним можливим загрозам значного падіння, пов'язаного зі змінами цін і попиту. Якість експортного кошику металургійної продукції України майже не змінилася за останні роки, на відміну від основних країн-конкурентів, яким вдалося її підвищити (Польща, Румунія, РФ, Туреччина), що утворює для них потенціал майбутнього зростання.

3. Загрозою економічному суверенітету виступає і переважна орієнтація діяльності ГМК на зовнішнє споживання, коли до 80 % продукції, що виробляється, призначається для експорту. У розвинених країнах більша частка продукції виробляється для внутрішнього споживання. Розвиток внутрішнього ринку постає шляхом розвитку галузі й підвищення рівня економічного суверенітету. Наявність потреби в металургійній продукції внутрішнього ринку підтверджується її імпортом, причому в сегменті продукції зі значною часткою доданої вартості.

4. Успіх економічного розвитку, у тому числі і зовнішньої торгівлі, пов'язаний зі спроможністю залучати для розвитку і власні, і іноземні інвестиції. Зміна індикатора, що характеризує залучення прямих іноземних інвестицій, носить позитивний характер і демонструє незначне зростання за 2006–2010 рр. у +5,7 %. Оцінюючи зміну ПІІ в галузь, доцільно враховувати і її співвідношення із загальними обсягами експорту. Якщо їх сума не перевищує 50 %, то зростання ПІІ можна оцінювати як позитивну зміну для економічного суверенітету, а при більшій величині як можливу загрозу. Частка ПІІ до величини експорту протягом періоду значно коливалася, але її величина максимально досягала 45,6 % (2009 р.), тому зростання загального обсягу ПІІ протягом періоду оцінюється як позитивний фактор розвитку й укріплення економічного суверенітету.

Наявність зростаючого потоку інвестицій, які із України прямують в інші країни у металургійну галузь, в умовах дефіциту інвестиційних ресурсів національного сектора доцільно вважати негативним фактором, який знижує рівень економічного суверенітету країни і говорить про погіршення умов ведення економічної діяльності.

Діагноз — виділені негативні тенденції щодо розвитку ГМК в системі світового ринку металургійної продукції за останні п'ять років свідчать про зростання його уразливості в порівнянні із основними конкурентами, посилення залежності від зовнішнього споживання, не ефективне використання періодів росту (сприятливої зовнішньої кон'юнктури) для модернізації й оновлення виробництва і поліпшення якості експортного кошику продукції. Це знижує рівень конкурентоспроможності, призводить до втрати позицій на відповідних сегментах ринку, відтоку капіталу, а, відповідно, знижує рівень економічного суверенітету країни. В цих умовах потрібні невідкладні заходи щодо зміни ситуації, активізації факторів внутрішнього зростання і сталого розвитку.

На третьому ієрархічному рівні визначимо інтегральний показник розвитку ГМК в системі національної економіки за наступними індикаторами: обсяги реалізації продукції; індекс виробництва продукції; виробництво чавуну; виробництво сталі без напівфабрикатів, отриманих безперервним литтям; виробництво прокату готового чорних металів; операційні витрати на одиницю реалізованої продукції; рентабельність діяльності; інвестиції в основний капітал; частка інноваційно активних підприємств в галузі; обсяг виробництва основних видів продукції на одного зайнятого в галузі.

Із даних розрахункової таблиці 8.7 можна бачити, що загальна оцінка за вказаним ієрархічним рівнем становить 23 бали. Це значення попадає в зону 21–30 балів, що говорить про наявність негативної динаміки змін, вказує на потенційні загрози рівню економічного суверенітету країни.

Отримана бальна оцінка дозволяє конкретизувати загрози економічному суверенітету України, які формуються в межах національного ГМК:

1. Значне збільшення обсягів реалізації продукції ГМК за 2006–2010 рр. (+659 %) було зумовлено зростанням цін на металургійну продукцію, тоді як фізичний обсяг виробництва основних видів продукції значно зменшився (по чавуну — на 16,7 %, сталі — 37,2 %,

Діагностика економічного суверенітету у сфері зовнішньої торгівлі. ГМК в системі національного господарства
(побудовано за даними [246, 254–259])

Рівень діагностики	Показники	Роки					Оцінка зміни індикатора		Сумарна оцінка
		2006	2007	2008	2009	2010	відносна	За шкалою	
		ГМК							
Галузевий рівень в системі національного господарства	2.1. Обсяги реалізації продукції, <i>млн грн</i>	120660,5	157450,5	202034,6	141498,0	200216,6	+65,9 % - зростання, наявність падіння (-30 %, 2009 р. до 2008 р.)	4	23
	2.2. Індекс виробництва продукції галузі, у % до п. р.	115,7	113,9	96,7	61,4	116,2	+0,5 % пункти – незначне зростання, наявність коливань (зниження обсягів виробництва у 2008–2009 рр.)	3	
	2.3. Виробництво чавуну, <i>млн т</i>	32,9	35,6	31,0	25,7	27,4	-16,7 % - зниження при уповільненні темпів зниження	2	
	2.4. Виробництво сталі без напівфабрикатів, отриманих безперервним литтям, <i>млн т</i>	27,9	29,0	23,3	15,7	17,5	-37,2 – значне зниження при уповільненні темпів зниження	2	
	2.5. Виробництва прокату готового чорних металів, <i>млн т</i>	22,4	24,5	20,5	16,1	17,6	- 21,4 – зниження при уповільненні темпів зниження	2	
	2.6. Операційні витрати на одиницю реалізованої продукції, коп./грн	89,2	89,9	91,5	104,2	102,8	+15,2 % - зростання за увесь період, зниження в 2010 р. по відношенню до 2009 р.	1	

Галузевий рівень в системі національного господарства	2.7. Рентабельність діяльності, %	8,5	8,3	5,2	-2,3	-0,6	Від'ємне значення	1	23
	2.8. Інвестиції в основний капітал, млн грн, частка у % до обсягів реалізації продукції	6971 5,8 %	11234 7,1 %	10503 5,2 %	6683 4,7 %	5161 2,6 %	-25,9 % - зниження, наявність тенденції зростання (2007 р.)	2	
	2.9. Частка інноваційно активних підприємств в галузі, % від їх загальної кількості	9,7	15,0	14,1	13,1	14,4	+4,7 % пункти, при наявності коливань протягом періоду	4	
	2.10. Обсяг виробництва основних видів продукції на 1 зайнятого в галузі, т на 1 зайнятого	204,7	222,1	191,7	165,9	184,1	-10,1 % - зниження, наявність тенденції зростання (2007 р.)	2	

прокату — 21,4 %). Зростання за рахунок цінових факторів є досить уразливим вектором розвитку, ціни на металургійну продукцію є надзвичайно нестабільними, і зростання дуже різко може змінитися на падіння і стагнацію, що відносно галузі мало місце наприкінці 2008 і у 2009 р. Таке становище свідчить про вичерпання екстенсивних факторів росту, відсутність прогресивних змін у розвиткові галузі, зниження рівня її конкурентоспроможності і постає загрозою для економічного суверенітету країни.

2. Рівень конкурентоспроможності галузі, а, відповідно, і можливості розвитку і зростання знижуються за рахунок збільшення операційних витрат на одиницю реалізованої продукції, які у 2009–2010 рр. перевищили обсяги реалізації і становили відповідно 104,2 і 102,8 коп. на 1 грн. Це говорить про зростання собівартості продукції галузі, спричиненої високим рівнем матеріало- і енергоємності виробництва. У ГМК частка витрат на паливо й електроенергію, залежно від способу виробництва, сягає 40–60 % собівартості металургійної продукції. У провідних країнах світу показники є значно меншими. Так, у США, Японії, Німеччині ці витрати знаходяться на рівні 28–35 % [260]. У результаті зростання операційних витрат у розрахунку на одиницю реалізованої продукції економічна діяльність підприємств галузі стала нерентабельною. Зниження рентабельності було характерним і для періодів росту виробництва, що лише підтверджує наявність проблем із її формуванням. Цей фактор є вкрай негативним і представляє значну загрозу для розвитку галузі, а, відповідно, і для економічного суверенітету країни в цілому.

3. Фактором, що знижує конкурентоспроможність галузі, виступає і зниження обсягу інвестицій в основний капітал (загальне скорочення за період становило 25,9 %). Враховуючи такі особливості сучасного стану ГМК, як значний фізичний і моральний знос устаткування, використання застарілої й витратної технології, наявність значної частки мартенівського способу виплавки сталі, майже відсутність надлишкових потужностей нарощування виробництва, розвиток галузі у найближчі часи неможливий без термінових капіталовкладень [260–263]. Ситуація із їх скороченням свідчить про зниження рівня економічного суверенітету у сфері зовнішньої торгівлі, який формується у значній мірі в межах цієї базової галузі економіки. Необхідно зазначити, що інвестиції в основний капітал зростали у 2006–2007 рр., їх рівень був досить значним і в 2008 р.,

але вкладала кошти у розвиток лише частина підприємств, які усвідомлювали, що подальше їх існування і розвиток в жорстких конкурентних умовах неможливий без додаткових витрат на модернізацію основних фондів.

4. Позитивні зміни економічного суверенітету в межах галузі пов'язані з її інноваційним розвитком, який незважаючи на незначні масштаби поширюється. За 2006–2010 рр. частка інноваційно активних підприємств галузі зросла до 14,4 %, що позитивно вплинуло на інтегровану оцінку рівня економічного суверенітету. Але, якщо врахувати значний знос основних фондів і технологічне відставання, цей показник є незадовільним, а кошти, які для цього використовуються, незначними. На відміну від України заходи з інноваційного оновлення успішно застосовуються в інших країнах, що зменшує рівень собівартості продукції, підвищує її рівень конкурентоспроможності. Ці країни розширюють свою присутність на зовнішніх ринках, у тому числі і за рахунок України.

5. Загрозою розвитку галузі стає і зниження рівня індикатору випуску продукції (у натуральному виразі) в розрахунку на одного зайнятого, що говорить про загальне зниження продуктивності праці в галузі. На підприємствах ГМК відчувається певна недостатність кваліфікованої робочої сили, особливо працівників із професійно-технічною освітою та інженерів з вищою освітою, що стало закономірним в умовах скорочення обсягів їх підготовки в межах професійно-технічних і вищих навчальних закладів. Подальше нехтування цими питаннями знижує конкурентоспроможність підприємств галузі, і, відповідно, рівень економічного суверенітету країни.

Таким чином, виділені негативні тенденції у розвитку ГМК в системі національного господарства за останні роки свідчать про зростаючу уразливість цієї галузі національної економіки в умовах розгортання процесів міжнародної інтеграції. Збільшення обсягів реалізації лише за рахунок цінового фактору, відсутність прогресивних змін у структурі випуску продукції, зростання рівня витрат, зниження рівня продуктивності праці, недостатній рівень інвестування основного капіталу (значно нижче порогового значення у 25 %, який визначено в Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України [187]), низький рівень розвитку інноваційної діяльності визначають вичерпання екстенсивних і відсутність переходу до вико-

ристання інтенсивних факторів росту, що постає значною загрозою економічному суверенітету України.

Для діагностики розвитку АПК в системі світового ринку сільськогосподарської продукції розрахуємо інтегральний показник за наступними індикаторами: експорт продукції галузі; експорт готових харчових продуктів; позиція у світовому експорті продукції сільськогосподарської продукції; частка у світовому експорті сільськогосподарської продукції; позиція серед світових виробників пшениці; частка у світовому виробництві пшениці; частка у світовому експорті соняшникової олії; прямі іноземні інвестиції в АПК; прямі інвестиції з України в АПК інших країн.

Отримана загальна оцінка (табл. 8.8), що становить 35 балів вказує на наявність позитивної динаміки, яка не носить стійкого характеру. Загрози економічному суверенітету в цій сфері конкретизуємо за основними змінами значень приватних індикаторів. До них відносяться:

1. Значне зростання експорту продукції АПК виступає позитивним фактором укріплення економічного суверенітету України, але необхідно враховувати, що воно пов'язане із сприятливою зовнішньою кон'юнктурою й виникненням проблем із продовольчим забезпеченням окремих регіонів і країн світу. Зростання експорту в більшому ступені відбулося по сільськогосподарським продуктам, а обсяги експорту готових харчових продуктів зростали у 2,6 разів повільніше. Загальна позитивна тенденція дозволила підвищити позицію країни серед світових експортерів із 21 до 18 позиції.

2. Покращення позицій країни відбулося на таких сегментах ринку, як ринок пшениці і соняшникової олії. Враховуючи, що це продукти з низьким рівнем переробки, вважати цілком позитивними для економічного суверенітету означені зміни не можна, подальший розвиток зовнішньої торгівлі буде залежати від удосконалення структури експорту, збільшення в ній продуктів із високим рівнем переробки.

3. Про недостатній рівень ефективності розвитку АПК свідчать значні коливання частки країни на відповідних сегментах світового ринку. Так, по пшениці інтервал коливань складав 8 % (у 2007 р. — 1,1 %, в 2008 р. — 9,1 % із наступним пониженням до 3,2 % у 2010 р.), по соняшниковій олії розмір коливань був ще більшим — 30 % (2007 р. — 5,3 %, 2008 р. — 35,6 %), що визначає нестійкі тенден-

Діагностика рівня економічного суверенітету АПК в системі світових товарних ринків
(побудовано за даними [246, 248, 254, 256–258, 264, 265])

Рівень діагностики	Показники	Роки					Оцінка зміни індикатора відносна	За шкалою
		2006	2007	2008	2009	2010		
		АПК						
Рівень діагностики	5.1. Експорт продукції галузі, млн дол. США	4712,6	6287,0	10837,6	9514,9	9936	+110,8 % — зростання більш ніж в 2 р., при наявності коливань протягом періоду	4
	У тому числі:							
	5.2. Експорт готових харчових продуктів, млн дол. США	1394,2	2095,3	2518,2	2088,0	2571,1	+84,4 % — зростання при наявності коливань протягом періоду	4
	5.3. Позиція у світовому експорті сільськогосподарської продукції, місце	21	20	17	18	18	Підвищення на 3 позиції при наявності зниження позиції в 2009 р.	4
	5.4. Частка у світовому експорті сільськогосподарської продукції, %	0,5	0,6	0,8	0,8	0,8	+0,3 відсоткові пункти — незначне зростання	4
	5.5. Позиція серед світових виробників пшениці, місце	13	13	8	10	11	Підвищення на 2 позиції при наявності періоду зниження (у 2009 р.)	4
5.6. Частка у світовому виробництві пшениці, %	2,3	2,3	3,7	3,0	2,6	+0,3 відсоткові пункти — незначне підвищення при наявності тенденції зниження, 2008–2010 рр.	3	
Сумарна оцінка								35

Продовження таблиці 8.8

Галузевий рівень в системі світових товарних ринків										
5.7. Частка у світовому експорті пшениці ¹ , %	2,9	1,1	9,1	6,9	3,2	3	+0,3 відсоткові пункти — незначне підвищення при наявності періоду зниження, 2008–2010 рр.			
5.8. Частка у світовому експорті соняшникової олії, %	17,9	5,3	35,6	22,6	27,5	4	+9,6 відсоткових пункти — зростання при значних коливаннях протягом періоду			
5.9. Прямі іноземні інвестиції в галузь, на к. р., млн дол. США / у % до суми експорту	404,3 8,6	557,3 8,9	813,3 7,5	793,0 8,3	833,7 8,4	4	+106,2 % — збільшення більш ніж два рази при незначній часці			35
5.10. Прямі інвестиції з України в економіку інших країн у підприємства АПК, млн дол. США на кінець року / у % до суми експорту	853,6 18,1	915,8 14,6	276,5 2,6	271,3 2,8	6789,4 68,3	1	Зростання в 7,9 р.			

ції розвитку, на відміну від країн із розвиненою економікою, частки яких теж змінюються, але не таким значним чином.

4. Значне зростання прямих іноземних інвестицій в АПК України (збільшення за 2006–2010 рр. більш ніж у два рази) виступає позитивним фактором розвитку і свідчить про привабливість галузі для вкладання капіталу, їх частка по відношенню до обсягів експорту є незначною, тому зростання можна оцінювати в цілому як позитивну зміну. Але на порядок більше зростання прямих інвестицій з України в АПК інших країн визначає ускладнення умов ведення економічної діяльності і привабливість для національних інвесторів економічного простору за межами своєї країни. Цей індикатор говорить про наявність загрози втрати внутрішніх інвестиційних ресурсів для розвитку АПК, який займає значне місце не лише у структурі експорту, а й національного господарства в цілому.

Таким чином, виділені негативні тенденції щодо розвитку АПК в системі світового ринку сільськогосподарської продукції за останні п'ять років свідчать про низьку якість експортного кошику, в якому переважають продукти із низьким рівнем переробки (пшениця, соняшникова олія тощо), значний розмір коливань частки основних продуктів експорту, значний відтік капіталу, що знижує рівень економічного суверенітету й визначає неефективне використання потенційних можливостей.

Для діагностики розвитку АПК в системі національної економіки й оцінки його впливу на рівень економічного суверенітету країни використаємо наступні індикатори: обсяги сільськогосподарської продукції; індекс сільськогосподарської продукції; продукція рослинництва; продукція тваринництва; операційні витрати на одиницю реалізованої продукції; рентабельність виробництва продукції рослинництва; рентабельність виробництва продукції тваринництва (виробництва м'яса великої рогатої худоби); ступінь зносу основних засобів; інвестиції в основний капітал; виробництво сільськогосподарської продукції в розрахунку на одного зайнятого.

Отримана загальна оцінка у 30 балів (табл. 8.9) говорить про наявність негативної динаміки змін і вказує на потенційні загрози економічного суверенітету країни. До них відносяться наступні:

1. Незначний рівень зростання обсягів сільськогосподарської продукції при наявності тенденції зниження протягом 2008–2010 рр. (-3,3 % за 2008–2010 рр.) виступає негативним фактором роз-

**Діагностика рівня економічного суверенітету АПК в системі національного господарства
(побудовано за даними [246, 254, 259, 264, 266])**

Рівень діагностики	Показники	Роки					Оцінка зміни індикатора		Сумарна оцінка
		2006	2007	2008	2009	2010	відносна	За шкалою	
АПК									
Галузевий рівень в системі національного господарства	4.1. Обсяги сільськогосподарської продукції (в порівнянних цінах 2005 р.), <i>млн грн</i>	94895	88769	103978	102093	100536	+5,9 % — незначне збільшення, при наявності тенденції зниження протягом останніх трьох років	3	30
	4.2. Індекс виробництва сільськогосподарської продукції, у % до п. р.	102.5	93.5	117.1	98.2	98.5	Зниження темпів росту виробництва, при наявності періоду росту (2008 р.)	2	
	4.3. Продукція рослинництва (у порівнянних цінах 2005 р.), <i>млн грн</i>	54909	49718	64899	61545	58678	+6,9 % — незначне збільшення, при наявності тенденції зниження протягом останніх трьох років	3	
	4.4. Продукція тваринництва (у порівнянних цінах 2005 р.), <i>млн грн</i>	39986	39051	39079	40548	41858	+4,7 % — незначне збільшення	3	
	4.5. Операційні витрати на одиницю реалізованої продукції, <i>коп./грн</i>	97.6	92.3	94.0	91,6	89,1	-8,7 % — зниження, при загальному високому рівні	3	

Галузевий рівень в системі національного господарства	4.6. Рентабельність рослинництва, %	11,3	32,7	19,6	16,9	26,7	Збільшення в 2,4 р. при наявності коливань протягом періоду	4	30
	4.7. Рентабельність виробництва м'яса великої рогатої худоби, %	-38,4	-41,0	-24,1	-32,9	-35,9	Незначне зменшення рівня збитковості	1	
	4.8. Інвестиції в основний капітал, млн грн, у % до обсягів с/г продукції	7190 7,5 %	9338 10,5 %	16682 16,0 %	9295 9,1 %	12106 12,0 %	+68,4 % при наявності коливань протягом періоду	4	
	4.9. Ступінь зносу основних засобів, %	49,0	46,1	44,0	39,4	40,7	-8,3 відсоткові пункти, покращення, але рівень залишається досить високим	3	
	4.10. Виробництво сільськогосподарської продукції в розрахунку на одного зайнятого, тис. грн на 1 зайнятого	26,115	25,596	31,507	32,607	32,489	+24,4 % — зростання при наявності коливань протягом періоду	4	

витку галузі і свідчить про неефективне використання потенційних можливостей АПК. Ця тенденція характерна для обох основних підсекторів (рослинництва і тваринництва). Відсутність значних позитивних змін у виробництві продукції АПК свідчить про невикористання потенціалу росту, що, враховуючи конкурентні переваги галузі, негативно впливає на рівень економічного суверенітету країни.

2. При загальній незначній позитивній тенденції змін рівень операційних витрат на одиницю реалізованої продукції залишається високим і складає 89 коп. на 1 грн реалізованої продукції. Достатньо високий рівень рентабельності виробництва АПК пов'язаний із високою рентабельністю окремих видів зернових культур, таких як соняшник, ріпак, овочі відкритого ґрунту, зернові культури. Негативною залишається тенденція збитковості виробництва основних видів м'яса. Особливо критично виглядає ситуація із виробництва м'яса великої рогатої худоби, овець і кіз, як і скорочення їх загального поголів'я. Це значно знижує рівень конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва.

3. При загальному значному зростанні інвестицій в основний капітал (+68,4 %) їх рівень залишається незначним, а модернізація галузі — обмеженою, про що свідчить і ступінь зносу основних засобів, який у 2010 р. становив більш ніж 40 %. Певні позитивні зміни щодо зменшення ступеню зносу основних засобів в АПК мали місце, що призвело до його зниження на 8,3 %, але інтенсивність цих змін, враховуючи потреби галузі, є недостатньою для інтенсифікації економічного зростання, тобто і для зміцнення економічного суверенітету.

4. Позитивну тенденцію зміни має індикатор виробництва сільськогосподарської продукції в розрахунку на одного зайнятого, який протягом 2006–2010 рр. збільшився на 21,4 %. Враховуючи, що, по-суті, це показник продуктивності праці, його зміну в цілому можна оцінити позитивно, але необхідно враховувати, що зміни відбуваються по відношенню до досить низького вихідного рівня.

Таким чином, виділені негативні тенденції в розвитку АПК в системі національного господарства за останні роки свідчать про наявність факторів уразливості цього сектора економіки, що виражаються у відсутності стабільності зростання, недостатньому вико-

ристанні ресурсного потенціалу галузі, високому рівні операційних витрат, збитковості основних підгалузей тваринництва, низькому рівні інвестицій в основний капітал і високий рівень зносу основних засобів, що знижує потенційні можливості росту, негативно впливає на рівень економічного суверенітету України.

Діагностика впливу зовнішньої торгівлі на зміну рівня економічного суверенітету підтверджує наявність негативних тенденцій. На жаль, для України притаманна нестратегічна модель міжнародної спеціалізації економіки, відмінності у структурі національного і світового експорту свідчать про неефективність використання науково-технологічного потенціалу національної економіки, про закріплення за Україною статусу країни-експортера сировинних і низькотехнологічних товарів. виправлення цієї ситуації передбачає застосування стратегічного підходу до розвитку зовнішньої торгівлі як одного із суттєвих чинників впливу на рівень економічного суверенітету держави.

8.3. Концептуальні засади формування стратегії розвитку ЗЕД

Визнаючи важливе місце зовнішньоекономічної діяльності, в цілому, та зовнішньої торгівлі, зокрема, для укріплення економічного суверенітету держави, слід вказати, що накопичений досвід її здійснення, а з боку держави — регулювання й підтримки — свідчать про відсутність системної стратегії її розвитку на всіх рівнях господарювання й управління. Окремі випадки реалізації стратегічного підходу, як-то експеримент у гірничо-металургійному комплексі на державному рівні, діяльність корпоративних структур у різних галузях та ін. не дають змоги реалізувати зовнішньоекономічний потенціал України в повній мірі, забезпечити зростання міжнародної конкурентоспроможності національної економіки, її галузей і суб'єктів, сформувати стійкі засади її економічного суверенітету.

З точки зору орієнтації і змістового наповнення такої стратегії серед вчених також єдності немає, хоча окремі аспекти даного питання неодноразово попадали у фокус наукової дискусії в наукових і державних колах.

Розв'язання проблеми стратегічного впливу на розвиток ЗЕД, у першому наближенні, представляється можливим під час послідовної реалізації наступних етапів, що наведені на рис. 8.3.

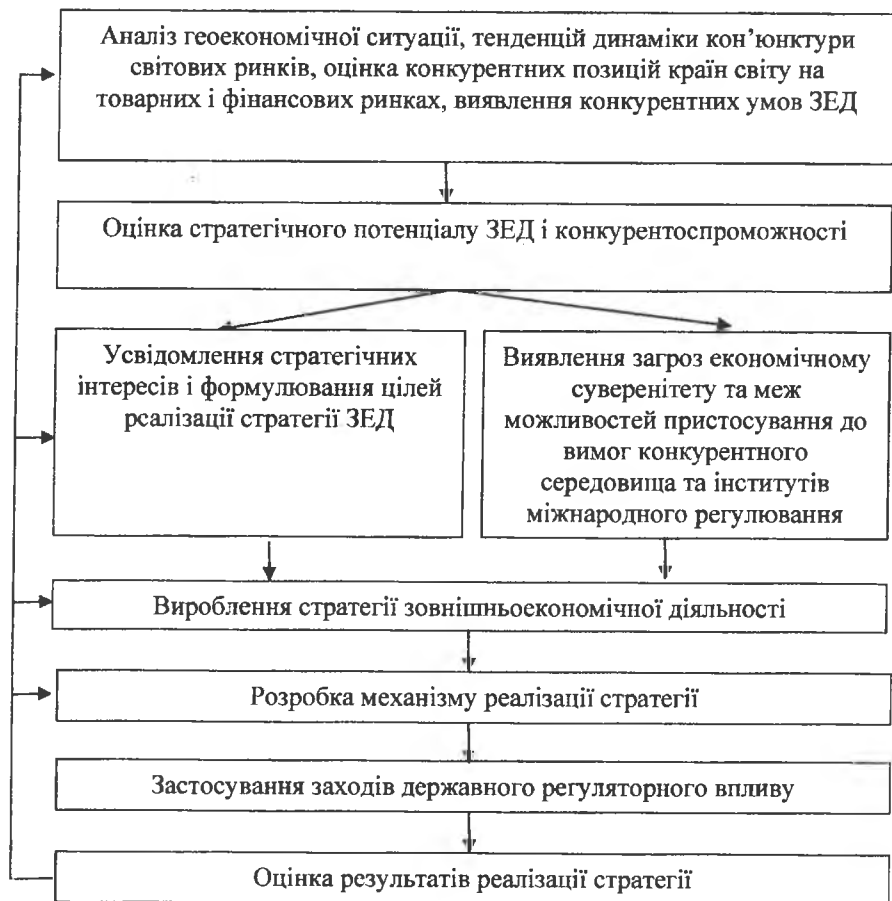

Рис. 8.3. Етапи формування та реалізації стратегії розвитку ЗЕД країни

Змістовими аспектами власне стратегії розвитку зовнішньоекономічної діяльності, взаємозв'язок між елементами якої представлено на рис. 8.4, є:

усвідомлення цілей і пріоритетів розвитку, яке має характер узгодження колективних та індивідуальних інтересів шляхом реалізації прийнятої в суспільстві системи вибору;

оцінка загроз економічному суверенітету шляхом співставлення результатів реалізації сценаріїв подій в майбутньому та цілей виживання і збереження цілісності країни як державного

Рис. 8.4. Елементи стратегії розвитку ЗЕД країни

утворення або просторово відокремленої соціально-економічної системи;

визначення задач, які виходять із необхідності досягнення цілей (наприклад, стимулювання виробництва в певній експортоорієнтованій галузі та ін.), із координації цілей і протидії загрозам еконо-

мічного суверенітету (наприклад, стимулювання імпорту технологій і підтримка національного інноваційного потенціалу), із координації інтересів учасників між собою (підтримка національного виробництва або імпорту) і між ними та державою (зниження митного тарифу та поповнення державного бюджету);

визначення та розподіл функцій з реалізації задач (розподіл повноважень, організація фінансування, інформаційної підтримки, можливості здійснення контролю та механізму покарання за невиконання функцій і невиконання вимог держави);

визначення процедур ухвалення рішень, їх реалізації та контролю, оцінювання результатів і впровадження результатів оцінки в механізм стратегічного планування в майбутньому.

У цілому концептуальну модель стратегії розвитку зовнішньоекономічної діяльності України можна представити у наступному вигляді (рис. 8.5).

Первинне місце на теоретико-концептуальному рівні формування й реалізації даної стратегії посідають цілі розвитку, до яких варто віднести:

розширення можливостей використання експортного потенціалу комплексу для стабілізації та покращення економічної ситуації, забезпечення сталого розвитку в майбутньому;

стабілізація й розширення обсягів реалізації продукції суб'єктів господарювання України на зовнішньому ринку як засіб подолання наслідків процесу звуження внутрішнього ринку та забезпечення джерел доходів;

формування інфраструктури міжнародних економічних зв'язків, що забезпечує доступ до фінансових і технологічних ресурсів світового ринку;

стимулювання інноваційної діяльності й інноваційної перебудови національної економічної системи;

забезпечення економічного суверенітету й укріплення позицій України на світовій геополітичній і геоekonomічній арені.

Реалізація вказаних цілей повинна базуватися на дотриманні певних принципів, які представлені в табл. 8.10, і є можливою тільки в разі концептуального визначення напрямів розвитку, серед яких для України можна виділити такі варіанти:

стабілізація та розширення обсягів реалізації продукції суб'єктів господарювання України на зовнішньому ринку як засіб подолан-

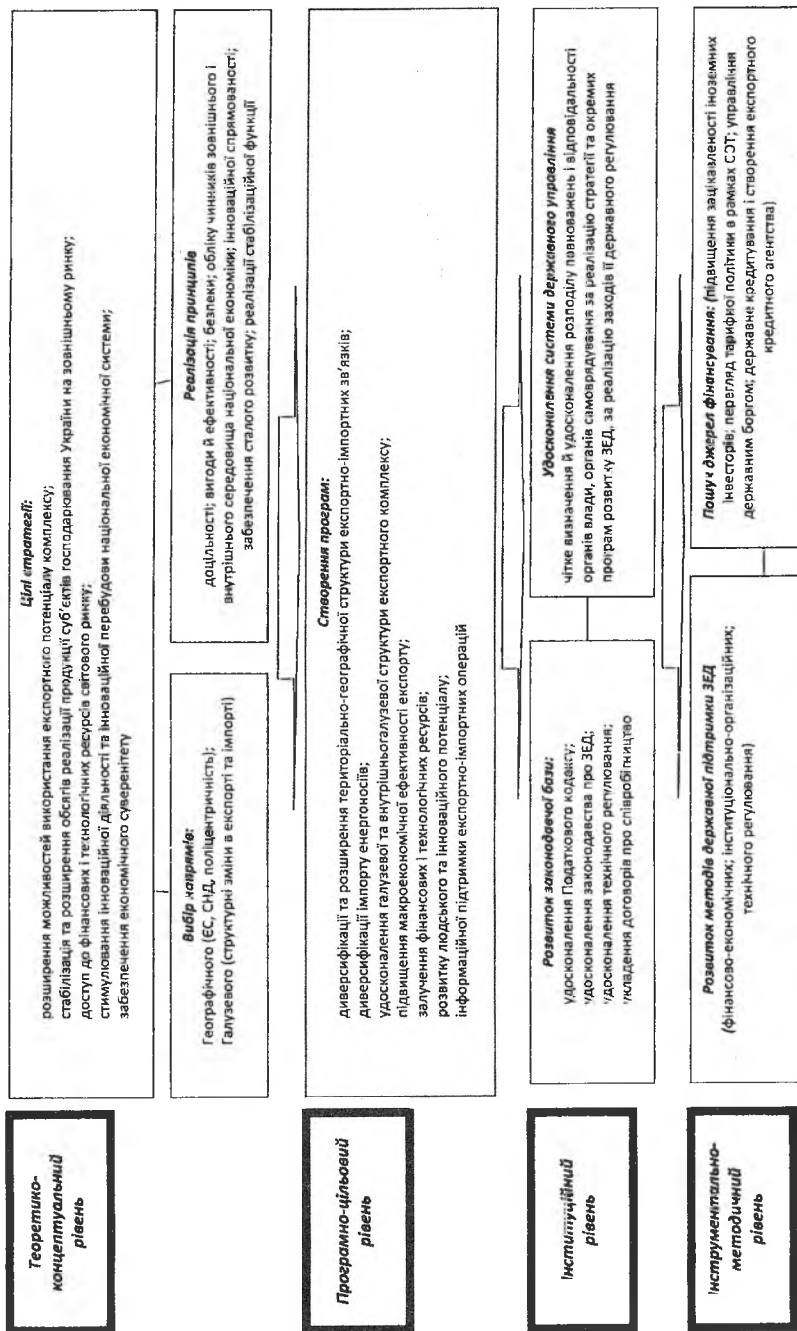

Рис. 8.5. Концептуальна схема стратегії розвитку ЗЕД України

ня наслідків процесу звуження внутрішнього ринку та забезпечення джерел доходів;

формування інфраструктури міжнародних економічних зв'язків, що забезпечує доступ до фінансових і технологічних ресурсів світового ринку;

стимулювання інноваційної діяльності та інноваційної перебудови національної економічної системи;

забезпечення економічного суверенітету і укріплення позицій України на світовій геополітичній і геоекономічній арені.

Орієнтація на співробітництво з РФ, яка має за результатами 2010 р. зіставну з ЄС частку в українському експорті та імпорті (в експорті — 26,1 % і 26,9 %, в імпорті — 43,2 % та 38,9 % відповідно), також має і переваги, і недоліки:

з одного боку, частково знімається питання про ціну енергосіїв, що може надати вітчизняним виробникам певний запас цінової конкурентоспроможності, крім того, українські виробники мають більший потенціал конкурентоспроможності, наприклад, у машинобудівній сфері, у порівнянні з ЄС та іншими розвиненими країнами, ринок СНД, хоча й менший за обсягами, ніж європейський, однак може бути більш доступним через наявність традиційних зв'язків, схожість технічних і споживчих стандартів та ін.;

з іншого боку, проблема часткової втрати суверенітету стоїть не менш гостро, ніж у відносинах з ЄС, і відновлення старих коопераційних зв'язків в більшому ступені зв'яже Україні руки в ході ухвалення рішень з державного регулювання ЗЕД.

У геополітичному аспекті найбільш сприятливою для України може виявитися традиційна поліцентрична орієнтація, в рамках якої варто:

розробити механізм забезпечення сприятливих умов для торгівлі українських підприємств одночасно в напрямках ЄС і СНД;

розвивати економічні відносини з системоутворюючими країнами в різних регіонах світу, зокрема, Китаєм, Туреччиною, Індією, Бразилією та ін.;

стимулювати на першому етапі розширення й поглиблення зв'язків із нерозвиненими країнами, де за рахунок конкурентоспроможності в ціні та технологічного рівня необхідно збільшувати присутність на ринку з машино-технічною продукцією, що дасть

Принципи формування і реалізації стратегії розвитку ЗЕД

Принцип	Зміст принципу
доцільності	конкретна орієнтованість стратегії та єдність в її підцільях і задачах; усвідомлення неможливості досягнення всіх цілей одночасно і відповідна редукація цілей; розподіл ресурсів між цілями та задачами розвитку ЗЕД слід здійснювати у відповідності до ступеня значущості та характеру узгодження й підпорядкування цілей, що потребує розробки механізму оцінки можливостей і ресурсів для досягнення цілей у відповідності до певної ієрархії
вигоди й ефективності	стратегія повинна базуватися на можливості оцінювання результатів досягнення певних цілей або розв'язання конкретних задач, а її реалізація передбачати підвищення ефективності, забезпечення економічного зростання, поширення ефекту від ЗЕД на всі ланки виробничо-збутового процесу, тобто підвищувати результативність не тільки безпосередніх експортерів, а і їх національних постачальників
безпеки	стратегія розвитку ЗЕД повинна виходити з позицій підтримання національної безпеки, економічного суверенітету, зниження ризиків залежності від зовнішніх ринків або конкретних країн
обліку чинників зовнішнього і внутрішнього середовища національної економіки	розробка і реалізація стратегії повинна базуватися на урахуванні множини політичних, економічних, правових, соціальних, інформаційних, технологічних чинників як внутрішньокраїнного походження, так і зовнішніх
інноваційної спрямованості	реалізація стратегії повинна передбачати обов'язкові структурні перетворення інноваційного типу задля подолання розриву в конкурентоспроможності з головними учасниками світової економіки та підвищення ефективності виробничо-економічної структури
забезпечення сталого розвитку	забезпечення ефективності та розвитку економіки і її зовнішнього сектора повинне враховувати довгострокову перспективу і необхідність сталого розвитку
реалізації стабілізаційної функції	стратегія повинна передбачати механізм стабілізаційного впливу на національну економіку та її зовнішній сектор у разі несприятливого впливу з боку будь-яких чинників зовнішнього і внутрішнього середовища

вітчизняним підприємствам можливість сформувати ресурсну базу для інноваційних змін;

вдосконалити законодавство щодо офшорних зон з метою уникнення відпливу капіталу й ухилення від оподаткування.

Програмно-цільовий рівень реалізації стратегії має включати наступні заходи:

диверсифікація й розширення територіально-географічної структури експортно-імпортних зв'язків, спрямованої на подолання ризиків зовнішньоекономічної залежності від стану конкретних національних ринків і підвищення рентабельності ЗЕД;

диверсифікація імпорту енергоносіїв;

удосконалення галузевої і внутрішньогалузевої структури експортного комплексу;

підвищення макроекономічної ефективності експорту (підвищення ступеня участі національних підприємств у формуванні вартості експортної продукції);

збереження й розвиток технологічного потенціалу;

формування на основі сталих експортно-імпортних зв'язків механізмів залучення фінансових і технологічних ресурсів;

створення програм розвитку людського потенціалу для підвищення конкурентоспроможності трудомісткої продукції та інноваційного потенціалу для підвищення технологічного й технічного рівня;

створення механізму інформаційної підтримки експортно-імпортних операцій на рівні держави.

Особливої уваги в контексті державного економічного програмування заслуговують програми розвитку інноваційного й людського потенціалу, які мають включати:

ухвалення програм з розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій, електроніки, авіакосмічного виробництва, біотехнологій і медицини;

впровадження широкої державної програми з енергозбереження й державна підтримка наукових досліджень в цій сфері;

державну підтримку інноваційної діяльності й венчурного підприємництва, перш за все податковими методами;

реформа фінансування вищої освіти, вузівської й академічної науки з пріоритетом на природничі науки, стимулювання комерціалізації результатів їх досліджень.

Реалізація зазначених програм передбачає необхідність вдосконалення інституційної підтримки, зокрема, в частині участі держави за двома напрямками:

- розвиток законодавчої бази;
- удосконалення системи державного управління.

Висновки до розділу

На інструментально-методичному рівні розвиток ЗЕД потребує комплексних рішень щонайменше у двох сферах: удосконаленні методів підтримки та пошуку джерел фінансування її розвитку.

У сфері підтримки ЗЕД необхідно реалізувати низку заходів, основними з яких, зокрема, є:

1. Фінансово-економічні:

коригування законодавства щодо фінансового лізингу, яке надасть, з одного боку, можливості вітчизняним виробникам для розширення і пришвидшення реалізації продукції, а для іноземних лізингодавців — підвищить економічну привабливість лізингових операцій з вітчизняними підприємцями (наприклад, передбачення можливості відображення у валових витратах лізингодавця вартості придбаного майна для наступної передачі в лізинг, скасування податку на лізингові платежі тощо);

спрощення митного контролю транзитних вантажів із забезпеченням контролю їх обов'язкового вивезення за межі митної території;

забезпечення збільшення комерційної швидкості перевезення вантажів, особливо транзитних залізничним транспортом до норм Конвенції про міжнародні залізничні перевезення (COTIF) у порівнянні з Угодою про міжнародне вантажне залізничне сполучення (УМВС) шляхом міжурядового перегляду норм останньої або односторонніх урядових дій;

скасування оподаткування ПДВ послуг нерезидентам;

забезпечення доступності «довгих грошей», особливо для підприємств, які створюють експортний потенціал;

створення різноманітних форм економічного співробітництва з прикордонними регіонами та містами;

розробка спільних інвестиційних проектів з ефективності використання портів України;

розвиток співробітництва у сфері енергетики з метою забезпечення стабільності у сфері постачання енергоносіїв;

укладення угод про торговельно-економічне співробітництво;
розробка і впровадження механізмів захисту взаємних капітало-
вкладень;

забезпечення можливості участі іноземних інвесторів у фінан-
сових компаніях різних видів (фонди, страхові компанії, пенсійні
фонди);

розвиток співробітництва й обмінів у сфері промислової політи-
ки, цільового бюджетного фінансування, розвиток малого та серед-
нього бізнесу.

2. Інституціонально-організаційні:

створення кластерних груп, які відповідно до світового досвіду
повинні стати новою формою розвитку, на ринку мають конкурува-
ти не окремі підприємства, а комплекси, які зменшують свої витра-
ти завдяки вертикальній або горизонтальній кооперації, для їхньої
підтримки необхідна допомога держави;

підвищення ефективності сільського господарства, створення
логістичних центрів зберігання сільськогосподарської продукції
з метою попередження її збуту за заниженими цінами наприкінці
збирання врожаю;

скасування перешкод щодо переміщення по прикордонним об-
ластям товарів і послуг, що вироблені з місцевих ресурсів у межах
транскордонних областей і призначених для споживання на терито-
рії транскордонних регіонів;

введення спрощеного порядку митного оформлення експорт-
но-імпортних і транзитних операцій між суб'єктами ЗЕД, особливо
тими, що розташовані на території прикордонних областей;

застосування спільних заходів у сфері екології, моніторингу стану
навколишнього середовища, збереження й раціонального вико-
ристання ресурсів, проведення спільних досліджень і обмін інфор-
мацією і статистичними даними з цих питань;

здійснення моніторингу й оцінки експортно-імпортних потен-
ціалів країн, що, насамперед, територіально межують з Україною,
з метою виявлення спектру взаємних інтересів, систематизація цих
даних і створення каталогів потенційних партнерів;

сприяння організації постійного обміну інформацією між
суб'єктами господарювання України та іноземними суб'єктами гос-
подарювання про експортно-імпортні можливості та потреби в ін-
вестиціях;

створення позитивного іміджу країни та додаткового інтересу до неї, налагодження розповсюдження інформації за кордоном про інвестиційний і економічний потенціал;

створення на базі Держзовнішінформу центру розповсюдження інформації про кон'юнктуру зарубіжних ринків;

упорядкування й підвищення правової, організаційної та економічної прозорості обігу корпоративних прав: підвищення вимог до іноземних інвесторів щодо виконання інвестиційних зобов'язань, інноваційної спрямованості інвестицій з одночасним підвищенням правових гарантій захисту корпоративних прав і запобігання «сірому» та «чорному» рейдерству;

сприяння участі підприємств у роботі міжнародних торговельно-економічних ярмарок і виставок, особливо на міжрегіональному рівні;

організація економічних форумів із представниками ТПП інших держав;

створення при навчальних і наукових закладах консалтингових центрів, які покликані здійснювати консультації з питань ЗЕД підприємств (укладання контрактів, ведення податкового й бухгалтерського обліку, пошуку контрагентів, вибору форм розрахунків);

розробка схем прискорених переговорів з питань формування спільного економічного простору Україна — країни СНД на основі вільної торгівлі і принципу національного режиму для інвестицій з ЄС;

розробка програм науково-технічного співробітництва й обміну фахівцями й інформацією між державними організаціями України та інших країн;

розвиток спеціалізації України на наданні інформаційних послуг; пільговий розвиток високотехнологічного виробництва у сфері інформаційних технологій і комп'ютерної техніки на принципах спеціальної економічної зони.

До найголовніших заходів у сфері виявлення та використання джерел фінансування належать:

- 1) створення експортного кредитного агентства;
- 2) підвищення вимог до бюджетної дисципліни й управління державним боргом;
- 3) перегляд тарифної політики в рамках СОТ з метою збільшення доходної частини держбюджету;

- 4) відтворення функціонування вільних економічних зон;
- 5) скорочення викидів в атмосферу парникових газів з економією і наступним продажем квот;
- 6) створення сприятливого інвестиційного клімату із забезпеченням гарантій власності безвідносно політичного режиму.

У цілому слід вказати, що, виходячи зі значення зовнішнього сектора для функціонування національної економіки та конкурентних позицій України на світових ринках, варто визначити його розвиток в якості стратегічного пріоритету державної політики. Саме безсистемність і відсутність стратегічного підходу у зовнішньоекономічній політиці стали однією з головних причин, з яких Україна не змогла використовувати потенціал зовнішньоекономічних зв'язків для зміцнення національної економіки, структурно-інноваційної перебудови. В умовах глобальних соціально-економічних і політичних перетворень сьогодення вироблення стратегії розвитку зовнішньоекономічної діяльності на науково обґрунтованих засадах виступає необхідною умовою забезпечення сталого розвитку й економічного суверенітету України.

Таким чином, зовнішньоекономічна діяльність, її структура й результативність в умовах розгортання інтеграційних і глобалізаційних процесів виступає важливим фактором забезпечення економічного суверенітету України. Аналіз особливостей її сучасного розвитку дозволив визначити необхідність використання такого інструменту обґрунтування рішень щодо реалізації державних інтересів в умовах членства або приєднання до тих чи інших інтеграційних угруповань, як системна діагностика її впливу на зміну рівня економічного суверенітету.

Системна діагностика за методикою, що пропонується авторами, є інструментом, який дозволяє ідентифікувати погрози економічному суверенітету держави і, відповідно, визначати організаційно-правові заходи щодо його захисту в міжнародних інституціях і здійсненні економічної діяльності у внутрішньому середовищі, а це, у свою чергу, стає вирішальним чинником розвитку в умовах жорсткої конкуренції на зовнішніх ринках.

Використання системної діагностики передбачає не одноразову оцінку проблем відносно стану економічного суверенітету у сфері зовнішньої торгівлі, а постійне дослідження, моніторинг в комплексі із іншими організаційно-правовими заходами, які доцільно вико-

нувати у відповідних державних установах, діяльність яких безпосередньо пов'язана із забезпеченням реалізації владно-управлінських рішень у сфері розвитку зовнішньої торгівлі й економічного розвитку в цілому. В Україні такою установою є Міністерство економічного розвитку і торгівлі, до основних функцій якого, зокрема, входить проведення постійного моніторингу розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, аналіз експорту та імпорту, розробка й забезпечення здійснення заходів щодо розвитку й удосконалення структури експорту та імпорту, розробка рекомендацій для відповідних галузей економіки тощо. Апробацію методики проведено за двома основними експортоорієнтованими галузями — ГМК і АПК, але вона носить універсальний характер відносно всіх галузей економіки країни. Безумовно, склад індикаторів щодо певних галузей економіки буде мати свої окремі особливості, які пропонується враховувати у відповідних блоках, але загальна структура, ієрархічні рівні й виділені групи індикаторів можуть використовуватися по відношенню до будь-якої галузі.

Результати моніторингу за методикою, що пропонується, складатимуть базу формування й коригування не тільки поточних рішень у сфері зовнішньоекономічних зв'язків країни, а й складатимуть інформаційну основу формування стратегії розвитку зовнішньоекономічної діяльності.

В умовах глобальних соціально-економічних і політичних перетворень сьогодення вироблення стратегії зовнішньоекономічної діяльності на науково обґрунтованих засадах виступає необхідною умовою забезпечення сталого розвитку, а, відповідно, і укріплення економічного суверенітету України. Аналіз концептуальних засад її формування показав, що вона повинна включати в себе осмислення цільових і програмних положень, і на цій основі передбачати інституційні зміни й реалізацію низки інструментально-методичних заходів, які дозволять досягнути кола обмежених стратегічних цілей на засадах послідовності, комплексності, доцільності, ефективності та укріплення економічного суверенітету.

Розділ 9

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ У СФЕРІ АПК

Економічний розвиток держави й добробут її народу великою мірою залежить від стану агропромислового комплексу: ефективності виробництва в цій сфері, рівня забезпеченості продовольчими товарами, їх якості та цін, ситуації щодо зайнятості населення сільських регіонів, застосування заходів щодо збереження й поліпшення земель, на яких здійснюється виробництво, тощо.

Слід сказати, що, починаючи з 1991 р., сільське господарство України практично знаходиться в перманентному стані реформування. На жаль, метою частини реформ було зовсім не поліпшення справ у галузі, а відхід від сформованих за радянських часів механізмів і форм організації виробництва. Відсутність стабільного курсу розвитку цієї сфери фактично призвела до занепаду потужної галузі. Це викликано багатьма факторами, одним з яких є постійні нововведення до нормативної бази, які суттєво змінюють підходи до створення та функціонування суб'єктів господарських відносин в агропромисловому комплексі. Зрозуміло, що такий стан речей ніяк не може відповідати економічним і суспільним інтересам нашої країни. Тому необхідно ретельно підійти до питань правового забезпечення розвитку агропромислового комплексу.

9.1. Основні засади державної аграрної політики.

Чинники та наслідки знищення системи великотоварних сільськогосподарських підприємств

У преамбулі Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18.10.2005 р. визначено, що пріоритетність розвитку агропромислового комплексу та соціального розвитку села в національній економіці зумовлюється винятковою значущістю та незамінністю вироблюваної продукції сільського господарства в життєдіяльності людини й суспільства,

потребою відродження селянства як господаря землі, носія моралі та національної культури [267].

Така характеристика дійсно відповідає важливості цієї галузі для життя людей і економіки України. Зазначений нормативно-правовий акт є дуже важливим документом, оскільки саме відповідно до нього здійснюються спроби розвитку агропромислового комплексу.

У ст. 1 цього Закону закріплено, що основні засади державної аграрної політики спрямовані на забезпечення сталого розвитку аграрного сектора національної економіки на період до 2015 р., системності та комплексності під час здійснення заходів із реалізації державної аграрної політики всіма органами державної влади й органами місцевого самоврядування. Також встановлено, що державна аграрна політика базується на національних пріоритетах і враховує необхідність інтеграції України до Європейського Союзу і світового економічного простору. За роки, які пройшли з прийняття Закону, спрямованість розвитку держави не змінилась — Україна є членом СОТ, не змінено напрям щодо створення зони вільної торгівлі з ЄС.

Ст. 2 зазначеного Закону закріплює перелік стратегічних цілей, на досягнення яких спрямована державна аграрна політика: гарантування продовольчої безпеки держави; перетворення аграрного сектора на високоефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому та зовнішньому ринках сектор економіки держави; збереження селянства як носія української ідентичності, культури й духовності нації; комплексний розвиток сільських територій і розв'язання соціальних проблем на селі. Однак у межах цих цілей перед агропромисловим комплексом постійно постають нові завдання. Багато проблем і викликів для сільського господарства України принесли поспішні та непродумані зміни законодавства, яке регулює питання власності, правового статусу суб'єктів, які приймають участь у виробництві в галузі, вступ до СОТ тощо. Саме цим питанням і пропонується приділити увагу.

На сьогоднішній день в Україні склалася така ситуація, що для підйому села необхідно не тільки усунути надумані необґрунтовані в економічному й соціальному плані правові перешкоди для ведення колективного господарства, а й організувати пряму допомогу промислових підприємств і міст. Ця допомога має носити характер суспільної, а не державної підтримки, що не повинно розцінюватися як порушення будь-яких міжнародних угод державою. Держава не має права забороняти благодійну допомогу недержавних структур.

Під впливом політичної демагогії та рекомендацій деяких внутрішніх і зовнішніх «експертів» у дев'яностих роках було ліквідовано переважно більшість великотоварних сільськогосподарських підприємств державної та кооперативної власності, хоча багато з них були й залишалися рентабельними. Ця компанія була проведена без наукових обґрунтувань, без урахування економічних і соціальних наслідків. Ще один удар по великим сільгоспідприємствам було завдано у 2007 р. необґрунтованим скасуванням одного з основоположних актів — закону «Про власність» 1991 р. Ще раніше, у 2004 р., з'явилося тлумачення, яке дало Держкомстату привід говорити про нібито нелегітимність колективної власності.

Класифікатором форм власності й організаційно-правових форм господарювання, розробленим Держкомстатом у 2004 р., було зафіксовано існування колективних підприємств, але одразу ж було без будь-якого обґрунтування роз'яснено, що чинним законодавством не передбачено створення та державна реєстрація нових підприємств такої організаційно-правової форми [268]. Між тим, Законом прямо передбачено створення й функціонування підприємств колективної власності (ст. 93 ГК України), які як раз і охоплюються поняттям колективної власності як правової форми власності, як це зазначено в тому ж самому документі Держкомстату (у тому ж самому рядку). Такого виду підприємства широко розповсюджені не тільки у нас, але і в зарубіжних країнах [269].

Незважаючи на заперечення деяких юристів і економістів, Держкомстат України і в наступні роки продовжував «роз'яснювати», що створення таких підприємств (і ще ряду нелегітимних, на думку Держкомстату, форм) законодавством не передбачено [270, с. 27]. Оскільки вітчизняні чиновники зорієнтовані більшим чином на вивчення та виконання не законів, а відомчих інструкцій (роз'яснюючи іншим, що вони діють начебто за законом), позиція Держкомстату сприяла скороченню числа підприємств колективної власності (у тому числі й на селі). Оскільки така позиція суперечить закону та конституційній нормі про рівність форм власності, то треба дезавувати роз'яснення Держкомстату, а не чинити штучних перешкод для створення підприємств колективної власності, якщо це відповідає інтересам робочих, селян, громадських організацій.

Різке зниження кількості великих колективних сільськогосподарських підприємств сприяло підризу конкурентоспроможності нашого сільського господарства. Значно знизився об'єм продукції, що ним

випускається, зросла залежність країни від імпорту сільськогосподарських продуктів, завдано шкоди економічній безпеці, економічному суверенітету. В останні роки ситуація трохи змінилася, але більшу частину продовольства продовжують давати дрібні господарства населення. З 1990 р. частка невеликих особистих господарств збільшувалася у виробництві всіх видів продукції, а сільськогосподарські підприємства втратили свої позиції, особливо у виробництві фруктів і овочів.

«Перебудувати», «трансформувати» аграрний сектор почали ще наприкінці вісімдесятих років. У 2001 р., коли вже була можливість побачити певні результати зробленого, Президент України не без гордості говорив, що «ми здійснили безпрецедентні кроки у реформуванні аграрних відносин, зокрема, у затвердженні приватної власності на землю. Мова йде, по суті, про власну українську модель здійснення реформи на селі, яка була напрацьована вченими» [271]. Минуло ще десять років, проте результатів і оцінки ефективності «безпрецедентного реформування» немає. Наявним є тільки знищення великотоварного виробництва на селі (як і великої кількості самих сіл) з важкими економічними та соціальними наслідками. Структури, які функціонували, було майже повністю знищено адміністративно-політичними методами та без економічного обґрунтування. Ті, які завдяки стійкості ряду керівників підприємств збереглися й витримали політико-рейдерський натиск влади, показали, що в такому самознищенні необхідності не було.

Для створення великих структур на зразок нових агрохолдингів у попередньому знищенні колгоспів і радгоспів не було не тільки необхідності, але й сенсу. Більш доцільним було піти хоча б шляхом перетворення колгоспів і радгоспів в агроцехи промпідприємств (з досвіду, наприклад, ряду підприємств Донбасу). Можливість і доцільність ведення колективного господарства на землях, що перебувають у державній власності і які належать кооперованому селянству, доведено досвідом багатьох країн, у тому числі таких самодостатніх у виробництві продовольства, як Швеція та Ізраїль, де об'єктивні умови для сільського господарства не є кращими, ніж в Україні.

Тепер ми шукаємо винуватих у падінні сільського господарства, а зі сторінок газети Верховної Ради, яка зіграла істотну роль у цій справі, запитують, де ж були шановні вчені мужі, коли знищували колгоспи [272]. Сьогодні брати на себе відповідальність за скоєну справу не хоче ніхто.

Для забезпечення економічного суверенітету країни не можна піддаватися жодному зовнішньому тиску. Мабуть це головне, що зобов'язані робити і державні структури, і вчені. В іншому випадку економічного суверенітету не буде. Одним із найбільш актуальних питань сьогодення є закриття в законодавстві лазівок для розкрадання землі — найціннішого нашого капіталу, який стає кращим засобом зберігання капіталу, ніж долар і навіть золото. На жаль, на сьогодні політика Верховної Ради України призводить не до закриття, а до відкриття можливостей для розтягування землі. Необґрунтованим є внесення до законодавства змін, спрямованих на реалізацію ідей ринкового фундаменталізму в землекористуванні, особливо щодо розпорядження сільськогосподарськими землями [273].

Результати роботи збережених колгоспів і створених на їх базі (без руйнування) агроцехів і дочірніх підрозділів великих підприємств свідчать про доцільність підтримки всіх форм великих сільськогосподарських підприємств і припинення адміністративного й ідеологічного тиску на сільськогосподарські кооперативи [274]. У контексті цього питання слід нагадати, що, відповідно до ст. 3 Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», серед основних пріоритетів державної аграрної політики закріплено державну підтримку розвитку конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва на основі кооперації та інтеграції [267].

Відповідно до Конституції України та законодавства, що ґрунтується на її положеннях, рівні права повинні мати підприємства, засновані на всіх формах власності, і державні органи не повинні створювати штучних перешкод для їх розвитку. Як уже неодноразово вказувалося у пресі, необхідно відновити дію закону України «Про власність» 1991 р., скасованого у 2007 р., модернізувавши його з урахуванням нових реалій.

У результаті зниження поголів'я худоби переробним підприємствам не вистачало сировини і вони змушені поклатися на імпорт, що, у свою чергу, знижує закупівельні ціни на м'ясо і негативно впливає на рентабельність сільськогосподарських підприємств. У результаті відбулося зниження якості життя в сільських районах (закриття шкіл, дитячих садків, погіршення всієї інфраструктури), що призводить до відтоку населення. Відтік тягне за собою нестачу персоналу, погіршення роботи підприємств. Виходить зачароване коло,

розірвати яке можна цілеспрямованою плановою роботою щодо відродження села і припинення антиколективістської демагогії, яка виступає для цього перешкодою.

Для підйому сільгоспвиробництва потрібно вкласти значні кошти в оснащення господарств сучасною технікою. І тут знову зачароване коло — низька рентабельність не забезпечує отримання коштів на придбання техніки. Більше того, фермери втрачають навіть наявну техніку, віддаючи її банкам в якості покриття кредитів. Не вистачає елеваторів, доїльних залів. Більшість споруд для тваринництва зруйновано в ході безвідповідального, якщо не сказати злочинного «реформування». Не вистачає коштів і на добрива. Знову є необхідним цілеспрямоване планове втручання держави, щоб не тільки забезпечити технікою сільськогосподарські підприємства, а й забезпечити замовленнями вітчизняне машинобудування.

У зв'язку з описаною ситуацією науковцями і практиками ставиться питання щодо необхідності реформування сучасної фінансово-кредитної системи. Серед іншого зазначається, що таке реформування має бути спрямоване на: створення спеціальних фінансово-кредитних установ з обслуговування підприємств агропромислового комплексу; розширення мережі комерційних банківських структур, максимально наближених до товаровиробників; розвиток аграрного фінансового консалтингу; формування за участю національного і комерційних банків агропромислово-фінансових груп, які б об'єднували в єдину господарську систему товаровиробників сільськогосподарської продукції, підприємства з її переробки і структури із зберігання й реалізації готової продукції [275]. Однак виконання таких завдань є досить складною справою, особливо в сучасних умовах, коли великою є вірогідність настання другої хвилі фінансово-економічної кризи.

Негативні наслідки безвідповідального прожектерства у сфері економіки, в цілому, та її аграрного сектора, зокрема, давно вже стали очевидними. Як би не пояснювали причини занепаду сільського господарства, найважливіша з них — безвідповідальність урядів, що прийшли до влади під час розвалу Радянського Союзу. Прагнення в адміністративному порядку в найкоротші строки замінити організаційно-правові форми господарювання, що сформувалися протягом шести десятків років у власній країні (і пов'язані з її історичними особливостями), формами, які історично склалися в деяких інших

країнах, призвели до великих проблем. «Реформування села обернулося його руйнуванням. Фахівці підрахували, що збитків завдано більше, ніж під час Великої Вітчизняної війни» [276]. Яка ж обґрунтованість реформ, якщо в результаті їх проведення доводиться займатися відродженням, як після війни або стихійних лих катастрофічного характеру. Проте ніхто з авторів концепцій реформування села навіть не визнав неспроможність цих концепцій, не кажучи вже про будь-яку відповідальність, хоча б моральну. Більше того, у представників тієї ж «школи» вистачає совісті говорити про продовження реформ у тому ж напрямку.

Між тим, ситуація вимагає негайного вжиття заходів щодо відновлення сільського господарства. Проблема стає ще більш актуальною у зв'язку зі вступом країни до СОТ і несприятливими прогнозами ООН щодо забезпечення продовольством у світовому масштабі. Разом з тим, немає підстав сподіватися на достатню підтримку по державній «вертикалі», а треба розраховувати на власні сили збережених або знову організованих сільськогосподарських підприємств, агропромислових комплексів, а також використовувати можливості допомоги селу «по горизонталі», з боку промислових підприємств і міст.

9.2. Нові виклики вітчизняному агропромислому комплексу у світлі інтеграційних процесів

Агропромисловий комплекс України із самого проголошення незалежності був одним із найбільш часто реформованих. Одним із напрямів такого реформування був рух щодо його інтеграції до світової агропродовольчої системи. В непоодиноких випадках при цьому суттєві втрати несли як вітчизняні товаровиробники, так і держава в цілому. Великою мірою це відбувається у зв'язку з ускладненням реалізації їх економічних інтересів.

Так, загальновідомим є те, що членство у СОТ суттєво змінює модель побудови взаємовідносин між державою та учасниками виробництва в сільському господарстві. У зв'язку з цим спеціалістами виділяється ціла низка негативних наслідків і небезпек, які будуть мати суттєвий вплив на подальший розвиток агропромислового комплексу України. Так, вказується, що цілком можливим є те, що масова експансія імпортової готової продукції може спричинити закриття дрібних і певної частини середніх переробних

підприємств; лібералізація тарифів зробить більш привабливим ввіз товарів із-за кордону; буде мати місце втрата національними виробниками суттєвої частини внутрішнього агропродовольчого ринку тощо [277, с. 19]. На жаль, сьогоднішній день підтверджує реальність подібних прогнозів.

Наприклад, при вступі до СОТ Україна вдвічі знизилася ввізне мито на цукор (з 300 євро за тону до 150 євро) і погодилася дати квоту на ввезення цукру-сирцю з тростини об'ємом 260 тис. *t* за пільговою ставкою 2 %. Внаслідок цього 50 українських заводів, які виробляють цукор, на сьогоднішній день зупинились або знизили виробництво і втратили 11 % внутрішнього ринку, а також весь попередній експорт. На відміну від країн Євросоюзу, захисні мита на імпорт свинини в Україну виявилися нижчими у 5–8 разів. У результаті до нас на ринок хлинула навіть іноземна свинина: у 2010 р. її імпорт зріс у 2,3 рази у порівнянні з 2007 р. і склав 178700 *t* [278]. Це справило великий вплив на фінансовий стан виробників, викликали суттєві скорочення працівників тощо. Тому державі необхідно терміново вживати дієвих заходів для виходу з такого проблемного становища.

Великою мірою недопущення настання вказаних наслідків залежить від шляхів виконання домовленостей у межах СОТ, а також правових і організаційних заходів зі зміцнення галузі, які обере Україна.

Дійсно, важливе значення в переговорах по вступу до СОТ мало питання сільського господарства. Відповідно до статей 3–6 Угоди СОТ «Про сільське господарство» (редакція від 15.04.1994 р.) [279] перед державами при приєднанні до цієї організації встановлюються зобов'язання щодо доступу на ринок сільськогосподарських і продовольчих товарів; державної підтримки сільського господарства; експортної конкуренції в сільськогосподарській і продовольчій торгівлі тощо. Не є виключенням і наша країна.

Відповідно до інформації Міністерства економічного розвитку й торгівлі, Україна не має зобов'язань перед СОТ зі скорочення внутрішньої підтримки, що надається через «жовті» програми. Є лише зобов'язання не перевищувати річний рівень підтримки, вираженого в показнику СВП. Щорічний Сукупний вимір державної підтримки (СВП) сільського господарства України, який акумулює в собі окремі «жовті» програми підтримки, не повинен перевищувати

3 млрд 43 млн грн. Крім того, додатково Україна може кожен рік втрачати на «жовті» програми до 5 % від річної вартості виробництва валової продукції сільського господарства [280].

Вказані обмеження державної підтримки стосуються так званих «жовтих» програм, які представляють собою заходи, які не звільнені від зобов'язань щодо зменшення бюджетної підтримки. Це такі програми, які можуть справити спотворювальний вплив на торгівлю чи на виробництво і не відповідають критеріям Додатку 2 до Угоди СОТ «Про сільське господарство», основні з яких викладені в параграфі 1 вказаного документа, а саме: фінансування тільки за державний кошт, а не за кошти споживачів; наслідком заходів не повинне стати надання цінової підтримки виробникам [279]. У наступних нормах вказаного документа більш конкретно розкривається зміст критеріїв, за яких певні заходи державної підтримки відносяться до таких, які звільняються від зобов'язань держави щодо зменшення такої підтримки.

До «жовтої скриньки» звичайно відносять: дотації на продукцію тваринництва і рослинництва; дотації на племінне тваринництво; дотації на елітне насінництво; дотації на комбікорми; компенсація частини витрат на мінеральні добрива і засоби захисту рослин; компенсації частини витрат на енергоресурси; цінова підтримка: компенсація різниці між закупівельною і ринковою ціною на сільгосппродукцію; надання виробнику товарів і послуг за цінами, нижчими за ринкові; закупівля у виробника товарів (послуг) за цінами, що перевищують ринкові; пільгове кредитування сільгоспвиробників за рахунок бюджету, списання боргів; пільги на транспортування сільгосппродукції; витрати лізингового фонду тощо [281]. Відповідно до взятих на себе зобов'язань і загальної концепції господарських відносин у межах СОТ Україна поступово змушена буде відмовлятися від застосування зазначених вище заходів. З одного боку, такий перехід у короткотерміновому вимірі, скоріше за все, стане досить важким для агропромислового комплексу. Однак, з іншого боку, він може привнести додатковий поштовх до розширення фінансування програм внутрішньої підтримки сільського господарства, вплив яких на торгівлю відсутній або мінімальний до так званих заходів «зеленої скриньки». Важливим також є те, що такі заходи не підпадають під зобов'язання щодо обмеження бюджетної підтримки, а також спрямовані вони на створення сприятливих умов для концентрації

суб'єктів господарювання і громадян саме на виробництві з найменшим відволіканням на інші пов'язані з господарюванням питання.

Так, науковцями пропонується надавати підтримку вітчизняному сільськогосподарському товаровиробнику в таких напрямках: науково-дослідна діяльність; боротьба зі шкідниками та захворюваннями; послуги з розповсюдження інформації; послуги з навчання; поліпшення інфраструктури сільської місцевості; здійснення прямих виплат, прив'язаних до конкретних площ, урожаїв, поголів'я худоби [282, с. 87]. Саме вони складають основу програм, звільнених від зобов'язань зі скорочення бюджетної підтримки.

Досвід інших країн у цьому питанні свідчить, що найбільше бюджетних коштів спрямовується на програми, звільнені від зобов'язань зі скорочення, як наприклад в Австралії (91 % від загальної суми) та у США (77 %). В ЄС, Бразилії та Канаді частка «зелених» та інших звільнених програм знаходиться в межах 50–60 % від загальної підтримки [283, с. 36]. Україні також слід рухатись у напрямку збільшення обсягів, а особливо — підвищення якості таких програм, урізноманітнення кола питань, на які вони спрямовані. У такий спосіб буде можливим значно звільнити сільгоспвиробників від усього, що не пов'язано з основним виробництвом.

Не слід забувати, що окрім змін у функціонуванні агропромислового комплексу, пов'язаних зі вступом до СОТ, багато викликів перед галуззю постає у зв'язку з проведенням активною політики щодо створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. Так, у літературі відмічається, що за умови збереження існуючого низького рівня конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції на європейському ринку зростає небезпека посилення таких негативних тенденцій: 1) виробники аграрної продукції недоотримуватимуть доходи, що призведе до погіршення соціально-економічних умов у сільських місцевостях; 2) надалі зростатиме негативне сальдо зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС, загалом, і по сільськогосподарській продукції, зокрема; 3) збільшиться частка імпортової продукції в сукупному споживанні продуктів харчування в Україні. Ця проблема актуалізується з огляду на приєднання України до зони вільної торгівлі з ЄС, що призведе до перетворення вітчизняного ринку на ринок збуту європейського продовольства і продукції сільського господарства, зумовить поглиблення кризи в АПК і розвитку сільських територій, створить загрозу продовольчій

безпеці держави [284]. Звісно, такий прогноз є вкрай негативним, однак в умовах продовження фінансово-економічної кризи цей сценарій не можна виключати.

Проте можливим є й інший розвиток подій: членство в СОТ і побудування економічних відносин на умовах зони вільної торгівлі може стати новим поштовхом у розвитку агропромислового комплексу України. Однак це потребує докладання значних зусиль і адекватного вираження державних економічних інтересів у відповідних нормативних актах і конкретних діях влади.

Що стосується питання вирішення проблем у галузі АПК, пов'язаних із формуванням зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, зазначається необхідність: приведення законодавства України у відповідність до вимог законодавства ЄС у пріоритетних сферах; здійснення переговорного процесу щодо нового формату відносин з питань економіки, зовнішньої торгівлі, регіональної та соціальної політики, галузевого і транскордонного розвитку, охорони довкілля та екологічної безпеки; більш активного застосування політичних, дипломатичних та інших інструментів для подолання бар'єрів на шляху виходу українських експортерів високотехнологічної продукції на зарубіжні товарні ринки в довгостроковій перспективі; протидіяння дискримінаційним заходам з боку торговельних партнерів України шляхом удосконалення нормативно-правової бази і механізмів надання експортерам консультативної, інформаційної, юридичної та іншої державної підтримки; розвитку експортної спеціалізації за окремими видами сільськогосподарської продукції (зерно, олійне насіння), переробної і харчової промисловості (м'ясопродукти, олія, цукор, алкогольні та безалкогольні напої), сільськогосподарських машин і обладнання [285]. Більшість із вказаних напрямів правового забезпечення розвитку агропромислового комплексу є доцільними і без вступу України до зони вільної торгівлі. У будь-якому разі необхідно враховувати всі можливості поліпшення ситуації в галузі.

Одним із нещодавніх кроків, здійснених для розвитку співробітництва між Україною і країнами Європи, було прийняття Верховною Радою України 07.12.2011 р. Закону «Про ратифікацію Угоди про вільну торгівлю між Україною та державами ЄАВТ, Угоди про сільське господарство між Україною та Королівством Норвегія, Угоди про сільське господарство між Україною та Ісландією та Угоди

про сільське господарство між Україною і Швейцарською Конфедерацією».

Цей Закон став результатом п'яти раундів переговорів з Європейською асоціацією вільної торгівлі (далі за текстом — ЄАВТ) щодо укладення Угоди про вільну торгівлю з нашою державою. Невід'ємною складовою при створенні зони вільної торгівлі було укладення, окрім названої Угоди, додаткових двосторонніх угод про сільське господарство з державами ЄАВТ. Більше того, відповідно до ст. 10.8 Угоди про вільну торгівлю між Україною та державами ЄАВТ [286] вона залишається чинною, доки діють додаткові угоди про сільське господарство.

Метою підписання означених угод були захист, розвиток і підвищення конкурентоспроможності українського експорту товарів і послуг до держав-членів цієї міжнародної організації. За прогнозами, ратифікація угод повинна створити сприятливі умови для активізації розвитку торговельно-економічного співробітництва.

Слід також зазначити, що відповідно до даних, викладених Міністерством економічного розвитку і торгівлі України у «Зведених результатах фінансово-економічних розрахунків до Угоди про вільну торгівлю між Україною та державами ЄАВТ, Угоди про сільське господарство між Україною та Королівством Норвегія, Угоди про сільське господарство між Україною та Ісландією та Угоди про сільське господарство між Україною і Швейцарською Конфедерацією» [287], у прогностичному періоді, що охоплює 2012–2015 рр., в результаті запровадження режиму вільної торгівлі між Україною та державами ЄАВТ очікується збільшення надходжень до Державного бюджету України на суму від 1,5 *млн грн* у 2012 р. до 16,5 *млн грн* у 2015 р.

Серед позитивних рис, які прогнозуються, слід виділити поетапне зниження митних бар'єрів. Також від співробітництва нашої країни і країн ЄАВТ на базі нещодавно ратифікованих угод очікують сприяння досягненню таких результатів: збільшення товарообігу між Україною та державами-членами ЄАВТ; забезпечення преференційних умов доступу українських товарів і послуг до ринків держав-членів ЄАВТ; підвищення конкурентоспроможності української продукції на ринках Європейської асоціації вільної торгівлі внаслідок скасування або суттєвого скорочення тарифних і нетарифних бар'єрів; створення сприятливих умов для розвитку співробітництва в інвестиційній сфері та збільшення прямих іноземних

інвестицій в економіку України; забезпечення поступової інтеграції до європейського економічного простору, який об'єднує ринки держав — членів ЄС та ЄАВТ у спільний ринок обсягом близько 500 млн споживачів; активізація науково-технічного співробітництва, а також сприяння залученню новітніх технологій та інновацій в економіку України [288].

Реалізація вказаних вище сподівань дійсно повинна стати чималим рушієм у розвитку агропромислового комплексу України в найближчому майбутньому. Проте в цих трьох угодах про сільське господарство приділено увагу і проблемним аспектам застосування таких суттєвих тарифних поступок. Кожна з угод передбачає можливість і встановлює порядок застосування захисних заходів.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 8 Угоди про сільське господарство між Україною та Королівством Норвегія «захисний захід не повинен уживатися на період, що перевищує один рік, і може складатися з такого: а) збільшення імпортного мита на відповідну продукцію до рівня, який не перевищує застосовної на момент ужиття захисного заходу ставки мита, що застосовується згідно з режимом найбільшого сприяння на таку продукцію, або б) уведення тарифної квоти для преференційної торгівлі, яка ґрунтується на історичних обсягах торгівлі за п'ять попередніх років, за винятком значно збільшених обсягів імпорту, які спричинили введення захисного заходу [289]. Аналогічні положення містяться і в інших двох угодах про сільське господарство. У питанні підстав застосування таких заходів всі три угоди керуються приписами п. 1 ст. 2.16 Угоди про вільну торгівлю між Україною та державами ЄАВТ [286] в тому, що сторона-імпортер може вжити захисні заходи в обсязі, який є мінімально необхідним для усунення або попередження шкоди, якщо в результаті зниження або скасування мита імпорт будь-якої продукції, що походить з території однієї Сторони на територію іншої Сторони, збільшується в такій кількості в абсолютному вираженні або відносно внутрішнього виробництва, і на таких умовах, що завдає або загрожус завданням серйозної шкоди галузі внутрішнього виробництва аналогічної продукції або продукції, що безпосередньо конкурує з імпортованою на території Сторони-імпортера.

Певні стримувальні механізми містяться і в Угоді СОТ про сільське господарство від 15.04.1994 р., яка у ст. 5 закріплює положення про спеціальні заходи [279]. Так, відповідно до ч. 1 цієї статті будь-

який Член СОТ може вдатися до положень параграфів 4 та 5 нижче у зв'язку з імпортом сільськогосподарського товару, відносно якого заходи, зазначені у параграфі 2 ст. 4 цієї Угоди, було перетворено на звичайне мито, і який відмічено у його Розкладі позначкою «С33» («Спеціальний захисний захід») як такий, що є предметом поступки, відносно якої можуть бути використані положення цієї Статті, якщо: (а) обсяг імпорту товару, що ввозиться на митну територію Члена СОТ, який надає поступку, у будь-який рік перевищує критичний рівень щодо існуючих можливостей доступу до ринку, як це визначено у параграфі 4; або, але не одночасно (б) ціна, за якою такий імпортований товар може ввозитися на митну територію Члена СОТ, що надає поступку, і яка визначається на основі імпортової ціни СІФ відповідного відвантаження, виражена у національній валюті, є нижчою за критичну ціну, яка дорівнює середньому значенню довідкових цін (2) 1986–1988 рр. для даного товару.

Описані механізми є дуже важливими для держави в питанні захисту її економічних інтересів у будь-якій сфері, а особливо — в агропромисловому комплексі, оскільки ця галузь має ще й велике соціальне значення.

В умовах таких суттєвих змін на шляху розвитку вітчизняного агропромислового комплексу необхідно більш пильно придивлятися до правових механізмів, які свого часу були розроблені, проте на сьогоднішній день практично не використовуються.

Як відмічається науковцями, у розвинутих країнах європейських держав створена й ефективно функціонує система дорадництва; дорадчі служби створюються при органах виконавчої влади (міністерська модель), при вищих навчальних закладах (університетська модель), а також у формі громадських організацій, що надають відповідні послуги [282, с. 88]. Чинне законодавство України також передбачає можливість створення та ведення сільськогосподарської дорадчої діяльності.

Так, правові засади її здійснення викладено в Законі України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» від 17.06.2010 р. зі змінами та доповненнями. Відповідно до ст. 4 цього Закону основними завданнями такої діяльності серед іншого є: підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, і сільського населення в умовах

ринкової економіки; надання суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, і сільському населенню дорадчих послуг з питань економіки, технологій, управління, маркетингу, обліку, податків, права, екології тощо; поширення і впровадження у виробництво сучасних технологій, новітніх досягнень науки і техніки [290]. Розвиток цієї сфери в нашій державі міг би стати в нагоді великій кількості суб'єктів, які приймають участь у процесі виробництва в сільському господарстві. Особливо це стосується невеликих господарств, яким складно утримувати навіть основний персонал робітників.

Одним із механізмів підтримки сільського господарства з боку держави, який не підпадає під застереження відповідно до умов членства в СОТ, є формування державного резерву продовольства. У такий спосіб держава може реалізувати і важливий напрям внутрішньої та зовнішньої політики — гарантування продовольчої безпеки. У сучасних умовах розвитку агропромислового комплексу нашої країні слід більше уваги приділяти цьому питанню.

Держава повинна щорічно здійснювати розробку балансів продовольчих ресурсів і фактичного використання основних видів продовольства з метою гарантування продовольчої безпеки, запобігати настанню дефіциту продуктів харчування першої необхідності [291, с. 246].

При цьому досить серйозним сигналом про наявність проблем у цій сфері є те, що нині продовольча безпека України як з позиції ролі вітчизняної агросфери у формуванні структури споживання продуктів харчування, так і стосовно загальної величини забезпеченості основними з них унаслідок низької платоспроможності населення впала до критично небезпечного рівня. Причому проявляється тенденція до подальшого погіршення ситуації. Падіння реальних доходів переважної кількості верств населення зумовило зменшення обсягів споживання. Внутрішній агропродовольчий ринок України постійно поповнюється продуктами харчування зарубіжного виробництва, які часто завозяться контрабандою, великою мірою є сумнівної якості, з понаднормативним вмістом шкідливих інгредієнтів і простроченими термінами зберігання. На наш ринок здійснюється продовольча інтервенція: везуть навіть кріп, яблука, картоплю, томати. Наша копійка вилучається з внутрішнього обігу і працює на зарубіжного підприємця [292, с. 246]. Вка-

зане вище може видатись занадто просто та емоційно викладеним підходом до проблеми, проте саме в такий спосіб видається можливим відобразити всю складність ситуації, яка має місце в агропромисловому комплексі.

У питанні продовольчої безпеки існує ще одна проблема, яка впливає з особливостей статусу учасників господарських відносин в агропромисловому комплексі. На сьогодні дослідниками зазначається, що олійні та зернові культури сьогодні слугують «несною конструкцією» українського аграрного експорту [293, с. 41]. Разом з тим, за окремими оцінками, на долю транснаціональних компаній приходить більше 75 % всього експорту зерна з України [294]. Такі міжнародні зернотрейдери контролюють найбільш прибуткові експортні потоки, що може викликати суттєву залежність нашої держави від їх економічних планів та інтересів.

У світлі сказаного особливого значення набуває діяльність Аграрного фонду, який був створений відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 06.07.2005 р., і уявляє собою державну спеціалізовану бюджетну установу, уповноважену реалізувати цінову політику в агропромисловому секторі економіки [295]. У 2009 р. змінами, що були внесені до вказаної постанови, за Аграрним фондом закріплено можливість формування державного інтервенційного фонду об'єктів державного цінового регулювання виключно для здійснення товарних і фінансових інтервенцій на організованому аграрному ринку. Інтервенційний фонд фактично представляє собою запас окремих видів сільськогосподарської продукції, який повинен гарантувати продовольчу безпеку держави.

Слід відзначити, що актуальність для країни означених проблем викликала активність з боку органів державної влади. Так, у червні 2011 р. пройшов перше читання у Верховній Раді України проект закону «Про продовольчу безпеку України», зареєстрований 28.04.2011 р. під номером 8370–1 [296]. Вказаний законопроект був підтриманий Міністерством аграрної політики та продовольства. Його подання групою народних депутатів було дуже слухним, оскільки саме вказаному Міністерству відповідно до підпункту 18.7.1. Національного плану дій на 2011 р. щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», затвердженого Указом Президента України від 27.04.2011 р. [297], було до-

ручено підготовку проекту такого закону. У ст. 1 зазначеного законопроекту наводиться наступне визначення юридичної конструкції «продовольча безпека» — це соціально-економічний і екологічний стан в державі при якому всі її громадяни стабільно та гарантовано забезпечені продовольством в необхідній кількості, асортименті та відповідної якості. Також цим проектом вбачається формування державних продовольчих резервів, які створюються для запобігання дестабілізації продовольчого забезпечення населення.

Проте, на жаль, основна частина норм законопроекту носить декларативний характер. Відсутні конкретні заходи та механізми гарантування продовольчої безпеки. Вводиться ціла низка термінів та юридичних конструкцій, сутність яких не розкривається або не достатньо розкривається в тексті законопроекту. Можна стверджувати, що цей документ містить в собі більшою частиною норми, які відображають політику держави й основні принципи в питаннях продовольчої безпеки. Однак на сьогоднішній день цього вже не достатньо. Для реалізації економічних інтересів держави у сфері забезпечення продовольчої безпеки необхідно наповнювати закон конкретним змістом. У цьому разі він дійсно стане у пригоді при розбудові агропромислового комплексу України.

9.3. Шляхи збереження та відновлення крупнотоварних сільськогосподарських виробництв

Одним із найважливіших питань сфери забезпечення економічних інтересів держави в агропромисловому комплексі на сьогоднішній день залишається формування стійких до економічних негод, ефективних і конкурентоздатних господарників на селі.

Вивчення і врахування нашого минулого досвіду та досвіду інших країн із сучасним досить ефективним аграрним сектором свідчить про те, що провідну роль у товарному сільськогосподарському виробництві повинні грати досить великі підприємства декількох організаційно-правових форм.

Однією з таких форм, що вимушено з'явилися в якості способу виживання сільськогосподарських підприємств, виявилися агроцехи промислових підприємств, що сформувалися на базі колишніх радгоспів і колгоспів, трудові колективи яких не повністю піддалися тиску виконавців так званих «реформ».

В опублікованих матеріалах Держкомстату України агроцехи окремо не виділяються, а включаються в число «господарських товариств». Мабуть мається на увазі, що, як правило, вони є структурними або дочірніми підрозділами господарських товариств промисловості. Всього в Україні у 2006 р. налічувалося близько 60 тис. сільськогосподарських підприємств, у тому числі 7,5 тис. господарських товариств, включаючи агроцехи промпідприємств. Виробничих сільськогосподарських кооперативів було близько 3 тис., приватних підприємств — приблизно 4 тис. Але всі вони разом дають менше 40 % валової продукції. 43 тис. фермерських господарств, які також зараховуються за статистикою до сільгосппідприємств, дають лише трохи більше 4 % продукції. Більшу ж частину валової продукції (близько 60 %) дають господарства населення. Таким чином, у даний час сільськогосподарське виробництво стало дуже далеким від того, щоб називатися великотоварним.

При такій ситуації природним є прояв інтересу до агроцеху промислових підприємств. В останні роки ця форма продовжила розвиватися. Це, зрозуміло, не виключає необхідності вдосконалення правового положення сільськогосподарських підприємств інших форм таким чином, щоб це сприяло підвищенню ефективності їх діяльності. Але найбільшу увагу, звичайно, привертають нові форми, яким ще не було приділено достатньої уваги в літературі.

Сільське господарство майже у всіх країнах потребує підтримки з боку держави. Підтримка здійснюється в різних формах, але в кінцевому результаті — за рахунок доходів інших галузей народного господарства, головним чином — промисловості. У червні 2004 р. і в Україні було прийнято спеціальний Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України». Вказаний нормативно-правовий акт був покликаний визначити основи державної політики в бюджетній, кредитній, ціновій, страховій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення [298]. Але, схоже, реалізація деяких корисних норм, що містяться в ньому, належним чином не забезпечується.

У Радянському Союзі використовувалася специфічна форма підтримки сільського господарства, яка називалася шефською допомогою. Фактично це була господарська допомога головним чи-

ном з боку промислових підприємств. У результаті розпаду СРСР і так званої «перебудови», одним із напрямів якої було розформування великих сільськогосподарських підприємств, сільське господарство як в Російській Федерації, так і в Україні виявилось в ще більш складному становищі ніж за радянських часів. Уряди виявилися нездатними вирішувати створені проблеми, і трудові колективи стали самостійно шукати шляхи їх вирішення.

Одним із таких шляхів виявилася організаційно-господарська допомога з боку промислових підприємств, які зуміли залишитися на плаву в нових економічних умовах завдяки збереженню колективістських основ роботи. Підприємства, що використовували такі основи (народні, орендні, колективні), зберегли і зв'язки з колишніми підшефними сільськогосподарськими підприємствами. Зміст цих зв'язків різний, але принцип підтримки зберігається.

Про перетворення колгоспів в агроцехи промислових підприємств вже говорилося у пресі на прикладі Маріупольського металургійного комбінату ім. Ілліча. Комбінат в цілому працює у формі акціонерного товариства, акціями якого володіє його трудовий колектив. По суті це народне підприємство, яке зуміло відстояти свою самостійність від приватних господарських структур. Спочатку до складу комбінату увійшли в якості агроцехів два десятки колгоспів найближчих сільських районів. До теперішнього часу аграрний сектор комбінату виріс майже до 70 цехів, розташованих у ряді районів Донецької області, а також у Запорізькій області та в Криму. Тобто обрана там форма господарської допомоги виявилася привабливою для багатьох господарств. Цікава оцінка в місцевій пресі досвіду роботи в Криму агроцехів №49 і №55 Маріупольського металургійного комбінату ім. Ілліча — «Нам би десяток таких комбінатів і не було б суперечок про те, як повинна розвиватися Україна» [299].

Якщо спочатку агроцехи перебували на балансі підприємства, то з 01.12.2006 р. більшість з них почали працювати у складі п'яти дочірніх підприємств, наділених правами юридичної особи: «ІльчАгро-Донбас», «ІльчАгро-Крим», «ІльчАгро-Запоріжжя», «ІльчАгро-Умань» і «ІльчАгро-Рибак». Частина агропідприємств, у діяльності яких меткомбінат відчуває безпосередню потребу, зберігається у складі ММК ім. Ілліча. Вони об'єднані управлінням сільського господарства. Таку реструктуризацію металурги задумали, вочевидь, у процесі боротьби з витратами і з метою збереження

для сільгоспвиробників передбачених для них пільг. Підприємства, частка сільгосппродукції в загальному обсязі виробництва яких перевищує 70 %, могли претендувати на виплату єдиного фіксованого сільгоспподатку, а також на отримання державних дотацій на вирощування злакових і на компенсацію процентних ставок за кредитами, пов'язаних із купівлею обладнання вітчизняного виробництва. Перетворення агроцехів в окремі підприємства підніме їхню мотивацію для самофінансування. За даними меткомбінату, його агрокомплекс щорічно вирощував близько 300 тис. *т* зерна, 43 тис. *т* соняшнику, 20 тис. *т* овочів, виробляв 10 тис. *т* м'яса, 26 млн яєць. У землекористуванні знаходиться більше 130 тис. га [300].

Подібна або близька до неї форма підтримки сільського господарства застосовується на Донбасі більш ніж 20 іншими промисловими підприємствами, і це дає значний позитивний ефект. У минулому періоді зазначена форма виявилася життєздатною. Це не означає, що паралельно з нею або в подальшому не можуть виявитися більш ефективними інші форми. Однак застосування форми агроцеху або дочірнього підприємства промпідприємства підтверджує доцільність і навіть необхідність функціонування в аграрній сфері економіки великих господарських структур, з одного боку, і певної підтримки цих структур за рахунок промисловості чи то через державні установи, з іншого. ГК України, зокрема у ст. 175, 177, надає можливість прямої підтримки «по горизонталі». Відповідно до зазначених статей суб'єкти господарювання, незалежно від статутної мети своєї діяльності, можуть брати на себе зобов'язання щодо господарської допомоги у вирішенні питань соціального розвитку населених пунктів їх місцезнаходження, у будівництві та утриманні соціально-культурних об'єктів, об'єктів комунального господарства та побутового обслуговування, надавати іншу господарську допомогу з метою вирішення місцевих проблем.

У процесі функціонування великих сільськогосподарських структур в якості підрозділів промислових підприємств виникло, як сказано вище, питання про можливість застосування до них пільг, передбачених законодавством для аграрного сектора і особливостей оплати праці. Стосовно агроцеху це питання вирішується.

Зазначене вище свідчить про те, що в сільському господарстві використовуються в основному такі ж організаційно-правові форми, як і в промисловості: підприємство, дочірнє підприємство, гос-

подарське товариство, колективне підприємство, виробничий (та інший) кооператив, приватне підприємство. Правда, є специфічною форма фермерського або домашнього господарства. Але вона близька до форми індивідуального приватного підприємства. Використовуючи форму фермерського господарства, запозичену з закордонного досвіду, треба враховувати, що у країнах з розвиненою економікою ферми функціонують не як ізольовані одиниці, а в системі кооперації різних видів.

У нас зустрічаються найрізноманітніші назви підприємств, і тому не завжди зрозуміло, яка конкретно організаційно-правова форма і правовий статус за ними ховаються. Наприклад, Указом Президента України в серпні 2007 р. присвоєно звання Героя України директору приватної агрофірми «Україна» в Полтавській області, директору сільськогосподарського кооперативу «Колос» в Чернівецькій області [301, 302].

Чим та якою мірою кращі ці підприємства за колгоспи — не зрозуміло. Якщо не значно або нічим, постає питання, навіщо потрібно було ліквідувати великі кооперативні господарства — колгоспи. Воно підіймається і в інших випадках. Так, спеціально проведене дослідження привело до висновку про недоцільність створення в сільському господарстві підприємств зі статусом акціонерних товариств [303]. З одного боку, акціонерне товариство може охопити всіх жителів села, всю громаду, що буде відповідати інтересам непрацевдатних. З іншого боку, наявним є великий ризик: усе майно передали акціонерному товариству, а керуватимуть ним чужі. Одночасно є факти, коли селяни за допомогою суду добиваються відновлення ліквідованих за вказівками влади колективних підприємств — колгоспів. Так, жителі села Андріївка Макарівського району Київської області 5 років вимагали в судових інстанціях визнання незаконними дії райдержадміністрації з ліквідації колгоспу «Андріївський». У 2002 р. вони домоглися задоволення своїх вимог. При цьому люди усвідомлювали, що роботу колгоспу налагодити буде нелегко, тому що село розорене, кількість поголів'я великої рогатої худоби зменшилося в десять разів [304]. Компанійська ліквідація колгоспів, багато з яких успішно працювали і в нас, і за кордоном (зокрема, в Ізраїлі) — один із проявів недостатньої проробленості політики реформ 90-х років.

Продовження діяльності або відновлення колгоспів за ініціативою селян — факт не поодинокий. Законом таку правову

форму, як виробничий кооператив (сільськогосподарський кооператив) передбачено. Але до тепер лунають висловлювання деяких юристів про нібито непотрібність і навіть неконституційність колективної власності і колективних підприємств. Ось такого роду «концепції» і сприяли розвалу сільського господарства. Між тим, досвід останнього двадцятиріччя свідчить про життєвість, поряд з іншими формами, як кооперативного, так і колективного підприємства і для промисловості, і для сільського господарства. Їх ефективність має вимірюватися не тільки з урахуванням їх виробничих показників, але й соціальної функції, яку вони виконують.

Необхідність застосування вказаних підходів до організації сільськогосподарського виробництва часто підіймається спеціалістами. Так, у контексті пошуку шляхів підвищення конкурентоспроможності вітчизняного агропромислового комплексу, серед іншого, зазначається необхідність: «посилення кооперації господарств населення виробників сільськогосподарської продукції; налагодження співпраці між виробниками сільськогосподарської продукції та дослідними установами» [284].

Тому останні нормотворчі кроки Уряду дають певну надію на поступове розуміння необхідності і реалізацію вищими органами державної влади змін до підходів стосовно відновлення агропромислового комплексу нашої країни. Так, у «Державній програмі розвитку внутрішнього виробництва», яку затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12.09.2011 р., зазначається, що зараз, після тривалої трансформації сільськогосподарських підприємств, йдеться мова про повернення до державної підтримки великих товаровиробників у сільському господарстві, які мають суттєві переваги над малими формами господарювання [305].

Видається важливим, що у вказаному нормативно-правовому акті серед пріоритетних завдань з розвитку сільського господарства виділяються наступні: поліпшення загальних умов функціонування сільського господарства шляхом стимулювання процесу укрупнення спеціалізованих сільськогосподарських підприємств; розгортання системи банківського, зокрема іпотечного, кредитування на селі та сільськогосподарської кооперації; сприяння відновленню вітчизняних крупнотоварних господарств (ферм) як єдиного виробничо-майнового комплексу; залучення асоціацій сільськогосподарських

товаровиробників і великих аграрних компаній до формування державної аграрної політики.

Можуть сказати, що ми вже це проходили. Однак досвід інших країн і наш власний свідчить про те, що саме широка кооперація і великі структури здатні забезпечувати товарне виробництво продовольства. Подекуди це має бути здійснено за допомогою пільг і надання дотацій, в інших випадках — і без цього. А дотувати в тій чи іншій формі доводиться в більшості країн, тому що підприємства інших галузей у принципі працюють в більш сприятливих умовах, в умовах якісно кращої інфраструктури і забезпечують свою високу рентабельність за рахунок привласнення в тій чи іншій формі (і розмірі) результатів праці в сільському господарстві. Допмагаючи селу, вони по суті нічого не дарують, а повертають селу набуте частково за його ж рахунок.

Необхідно також знайти оптимальну правову форму, яка сприяла б створенню кооперативів чи інших об'єднань фермерів (такий цікавий досвід є, наприклад, у Фінляндії, яка має подібні умови). Без кооперації в галузі постачання, реалізації продукції, технічного й агротехнічного обслуговування фермерські господарства не зможуть витримати конкуренції, яка стає сильнішою. Можливим також є зростання числа державних підприємств, зокрема, які обслуговують кооперативні та фермерські господарства.

Висновки до розділу

Для успішного виконання поставлених перед державою завдань щодо реалізації економічних інтересів сьогодення вищим органам влади необхідно прикладати максимум зусиль для пристосування як своїх методів і форм роботи, так і стилю діяльності підприємств аграрного сектора до сучасних світових умов господарювання в цій галузі.

Слід звернути увагу на необхідність відновлення концепції колективної форми власності з доопрацюванням її згідно сучасних реалій господарювання в галузі економіки, яка розглядається.

При наданні державної підтримки сільському господарству необхідно уважно ставитись до вимог та обмежень, пов'язаних зі вступом України до СОТ і можливим створенням зони вільної торгівлі з ЄС. Основний акцент у питанні державної підтримки повинен зміщуватись в бік розширення фінансування програм внутрішньої під-

тримки сільського господарства, вплив яких на торгівлю відсутній або мінімальний.

Державою повинна приділятися увага розробленню правових і організаційних питань гарантування продовольчої безпеки, з прийняттям необхідного законодавства. Необхідно продовжувати і підвищувати ефективність діяльності Аграрного фонду як у частині формування інтервенційного фонду, так і стосовно кредитування сільськогосподарських товаровиробників шляхом надання державної бюджетної позики під заставу сільськогосподарської продукції на пільгових умовах.

При розвитку міжнародної торгівлі надзвичайно важливим для України є недопущення настання шкоди відносно внутрішнього виробництва в агропромисловому комплексі. Запорукою цього може стати всебічне застосування захисних заходів, передбачених Угодою про вільну торгівлю між Україною та державами ЄАВТ, у формі підвищення імпортного мита до певного рівня або введення тарифної квоти для преференційної торгівлі. Також слід своєчасно проявляти економічні інтереси держави, і у випадках необхідності і при належній обґрунтованості своєчасно приймати рішення щодо застосування спеціальних заходів, передбачених Угодою про сільське господарство та іншими документами СОТ.

У кризових умовах, що склалися, необхідно для сприяння відновленню сільського господарства використовувати не тільки форми підприємства, а й форми асоціації і кооперації підприємств, зокрема таку форму, як зазначені вище агропромислові холдинги або агропромислові асоціації. Можливим є також створення агроміських асоціацій, тобто асоціацій міст і сільськогосподарських районів. У договорах про створення таких асоціацій можуть бути передбачені умови про надання допомоги селу у вирішенні господарських і соціальних питань.

Корисним, особливо для невеликих господарств, був би розвиток сфери сільськогосподарської дорадчої діяльності. Здійснення цього могло б відбуватися шляхом надання реальної державної підтримки і передбачення в державних цільових програмах, спрямованих на розвиток сільського господарства та сільської місцевості, фінансування такої діяльності в розмірі не менше 5 % коштів, передбачених для цих програм, як це визначено спеціальним законом.

У цілому підхід до вирішення проблем розвитку аграрного сектора економіки повинен бути економіко-правовим, що базується на власному багатому практичному досвіді використання різних організаційно-правових форм ведення та підтримки сільського господарства й сучасному досвіді інших країн, які проводять соціально-орієнтовану політику. Для вирішення цих проблем доцільно, зокрема, провести відповідні дослідження науково-практичного характеру силами представників економічної науки і наук господарського й аграрного права. Організувати і координувати такі дослідження відповідно до сфери його відання повинно Міністерство аграрної політики і продовольства.

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ТРАНЗИТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

10.1. Економіко-правова характеристика стану національних транзитних перевезень

Найважливішим показником, через який можна оцінити стан національних транзитних перевезень, є транзитний потенціал. Сучасний транзитний потенціал охоплює різні види транспортних засобів, технологій перевезень і систем управління вантажними потоками. Досліджуючи транзитний потенціал України, під поняттям транзит слід розуміти наступне: транзит — це переміщення через територію країни вантажів третіх країн під контролем митних органів без справляння митних зборів, податків і без застосування до товарів заходів державної економічної політики. Транзит розглядається в якості різновиду експорту транспортних послуг, що надаються національними компаніями вантажовласників та перевізників при проходженні вантажу і транспортного засобу по території України. Набір цих послуг залежить від рівня розвитку вітчизняної товаропровідної мережі та її якості. Насамперед, це послуги перевізників, експедиторів, зв'язківців і т. п. Крім того, транзит сприяє розвитку різних супутніх послуг: заправка транспортних засобів паливом; торгівля та харчування; ремонт і сервісне обслуговування транспортних засобів; готельний сервіс та ін.

Під транзитним потенціалом транспортної системи розуміється її здатність забезпечувати високий рівень пропускної здатності транзитних потоків вантажів у міжнародному сполученні. Специфічними особливостями транзиту є необхідність об'єднання інтересів різних держав, забезпечення міжнародних домовленостей, залежність від кон'юнктури та міжнародного ринку праці і товарів, зв'язок з реалізацією геополітичних стратегій окремих держав.

Транспортна система України по праву належить до числа провідних світових транспортних систем. Країна володіє потужною системою транзитних комунікацій — газотранспортна система, нафтопроводи, лінії електропередачі, залізниці, порти. Україна за-

цікавлена в тому, щоб максимально завантажити ці потужності й побудувати нові. Модернізація та розширення транспортних комунікацій самі по собі можуть стати важливим чинником економічного зростання. Завданням стратегічного значення є реалізація проєктів, які повинні забезпечити участь України у формуванні міжнародних транспортно-комунікаційних мереж.

Вигідне географічне положення України дозволяє організувати обслуговування транзитних вантажопотоків, зокрема, між країнами Європейського Союзу (ЄС) і Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТР) в наземному сполученні силами і засобами транспортної системи країни. Розвиток і успішна експлуатація всіх основних видів транспорту загального користування: залізничного, повітряного, морського, автомобільного і трубопровідного; наявність незамерзаючих портів повинні сприяти тому, щоб обсяги транзитних вантажопотоків через її територію збільшувалися. Експорт транспортних послуг підвищує ефективність використання української транспортної мережі, стимулює її вдосконалення і сприяє здійсненню масштабних проєктів модернізації та розвитку інфраструктури, створенню додаткових робочих місць, створює значний мультиплікативний ефект в інших галузях економіки і соціальної сфери.

Зростання транзитних перевезень підвищує ефективність використання резервів провізних можливостей національних транспортних систем, стимулює їх відтворення і вдосконалення. Наслідком зростання транзитних перевезень можуть стати без значних капіталовкладень збільшення бюджетних надходжень, доходів транспортних організацій і, відповідно, їх ефективний розвиток [306].

Одним із шляхів формування єдиної світової транспортної системи є створення міжнародних транспортних коридорів, їх розвиток і подовження, з'єднання з національними транспортними системами, створення єдиної нормативно-правової бази, що регулює вантажоперевезення, уніфікацію технічних норм, однаковість митних процедур. Це в перспективі призведе до створення єдиної комунікаційної замкнутої світової транспортної мережі.

Через територію України проходять:

1. Два міжнародні транспортні коридори загальносвітового значення: Європа — Кавказ — Азія; Європа — Азія.

2. Чотири Європейських (Критських) міжнародних транспортних коридори: Коридор № 3 Берлін (Дрезден) — Вроцлав —

Львів — Київ; Коридор № 5 Трієст — Любляна — Будапешт — Братислава — Ужгород — Львів; Коридор № 7 річка Дунай — Чорне море — Азовське море — річка Дон — Волго-Донський канал — Каспійське море; Коридор № 9 Гельсінкі — Санкт-Петербург — Вітебськ — Київ / Москва — Одеса / Кишинів — Пловдив — Бухарест — Александрополіс (з 4-ма відгалуженнями).

3. Шість міжнародних транспортних коридорів Організації співробітництва залізниць (ОСЗ): № 3 — Польща — Україна — Росія, загальна протяжність 2209 км; № 4 — Чехія — Словаччина — Польща — Угорщина — України, загальна довжина з відгалуженнями 2711 км; № 5 — Угорщина — Словаччина — Молдова — Україна — Росія — Казахстан — Грузія — Азербайджан — Китай — Киргизстан, протяжність основної траси становить 11486 км; № 7 — Польща — Україна, протяжність 1520 км; № 8 — Україна — Росія — Казахстан — Узбекистан — Туркменістан, загальна протяжність 5115 км; № 10 — Грузія — Азербайджан — Туркменістан — Узбекистан — Киргизстан — Таджикистан — Казахстан (наземна частина), з використанням поромних переправ з Болгарії, Румунії та України до грузинських морських портів, загальна протяжність коридору — 8847 км.

4. Два стратегічних сполучних коридори: Київ — Сизрань — Самара — Уфа — Челябінськ — Курган з відгалуженнями на Казахстан; ж / д лінія: Київ — Харків-Тополі (Україна) — Соловей (Росія) — Валуйки — Пенза — Сизрань — Уфа — Челябінськ — Курган [307–309].

З країн СНД основну конкуренцію у транзитних перевезеннях Україні становить Росія. Ця країна володіє готовим транспортним коридором (Транссибом), транзит по якому, після коректування тарифів і проведення низки організаційних заходів щодо забезпечення зберігання вантажів із року в рік зростає. Крім того, наш північний сусід активно розвиває коридор «Північ-Південь». Після передачі Вірменської залізниці в концесію росіянам вони отримали доступ до кавказьких маршрутів. У результаті відбувається переорієнтація вантажопотоків з Вірменії до Європи через Росію, а не через Грузію й Україну як було раніше.

Значну конкуренцію у сфері залізничного транзиту Україна відчуває з боку Республіки Білорусь. В останні роки з 6,5– 7,0 млн т транзитних обсягів вантажоперевезень «Укрзалізниці» (близько 40 млн т) припадало на перевезення до / з портів України і 25–30 млн

m — на сухопутні прикордонні переходи на західному кордоні. За цей же період обсяги залізничного транзиту через Білорусь склали 50,6 *млн т*, тобто у два рази більше, ніж сухопутний транзит України. Причому лівова частка цього вантажопотоку йде через один прикордонний перехід — Брест. Ситуація з Білоруссю показує, що до сусідніх держав пішли багато традиційних вантажопотоків, які теоретично було б вигідніше направити через Україну. Наприклад, транзит пиломатеріалів з Сербії до Російської Федерації, а вина з Болгарії до Росії набагато більш довгим шляхом — через Румунію, Угорщину, Словаччину, Польщу та Білорусь.

Не менш значущим є конкуренція у сфері термінального бізнесу у прикордонних районах на стику України, Словаччини та Угорщини. З 2009 р. на словацькій території відкритий російський термінал «Добра» для переробки на ньому більше 250 тис. TEU (еквівалент двадцятифутовому контейнеру) на рік. З портів країн АТР контейнери морем доставляються в порти Копер і Трієст, потім на термінал «Добра», перевантажуються на платформи колії 1520 мм і далі блок-поїздами (російський оператор — ВАТ «ТрансКонтейнер») відправляються в Росію транзитом через Україну [310].

10.2. Ефективність використання транзитного потенціалу

Реалізація транзитного потенціалу України шляхом сприяння діяльності транспорту у сфері перевезень транзитних вантажів в умовах кризи є рятівним варіантом не тільки для транспортного сектора економіки. Відповідно до висновків провідних світових експертів, Україна володіє найбільшим в Європі показником транзитності (коефіцієнт — 3,75, у Польщі — 2,92), але використовує його не повною мірою. Це доводить аналіз проблем, як світових, так і суто українських, які мають місце в зовнішньоторговельних відносинах, діяльності залізниць, портів, пунктів пропуску і т. п. Красномовніше всіх про це говорить статистика.

Обсяги транзитних перевезень через територію України склали, без урахування водного транспорту (*млн т*) [311] (табл. 10.1):

На основі аналізу динаміки обсягів перевезень вантажів, а так само їх техніко-технологічних параметрів встановлено, що у порівнянні з 1990 р. в 2010 р. обсяг перевезень вантажів зменшився у 3,22 рази, а загальний вантажообіг — у 2,11 рази.

За даними Державного комітету статистики за 2010 р., підприємства транспорту України перевезли 755,3 *млн т* вантажів, що на

Рік	Вид транспорту			УСЬОГО
	залізничний	автомобільний	трубопровідний	
1995	40,0	2,3	152,1	194,5
1996	30,7	3,2	168,9	202,8
1997	32,2	2,8	163,3	198,3
1998	33,2	2,2	169,8	205,2
1999	33,3	2,1	162,9	198,3
2005	41,1	3,5	178	222,6
2009	45,4	3,39	122,81	173,44
2010	47 / 44,51	5 / 4,65	195 / 99,44	247 / 152,35

8,5 % більше, ніж за 2009 р. Вантажообіг у 2010 р. виріс на 6,4 % і склав 404,6 млрд т / км.

При зростанні загального вантажообігу, в 2010 р. в Україну було перевезено 152 млн 353,78 тис. т транзитних вантажів, що на 14,5 % менше, ніж у 2009 р. Зокрема, залізничним транспортом було перевезено 44 млн 511,77 тис. т, що на 0,7 % менше, ніж у 2009 р., трубопровідним — 99 млн 440,26 тис. т (на 22,3 % менше).

На автомобільному транспорті за останні три роки транзитні перевезення зменшилися у 2,6 рази. Одночасно транзитні перевезення у 2010 р. морським транспортом зросли у 1,9 рази, до 3 млн 660,41 тис. т, авіатранспортом — на 34,7 %, до 1,58 тис. т.

Українські залізниці безпосередньо межують і взаємодіють із залізницями Росії, Білорусі, Молдови, Польщі, Румунії, Словаччини, Угорщини й забезпечують роботу за 40 міжнародними залізничними переходами, а також обслуговують 18 українських морських портів Азово-Чорноморського басейну.

Майже 95 % транзитних потоків входить в Україну через залізничні переходи.

На транспорті загального користування головні напрями транзитних потоків проходять:

між пунктами на північно-східних і західних кордонах у прямому залізничному й автомобільному сполученнях — 27,3 млн т, або 55 %;

між пунктами на північних, східних і частково на західних кордонах і морськими портами України — 22,7 млн т, або 45 %.

Основні транзитні вантажопотоки через територію України — це транспортування газу, нафти і нафтопродуктів магістральними газо-і нафтопроводами з Росії, на яку припадає близько 80 % обсягів всього транзиту, до європейських країн, потім слідує Казахстан (13 % транзиту за рік) і Білорусь (5 %).

У номенклатурній структурі транзиту «Укрзалізниці» переважають: вугільні вантажі — 24 % і нафтові вантажі — 26 %, рудні вантажі сформували 17 % річного обсягу, насипні добрива — 11 %, чорні метали — 9 %, які направляються до Словаччини, Угорщини, Австрії, Чехії, Румунії, а також через порти в інші країни світу. Частка транзиту зерновантажів не перевищила 2 % (близько 0,9 млн т). Ці дані свідчать про те, що основою транзиту вантажів територією України є сировинні матеріали і товари первинної переробки. Вага високотарифних, зокрема контейнерних вантажів, залишається низькою [312].

У період 1995–2010 рр. обсяги транзитних перевезень українськими залізницями не виявили стійкої позитивної динаміки. Найбільш успішним виявився 2007 р., коли було перевезено майже 100 млн т вантажів — найбільший обсяг за весь період існування «Укрзалізниці». Спад цього показника стався вже в «докризовому» 2008 р., а за підсумками 2009 р. обсяг транзитних перевезень вантажів залізницями України у порівнянні з 2008 р. зменшився на 31,7 %.

За даними Державної служби морського і річкового транспорту (Укрморрічфлоту), загальний обсяг переробки вантажів у вісімнадцяти портах за січень–грудень 2010 р. склав 107 млн 641 тис. т. У 2009 р. морські порти України переробили 109,7 млн т. Зокрема, протягом року було експортовано 61 млн 681 тис. т. вантажів, імпортовано — 10 млн 521 тис. т. Загальний обсяг транзиту — 33 млн 92 тис. т. За підсумками 2010 р. серед лідерів по обробці транзитних вантажів: Феодосійський порт — оброблено на 36 % вантажів більше, ніж у 2009 р.; Бердянський порт — на 33 %; порт «Октябрьск» — на 21 %. Із загального обсягу перероблених транзитних вантажів — 17,6 млн т передаються з / на залізничний транспорт. З цих вантажів понад 16 млн т — експорт Росії та інших держав і 1 млн т — імпорт, який надходить в ці країни через українські порти. Майже 17 млн т транзитних нафтопродуктів, які переробляються в портах, направляються трубопроводами. У морських портах переробка транзиту зростає в основному за рахунок нафти і нафтопродуктів. Транзит

генеральних вантажів майже не зростає, а контейнерних — зменшується. Практично зупинилися транзитні перевезення річковим флотом.

Автомобільні транзитні перевезення, в основному, здійснюються по автомагістралях, які проходять за напрямками: Північно-Східна Європа — захід України — Росія, Білорусь; морські порти України — Росія, Білорусь, Кавказ, Молдова та інші країни. У номенклатуру вантажів, що перевозяться, входять продукти харчування, одяг, взуття, меблі, фармацевтична продукція, контейнерні вантажі, у тому числі й ті, які прибули через морські порти [313].

Але слід визнати, що за останні роки обсяги транзитних перевезень через Україну якщо і зростають, то повільними темпами, а іноді і продовжують зменшуватися. При цьому на частку українських автоперевізників у транзитних перевезеннях припадає лише 20 %. Однією з істотних причин зниження автомобільних транзитних перевезень слід віднести недостатній розвиток автодоріг і низька якість існуючих. За останні 20 років протяжність вітчизняних автодоріг практично не збільшувалася — на противагу Європі. Як результат, щільність автодоріг в Україні менше, ніж, наприклад, у Франції, майже в 6 разів. У дефіциті і швидкісні траси: у нас їх всього 280 км, у той час як у Франції — 7100, а в Німеччині взагалі 10900 км. Більше 50 % українських доріг не відповідають вимогам рівності, близько 40 % — міцності, у зв'язку з чим швидкість руху на автошляхах України у 2–3 рази менше західноєвропейської.

Аналіз зовнішньоторговельних зв'язків між державами, розташованими на напрямку «Захід — Схід», які примикають до зони міжнародних транспортних коридорів (далі — МТК) і проходять по території України, свідчить про можливість зростання обсягів транзитних перевезень вантажів у цьому напрямку. На середньострокову перспективу в основному збережеться існуюча структура транзитних потоків з пріоритетом у західному напрямку, тобто це будуть потоки, що зароджуються в Росії та інших країнах СНД і прямують до Європи через прикордонні залізничні станції і морські порти, а також газо-нафтопроводами.

Україна, незважаючи на рекордну кількість транспортних коридорів і значні потенційні можливості, в останні роки на ринку залізничних транзитних перевезень почала втрачати свої лідируючі позиції.

Технологічні потужності національної транспортної інфраструктури дають можливість щороку перевозити залізницями та автомобільним транспортом 150 млн т транзитних вантажів, переробляти в портах понад 50 млн т транзиту і здійснювати транзитне прокачування трубопроводами до 200 млн т нафти, газу та їх похідних. Однак фактичні обсяги транзиту становлять лише 183 млн т, тобто наявний транзитний потенціал України використовується на 46 %, а транзитний потенціал залізничного й автомобільного транспорту на третину, у той же час, за розрахунками Інтеграційного Комітету ЕврАзЕС, транзитний потенціал Таджикистаном використовується на 90 %, Росією на 68 %, Білоруссю на 50 %.

Ефективність використання транзитного потенціалу України прямопропорційно залежить від якості надання послуг у сфері транзитних перевезень і визначається станом тарифної політики та митного регулювання міжнародних транзитних перевезень, а також їх технічним забезпеченням.

Щодо тарифної політики. Продумана, чітка і зважена тарифна політика на транспорті багато в чому визначає його привабливість для споживачів, дає можливість переоснащення транспортної галузі та її інфраструктури. Формування тарифів на вантажні залізничні перевезення має бути прозорим і здійснюватися відповідно до чинного законодавства. У межах України формує і встановлює тарифи на перевезення вантажів залізничним транспортом і супутні з ними послуги Мінтранс за погодженням з Мінекономіки та Мінфіном. Ціна за надані послуги з доставки вантажів складається з тарифу і податкових платежів. Держава з метою підвищення привабливості української транспортної системи звільнила від оподаткування операції з перевезення вантажів транзитом через територію і порти України (ст. 5.15 Закону України «Про податок на додану вартість»), тобто підвищила конкурентоспроможність і привабливість національної транспортної системи.

Тарифну політику нашої держави в даний момент не можна охарактеризувати як продуману, конкурентоспроможну. Так, на деяких видах транспорту тарифи значно нижче, ніж у сусідніх країнах, але ця перевага повністю нівелюється за рахунок тарифів, які встановлюються на перевезеннях конкретних вантажів в одному (постійному) напрямку. Наприклад, доставляти транзитні вантажі залізницею в 1,5–2,0 рази дешевше, ніж у Росії. І, навпаки, ставки портових

зборів у наших чорноморських портах набагато вищі, ніж у Новоросійську, куди із України переключена більша частина російського експорту.

«Укрзалізниця» через відсутність аналітичних розробок у галузі прогнозування вантажопотоків, на жаль, не в повному обсязі та несвоєчасно використовує права щодо зниження та підвищення рівня ставок і додаткових зборів транзитних перевезень, що призводить до недоотримання доходів і негативно позначається на транзитній привабливості національної транспортної системи. При формуванні тарифів чомусь не враховується необхідність оновлення вагонного парку. У зв'язку із низьким рівнем вантажних тарифів в цілому і вагонної складової в тарифі термін окупності роботи вагона в Україні становить 20–22 роки, що більше, ніж нормативний термін його експлуатації. У той час як у Росії, з урахуванням більш дешевих кредитів, термін окупності вантажного вагона становить 7–8 років. Рентабельність послуг, які регулюються залізничними тарифами, становить 3–5%, а рентабельність послуг на інших складових транспортного процесу — від 50 до 100 %. У нас найнижчі залізничні тарифи у країнах СНД, а витрати вантажовласників на перевезення тонни вантажу вище, ніж у сусідів.

У даний час тарифи на вантажні перевезення в Україні вище міжнародних. Наприклад, у США вартість доставки кукурудзи на відстань близько 5 тис. км. з штату Північна Дакота на західне узбережжя з відвантаженням на судно обходиться в \$ 35 за тонну. В Україну доставити кукурудзу зі станції Бобровиця в Чернігівській області до Одеси з відвантаженням на судно обійдеться в \$ 45 за тонну, хоча мова йде про відстань близько 700 км. Нижче українських тарифи і в більшості портів Південної та Західної Європи: зокрема, в Генце (Бельгія), Руані (Франція) або Тарагоні (Іспанія). Крім того, наші порти програють у швидкості завантаження. Таким чином, негативним фактором для транзиту є неузгоджена тарифна політика у сфері залізничних перевезень і ставок портового збору, що відштовхує вантажовласників від транспортування вантажів через українські порти [314].

З вищевикладеного випливає, що створенню належних умов для збільшення обсягів транзитних перевезень сприятиме проведення гнучкої тарифно-цінової та податкової політики. З цією метою слід здійснити:

заходи щодо тарифного стимулювання розвитку транзиту (запровадження єдиного збору, наскрізних тарифів, тарифних поступок тощо);

дослідження, розробку критеріїв і здійснення інтегрованої оцінки доходів і витрат при міжнародному транзиті вантажів територією України на основі спільної для всіх учасників транзиту маркетингової стратегії ціноутворення;

зниження вартості послуг, супутніх транзитному перевезенню; підготовку нормативно-правових актів щодо тарифів (включаючи наскрізні) за напрямками проходження транспортних коридорів; розробка методики формування наскрізних тарифів на перевезення транзитних вантажів;

заходи щодо тарифного стимулювання розвитку транзитних контейнерних перевезень;

включення до тарифу, крім експлуатаційної та вагонної складових, третьої — охоронної. Удосконалення організації охорони та супроводження підакцизних товарів, що переміщуються транзитом через митну територію України, розроблення і впровадження економічно обґрунтованих тарифів на супроводження цих товарів зі знижкою до 30 %;

створення системи моніторингу тарифів і цін щодо надання послуг з перевезень і переробки транзитних вантажів на залізницях і в портах іноземних держав, які конкурують з українськими. Здійснення гнучкої тарифної політики з метою залучення вантажів для прямування територією України.

Щодо митного регулювання міжнародних транзитних перевезень, насамперед слід відмітити, що згідно з Указом Президента України від 24.08.2000 р. №1022, до основних завдань Державної митної служби України належать: забезпечення реалізації державної політики у сфері митної справи; захист економічних інтересів України; контроль за дотриманням законодавства України про митну справу; використання засобів митно-тарифного і нетарифного регулювання при переміщенні через митний кордон України товарів та інших предметів; удосконалення митного контролю, митного оформлення товарів та інших предметів, що переміщуються через митний кордон України; здійснення разом з Національним банком України комплексного контролю за валютними операціями; здійснення разом з іншими уповноваженими центральними органами

виконавчої влади заходів щодо захисту інтересів споживачів товарів і додержання учасниками зовнішньоекономічних зв'язків державних інтересів на зовнішньому ринку; боротьба з контрабандою та порушеннями митних правил; розвиток міжнародного співробітництва у сфері митної справи.

Аналогічні положення містить і преамбула Митного кодексу України, де задекларовано, що Кодекс спрямований на забезпечення захисту економічних інтересів України, створення сприятливих умов для розвитку її економіки, захисту прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності та громадян, а також забезпечення виконання законодавства України з питань митної діяльності [315]. Разом із тим, у зв'язку з низкою економічних і політичних причин фактична діяльність Державної митної служби України (ДМСУ) орієнтована на збільшення обсягів бюджетних надходжень, що посунуло задекларовані у Митному кодексі і Указі Президента України завдання на другий план.

При розгляді статей Митного кодексу стає зрозумілим, що даний звід законів спрямований, перш за все, на встановлення та реалізацію відповідальності суб'єктів господарювання за митні правопорушення. Більше 20 % цього кодифікованого законодавчого акта (87 із 432 статей) пов'язані з відповідальністю за порушення митних правил, яку несуть суб'єкти підприємницької діяльності, причому статті про відповідальність за порушення митного законодавства виписані досить чітко і детально.

Орієнтація Державною митною службою України на збільшення обсягів бюджетних надходжень підтверджується і в офіційних повідомленнях самої служби. На колегії ДМСУ за підсумками роботи за 2010 р. було озвучено, що у 2010 р. Держмитслужба перерахувала до бюджету Україні 85,9 млрд грн (35 % всієї прибуткової частини бюджету). Надходження від митних платежів зросли на 34 %, таке збільшення стало можливим завдяки активізації діяльності ДМСУ з протидії контрабанди і «сірим» схемам імпорту товарів, системній боротьбі з корупцією та максимального сприяння легальним імпортерам [316]. Таким чином, фактично завдання Державної митної служби України зводиться до залучення фінансових коштів до бюджету шляхом застосування фінансових і штрафних санкцій щодо суб'єктів господарювання, які займаються зовнішньоекономічною діяльністю та міжнародними перевезеннями. З урахуванням статис-

тичних даних про зменшення у 2010 р. загального обсягу перевезень і транзитних, у тому числі, ДМСУ просто збільшила вартість митних платежів, фінансових і штрафних санкцій, а також перелік платних послуг, що надаються учасникам перевізного процесу.

Аналізуючи нормативно-правові акти Державної митної служби України, необхідно зазначити, що всі вони видані відповідно до Митного кодексу України, Законів України «Про транзит вантажів», «Про Комплексну програму утвердження України як транзитної держави у 2002–2010 роках» та інших законодавчих актів з метою створення сприятливих умов для учасників перевізного процесу, спрощення митних процедур при переміщенні товарів через митний кордон України, гармонізації технології митного контролю з відповідними технологіями ЄС тощо. Разом із тим, значна кількість нормативно-правових актів Державної митної служби України щодо, зокрема, контролю, оформлення та доставки транзитних вантажів значно заплутує, ускладнює господарську діяльність вантажовідправників, породжує значний обсяг документообігу і служить базисом для корупції.

Для нашої держави застарілою болючою темою є митне адміністрування. Витрати зарубіжних компаній, пов'язані з перетином кордону носять непередбачуваний характер. На конкурентоспроможність України негативно впливає тривалість термінів і дорожня митних процедур, складність експортного і валютного контролю. За комфортністю митних процедур Україна займає одне з останніх місць у світі. У нас оглядається 72 % вантажів, у Росії — 44 %, у США та Німеччині — не більше 3 %, у Великобританії — 2 %. За оцінками експертів, понад 20 % корисного часу роботи вагона і локомотива витрачається на прикордонні і митні процедури, що в кінцевому підсумку призводить до зниження ефективності та конкурентоспроможності залізничних вантажних перевезень транзитом через Україну [317].

Відсутність гранично допустимих норм на проведення митних операцій, надане митникам правом самостійно визначати форму й обсяг контролю, безвідповідальність з боку митних органів призводить до затримок вантажів, пов'язаних із нерозпорядливістю дій митних органів на міждержавних переходах та підвищення вартості послуг і зборів, що надаються при перетині митного кордону. Ці та інші причини призводять до зменшення транзитних перевезень

через територію держави і переорієнтації транзитних потоків в обхід України, що, у свою чергу, виступає гальмом для розвитку транспортної інфраструктури, призводить до збитків суб'єктів господарювання, втрат робочих місць, значного зниження надходжень до бюджету [318].

Серед головних факторів, що здійснюють негативний вплив на привабливість українського транзитного ринку внаслідок неякісного митного регулювання, можна вказати цілу низку причин такого впливу, які слід викорінювати.

По-перше, це гарантія доставки. Наказом Державної митної служби України від 17.04.2008 р. за № 396 «Про затвердження переліку товарів, до яких застосовуються заходи гарантування доставки при ввезенні на митну територію України», було введено порядок попереднього митного оформлення та подання митним органам фінансових гарантій доставки деяких вантажів. У цей перелік внесено 84 групи вантажів, до яких під час перевезення в режимі «транзит» застосовуються фінансові гарантії. Внесення товарів у цей перелік означає, що власник (або експедитор) зобов'язаний надати державі фінансову гарантію в розмірі повної суми митних і страхових платежів під час перебування вантажу на митній території України. В основному це продовольчі та промислові товари широкого вжитку, побутова електротехніка й меблі, 15 груп підакцизних імпорتنих вантажів. Крім цього, ДМСУ до режиму фінансового гарантування включила такі малопривабливі для потенційної контрабанди товари, як солома, фураж, синтетичний одяг і гумове взуття. Все це відштовхнуло більшу частину транзитерів, які традиційно і протягом багатьох років перевозили свої вантажі територією України [319].

Обмеження у вигляді обов'язкових фінансових гарантій нібито спрямовані на захист інтересів держбюджету та боротьбу з контрабандою, а насправді служать додатковим приводом для подорожчання митних процедур. Крім цього, ДМСУ лобіює інтереси деяких приватних комерційних структур шляхом доручення саме цим структурам займатися прийомом заставних коштів.

По-друге, це введення статусу митного перевізника, який передбачає істотне спрощення всіх митних процедур: транзитні вантажі можуть перевозитися без митного оформлення, а імпорتنі — розмитнюються за місцем призначення, а не на кордоні. При цьому перевізник зобов'язується доставити вантаж у кінцевий пункт, а

в разі його несанкціонованого використання на території транзитної країни (перерваний транзит або контрабанда) бере на себе зобов'язання розрахуватися з держбюджетом за митними платежами — акцизному збору, мита і ПДВ.

Цей статус «Укрзалізниця» мала у 2004–2005 рр., проте позбулася його нібито через порушення ліцензійних умов. У результаті транзитні вантажі, які прямували з Європи (Іспанія, Франція, Італія, Австрія та Польща) та у зворотному напрямку (наприклад, вугілля з Росії на Польщу в район Перемишля та в Чехію), пішли в обхід України транзитом через Білорусь. У травні 2005 р. експертно-апеляційна рада Держкомпідприємництва України винесла рішення про незаконність анулювання ліцензії залізниць на провадження посередницької діяльності митного перевізника та зобов'язала Державну митну службу України відмінити відповідний наказ. Однак це розпорядження не було виконано, причому головним аргументом у відмові видачі ліцензії стало те, що залізничний перевізник не може забезпечити збереження вантажів.

13.01.2010 р. набуло чинності Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2009 р. № 1556-р «Про надання залізницям України статусу митного перевізника», яке виконано не було. Каменем спотикання є заборона ДМСУ на перевантаження товару з вагонів однієї компанії у вагони іншої, незважаючи на відмінність ширини залізничної колії в Україні від загальноєвропейської. Митна служба вимагає, щоб «Укрзалізниця» працювала так само, як автомобільні перевізники — вантаж повинен бути опломбований в пункті відправлення та розкритий тільки в пункті призначення і, що, отримавши право на перевантаження товару, «Укрзалізниця» не зможе забезпечувати його збереження. Разом із тим, відповідальність за збереження товару несе перевізник (експедитор), але ніяк не митниця, крім цього працівники митниці можуть безпосередньо контролювати процес перевантаження, а Державна адміністрація залізничного транспорту має достатні доходи для погашення можливо несплачених митних і страхових платежів.

Внесення залізниць до реєстру митних перевізників, відповідно до ст. 184 Митного кодексу України, дозволить вирішити проблемні питання, пов'язані з наданням фінансових гарантій митним органам при перевезеннях підакцизних товарів і товарів, до яких застосовуються заходи гарантування доставки при ввезенні на митну територію України.

Залізничі Росії та Білорусі мають статус митного перевізника, і тільки у нас вантажовідправнику «пропонують» додатково витратити час і гроші за перетин кордону.

Відмова в наданні такої ліцензії залізницям України суперечить Закону України «Про транзит вантажів», згідно з яким Україна є транзитною державою, а транзиту вантажів гарантовано свободу, звільнення від додаткових обмежень і відсутність будь-якої дискримінації.

Крім того, існує проблема митних брокерів. Однією з причин затримки транзитних вантажів під час проведення митних операцій є неякісно організована робота фінансових посередників щодо своєчасного надання необхідних документів для митного оформлення вагонів на державному кордоні України. Чинними ліцензійними умовами не передбачена відповідальність митних брокерів перед їх клієнтами за неякісне оформлення митних документів. Крім цього, ДМСУ, не беручи участі в навчанні митних брокерів, постійно змінює вид дозвільних документів на їх діяльність. Наприклад, у листі ДМСУ № 11/6–10.9/5588-ЕП повідомляється, що ліцензійні умови провадження посередницької діяльності митного брокера змінюються (наказ Держкомпідприємництва та ДМСУ від 13.05.2009 р. № 89/445). Господарські суб'єкти, які вже здійснюють діяльність митного брокера, та бажають продовжувати таку діяльність, зобов'язані протягом 3 місяців отримати відповідну ліцензію. Після закінчення цього терміну свідoctва на право здійснення митної брокерської діяльності таких суб'єктів господарювання будуть визнані такими, що втратили силу. Органом ліцензування митних брокерів і митних перевізників є ДМСУ, тобто заяву і додані до неї документи повинні надаватися виключно у ДМСУ.

Необхідно ще раз підкреслити, що і дозволи і ліцензії видавалися і видаються Державною митною службою України. Основна відмінність нововведення — збільшення обсягу узгоджень і представлення документації для отримання ліцензії [320].

Заслугове на увагу і тривалість перевірки задекларованих відомостей. Згідно з наказом ДМСУ переміщення вагонів через кордон відбувається лише після митної перевірки всіх задекларованих відомостей, у тому числі про мету та маршрут переміщення як навантажених, так і порожніх вагонів. Головним документом, який підлягає перевірці, є «натурний лист» — документ, що складається на

станції формування складу за затвердженою формою. Він містить загальні відомості про потяг (номер, індекс, маса і довжина поїзда, число осей, наявність у складі вагонів, що вимагають дотримання особливих умов: негабаритні вантажі, перевезення живності і т. п.), відомості про кожний вагон і вантаж в ньому, розміщені по рядках строго в черговості розташування вагонів у складі поїзда (порядковий номер у складі та індивідуальний номер вагона, дані про тип підшипників, маса перевезеного вантажу, код станції призначення вагона за єдиною мережевою розміткою, особливі кодовані позначки, що характеризують перевезення, коди роду вантажу і вантажо-одержувача, відомості про наявність контейнерів, пломб, в необхідних випадках — алфавітно-цифрова примітка), підсумкові дані про склад поїзда за видами вагонів, а навантажених вагонів — за дорогами призначення. Декларується також і сам рухомий склад як товар за зовнішньоекономічним договором купівлі-продажу, по обміну, оренді або лізингу [321].

Мета повної (а значить і тривалої) перевірки українською митницею всіх задекларованих відомостей, у тому числі про мету та маршрут переміщення порожніх вагонів, що містяться в «натурному листі» при транзитних перевезеннях, не є зрозумілою.

Незрозумілою також є вартість митних процедур. У прикордонних пунктах Чоп, Ягодин, Шегині, Краківець створені вантажні термінали, що належать різним комерційним структурам. Плата за в'їзд автомобіля на такий термінал становить від 80 до 120 *грн* навіть у тому випадку, коли водій не користується ніякими послугами. Це у 2–3 рази більше, ніж на аналогічних терміналах Угорщини, Словенії, Італії. За погодженням з митницею приватні термінали беруть на себе функції контролю й оформлення документів на транзит, самостійно встановлюють більш високі тарифи. У зв'язку з цим вартість оформлення транзитних документів на Україну обходиться приблизно в шість разів дорожче, ніж, наприклад, в Білорусії [322].

З вищевикладеного випливає, що введений порядок надання фінансових гарантій, відсутність у залізниць України статусу митного перевізника, неякісно організована робота фінансових посередників, тривалість митного оформлення транзитних перевезень, висока вартість оформлення транзитних документів призводить до втрат обсягів транзитних перевезень територією України і значної втрати дохідної частини бюджету країни.

У діяльності митної служби проглядається спроба закріплення неформальної монополії на користь певних комерційних структур на різні ділянки технологічного процесу, пов'язані з наданням послуг і проведенням контрольних функцій при транзитних перевезеннях.

Відсутність відповідальності за нанесення шкоди суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності працівниками митниці при зловживанні своїми правами дає митникам можливість використання корупційних схем у своїй роботі.

На особливу увагу заслуговує технічне забезпечення міжнародних транзитних перевезень. У відповідності до ст. 15 Господарського кодексу України до правових норм технічного регулювання у сфері господарювання належать технічні регламенти, стандарти, технічні умови, у зв'язку з цим розгляд технічного забезпечення міжнародних транзитних перевезень, є правовим питанням їх забезпечення. Технічне забезпечення у сфері міжнародних транзитних перевезень слід розглядати як найважливішу складову цього процесу, і яка багато в чому визначає рівень якості надання транзитних послуг.

Щодо стану рухомого складу, портових споруд, автомобільних доріг. Транспортно-дорожній комплекс країни значно застарів, не відповідає світовим і європейським стандартам, що обумовлює високий рівень витрат, втрати і псування вантажів, низький рівень безпеки перевезень тощо. Вирішення цих проблем не може бути забезпечено геополітично, а вимагає внутрішніх перетворень у галузі дорожнього господарства, систем транспортування, інфраструктури транспортних терміналів, системи організації й управління, безпеки.

Заходи, які приймалися щодо стабілізації залізничного комплексу, не змогли зупинити критичний знос основних фондів залізниць України, і насамперед рухомого складу, який за період з 1992 р. зріс з 38 % до 80 %, а активної частини — до 85 %. Внаслідок інтенсивного старіння інвентарного парку рухомого складу українських залізниць тільки за 2009-й і два місяці 2010 р. інвентарний парк вантажних вагонів скоротився на більш ніж 7 тис. одиниць. Відсоток зносу вантажних вагонів інвентарного парку досягає 86 %, у тому числі: у думпкарів — 97 %, окатишевозів — 90 %, мінераловозів — 87 %, піввагонів — 86 %, критих вагонів — 85 %, зерновозів — 82 %, цистерн — 78 %. Вантажні вагони із середнім віком 22 роки, які екс-

платуються сьогодні, мають малі міжремонтні пробіги як вагона в цілому, так і його візка. Ці вагони не в змозі забезпечити безпечну експлуатацію при планованому перспективному підвищенні швидкостей руху вантажних складів до 120 км/год через зростання понад критичних динамічних навантажень на їх вузли і зменшення стійкості до сходу з рейок. Вантажопідйомність наших вагонів на 9–10 % нижче, ніж у вагонів нового покоління [323].

Більше 94 % рухомого складу «Укрзалізниці» (тепловози, електровози, вантажні та пасажирські вагони) експлуатуються від 10 до 15 років. Має місце дефіцит спеціалізованого рухомого залізничного складу (окатишевозів, зерновозів, цистерн і т. д.), тільки за останні 5 років вантажний парк скоротився на 23 тис. вагонів.

Одним із найважливіших засобів державного регулювання у сфері транзитних перевезень є регулювання тарифів перевезень. Перевізний тариф поділяється на інфраструктурну складову, яка знаходиться в розпорядженні залізниці (шлях, пристрої сигналізації та зв'язку, електротяга, обслуговуючий персонал тощо), і вагонну (витрати, закладені при експлуатації рухомого складу як інвентарного парку «Укрзалізниці», так і власників). Тому будь-який відправник прекрасно розуміє, якщо пощастить доставити вантаж вагонами Укрзалізниці, то заплатити повну складову, а якщо власним рухомих складом, то вагонна складова залишиться у нього. Вартість вагонної складової в тарифі на перевезення в Україну в середньому становить 18 %. Тому при такій індексації провізного тарифу необхідним є збільшення вагонної складової до 40 %, що дасть можливість зменшити строк експлуатації вагона у два рази і відкрис можливість повністю за 8–10 років оновити вагонний парк «Укрзалізниці»¹² [310].

В Україні недостатня кількість портових терміналів, які можуть обробляти вантажі, що доставлені залізничним транспортом, а самі морські порти за технічними характеристиками — глибини, засобам перевантаження і зберігання, станом причалів, рівнем автоматизації і комп'ютеризації — залишилися на рівні кінця 80-х — початку 90-х років минулого століття. Високий ступінь зносу портових споруд і технічного обладнання істотно зменшує швидкість і якість оброб-

¹² Російські залізниці збільшили з 1 січня 2011 р. за рахунок індексації вартість вантажних перевезень, в яких вагонна складова зросла до 45%, що дає можливість зменшити окупність вагона до 8 років.

ки вантажів. Найчастіше через це вантажовласник змінює порт обробки. Середній вік наших суховантажів перевищує 30 років. Деякі порти західних країн вже сьогодні забороняють вхід суден з таким солідним строком експлуатації.

3 автопарку, який використовується для міжнародних перевезень, також приблизно 60 % — машини виробництва України і країн СНД. За своїми технічними та екологічними параметрами вони давно не відповідають вимогам Західної Європи. Іноземних автоперевізників не приваблює і стан наших доріг: в Україні практично відсутні траси першої-другої категорій. Більшість мостів не розраховані на пропуск автотранспорту з вантажем до 36 т, у той час, як у європейських країнах цей показник перевищує 40 т. За дозвіл на проїзд таких автопоїздів стягуються додаткові збори, що часто робить перевезення збитковими. Не організовано сервіс для екіпажів, немає достатньої кількості пунктів техдопомоги.

Важливим елементом у цьому ланцюжку є швидкість доставки вантажів. Європейська залізниця сьогодні демонструє повсюдне впровадження високої швидкості і частоти руху: для Європи 200—250 км/год вже не дивина, український рекорд — 160 км/год. Разом з тим, для досягнення швидкості 120 км/год по українській частині МТК потрібна повна модернізація вагонного парку, придбання локомотивів нового покоління, будівництво шляхопроводів на перетинах з автодорогами.

Слід враховувати, що ліміт пропускної спроможності на деяких ділянках залізниць України, наприклад на кримському напрямку, вже вичерпано. На деяких ділянках існують значні обмеження швидкості. Наприклад, на залізничній ділянці Одеса—Ізмаїл швидкість руху обмежено до 20 км/год. Ця ділянка обмежує діяльність кількох дунайських портів, які могли б приносити за рахунок транзиту мільйонні доходи, що значно перекриває вартість реконструкції залізниці.

Простої заважають залізничному транспорту України реалізувати свою основну перевагу — значно більш короткі відстані перевезення і є однією з причин зниження транзитної конкурентоспроможності українських залізниць.

Швидкість доставки вантажів значно знижують невинуваті простої під час транспортування: через обмеження швидкості і через відсутність інноваційних технологій станційної роботи. При

більш високих, порівняно з морським транспортом, технічної та дільничної швидкостях перевезень, станційні простой вантажів не виправдано великі. У результаті — маршрутна швидкість просування по Україні транзитних вантажо- і вагонопотоків становить близько 12 км/год, у середньому по Європі — 14 км/год (за даними Європейського Союзу), що жодним чином не задовольняє споживачів. При відстані перевезення по Україні 1200–1800 км час перевезення становить 5–6 діб. Із них час у русі становить тільки 16 %, що викликано неодноразовим переформуванням поїздів на шляху прямування.

Простої рухомого складу при переходах кордону перевищують строк транспортування через всю країну. Простої вантажівок на пунктах пропуску при в'їзді в Україну в середньому складають близько 25 годин, але бувають і 200, і 250.

Значний прогрес у збільшенні швидкості доставки вантажів має наслідком відкриття та використання контрейлерних і контейнерних маршрутів. На українських дорогах уже вісім років ефективно курсує контрейлерний поїзд «Вікінг». Збільшення числа спеціалізованих поїздів також є одним із резервів зі скорочення часу транспортування вантажів і збільшення транзитних перевезень.

Відсутність прямого залізнично-поромного сполучення між Україною, Болгарією і Грузією з функціонуванням поромів за чітким заздалегідь оголошеним розкладом і за відкритими тарифами не дає можливості продовжити маршрут контейнерно-контрейлерних транзитних перевезень найкоротшим шляхом до Європи та на Кавказ.

Окремо має вирішуватися проблема зберігання вантажів. Зберігання вантажів на транспорті забезпечується комплексом організаційно-технічних, господарсько-правових і оперативних розшукових методів, дотриманням технології перевізного процесу, технічними засобами, фізичною охороною, а так само антикримінальної діяльністю спеціальних підрозділів транспортної міліції по боротьбі з незаконними посяганнями на вантажі. Необхідно відразу ж зазначити, що ні один із напрямків забезпечення збереження вантажних перевезень не є універсальним, але всі вони доповнюють один одного.

Забезпечення збереження вантажних транзитних перевезень регулюються досить докладно загальнодержавними та галузевими

(відомчими) нормативно-правовими актами, до основних з яких можна віднести: Закони України «Про транзит вантажів» [324], «Про транспорт» [325], «Про залізничний транспорт» [326], наказ Державної митної служби України «Про затвердження Інструкції про організацію та порядок охорони та супроводження товарів...» [327] і т. д.

Основні збитки вантажоперевізники і вантажовласники несуть від злочинних посягань на вантажі з боку криміналітету. Державна адміністрація залізничного транспорту України за 2010 р. виплатила за претензіями та позовами вантажовласників більше 5 млн грн. Про обсяги розкрадань вантажів можна судити за даними МВС України. У 2010 р. у провадженні органів внутрішніх справ у транспортній сфері України перебувала 1831 кримінальна справа за фактами розкрадань вантажів з рухомого складу, тобто щоденно порушувалися 4–5 кримінальних справ про розкрадання вантажів на залізничному транспорті. Саме тому за ініціативою Мінтранзв'язку Кабінетом Міністрів було включено в план законопроектних робіт на 2010 р. підготовку Закону України «Про посилення відповідальності громадян за розкрадання вантажів, що перевозяться залізничним транспортом» — який так і не був розроблений. У результаті реформування системи органів внутрішніх справ за останні сім років, підрозділ МВС України, що відповідає за діяльність транспортної міліції, реформувався п'ять разів і з часу останнього перетворення практично втратив можливість здійснювати організаційне і методичне керівництво підрозділами транспортної міліції. У зв'язку з цим спроба деяких управлінь транспортної міліції відродити автоматизовану систему «Вантажі-ТМ» для контролю за перевезеннями приречена на невдачу.

Разом з тим, більше сподіваючись на господарсько-правові та технічні методи забезпечення збереження вантажів, «Укрзалізниця» з 2010 р. активно вводить в експлуатацію автоматизовану систему «Контроль за вантажем і цілісністю вагона в русі».

Держава регулює забезпечення збереження вантажів на транспорті, протидіє злочинності й корупції шляхом прийняття низки міжнародних і національних законодавчо-нормативних актів як загальної спрямованості, так і безпосередньо спрямованих на забезпечення цих процесів на транспорті.

На відомчому рівні Державна адміністрація залізничного транспорту України, як орган централізованого управління залізничним транспортом, зобов'язана вживати заходів для забезпечення безпеки функціонування залізничного транспорту, його інфраструктури та надійності його діяльності, здійснювати контроль за ефективністю використання і збереженням закріпленого за підприємствами державного майна. Одним із таких підходів є створення відомчої служби безпеки на транспорті як підрозділу, який міг би взяти на себе управлінську й організаційну роботу щодо цієї відповідальної сфери. Необхідно зауважити, що особисто власник і експлуатант перевізних засобів може забезпечувати захист власності та державних інтересів у процесі вантажних перевезень шляхом проведення заходів із підтримки громадського правопорядку силами недержавної служби безпеки.

Правовими основами функціонування служби безпеки на транспорті є нормативно-правова база, що складається із законодавства України, заснованого на Конституції України, Закону України «Про основи національної безпеки України», з підзаконних правових актів, а також міжнародних договорів, ратифікованих Україною. Зі створенням служби безпеки на транспорті з'являється можливість управління процесом охорони транзитних вантажів, а, отже, з'являється можливість створення інтегрованої системи безпеки на залізничному транспорті.

За повідомленням голови ПАТ «РЖД» В. Якуніна, російські залізниці утворюють власне охоронне підприємство для охорони поїздів, вокзалів і транспортної інфраструктури [328].

Таким чином, підвищення якості організації транзитних перевезень до рівня, який відповідає європейському стандарту якості, є можливим при вирішенні таких технічних проблем як:

- прискорене оновлення основних фондів рухомого складу транспорту;

- розвиток контрейлерних і контейнерних маршрутів;

- розробка і впровадження на основних напрямках транзитних перевезень комплексних транспортно-технологічних систем пропуску вантажопотоків із забезпеченням взаємодії всіх видів транспорту, скорочення простоїв на станціях;

- встановлення для всіх видів транзитних перевезень гарантованих строків доставки вантажів;

- розробка та реалізація комплексних планів розвитку морських (річкових) портів і припортових залізничних станцій.

10.3. Правове забезпечення транзитних перевезень

В Україні напрацьована достатньо позитивна практика з наукового супроводу чинного транспортного законодавства на тематичних наукових конференціях, присвячених обговоренню проблем розвитку транспортної системи України. До найбільш значимих конференцій, що відбулися останнім часом, необхідно віднести: «Перспективні системи Управління на залізничному транспорті» (Алушта, 2003 р.), «Проблеми економіки та управління на залізничному транспорті» (Судак, 2007 р.), «Транспортна стратегія України. Досвід розвитку транспортної інфраструктури України та ближнього зарубіжжя» (Одеса, 2010 р.), «Схід-Захід: транзит 2010» (Чоп, 2010 р.). У жовтні 2011 р. в Одесі проведено 12 міжнародну конференцію «Транзитний потенціал України. Ефективна інфраструктура та логістика на транспорті у країнах Південно-Східної Європи». Однак, незважаючи на те, що на всіх конференціях до основних обговорюваних питань ставилося питання про збільшення обсягів транзитних перевезень, нажаль, рішення конференцій носять декларативний характер, до уваги органами виконавчої влади не приймаються і практично не впливають на удосконалення правового забезпечення транзиту.

Аналогічне становище і з нормативно-правовим забезпеченням транзитних перевезень: з одного боку, вже прийняті основні правові акти, спрямовані на підвищення обсягів і якості транзитних перевезень, з іншого боку, ефективність цих правових актів значно знижується (іноді до нуля) «уточнюючими» відомчими наказами, інструкціями та розпорядженнями, які передбачають значну кількість додаткових документів, необхідних для практичної реалізації норм права. Наприклад, до таких належать накази ДМСУ «Про затвердження переліку товарів, до яких застосовуються заходи гарантування доставки при ввезенні на митну територію України» від 17.04.2008 р. № 396, «Про затвердження Порядку здійснення комплексних операцій з товарами, що переміщуються під митним контролем митною територією України» від 29.10.2009 р. № 1034 та ін.

Так само необхідно звернути увагу на те, що в національному законодавстві не прийнято в нормативно-правових актах прописувати норми про відповідальність за їх невиконання або порушення, і це так само є найважливішою причиною невиконання (порушення) чинного законодавства про транзитні перевезення.

Наприклад, у 2002 р. була прийнята Державна програма утвердження України як транзитної держави у 2002–2010 рр., метою якої було оптимальне використання наявного та подальший розвиток транзитного потенціалу України шляхом створення сприятливих умов для учасників транзитних перевезень, збільшення валютних надходжень від експорту транспортних та інших послуг, де досить детально було викладено основні завдання. Усього в програмі ставилося 94 завдання, які класифікувалися за такими напрямками: державне регулювання у сфері міжнародного транзиту, удосконалення переміщення транзитних вантажів через державний кордон України, розвиток інфраструктури міжнародного транзиту, удосконалення тарифно-цінової та податкової політики, впровадження сучасних технологій і забезпечення взаємодії всіх учасників транзиту вантажів, міжнародне співробітництво у сфері транзитних перевезень.

Досить важлива роль у вищезгаданій Програмі відводилася нормативно-правовому забезпеченню транзитної діяльності, а саме ставилися завдання з:

розробки і впровадження проектів законів України про транспортно-експедиційну діяльність, про джерела фінансування експлуатації внутрішніх водних шляхів, про змішані (комбіновані) перевезення, про електронні документи й електронний документообіг, про електронний цифровий підпис і Кодекс внутрішнього водного транспорту;

розробки і прийняття нормативно-правових актів з питань здійснення митно-брокерської діяльності в пунктах пропуску через державний кордон України, регламентування порядку перетину державного кордону України транзитними вантажами;

законодавчого закріплення правового статусу операторів мультимодальних перевезень і логістичних центрів; розроблення та затвердження положень про оператора змішаних перевезень вантажів і про логістичні центри міжнародних перевезень;

приведення нормативно-правових актів, які регулюють питання, пов'язані з транзитом товарів і послуг, у відповідність з прийнятими Україною зобов'язаннями за міжнародними договорами;

із завершення формування нормативно-правової бази щодо регулювання правовідносин, пов'язаних із міжнародним транзитом

вантажів, організацією змішаних (комбінованих) перевезень і функціонуванням товаророзподільчих (логістичних) центрів;

розробки та реалізації заходів щодо поетапного приєднання України до міжнародних конвенцій і багатосторонніх угод у галузі транспорту і вступу до міжнародних транспортних організацій з визначенням пріоритетів, пов'язаних з інтеграцією транспортно-дорожнього комплексу України у транспортні системи ЄС і СНД і подальшим розвитком транзитних перевезень;

вирішення питань про укладення міжурядових угод щодо впровадження організації спільного контролю вантажів і погодження режиму роботи митниць;

підготовки нормативно правових актів щодо формування наскрізних тарифів за напрямками перевезення транзитних вантажів; стандартизації і спрощення документального оформлення процедур перетину кордонів відповідно до міжнародного права і практики організації спільного контролю митницями України і сусідніх держав;

розробки та реалізації заходів із надання послуг з охорони перевезень транзитних вантажів, що переміщуються через територію України.

Не аналізуючи всі завдання Програми, а акцентуючи увагу на завданнях юридичного напрямку, необхідно зазначити, що юридична складова Комплексної програми не була виконана і на 30 відсотків.

Через невиконання вищезазначеної програми в казну держави щорічно не надходить близько \$ 2,5 млрд, але за це відповідальність ніхто не поніс [329].

Транспортний комплекс України не завжди виявляється здатним адекватно і гнучко реагувати на зміну економічної ситуації на ринку надання послуг із транзитних перевезень вантажів, в результаті чого потенційні можливості для отримання економічної вигоди можуть ставати джерелом проблем. Саме тому одним із основних напрямів підвищення використання транзитного потенціалу України є правове забезпечення всього технологічного ланцюжка процесу транзитних перевезень — від перетину державного кордону на в'їзді до виходу за межі України. Успішне вирішення завдань поліпшення організації транзитних перевезень без відповідного нормативно-правового забезпечення неможливо. Нормативно-правове забезпечення транзитних перевезень має оптимально ре-

гулювати всі ланки перевізного процесу, сприяти збереженню вантажів, забезпечувати мінімальні затримки транзитних вантажів під митними операціями, гармонізуватися з нормами міжнародного транспортного права.

У даний час нормативно-правове забезпечення транзитних перевезень у повному обсязі ще далеко не завершено і перспективи його завершення, на жаль, туманні. Система нормативно-правового забезпечення носить фрагментарний характер. Нормативно-правові акти приймаються непослідовно і хаотично під впливом певних, конкретних обставин, що склалися, і ситуацій, найчастіше «в пожежному порядку», без відповідної правової експертизи, а прийняті — часто не виконуються в повному обсязі.

Наприклад, у зв'язку з тим, що в єдиному законодавчому акті, який регулює транзитні перевезення, Законі України «Про транзит вантажів», не прописана відповідальність за порушення законодавства про транзит вантажів, а у фабулі ст. 11 лише приводиться «чергова» фраза про те, що «особи, винні в порушенні законодавства про транзит вантажів, несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність відповідно до законів України», то виконання цього Закону опиняється під загрозою. Діяльність транспортних і митного відомств аж ніяк не сприяє виконанню вищезазначеного Закону, а посадові особи цих відомств відповідальності за його невиконання не несуть.

Струнка система нормативно-правового забезпечення транзиту в даний час не може бути побудована навіть у принципі через відсутність чіткого плану розробки і прийняття законів і підзаконних нормативно-правових актів. В Україні немає жодної спеціалізованої організації, яка б систематично займалася прогнозуванням транзитних перевезень, вивченням вантажопотоків, які тяжіють до України, розробкою обґрунтованих тарифних, економічних, організаційно-технічних заходів для їх залучення. Головні управління Міністерства інфраструктури: в першу чергу правового забезпечення та зовнішніх зв'язків, відстають у розробці проектів необхідних нормативно-правових актів. Профільні комітети Верховної ради України не змогли взяти на себе координацію і лобіювання створення законодавчої бази в галузі транспортної діяльності, у тому числі і в області транзитних перевезень.

Висновки до розділу

Таким чином, для усунення недоліків у нормативно-правовому регулюванні і збільшення привабливості транзитних перевезень через Україну необхідно:

1. Створення при міністерстві інфраструктури аналітико-правової групи із транзитних перевезень, яка змогла б скласти перелік нормативно-нерегульованих проблем, а також перелік і послідовність прийняття документів щодо їх врегулювання. Це, насамперед: скорочення переліку документів, що регламентують транзитні перевезення;

можливість оплати одноразово за весь комплекс послуг при транзитних перевезеннях;

посилення відповідальності вантажоперевізника та експедитора за перевезення, які не забезпечують схоронність вантажу;

спрощення фінансової документації при транзитних перевезеннях;

запровадження інституту уповноваженого економічного оператора;

порядок контролю за діяльністю експедиторських підприємств після скасування ліцензування їх діяльності;

механізм оформлення документів на транзитні вантажі;

процедури контрольно-перевірочних операцій і встановлення їх тимчасового нормативу;

відповідальність працівників митниці за наднормативний простій вагонів при проведенні митних операцій і т. д.

Крім підготовки проектів щодо врегулювання окремих слабких місць чинного законодавства та локальних нормативно-правових актів, до завдань аналітико-правової групи необхідно віднести правове прогнозування, тобто розробку нормативно-правової документації на перспективу з огляду на прогнози вантажопотоків, розвитку транспортного комплексу і транснаціонального транспортного законодавства, що розробляється Європейським Союзом.

2. Приєднання до низки важливих міжнародних конвенцій і європейських угод, які безпосередньо стосуються проблем міжнародного транспорту. Це: міжнародна конвенція «Про погодження умов контролю вантажів на кордонах», європейська угода «Про найважливіші лінії комбінованих перевезень та відповідні об'єкти» і т. д.

3. Внесення доповнень до чинного законодавства: насамперед до Митного кодексу, Законів України «Про транзит вантажів», «Про введення єдиного збору, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України», Указ Президента України «Про впорядкування справляння зборів у пунктах пропуску через державний кордон України» та відповідну постанову Кабінету міністрів, що покладає координацію діяльності державних контрольних органів щодо справляння зборів у пунктах пропуску на Державну митну службу, що стосуються відповідальності (насамперед фінансової) посадових осіб митниці за порушення вимог чинних правових актів.

ВИСНОВКИ

1. Економічний суверенітет — це економічна незалежність і економічне верховенство. Економічній незалежності властиві загрози із зовні. Економічному верховенству — із середини країни. Ті та інші — є погрози економічній безпеці. Першим можна протистояти як заходами міжнародного права, так і права внутрішнього. Другим — заходами в основному господарського, але й інших галузей права, зокрема кримінального. Економічний суверенітет як стан економічної незалежності та економічного верховенства держави забезпечується в цілому державним суверенітетом і безпосередньо інститутом економічної безпеки.

2. В умовах трансформації сутності поняття державного суверенітету підвищується роль міжнародного права щодо протистояння недружнім діям як окремих держав, так і міждержавних економічних об'єднань, захисту економічних прав та інтересів економічно більш слабших країн. Не дивлячись на те, що Україна у другій половині 2011 р. активно долучилась до інтеграційних процесів, вона поки що залишається повноправним суб'єктом міжнародних економічних відносин без жодних винятків і обмежень. Активізація міжнародної інтеграції, з одного боку, привнесла позитивні для економіки тенденції, а, з іншого — посилилися загрози суверенітету, зовнішні негативні впливи на економічні інтереси країни. Необхідний обов'язковий постійний моніторинг загроз суверенітету і протистояння ним. Така функція повинна виконуватися однією з центральних державних структур, головними обов'язками якої повинні бути планування і координація зовнішньоекономічної діяльності.

3. Зовнішні чинники, зрозуміло, здійснюють достатній вплив, але головне для забезпечення економічного суверенітету — послідовна політика самопосилення, використання всіх правових засобів, які сприяють самопосиленню, починаючи з чіткого закріплення в Конституції України основ економічної системи й забезпечення

публічного правопорядку в економіці. Держава, яка стратегічно націлена на самопосилення, може успішно протистояти негативному зовнішньому впливу, який завжди присутній у світовій економіці. Існує багато правових засобів протистояння і протидії. Але треба їх ефективно використовувати. Орієнтуватися на найбільш вигідний нам варіант інтеграції і сприяти його здійсненню, а не пасивно пристосовуватися до процесів, які організовано та направлено іншими. Тоді й домовлятися з іншими країнами буде легко.

4. У цьому контексті потрібен, перш за все, не декларативний, а саме робочий, комплексний загальнодержавний стратегічний (довгостроковий) робочий план соціально-економічного розвитку країни, тобто такий, що засновано на економічних розрахунках, натуральних балансах виробництва і споживання, балансах експорту-імпорту, будівництва, перевезень, створення нової техніки і технологій і тому подібне, який містить завдання, що визначаються кількісно із вказівкою конкретних термінів виконання і відповідальних виконавців, націлюють на повне використання власного потенціалу економічної потужності. Важливою складовою частиною довгострокових, середньострокових і короткострокових планів обов'язково повинні бути (також робочі) енергетична і Продовольча програми.

5. З метою забезпечення економічного самопосилення, економічного суверенітету необхідно виділити в Конституції України розділ «Основи економічної системи», в якому повинно бути закріплено рівність державної, комунальної (територіальних громад), колективної, приватної (індивідуальної) форм власності і загальний принцип: «Власність зобов'язує. Використання власності повинне також служити суспільному благу». У цьому ж розділі необхідно помістити імперативну норму про обов'язок уряду розробляти і забезпечувати виконання загальнодержавних стратегічних, довгострокових, середньострокових і короткострокових збалансованих робочих планів економічного й соціального розвитку. Ці плани повинні носити обов'язковий характер для одних суб'єктів господарювання і бути орієнтиром для інших. Державні структури повинні нести відповідальність за реалізацію планів.

6. Необхідна довгострокова гео економічна стратегія. У зовнішній політиці акцент повинен бути зроблено на гео економічних проблемах, на зовнішньоекономічній діяльності. Це означає орієнта-

цію на забезпечення зближення і з ЄС, і з СНД, підвищення рівня співпраці з цими інтеграційними структурами і вдосконалення організаційного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності.

7. Правила СОТ не обмежують права участі держав-членів в інтеграційних угрупованнях, хоча і встановлюють низку додаткових умов до таких угруповання, і підтверджують, що засади створення й функціонування зони вільної торгівлі в рамках СНД, незважаючи на те, що до неї належать не лише держави-члени СОТ, відповідають правилам і вимогам угод СОТ.

Водночас взаємовідносини України з державами-учасницями СНД обумовлені подвійним характером зобов'язань як перед СОТ, так і в рамках зони вільної торгівлі СНД, оскільки членство в СОТ не зменшує обсягу зобов'язань України в рамках СНД, натомість надає певну особливість у відносинах з державами, які є членами СОТ і СНД одночасно, і державами членами СНД, які запитують про членство в СОТ.

8. На сьогодні достатньо актуально й необхідно вдосконалення організаційно-правових засад гармонізації законодавства України з міжнародними договорами та інтеграційними регіональними угодами шляхом внесення відповідних змін до законодавства, використання системного підходу до визначення компетенції суб'єктів, які забезпечують таку гармонізацію, неухильного дотримання ними вимог національного й міжнародного права у сфері зближення різних правових систем.

9. Принцип наднаціональності не зашкоджує державному, у тому числі економічному суверенітету, хоча і значно обмежує його, але лише зі згоди держави, яка сама пішла на такий крок, закріпивши відповідні статті в законодавстві. Можна, навпаки, говорити про взаємообумовленість існування наднаціональності ЄС і державного суверенітету держав-членів, інакше наднаціональність втрачає сенс або Європейський Союз перейде на якісно новий рівень свого розвитку, коли не буде вже потреби в національних урядах, але до цього ще далеко, зважаючи на протилежну тенденцію до захисту й укріпленню свого суверенітету та самостійності.

10. При укладанні будь-яких міждержавних угод у сфері економічної інтеграції за країнами-членами зберігається право виходу із них, яке при визначених умовах може бути нівельоване несприятливими економічними наслідками та ін. Однак таке право завжди є,

і воно є невід'ємним. При цьому передані повноваження наднаціональним органам автоматично скасовуються. Інтеграція України до будь-якого регіонального об'єднання, в якому припускається функціонування наддержавних органів, у підрахунку веде до обмеження суверенних прав країни у зв'язку з її членством у такому об'єднанні, що можливо тільки у випадку відображення такого стану в Конституції та інших правових актах України. До того ж, східний, західний і будь-який інший вектор економічної інтеграції, за якого припускається функціонування наддержавних органів, становлять рівнозначні загрози економічному суверенітету, і вибір цих напрямів має здійснюватись виходячи з прагматичних економічних зисків для України.

11. Інститут загальних і спеціальних винятків ГАТТ/СОТ набув активного використання членами СОТ лише наприкінці двадцятого сторіччя. Саме на цей період у політиці протекціонізму держав членів СОТ приходиться початок переходу від тарифних до нетарифних обмежень. Не менш важливим чинником спроб застосування загальних винятків із зобов'язань ГАТТ/СОТ в якості протекціоністських засобів є стрімкий розвиток науки та техніки, які невід'ємно пов'язані з проблематикою захисту життя і здоров'я людини, а також тварин і рослин. Перші спроби США застосування не сумісних за загальними правилами ГАТТ/СОТ обмежувальних заходів були визнані Органом з розгляду суперечок як спроба прикриття протекціоністських засобів саме завдяки застосуванню ст. XX ГАТТ. Особливу привабливість застосуванню членами СОТ обмежувальних заходів в якості загальних і спеціальних винятків із зобов'язань ГАТТ/СОТ додає відсутність обов'язку впровадження будь-яких компенсаційних механізмів для країн, які оскаржують їх впровадження.

12. У цілому угода про зону вільної торгівлі з ЄС оцінюється неоднозначно, оскільки угода є величезним документом, що торкається усіх сфер економічної діяльності. Крім того, положення угоди взаємопов'язані між собою, отже введення в дію або наступна зміна однієї норми може вплинути на значну кількість економічних відносин, маючи при цьому як позитивний, так і негативний ефекти.

Однак слід констатувати, що об'єктивно Україна, як більш слабка з економічної точки зору сторона угоди про зону вільної торгівлі, отримує від введення її в дію значний негативний ефект. Для мінімізації цього впливу необхідно:

вжити превентивні заходи, спрямовані на збільшення обсягів випуску й підвищення конкурентоздатності вітчизняної продукції сільського господарства і харчової промисловості, хімпрома, машин і устаткування, неметалічних мінеральних виробів, а також на скорочення витрат виробництва і зниження цін;

у ході подальших переговорів із представниками ЄС щодо реалізації положень зони вільної торгівлі домогтися повного скасування або істотного збільшення квот на ввіз із України до ЄС продукції сільського господарства та харчової промисловості, що підпадає під їхню дію;

паралельно з переговорами по лібералізації умов торгівлі здійснювати активну роботу із залучення прямих іноземних інвестицій у ті виробництва на території нашої країни, які можуть понести істотні втрати від збільшення імпорту у зв'язку зі створенням зони вільної торгівлі.

13. Слід констатувати, що в Європі з'явилася нова величезна зона вільної торгівлі, при чому унікальна, оскільки інтегрує ресурси як Європи, так і Азії (ЗВТ-СНД), яку в цілому можна порівняти з такими торговими об'єднаннями, як Південно-Американська, Латиноамериканська та Азіатсько-Тихоокеанська зони вільної торгівлі. Однак подальші дослідження інтеграційних процесів слід робити виходячи із сутності цих процесів, а не їх юридичного оформлення. Інтеграція на пострадянському просторі відбувається більше інституційно й організаційно, ніж має прояви в конкретних актах, прийнятих на реалізацію укладених Угод. Вступ РФ, Казахстану та, можливо, Білорусі у СОТ призведе до суттєвої ревізії проаналізованих угод (щодо створення ЄЕП-2011 і Євразійського союзу).

17. Підписана Угода про створення ЗВТ-СНД не погіршує для України наявних умов торгівлі з урахуванням вже підписаних і ратифікованих дво - та багатосторонніх угод щодо створення ЗВТ-СНД зразка 2011 р. У разі виявлення суттєвого негативного впливу підписаних угод про створення ЗВТ-СНД або їх окремих частин ратифікацію слід відкласти на невизначений строк, або на строк, на який РФ відклала скасування усіх юридично оформлених мит і квот в рамках ЗВТ-СНД. У цьому сенсі варто сконцентрувати увагу на розробленні механізму застосування країнами «корегуючого коефіцієнту вартості імпортованих товарів відносно внутрішніх цін на енергоносії країни-експортера». Економіко-правові питання ство-

рення такого механізму не висвітлювались в науковій літературі і є новим засобом стримання імпорту, можливістю виключення «прихованого демпінгу» завдяки різниці цін на енергоносії. У праві СОТ це питання не врегульоване, однак і немає прямої заборони на застосування такого заходу.

18. В Україні відсутні державні органи, які б цілеспрямовано виявляли будь-які бар'єри щодо доступу українських товарів на світові ринки, у тому числі на ринки СНД і МС (ЄЕП-2011), ЄС та інших країн. Лише окремі суб'єкти господарювання через засоби масової інформації наважуються оприлюднювати інформацію щодо ущемлення тих чи інших інтересів за кордоном із зазначенням сум збитків від застосування обґрунтованих і найчастіше не обґрунтованих захисних заходів.

19. Участь України в інтеграційних процесах на теренах СНД (ЄЕП-2011, ЄврАзЕС, Митний союз) і у процесах створення зони вільної торгівлі із ЄС і країнами, що вже мають відповідні стосунки з ЄС, у цілому врівноважить ситуацію у ключових галузях вітчизняної економіки з тією вигодою, що Україна додатково отримує доступ до ринків, що були закриті, отримує дешеві напівфабрикати та окремі види сировини. Тож, ЗВТ в першу чергу позитивно позначиться на галузях, щодо яких відсутнє аналогічне виробництво у країнах СНД — галузях з великою доданою вартістю, високотехнологічних галузях (літакобудування, суднобудування, верстатобудування та важке машинобудування). Жодним чином створення ЗВТ-СНД не позначиться на добувній, вугільній галузі, чорній металургії, електроенергетиці та ін. базових галузях (окрім нафтогазового комплексу за умов входження в МС, щодо якого РФ пропонує членам МС відчутні знижки на енергоносії: сиру нафту і природний газ). Несприятливою може виявитись ситуація з АПК, однак додаткові квоти ЄС і зростаючий попит у світі мають вирівняти становище. Очевидним поки що є негатив лише для автомобілебудівної галузі України та перспектив її подальшого розвитку, адже на теренах СНД (переважно в РФ) побудовано автомобілебудівні заводи майже всіх провідних компаній світу. Слід також започаткувати роботу щодо вироблення економічних контрзаходів у сфері зовнішньої торгівлі і протидії політичному тиску як неприйнятному для України фактору прискорення інтеграційних процесів.

20. Формула «3+1» («4+1») щодо відносин України з МС і ЄЕП-2011 є досить перспективною. Однак з огляду на Конституцію України, на законодавство щодо основ зовнішньої політики та міжнародні зобов'язання (зобов'язання перед ЄС та ін.) Урядом і Верховною Радою України в кожному випадку має проводитись ґрунтовна робота щодо аналізу сутності пропонуванних «просунутих» стосунків з інтеграційними утвореннями. Україна жодним чином не обмежена у встановленні договірних відносин на засадах знайдення компромісу на стиках економічних інтересів із будь-якими країнами та їх об'єднаннями. Слід сказати, що участь у розробці базових документів інтеграційних об'єднань значно підвищує захищеність інтересів країни в майбутньому, ніж приєднання до вже розроблених і ратифікованих в інших країнах документів, тим більш, коли вони не передбачають можливості встановлення особливих стосунків з новими членами, перспектива входження яких до того чи іншого об'єднання визнається всім наявними країнами-членами бажаною та такою, що матиме для всіх позитивний ефект. Прагматичний формат співпраці України з новими утвореннями (МС, ЄЕП-2011, Євразійський союз) відповідатиме її національним економічним інтересам. Перспективною видається ідея паралельного застосування технічних регламентів МС на альтернативній основі зі створенням відповідного правового забезпечення як у форматі двосторонніх угод, так і внесення змін до вітчизняного законодавства (з урахуванням зауважень ЄС з цього питання).

21. Створення зони вільної торгівлі з ЄС, СНД і поглиблення співробітництва з державами Митного союзу (ЄЕП-2011, Євразійського союзу) саме по собі ще не гарантує Україні прискорення економічного розвитку. Подальший розвиток відносин як з Європейським Союзом, відносин у рамках угод СНД, так і з Митним союзом багато в чому залежить від успіху внутрішніх реформ і власної політики самопосилення. Необхідно відпрацювати програми адаптації ризикових галузей економіки України до діяльності в новому глобальному конкурентному середовищі, забезпечити дієвий захист високотехнологічних галузей вітчизняної економіки, запровадити в разі необхідності перехідні періоди для окремих галузей тощо. Це положення Рекомендацій парламентських слухань «Про стан і перспективи розвитку економічних відносин України з ЄС (зона

вільної торгівлі) і Митним союзом» найбільше відображає напрями роботи на найближчий час. Слід додати лише до цього, що існує необхідність спрямування такої роботи не тільки в рамках ЗВТ-СНД, а також щодо просування українських товарів на Африканський континент, регіон Перської затоки та ін., поставить нові завдання й виявить додаткові ризики, які у відповідному законодавстві відсутні навіть на рівні рекомендацій.

Варто розуміти, що політика імпортозаміщення в РФ, яка направлена перш за все на відмову від товарів (з акцентом на товари з високою доданою вартістю) із країн колишнього СРСР — не членів МС, у т. ч. українського виробництва, створює передумови для нівелювання останнього серйозного аргументу на користь інтеграції з країнами МС.

22. Процес переговорів з ЄС щодо механізму застосування захисних заходів у двосторонній торгівлі чутливими для обох ринків товарами є важливим в контексті співробітництва України з Митним союзом РБК і формування ЗВТ-СНД. Від результатів цього процесу буде залежати подальша розбудова інтеграційних об'єднань на території СНД і участь України в них, адже вже є негативна реакція на можливість підписання ЗВТ-ЄС з боку Митного союзу РБК. Наведені аргументи доки що не можна ні спростувати, ні підтвердити. Реальна картина знаходження України у двох ЗВТ з'явиться не раніше першого півріччя 2012 р. (а то і під кінець 2012 р.). До цього часу варто сконцентруватися на моніторингу економічних процесів у чутливих і пріоритетних для України галузях економіки і проведенні аналізу підписаних інтеграційних угод із правової точки зору.

23. Оптимальними для України є регіональні інтеграційні об'єднання первісного рівня інтеграції (наприклад, такі, як зона вільної торгівлі), не наділені компетенцією приймати обов'язкові для країн-учасниць рішення, окрім питань нагляду за дотриманням правил ЗВТ. Митний союз, судячи з положень угоди про його створення, є міждержавною організацією наступного порядку, вищим за який йде ЄЕП зразка 2003 і 2011 рр. Це вимагатиме додаткового аналізу угоди про створення Митного союзу на предмет відповідності її Конституції України та діючому законодавству України про засади внутрішньої та зовнішньої політики, прагматичним розрахункам та ідеї непорушності державного суверенітету країни.

24. Всі інтеграційні угоди на теренах СНД засновані на принципах СОТ, жодна відповідна угода не містить будь-яких заборон на здійснення інших інтеграційних проектів. Всі формулювання щодо відповідності тих чи інших нових угод раніше підписаним мають суб'єктивний оціночний характер без однозначної практики застосування відповідних норм. Тобто питання відповідності розглядається індивідуально, іноді з яскравим політичним або протекціоністським забарвленням.

Гнучкі формулювання всередині угод ГАТТ/СОТ дозволяють одним країнам вносити до протоколів про вступ до СОТ майже протилежні за змістом умови (у випадку порівняння умов вступу України і РФ). Питання, «чому це відбувається», залишається відкритим, адже незнання робочими групами тих чи інших нюансів не виправдовує принизливих умов вступу України до СОТ у порівнянні з найближчими сусідами. Відсутність реальної чіткої стратегії України щодо взаємовідносин (у т. ч. й перспективних) з сусідніми інтеграційними утвореннями створює проблеми як для України, так і для сусідів, які мають чітко розуміти вектори інтеграції України хоча б на найближчі 5–7 років.

25. Розробка і впровадження концептуальних засад валютної політики України повинно здійснюватися при обов'язковій участі представників Національного банку, Міністерства фінансів, Міністерства економічного розвитку і торгівлі, Міністерства закордонних справ, Державної податкової служби, Державної митної служби, а також провідних науковців країни. Для координації зусиль для розроблення Концепції та її подальшої реалізації доцільно створити Координаційну валютно-фінансову раду при Президентові України, що могла б забезпечити проведення єдиної і збалансованої грошово-кредитної, валютної й фінансової політики як складової державної політики України.

26. Валютна політика, як частина загальноекономічної політики, покликана шляхом регулювання курсу гривні, валютних операцій, діяльності валютного ринку сприяти: раціональному переливанню капіталів між різними сегментами фінансового ринку й реальним сектором для досягнення відтворювальної єдності; розширенню експортної діяльності, забезпеченню її рентабельності; розвитку конкуренції на внутрішньому ринку за рахунок імпорту, стимулюванню процесу імпортозаміщення; акумуляції іноземної

валюти для фінансового забезпечення реалізації державних пріоритетів — виплати зовнішнього боргу, формуванню золотовалютних резервів країни; припливу продуктивного іноземного капіталу для модернізації й технологічного переозброєння вітчизняної промисловості, впровадженню сучасних методів організації й управління виробництвом; виходу гривні на світову арену.

27. Необхідно скорегувати валютний режим так, щоб він, з одного боку, забезпечував реальну конвертованість гривні за поточними операціями, а з іншого боку, зберігав державний контроль за рухом капіталів. Для цього валютний механізм повинен: забезпечити вільний обмін гривні на іноземні валюти в рамках достовірних зовнішньоекономічних операцій поточного характеру; залишати в зоні адміністративного регулювання всі інші валютно-обмінні операції, що не відповідають характеру зовнішньоекономічних; встановлювати для нерезидентів такі ж умови взаємної конвертованості валюти, як для українських учасників; підтримувати на необхідному рівні постачання валютного ринку ресурсами в іноземній валюті й поповнення ними державних валютних резервів, при цьому зберегти з цією метою на доступну для огляду перспективу норму обов'язкового продажу експортного виторгу.

28. Технічне регулювання як засіб державного регулювання економіки широко застосовується країнами світу, особливо економічно розвинутими, для регулювання національних і регіональних товарних ринків за рахунок створення або усунення технічних бар'єрів. В умовах глобалізації світової економіки і стрімкого розвитку міжнародної торгівлі технічні бар'єри (нормативні документи та підтвердження відповідності їм товарів і послуг) створюють певні перешкоди для доступу на товарні ринки. Для усунення технічних бар'єрів на міжнародному й регіональному рівнях приймаються відповідні уніфіковані документи.

Україна зі вступом до Світової організації торгівлі з метою усунення технічних бар'єрів у торгівлі з її країнами-членами взяла на себе зобов'язання адаптувати до 2012 р. національну систему технічного регулювання до визнаної у світі європейської моделі, що також є зобов'язаннями, взятими перед ЄС щодо створення зони вільної торгівлі. Непідготовленість вітчизняного підприємництва до відкритості внутрішнього ринку й низька конкурентоспроможність

продукції на зовнішніх ринках є загрозою національним інтересам і національному суверенітету України в економічній сфері.

29. Аналіз угод міжнародного і регіонального рівнів щодо усунення технічних бар'єрів, досвіду країн ЄС з використання правових інструментів у цій сфері, законодавств країн СНД, ЄврАзЕС і України довів схожість, але нетотожність і неузгодженість понять технічного регламенту й технічного регулювання. Відсутність єдиного поняття технічного регулювання обумовлює різні підходи до формування системи та її основних складових.

Виходячи з цього, надано уточнене поняття «технічного регулювання» (види діяльності в законодавчо регульованій і нерегульованій сферах зі встановлення, застосування та виконання обов'язкових вимог щодо безпечності продукції, послуг і процесів їх життєвого циклу та вимог на добровільній основі як до їх якості, так і систем менеджменту, персоналу, а також з перевірки дотримання цих вимог шляхом оцінки відповідності й ринкового нагляду), а також терміну «технічна регламентація» (діяльність зі встановлення, застосування та виконання обов'язкових вимог щодо безпечності продукції, послуг і процесів їх життєвого циклу).

30. Трансформація інституцій національної системи технічного регулювання до визнаної у світі європейської моделі на виконання вимог СОТ і ЄС відбувається поспішно, без належного обґрунтування й носить руйнівний характер. Зміна інституцій у сфері технічного регулювання (Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики — Державна служба технічного регулювання України — Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів) як Центрального органа виконавчої влади, що очолює керівництво системи технічного регулювання і всіх складових підсистем (технічної регламентації, стандартизації, оцінки відповідності, ринкового нагляду), не усунули такого недоліку, як наявність монопольного державного органа, який користується законодавчим захистом від конкуренції, що порушує зобов'язання України перед СОТ відповідно до «Угоди про технічні бар'єри в торгівлі».

Трансформація інституцій в системі технічного регулювання повинна відбуватися на принципах спадкоємності, з урахуванням вітчизняного досвіду і країн СНД. Необхідно фактично розмежувати центральні органи виконавчої влади в цій сфері з підвищенням

системоутворюючої ролі стандартизації (наприклад, відновлення повноцінного функціонування і статусу національного органа зі стандартизації та метрології), результати діяльності якої мають сприяти підвищенню конкурентоспроможності національної економіки на внутрішньому і зовнішньому ринках, захисту інтересів України в економічній сфері.

31. Технічні регламенти України, як уніфіковані документи для доступу на ринки ЄС, розробляються і приймаються із запізненням, національні стандарти здебільшого не гармонізовані з європейськими, які на ринку ЄС є обов'язковими, а сертифікати не визнаються, що робить європейський ринок недоступним. Українські товари здебільшого є неконкурентоспроможними й на міжнародних ринках через низький рівень вимог до них національних стандартів. На внутрішньому ж ринку конкуренція вітчизняної продукції з імпортною з 2012 р. стане ще гострішою і не на користь національних виробників через недосконалість технічного законодавства, що дестабілізуватиме українську економіку, а, отже, загрожуватиме її економічному суверенітету.

32. Аналіз практики визнання результатів робіт із сертифікації лабораторій і центрів на міжнародному і регіональному рівнях доводить, що головним важелем взаємного визнання сертифікатів на продукцію (послуги) та системи управління якістю країнами-партнерами при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності є укладання «Угоди про взаємне визнання» на двосторонній і багатосторонній основах. У рамках Європейської співпраці з акредитації двосторонні угоди між країнами-членами ЄС інтегровані в одну багатосторонню. У міжнародних масштабах значну роботу проводить Міжнародна кооперація з акредитації лабораторій, яка об'єднала роботу Європейської і Азіатсько-тихоокеанської організацій з акредитації.

Участь України в цій сфері обмежується багатосторонньою угодою з країнами-учасницями СНД, а з іншими країнами укладено двосторонні угоди. Робота з визнання національної агенції з акредитації України в рамках Європейської співпраці з акредитації тільки розпочалася, що затримує можливий вихід на міжнародний рівень, з однієї сторони, з іншої — примушує вітчизняних виробників проводити сертифікацію в представництвах зарубіжних сертифікаційних органів за наявності більше 300 вітчизняних лабораторій і центрів.

33. Виходячи зі значення зовнішнього сектора для функціонування національної економіки та конкурентних позицій України на світових ринках, варто визначити його розвиток в якості стратегічного пріоритету державної політики. Саме безсистемність і відсутність стратегічного підходу у зовнішньоекономічній політиці стали однією з головних причин, з яких Україна не змогла використовувати потенціал зовнішньоекономічних зв'язків для зміцнення національної економіки, структурно-інноваційної перебудови. В умовах глобальних соціально-економічних і політичних перетворень сьогодення вироблення стратегії розвитку зовнішньоекономічної діяльності на науково обґрунтованих засадах виступає необхідною умовою забезпечення сталого розвитку й економічного суверенітету України.

Таким чином, зовнішньоекономічна діяльність, її структура й результативність в умовах розгортання інтеграційних і глобалізаційних процесів виступає важливим фактором забезпечення економічного суверенітету України. Аналіз особливостей її сучасного розвитку дозволив визначити необхідність використання такого інструменту обґрунтування рішень щодо реалізації державних інтересів в умовах членства або приєднання до тих чи інших інтеграційних угруповань, як системна діагностика її впливу на зміну рівня економічного суверенітету.

34. В умовах глобальних соціально-економічних і політичних перетворень сьогодення вироблення стратегії зовнішньоекономічної діяльності на науково обґрунтованих засадах виступає необхідною умовою забезпечення сталого розвитку, а, відповідно, і укріплення економічного суверенітету України. Аналіз концептуальних засад її формування показав, що вона повинна включати в себе осмислення цільових і програмних положень, і на цій основі передбачати інституційні зміни й реалізацію низки інструментально-методичних заходів, які дозволять досягнути кола обмежених стратегічних цілей на засадах послідовності, комплексності, доцільності, ефективності й укріплення економічного суверенітету.

35. При наданні державної підтримки сільському господарству необхідно уважно ставитись до вимог і обмежень, пов'язаних зі вступом України до СОТ і можливим створенням зони вільної торгівлі з ЄС. Основний акцент у питанні державної підтримки повинен зміщуватись в бік розширення фінансування програм внутрішньої під-

тримки сільського господарства, вплив яких на торгівлю відсутній або мінімальний.

36. Державою має приділятися увага розробленню правових і організаційних питань гарантування продовольчої безпеки з прийняттям необхідного законодавства. Необхідно продовжувати й підвищувати ефективність діяльності Аграрного фонду як у частині формування інтервенційного фонду, так і стосовно кредитування сільськогосподарських товаровиробників шляхом надання державної бюджетної позики під заставу сільськогосподарської продукції на пільгових умовах. Слід звернути увагу на необхідність відновлення концепції колективної форми власності з доопрацюванням її згідно сучасних реалій господарювання в галузі економіки, яка розглядається.

38. У кризових умовах, що склалися, необхідно для сприяння відновленню сільського господарства використовувати не тільки форми підприємства, а й форми асоціації і кооперації підприємств, зокрема таку форму, як зазначені вище агропромислові холдинги або агропромислові асоціації. Можливим є також створення агроміських асоціацій, тобто асоціацій міст і сільськогосподарських районів. У договорах про створення таких асоціацій можуть бути передбачені умови про надання допомоги селу у вирішенні господарських і соціальних питань.

39. У цілому підхід до вирішення проблем розвитку аграрного сектора економіки повинен бути економіко-правовим, що базується на власному багатому практичному досвіді використання різних організаційно-правових форм ведення та підтримки сільського господарства й сучасному досвіді інших країн, які проводять соціально-орієнтовану політику. Для вирішення цих проблем доцільно, зокрема, провести відповідні дослідження науково-практичного характеру силами представників економічної науки і наук господарського й аграрного права. Організувати і координувати такі дослідження відповідно до сфери його відання повинно Міністерство аграрної політики і продовольства.

40. Для усунення недоліків у нормативно-правовому регулюванні і збільшення привабливості транзитних перевезень через Україну необхідно:

1. Створення при міністерстві інфраструктури аналітико-правової групи із транзитних перевезень, яка змогла б скласти перелік нормативно-неврегульованих проблем, а також перелік і послідовність прийняття документів щодо їх врегулювання. Це, насамперед:

скорочення переліку документів, що регламентують транзитні перевезення;

можливість оплати одноразово за весь комплекс послуг при транзитних перевезеннях;

посилення відповідальності вантажоперевізника та експедитора за перевезення, які не забезпечують схоронність вантажу;

спрощення фінансової документації при транзитних перевезеннях;

запровадження інституту уповноваженого економічного оператора;

порядок контролю за діяльністю експедиторських підприємств після скасування ліцензування їх діяльності;

механізм оформлення документів на транзитні вантажі;

процедури контрольно-перевірочних операцій і встановлення їх тимчасового нормативу;

відповідальність працівників митниці за наднормативний простій вагонів при проведенні митних операцій і т. д.

Крім підготовки проектів щодо врегулювання окремих слабких місць чинного законодавства та локальних нормативно-правових актів, до завдань аналітико-правової групи необхідно віднести правове прогнозування, тобто розробку нормативно-правової документації на перспективу з огляду на прогнози вантажопотоків, розвитку транспортного комплексу і транснаціонального транспортного законодавства, що розробляється Європейським Союзом.

2. Приєднання до низки важливих міжнародних конвенцій і європейських угод, які безпосередньо стосуються проблем міжнародного транспорту. Це: міжнародна конвенція «Про погодження умов контролю вантажів на кордонах», європейська угода «Про найважливіші лінії комбінованих перевезень та відповідні об'єкти» і т. д.

3. Внесення доповнень до чинного законодавства: насамперед до Митного кодексу, Законів України «Про транзит вантажів», «Про введення єдиного збору, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України», Указ Президента України «Про впорядкування справляння зборів у пунктах пропуску через державний кордон України» та відповідну постанову Кабінету міністрів, що покладає координацію діяльності державних контрольних органів щодо справляння зборів у пунктах пропуску на Державну митну службу, що стосуються відповідальності (насамперед фінансової) посадових осіб митниці за порушення вимог чинних правових актів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Азаров планує вільно торгувати з усім світом? [виступ М. Я. Азарова під час засідання глав урядів СНД у Санкт-Петербурзі] [Електронний ресурс] // Економічна правда. — Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/news/2011/10/19/302373/>.
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.03 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18, № 19–20, № 21–22. — Ст. 144.
3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К. : «Укр. енцикл.», 2003. — Т. 5 : П — С. — 736 с.
4. Гальчинський А. С. Україна — на перехресті геополітичних інтересів / А. С. Гальчинський. — К. : Знання України, 2002. — 180 с.
5. Экономическая теория : учеб. для студ. высших учеб. заведений / [С. В. Мочерный, В. Н. Некрасов, В. Н. Овчинников, В. В. Секретарюк] ; под ред. С. В. Мочерного. — 2-е изд., испр. и доп. — К. : Знання, 2003. — 662 с.
6. Блищенко И. Понятие экономического суверенитета государства / И. Блищенко, Ж. Дориа // Правоведение. — 2000. — № 1. — С. 200–217.
7. Глобализация и безопасность развития / под ред. О. Г. Белоруса ; НАН Украины. — К., 2002. — 789 с.
8. Теория хозяйственного порядка / под ред. В. П. Гутника. — М. : Экономика, 2002. — 463 с.
9. Хозяйственное право : учебник / под общ. ред. акад. В. К. Мамутова. — К. : Юринком Интер, 2002. — 970 с.
10. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В. М. Геєць ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. — К., 2009. — 864 с.
11. Владимир Литвин: «Я не даю «приватизировать» парламент, и это провоцирует бешеные атаки» [Електронний ресурс] // Аргументы и факты в Украине. — 2006. — 15 октября (№ 42). — Режим доступу : <http://www.aif.ua/society/article/18007>.

12. Саква А. Королевская мечта [Электронный ресурс] / Александр Саква // Московский комсомолец в Украине. — 2009. — 7 июля. — Режим доступа : <http://korolevskaya.com.ua/ru/interview/print/12792.html>.
13. Мамутов В. К. Рейдерство в законе [Электронный ресурс] / В. К. Мамутов // Зеркало недели. — 2008. — 11 октября (№38). — Режим доступа : http://zn.ua/POLITICS/reyderstvo_v_zakone-55086.html.
14. Мамутов В. К. Вредоносные лазейки / В. К. Мамутов // Закон и бизнес. — 2009. — №11. — С. 10.
15. Леонтьев В. Экономические эссе. Теории, исследования, факты и политика : пер. с англ. — М. : Политиздат, 1990. — 415 с.
16. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39. — Ст. 351.
17. Тищенко С. Депутат Верховной Рады Алексей Плотников: «Налоговый кодекс стал компромиссом для бизнеса и правительства» / С. Тищенко / [Электронный ресурс] // Комсомольская правда в Украине. — 2010. — 20 ноября. — Режим доступа : <http://kp.ua/daily/201110/254203/>.
18. Розділ гумору // Аргумент плюс. — 2010. — 20–26 августа (№ 14). — С. 14.
19. Devust Y. The World Trade Organization and regional trade agreements / Y. Devust, E. Serdareic // Durham. — 1997. — Vol. 18, № 1. — P. 1–75.
20. Pitschas Ch. WTO-recht in Fällen / Ch. Pitschas, Ch. Neumann, Ch. Herhand. — Baden-Baden : Nomos. — 2005. — 392 S.
21. Государственное регулирование экономики на современном этапе // Экономика и управление в зарубежных странах: информ. бюл. ВИНТИ. — 2009. — №10. — С. 44–54.
22. Цивилизационная структура современного мира : монография / [Ю. Н. Пахомов, Ю. В. Павленко, Д. Н. Бондаренко и др.] ; под ред. Ю. Н. Пахомова. — К. : Наукова думка, 2008. — Т. 3, кн. II. — 640 с.
23. Полищук А. В. Новая энергетическая стратегия Японии: внимание на энергетическую безопасность / А. В. Полищук // ЭКО. — 2008. — № 12. — С. 138–157.
24. Корнеев А. В. Реализация энергетической стратегии США и «энергетические» барьеры экономического роста России /

- А. В. Корнеев // США — Канада: економіка, політика, культура. — 2004. — № 4. — С. 3—14.
25. Хлынов В. Общегосударственное планирование рыночной экономики: опыт Японии [Электронный ресурс] / В. Хлынов // Проблемы теории и практики управления. — М. — 1997. — №2. — Режим доступа : http://uptp.ru/content/Disp_Art.php?Num=30.
 26. Марущак В. П. Планування в умовах ринкової економіки / В. П. Марущак. — Одеса: Пальмира, 2008. — 283 с.
 27. Марцин В. С. Особливості планової роботи в ринковій економіці в період виходу з кризи / В. С. Марцин // Економіка, фінанси, право. — 2010. — № 1. — С. 8—14.
 28. Мамутов В. К. Без общегосударственного планирования нам экономику и страну не поднять / В. К. Мамутов, А. И. Ющик // Голос України. — 2010. — 23 июня (№ 114). — С. 8—9.
 29. Галиця І. О. Загальнодержавне планування необхідно / І. О. Галиця // Голос України. — 2010. — 5 серпня (№144). — С. 7.
 30. Занковский С. С. Энергетическая безопасность России: правовые вопросы / С. С. Занковский // Энергетика и право. — М. : Юрист, 2008. — С. 474—482.
 31. Мунтян В. Економічна безпека України / В. Мунтян. — К. : КВІЦ, 1999. — 463 с.
 32. Про електроенергетику: Закон України від 16.10.1997 р. №575/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — №1. — Ст. 1.
 33. Енергетика України на шляху до Європейської інтеграції : монографія / А. І. Шевцов, М. Г. Земляний, А. З. Дорошевич та ін. — Дніпропетровськ : Журфонд, 2004. — 160 с.
 34. Про Концепцію діяльності органів виконавчої влади у забезпеченні енергетичної безпеки України : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.01.1998 р. № 48 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
 35. Про затвердження прогнозного балансу надходження та розподілу природного газу на 2009 рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.06.2009 р. №599-р // Урядовий кур'єр. — 2009. — 15 липня (№125).
 36. Про Державний бюджет України на 2009 рік: Закон України від 26.12.2008 р. №835-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2009. — №20, №21— 22. — Ст. 269.

37. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 16.05.2008 р. №279-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2008. — №25. — Ст. 241.
38. Джумагельдиева Г. Д. Энергетическое планирование: сущность и проблемы / Г. Д. Джумагельдиева // Экономико-правовые исследования в XXI веке: правовое обеспечение рационального использования природных ресурсов : материалы Второй междунар. науч.-практ. интернет-конф. (г. Донецк, 2–5 июня 2009 г.) ; НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исследований. — Донецк : Вебер, 2009. — С. 64–69.
39. Розподіл і споживання: аналітичні матеріали НАК «Нафтогаз України» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [//http://www.naftogaz.com](http://www.naftogaz.com).
40. Власюк О. С. Конкурентоспроможність енергетики: стан, проблеми, перспективи / О. С. Власюк, Д. К. Прейгер // Стратегічна панорама. — 2009. — №2. — С. 26–35.
41. Інформаційно-аналітична довідка щодо моніторингу показників енергоефективності за I півріччя 2009 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://naer.gov.ua/ekonomicheskaya-politika-1/stan-realizvcii>.
42. Назаренко А. В. Інвестиційне забезпечення розвитку біоенергетичного сектора сільського господарства : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук. : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / А. В. Назаренко ; Держ. установа «Ін-т економіки та прогнозування НАН України». — Київ, 2010. — 20 с.
43. Технічне переоснащення житлово-комунального господарства, скорочення питомих показників використання енергетичних і матеріальних ресурсів, пов'язаних з виробництвом житлово-комунальних послуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minjkg.gov.ua/index.php?id=346>.
44. Амитан В. Н. Реформирование эффективного организационно-экономического механизма ресурсосбережения в жилищно-коммунальном хозяйстве Украины / В. Н. Амитан, Н. Н. Потапова // Экономика и право. — 2002. — №2. — С. 5–10.
45. Жданко Е. С. Сырьевой гнет металлургов [Електронний ресурс] / Е. С. Жданко // ГМК-Експертиза. — 2005. — 2 октя-

- бря. — Режим доступу : <http://ugmk.info/art/syrevoj-gnet-metallurgov-chast-1.html>.
46. Лебединцев В. А. Щоб ліквідація наслідків аварій не закінчився б ... сумнівними наслідками / В. А. Лебединцев // Міське господарство України. — 2005. — №1. — С. 2–4.
 47. Економічні та соціальні напрями комплексної реструктуризації промисловості України: наукова доповідь / ред. кол. І. І. Лукинов [та ін.] ; НАН України, Інститут економіки промисловості. — Донецьк, 1998. — 144 с.
 48. Джумагельдиева Г. Д. Правовое регулирование энергетического планирования: сущность и проблемы / Г. Д. Джумагельдиева // Экономико-правовые исследования в XXI веке: правовое обеспечение рационального использования природных ресурсов в сфере хозяйствования : материалы Третьей междунар. науч.-практ. интернет-конф. (г. Донецк, 27 октября — 5 ноября 2009 г.) ; науч. ред. В. К. Мамутов ; НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исследований. — Донецк : Изд-во «Ноу-лидж», 2009. — С. 64–69.
 49. Закиянов Д. Гонконг покупает электросети Британии [Электронный ресурс] / Д. Закиянов // Экономические известия. — 2010. — 2 августа. — Режим доступу : <http://world.eizvestia.com/full/gonkong-pokupaet-elektroseti-britanii>.
 50. Фадеева Т. М. Крым в сакральном пространстве / Т. М. Фадеева. — Симферополь : Бизнес-Информ. — 2002. — 304 с.
 51. Иво Х. Даальдер. Трансатлантические отношения на переломном пункте / Иво Х. Даальдер, Джеймс М. Линдсэй // *Internationale politic*. — 2003. — № 3. — С. 25.
 52. Литвин В. Надо прекратить сорить людьми // Аргументы и факты в Украине. — 2009. — № 46. — С. 14.
 53. Литвина отправили в Президенты // Аргументы и факты в Украине. — 2009. — № 44. — С. 4.
 54. Мамутов В. К. Глядя из Донбасса: обществовед. эссе / В. К. Мамутов. — Донецьк : Юго-Восток, 2007. — 266 с.
 55. Третьяков В. Т. Эпоха застоя — «Золотой век» СССР и России / В. Т. Третьяков // *Философия хозяйства*. — М. — 2009. — № 5 (65). — С. 239–251.
 56. Ярышев С. Н. Некоторые международно-правовые последствия вступления России во Всемирную Торговую Организа-

- цию (ВТО) / С. Н. Ярышев // Евразийский юридический журнал. — 2010. — № 12 (31). — С. 38–41.
57. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель ; пер. с нем. Б. Г. Столпнера, вступ. сл. В. С. Соловьева. — М. : Мир, 2007. — 462 с.
58. Ефремова Н. А. Международная экономическая интеграция и суверенитет государства / Н. А. Ефремова // Государство и право. — 2011. — № 6. — С. 60–66.
59. Дзьобань О. Національні інтереси як основа національної безпеки: світоглядно-методологічні аспекти / О. Дзьобань // Вісник академії правових наук України. — 2010. — № 3 (62). — С. 124–136.
60. Прем'єр-міністри країн СНД підписали угоду про зону вільної торгівлі [Електронний ресурс] / Урядовий портал. — Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244627868&cat_id=244274130.
61. Спартак А. Современный регионализм / А. Спартак // Мировая экономика и международные отношения. — 2011. — № 1. — С. 3–15.
62. Balassa V. The Theory of Economic Integration / V. Balassa.— Homewood, Illinois : Richard D. Irvin, 1961. — 304 p.
63. Шемятенков В. Г. Европейская интеграция / Г. В. Шемятенков. — М. : Международные отношения, 2003. — 400 с.
64. Ливенцев М. М. Международная экономическая интеграция : учеб. пособие / М. М. Ливенцев. — М. : Экономистъ, 2006. — 430 с.
65. WTO Regional Trade Agreements Database [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://rtais.wto.org>.
66. Multilateralizing Regionalism: Challenges for the Global Trading System / ed. by Richard E. Baldwin and Patrick Low ; Graduate Institute of International and Development Studies, WTO. — Geneva. — 2009.
67. World Trade Organization: Annual report 2009. — Geneva, 2009. — 128 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/anrep09_e.pdf.
68. Калишко С. Правові аспекти участі України в зоні вільної торгівлі / С. Калишко // Юридичний журнал. — 2009. — № 11. — С. 56–58.
69. Welcome to the Regional Trade Agreements Information System (RTA-IS) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://rtais>.

wto.org/UI/PublicShowMemberRTAIDCard.aspx?enc=6//58+CnMtBoTksoZfvin2EdzZtlrd4M4zOUYPkglQY=.

70. WTO online documents [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://docsonline.wto.org/smr/d/GEN_searchResult.asp.
71. Звіт Робочої групи з розгляду заявки України про вступ до Світової організації торгівлі (Report of the working party on the accession of Ukraine to the World Trade Organization WTO/ACC/UKR/152, 25 January 2008) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/completeacc_e.htm.
72. Венская Конвенция о праве международных договоров [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mid.ru/ns-dp.nsf/0/B6644B07AA18813DC3257460003C00DF>.
73. Омельченко А. Організаційно-правові засади гармонізації зовнішньоекономічного законодавства України із міжнародним і європейським правом / А. Омельченко // Підприємництво, господарство та право. — 2011. — № 8. — С. 117–120.
74. Про міжнародні договори України: Закон України від 22.01.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — №10. — Ст.45.
75. Опришко В. Ф. Конституційні основи розвитку законодавства України / В. Ф. Опришко. — К. : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2001. — 210 с.
76. Ухвала Конституційного суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ратифікацію Угоди про формування Єдиного економічного простору» від 20 квітня 2004 р. № 1683-IV включно з Угодою про формування Єдиного економічного простору та Концепцією формування Єдиного економічного простору від 1 березня 2005 р. № 17-у/2005 // ІАЦ «Ліга», ЛІГАБізнес Інформ, 2011.
77. Хоббі Ю. С. Вплив наднаціональності на суверенітет держав-членів Європейського Союзу / Ю. С. Хоббі // Держава і право. — 2009. — № 46. — С. 555–559.
78. Яковюк І. В. Державний суверенітет національних держав у складі Європейського Союзу: проблеми визначення / І. В. Яко-

- вюк // Вісник академії правових наук України. — 2004. — № 3. — С. 123–124.
79. Королев М. А. Наднаціональність с точки зрения международного права / М. А. Королев // Московский журнал международного права. — 1997. — №2. — С. 3–20.
80. Микієвич М. М. Інституційне право Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки / М. М. Микієвич. — Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. — 416 с.
81. Хохлов И. И. Наднаціональність в политике Европейского Союза / И. И. Хохлов. — М. : Международные отношения, 2007. — 160 с.
82. Лісученко Є. С. Поділ компетенції між Європейським Співтовариством та державами-членами ЄС / Є. С. Лісученко // Актуальні аспекти Європейського права в контексті розширення ЄС: наук.-практич. конф. студ., аспірантів, молодих вчених та викладачів (Київ, 25 травня 2004 р.) : тези допов. — К. : Ін-т міжнародних відносин, 2004. — С. 19–25.
83. Regional trade agreements [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm.
84. Evolution of Regional Trade Agreements in the world, 1948–2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/regfac_e.htm.
85. Goode Walter. Dictionary of trade policy. — 4th edition / Walter Goode ; World Trade Organization, University of Adelaide, Centre for International Economic Studies. — Cambridge : Cambridge University Press, 2003. — 450 p.
86. Singapore WTO ministerial 1996 : ministerial declaration [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min96_e/wtodec_e.htm.
87. Regional trade agreements: scope of RTAs [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/scope_rta_e.htm.
88. Committee on Regional trade agreements [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/127.pdf.
89. Doha WTO ministerial 2001: ministerial declaration [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_e.htm#rules.

90. Compendium of Issues Related to Regional Trade Agreements [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_negoti_e.htm/.
91. Standard format for information on regional trade agreements [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/w6.pdf.
92. Joost Pauwelyn. Legal avenues to Cultilateralize regionalism: beyond article XXIV [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/con_sep07_e/pauwelyn_e.pdf.
93. Petros C. Mavroidis. Testing the compliance of PTAs with the multilateral rules [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.ycsg.yale.edu/focus/gta/if_i_dont.pdf.
94. Jackson John H. The World Trading System: Law and Policy of International Economic Relations / John H. Jackson. — Cambridge : MIT Press, 1989. — 417 p.
95. McCrudden Christopher. International economic law and the pursuit of human rights: A framework for discussion of the legality of «selective purchasing» laws under the WTO Government Procurement Agreement / Christopher McCrudden // Journal of International Economic Law. — 1999. — №. 3. — P. 48.
96. Marceau Gabrielle. WTO dispute settlement and human rights / Gabrielle Marceau // European Journal of International Law. — 2002. — Vol. 13, № 434. — P. 753–814.
97. Доповідь Апеляційного органу у справі «США: стандарти для риформінгового та звичайного бензину» (the WTO Dispute Settlement dispute US — Standards for Reformulated and Conventional Gasoline WT/DS2/AB/R, 20 March 1996). [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/2-9.pdf.
98. Доповіді третейської групи та Апеляційного органу у справі «ЄС: заходи, що зачіпають заборону азбесту і азбестовмісних товарів» (the WTO Dispute Settlement dispute European Communities — Measures Affecting Asbestos and Asbestos-Containing Products (WT/DS135/R, 18 September 2000 and WT/DS135/AB/R, 12 March 2001). [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds135_e.htm.
99. Доповідь Апеляційного органу у справі «США: заборона на імпорт певних видів креветок і продуктів з них» (the WTO Dispute

Settlement dispute US — Import Prohibition of Certain Shrimp and Shrimp Products WT/DS58/AB/R, 6 November 1998). [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds58_e.htm.

100. Feddersen Christoph T. Focusing on substantive law in international economic relations: the public morals of GATT's article XX (a) and «conventional» rules of interpretation / Christoph T. Feddersen // *Minnesota Journal of Global Trade*. — 1998. — Vol. 7, 1. — P. 75–122.
101. Доповідь Апеляційного органу у справі «Корея: заходи, що зачіпають імпорт свіжої, охолодженої та мороженої яловичини» (the WTO Dispute Settlement dispute Korea — Measures Affecting Imports of Fresh, Chilled and Frozen Beef (WT/DS161/AB/R, 11 December 2000) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds161_e.htm.
102. Доповідь третейської групи у справі «Таїланд: обмеження на імпорт і внутрішні податки на цигарки» (the WTO Dispute Settlement dispute Thailand — restrictions on Importation of and internal taxes on cigarettes DS10/R — 37S/200, 7 November 1990) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/90cigart.pdf.
103. Charnovitz S. The moral exception in trade policy / S. Charnovitz // *Trade Law and Global Governance*. — 2002. — May. — P. 325–376.
104. Judgment of the Court of 14 December 1979. Regina v Maurice Donald Henn and John Frederick Ernest Darby. Reference for a preliminary ruling : House of Lords — United Kingdom. Prohibition on imports — Justification on grounds of public morality — Art. 36 of the Treaty — Pornographic articles. — Case 34/79 // *European Court reports*. — 1979. — P. 03795.
105. Judgment of the Court (Fourth Chamber) of 11 March 1986. — *Conegate Limited v HM Customs & Excise*. Reference for a preliminary ruling : High Court of Justice, Queen's Bench Division — United Kingdom. Restrictions on imports — Grounds of public morality. — Case 121/85 // *European Court reports*. — 1986. — P. 01007.
106. Хандісайд проти Об'єднаного Королівства (Handyside v. the United Kingdom) : Постанова Європейського Суду із прав людини від 7 грудня 1976 р. (скарга № 5493/72) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://european-court.eu/uploads/ECHR_Handyside_v_the_United_Kingdom_07_12_1976.pdf.

107. Judgment of the Court of 11 July 1974. Procureur du Roi v Benoît and Gustave Dassonville. Reference for a preliminary ruling : Tribunal de première instance de Bruxelles — Belgium. — Case 8–74 // European Court reports. — 1974. — P. 00837.
108. Ackermann Timothy G. Dis'ord're'ly loopholes : TRIPS patent protection, GATT and the ECJ / Timothy G. Ackermann // Texas International Law Journal. — 1997. — Vol. 32. — P. 489–510.
109. Council Directive 64/221/EEC of 25 February 1964 on the co-ordination of special measures concerning the movement and residence of foreign nationals which are justified on grounds of public policy, public security or public health // Official Journal. — 1964. — 056. — P. 850–857.
110. Judgment of the Court of 27 October 1977. Régina v Pierre Bouchereau. Reference for a preliminary ruling : Marlborough Street Magistrates' Court, London — United Kingdom. — Public policy. — Case 30–77 // European Court reports. — 1977. — P. 1999.
111. Report to the TPRB from the director-general on the financial and economic crisis and trade-related developments [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.wto.org/english/news_e/news09_e/trdev_dg_report_14apr09_e.doc — 2009–04–15.
112. Notification under paragraph 9 of the Understanding on the balance-of-payments provisions of the General agreement on tariffs and trade 1994 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://docsonline.wto.org/GEN_highLightParent.asp?qu=+%28+%40meta%5FSymbol+WT%FCBOP%FC%2A%29+and+%28+%40meta%5FTitle+Ukraine+%29&doc=D%3A%2FDDFD%2FDOCUMENTS%2FT%2FWT%2FBOP%2FN66+%2EDOC%2EHTM.
113. Про внесення змін до деяких законів України з метою поліпшення стану платіжного балансу України у зв'язку зі світовою фінансовою кризою: Закон України № 923-VI від 4 лютого 2009 р. // Урядовий кур'єр. — 2009. — 24 лют. (№ 33).
114. Report (2009) of the Committee on Balance-of-Payments Restrictions [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://docsonline.wto.org/GEN_highLightParent.asp?qu=%28+%28+%40meta%5FSymbol+WT%FCBOP%FC%2A%29+and+%28+%40meta%5FTypes+Report%29+and+%28+%40meta%5FTitle+Committee+on+Balance%2Dof%2DPayments+Restrictions+and+not+%28consultation%2A+or+draft+or+implementation+or+meeting+or+note+

or+transitional%29 %29+%29+&doc=D%3A%2FDDFDOCUME
NTS%2FT%2FWT%2FBOP%2FR96 %2EDOC%2ENTM.

115. Розширена Європа — Сусідні країни: Нова структура відносин з нашими східними та південними сусідами. Повідомлення Європейської Комісії для Ради та Європейською Парламенту. COM (2003)104 final [Електронний ресурс] // Сайт Представництва Європейської Комісії в Україні. — Режим доступу : http://www.delukr.ec.europa.eu/data/doc/pr_030311c_ukr.pdf.
116. Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України [Електронний ресурс] // Сайт Кабінету міністрів України. — Режим доступу : www.kmu.gov.ua/document/39646/strategy-ukr.doc.
117. Коллективная стратегия ЕС в отношении России [Електронний ресурс] // Сайт Представництва Європейської Комісії в Росії. — Режим доступу : http://www.delrus.ec.europa.eu/ru/p_319.htm.
118. Шпек Р. Європейська політика сусідства очима європейського сусіда [Електронний ресурс] / Р. Шпек // Еженедельник 2000. — 2007. — 2–8 березня (№9). — Режим доступу : <http://2000.net.ua/2000/forum/13557>.
119. Consolidated version of the Treaty on European Union [Електронний ресурс] // Сайт Європейської Ради. — Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?un=OJ:C:2010:083:SOM:EN:HTML>.
120. Kochenov D. The Eastern Partnership, The Union for the Mediterranean and the Remaining Need to Do Something with the ENP / Kochenov D. // CRCEES Working Papers, WP2009/01. — Birmingham : Centre for Russian, Central and East European Studies (CRCEES). — 2009. — Режим доступу : http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1459560.
121. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 24.02.1998 р. // Офіційний вісник України. — 1998. — № 24. — Ст. 3.
122. Угода між Європейським Союзом і Україною про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулювання криз [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?prereg=994_648.
123. Угода між Україною та Європейським Союзом про процедури безпеки, які стосуються обміну інформацією з обмеженим до-

- ступом [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_750.
124. Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України, Урядом Республіки Молдова та Європейською Комісією щодо місії Європейської Комісії з надання допомоги в питаннях кордону в Україні та Республіці Молдова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=998_235.
125. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994 р. // Офіційний вісник України. — 2006. — № 24. — Ст. 1794.
126. План дій Україна — Європейський Союз. Європейська політика сусідства. — К., 2005. — 48 с.
127. Brenton P. Study on the economic feasibility, general economic impact and implications, of a free trade agreement between the European Union and Ukraine according to the Partnership and Cooperation Agreement. Prepared under EES Project UK 26 / P. Brenton. — Brussels, 1999.
128. Перспективи поглибленої вільної торгівлі між Європейським Союзом та Україною : [звіт підготовлено на виконання контракту 2005/S 89—085795 Генерального директорату з питань торгівлі Європейської Комісії щодо економічної можливості, основних економічних наслідків угоди про вільну торгівлю між Європейським Союзом та Україною] / Майкл Емерсон (директор проекту) ; Центр європейських політичних досліджень (CEPS), Інститут світової економіки (IfW), Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД). — [Б. м.], 2006. — 178 с.
129. Бураковський І. В. Дослідження економічних передумов та оцінка можливих наслідків створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС : [звіт про науково-дослідну роботу Інституту економічних досліджень та політичних консультацій (ІЕД)] / І. В. Бураковський (кер. НДР). — К. : ІЕД, 2006. — 165 с.
130. Trade Sustainability Impact Assessment for the FTA between the EU and Ukraine within the Enhanced Agreement, 17.12.2007 [Електронний ресурс] / ECORYS Research Consulting. — Rotterdam, 2007. — 41 p. — Ref : TRADE06/D01. — Режим доступу : http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2008/january/tradoc_137597.pdf.

131. Trade Sustainability Impact Assessment for the FTA between the EU and Ukraine within the Enhanced Agreement ANNEXES [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2008/january/tradoc_137598.pdf.
132. Висновки Ради ЄС щодо переговорів стосовно нової посиленої угоди між ЄС та Україною / Україна — ЄС: від Плану дій до посиленої угоди. — К., 2007. — 126 с.
133. Торгівля між ЄС та Україною: в очікуванні революції // Євро-бюлетень. — 2011. — № 1. — С. 4–5.
134. Creating Fiscal Space for Growth: A Public Finance Review. September 14, 2006. Report № 36671 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://siteresources.worldbank.org/INTUKRAINE/Resources/328335-1158937917927/UkrainePFRFinalEng_CFSG.pdf.
135. Косгроув К. Перспективи укладення угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС [Електронний ресурс] / К. Косгроув, М. Хейліер ; Фонд стратегічних програм, СТА Economic & Export Analysts Ltd. — Харроу, 2008. — 58 с. — Режим доступу : <http://www.ctaeconomic.com>.
136. Можливі наслідки від імплементації положень майбутньої Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС та поглибленої зони вільної торгівлі як її головного компоненту / Укр.-Європ. дорадчий центр з питань законодавства. — К., 2009. — 87 с.
137. Мунтиян В. Слово — цифрам: риси и преимущества создания ЗСТ между Украиной и ЕС [Електронний ресурс] / В. Мунтиян // Еженедельник 2000. — 2011. — 2–8 сентября (№ 35). — Режим доступу : <http://2000.net.ua/2000/derzhava/ekonomika/75309>.
138. Пироженко В. УС или ТС? [Електронний ресурс] / В. Пироженко // Еженедельник 2000. — 2011. — 17–23 июня №24. — Режим доступу : <http://2000.net.ua/2000/derzhava/realii/74088>.
139. Кучма: зона свободной торговли с ЕС «разденет» Украину [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ru.tsn.ua/groshi/kuchma-zona-svobodnoy-torgovli-s-es-razdenet-ukrainu.html>.
140. Ингульский В. Чума в раю: чтобы убежать от кризиса, Украине предлагают прыгнуть в пропасть [Електронний ресурс] /

- В. Ингульский // Еженедельник 2000. — 2011. — 4–11 ноября (№ 44). — Режим доступа : <http://2000.net.ua/2000/forum/puls/76432>.
141. Лукашин Ю. Еврофетиш [Электронный ресурс] / Ю. Лукашин // Еженедельник 2000. — 2011. — №14. — Режим доступа : <http://2000.net.ua/2000/forum/gossija/72926>.
142. Ингульский В. Побег из долговой западни [Электронный ресурс] / В. Ингульский // Еженедельник 2000. — 2011. — №20. — Режим доступа : <http://2000.net.ua/2000/forum/aktualno/73676>.
143. Ивантер В. В. Экспертная оценка возможных макроэкономических эффектов экономического сотрудничества Украины со странами Единого экономического пространства / Ивантер В. В., Гец В. М. // Економіка і прогнозування. — 2011. — № 4. — С. 9–26.
144. О ратификации Соглашения о правилах доступа к услугам субъектов естественных монополий в сфере транспортировки газа по газотранспортным системам, включая основы ценообразования и тарифной политики: Федеральный Закон РФ от 11.07.2011 г. № 172-ФЗ // Собрание законодательства РФ. — 2011. — № 29. — Ст. 4263.
145. Глазьев С. Перспективы экономического развития СНГ при интеграционном и инерционном сценариях взаимодействия стран-участниц / С. Глазьев, Ф. Кловцог // Российский экономический журнал. — 2008. — № 7–8. — С. 24–25.
146. Про ратифікацію Угоди про створення зони вільної торгівлі та Протоколу про внесення змін і доповнень до Угоди про створення зони вільної торгівлі: Закон України від 06.10.1999 р. № 1125-XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 48. — Ст. 416.
147. Кабінет Міністрів схвалив законопроект про ратифікацію Договору про зону вільної торгівлі [Електронний ресурс]. — Режим доступа : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=33E3A5D320989EA906633D5CA84494C0.app2?art_id=244732359&cat_id=244274160.
148. Євросоюз не проти вільної торгівлі України на двох фронтах [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://www.epravda.com.ua/news/2011/10/19/302432/>.
149. Гадыршина Е. Возможности оказания государственной поддержки российским предприятиям-экспортерам в целях пре-

- одолення торгово-економічних бар'єрів / Е. Гадыршина // Общество и экономика. — 2011. — № 1. — С. 149–159.
150. Косикова Л. С. Экономическая политика России в постсоветском регионе (ретроанализ, оценка итогов, предложения) / Л. С. Косикова // Российский экономический журнал. — 2010. — № 2. — С. 39–57.
151. Азаров вже рахує заробітки від вільної торгівлі з СНД [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2011/10/20/302619/>.
152. Шишков Ю. Кооперирование в машиностроении стран СНГ: не расширение, а свертывание / Ю. Шишков // Евразийская экономическая интеграция. — 2008. — № 1. — С. 45–53.
153. Микола Азаров: Створення ЗВТ в СНД дозволить Україні покращити платіжний баланс [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=875E4F70E6C74E48892E7ACFDEDC9BC9.app2?art_id=244631699&cat_id=244276429.
154. Україна торгуватиме з Росією на невигідних умовах [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/news/2011/10/21/302782/>.
155. Уряд ініціює ратифікацію Договору про зону вільної торгівлі з СНД [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=E858CBDE628B8531F6AB3D565E1F2352.app1?art_id=244687274&cat_id=244274160.
156. Про ратифікацію Угоди про створення зони вільної торгівлі між державами — учасницями ГУАМ: Закон України від 28 листопада 2002 р. № 321-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 5. — Ст. 40.
157. Цветков В. А. Постсоветское экономическое пространство: современное состояние и перспективы развития / В. А. Цветков // Пространственная экономика. — 2010. — № 3. — С. 27–48.
158. Зевин Л. Евразийское экономическое пространство: перспективы консолидации / Л. Зевин // Общество и экономика. — 2011. — № 2. — С. 61–72.
159. Могилевский Р. Внешняя торговля стран СНГ / Р. Могилевский, И. Точицкая // Эковест. — 2004. — № 4. — С. 611–612.
160. Головнин М. Ю. Внешнеторговое взаимодействие стран СНГ в условиях кризиса / М. Ю. Головнин, Д. И. Ушкалова // Ев-

разийская экономическая интеграция. — 2011. — № 1 (10). — С. 24–42.

161. Заява Президентів Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Російської Федерації і України від 23.02.2003 р. // Офіційний вісник України. — 2004. — № 4 (частина 2). — Ст. 227.
162. Про ратифікацію Угоди про формування Єдиного економічного простору: Закон України від 20.04.2004 р. № 1683-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 32. — Ст. 388.
163. Про виділення коштів для здійснення заходів з формування Єдиного економічного простору: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.05.2004 р. № 297-р // ІАЦ «Ліга», ЛІГА-БізнесІнформ, 2011.
164. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2005 р. про формування Єдиного економічного простору: Указ Президента України від 15.06.2005 р. № 952/2005 // Офіційний вісник України. — 2005. — № 24. — Ст. 1341.
165. Вишняков О. Національна безпека України: збірка статей учасників конференції — українських випускників американських програм наукового стажування, що відбулася 16–19 вересня 2004 р. у м. Чернігів. — К. : Стило, 2004. — 302 с.
166. Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Затверджена Законом України від 18.03.2004 р. № 1629-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 29. — Ст. 367.
167. Сухопаров Д. Взаимная торговля // Экономическое обозрение ЕЭП. — 2004. — № 4. — С. 4.
168. Про ратифікацію Угоди про створення міждержавного Євразійського об'єднання вугілля та металу: Закон України від 24.11.1995 р. № 462/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 45. — Ст. 331.
169. Про внесення змін до Закону України «Про ратифікацію Угоди про створення міждержавного Євразійського об'єднання вугілля та металу»: Закон України від 10.09.1996 р. № 358/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 45. — Ст. 230.
170. Перспективы Евразийского банка развития в ЕврАзЭС и СНГ // Экономическое обозрение ЕврАзЭС+. — 2007. — № 4. — С. 9.
171. ЕврАзЭС: заглядывая в будущее // Экономическое обозрение ЕврАзЭС+. — 2007. — № 1. — С. 4.

172. Рапога Г. Перспективы интеграции в рамках ЕврАзЭС / Г. Рапога // Экономическое обозрение ЕврАзЭС+. — 2006. — № 4. — С. 4—5.
173. Слюсарь Н. Б. Аспекты формирования таможенного союза Республики Беларусь, Республики Казахстан и Российской Федерации / Н. Б. Слюсарь, И. А. Евдокимова // Международное публичное и частное право. — 2009. — № 6 (51). — С. 6—8.
174. Перспективы создания валютного союза в рамках интеграционных группировок стран СНГ / Д. С. Писенко, В. Г. Нестеров, Е. В. Нестерова и др. // Мировая экономика и международные экономические отношения. — 2009. — № 10 (59). — С. 423—426.
175. Яковюк І. Особливості впливу наднаціональної організації на державний суверенітет країн-кандидатів і країн-сусідів (на прикладі Європейського Союзу) / І. Яковюк // Вісник Академії правових наук України. — 2010. — № 3 (62). — С. 22—23.
176. Братерский М. В. Региональные экономические объединения сквозь призму мировой политической экономии / М. В. Братерский // США — Канада: экономика, политика, культура. — 2010. — № 8 (488). — С. 19—20.
177. Лукашенко внес в парламент договор о ЕЭК [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://podrobnosti.ua/power/2011/11/21/804982.html>.
178. Україна буде платити за газ більше, ніж Європа [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/news/2011/11/22/306516/>.
179. Джумагельдиева Г. Д. Правовое обеспечение энергосбережения : монография / Г. Д. Джумагельдиева ; НАН Украины, Ин-т экономико-правовых исследований. — Донецк : Юго-Восток, 2011. — 376 с.
180. Шостак Л. Відкрита економіка: перспективи позиціонування України у світовій господарській системі / Л. Шостак, О. Бадрак // Економіка України. — 2009. — № 7. — С. 38—48.
181. Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі: Закон України від 10.04.2008 р. № 250-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2008. — № 23. — Ст. 213.
182. Протокол о вступлении Украины во Всемирную торговую организацию (официально опубликованный полный текст) от

05.02.2008 г. // Офіційний вісник України. — 2010. — № 33–34. — Ст. 970.

183. Доклад Рабочей группы по присоединению Российской Федерации ко Всемирной торговой организации [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.wto.ru/documents.asp?f=docs&t=14>.
184. Про економічну самостійність Української РСР: Закон України від 03.08.1990 р. № 142-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1990. — № 34. — Ст. 499.
185. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 р. № 15–93 // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 17 — Ст. 184.
186. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / О. І. Барановський ; Ін-т екон. прогнозування НАН України. — Київ, 2000. — 36 с.
187. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.nau.ua>.
188. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
189. Україна на шостому місці в списку країн, яким загрожує дефолт [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.news.finance.ua>.
190. Аржевітін С. Відплив капіталу з України: причини та шляхи подолання / С. Аржевітін // Вісник Національного банку України. — 2010. — № 1 — С. 3–7.
191. Шевчук О. Чужі гроші / О. Шевчук // Український тиждень [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ut.net.ua/art/166/0/3203>.
192. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін : монографія / [Стельмах В. С., Міщенко В. І., Сомик А. В. та ін.] ; за ред. В. С. Стельмаха. — К. : Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. — 404 с.

193. МВФ. Річний звіт 2010 // Офіційний сайт МВФ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/ar/2010/pdf/ar10_rus.pdf.
194. Довідка про стан та перспективи співробітництва України з МВФ // Офіційний сайт МЗС України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/2932.htm>.
195. МВФ побачив, що Україні стало краще [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2010/04/2/4906486>.
196. Україна: Лист про наміри та Україна — Меморандум про економічну та фінансову політику [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/publication/others/Memorandum.pdf>.
197. Єрмошенко М. М. Стабілізаційні програми МВФ та реформування економіки України / М. М. Єрмошенко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nam.kiev.ua/are/n_01_5-6/Ermoshenko.htm.
198. Україна — ЄС: Економічне співробітництво / Центр Європейських досліджень [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eu.org.ua/ecu>.
199. Шнирков О. І. Європейський валютний союз : навч. посібник / О. І. Шнирков ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. — 198 с.
200. Копенгагенські критерії членства в Європейському Союзі: Інформаційно-аналітична довідка [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/9083.htm>.
201. Центральний банк та грошово-кредитна політика : підручник / кол. авт. : А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук та ін. ; за ред. А. М. Мороза і М. Ф. Пуховкіної. — К. : КНЕУ, 2005. — 556 с.
202. Макуха С. Валютна політика України в контексті економічної глобалізації / С. Макуха // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 11. — С. 126–128.
203. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

204. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: Програма економічних реформ на 2010–2014 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.dt.ua/img/st_img/2010/800/Programa_reform_FINAL_1.pdf.
205. Основні засади грошово-кредитної політики на 2011 рік. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zn.ua/img/st_img/osnowni-zasadi2011.doc.pdf.
206. Про затвердження плану заходів щодо адаптації української економіки до вимог СОТ: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.10.2008 р. № 1381-р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.
207. Про затвердження плану першочергових заходів щодо виконання зобов'язань України в рамках членства у СОТ: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.12.2008 р. № 1570-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.
208. Agreement on Technical Barriers to Trade // Official Journal. — 1994. — L 336. — P. 1–2.
209. ISO/IEC Guide 2:2004 (E/F/R) Standardization and related activities: General vocabulary. — 8-th ed., 2004. — 60 p.
210. Директива Совета 85/374/ЕЕС от 25 июля 1985 г. о сближении законов, правил и административных положений стран-членов ЕС по ответственности за выпуск изделий с дефектами // Official Journal. — 1985. — L 210. — P. 23.
211. Директива Совета 92/59/ЕЕС от 29 июня 1992 г. по общим требованиям к безопасности изделия // Official Journal. — 1992. — L 228. — P. 24.
212. Дятлова В. В. Методологія «нового підходу» у сфері технічного регулювання: впровадження в Україні / В. В. Дятлова // Сучасні механізми державного управління в різних сферах та галузях економіки : зб. наук. пр. ДонДУУ. Серія «Державне управління». — 2009. — Вип. 13. — Т. 125. — С. 3–12.
213. Ханету А. Обзор лучшей практики Евросоюза и других стран в области технического регулирования / А. Ханету. — М. : ТЕИС, 2005. — 88 с.
214. Про стандартизацію: Закон України від 17.05.2001 р. № 2408-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 31. — Ст. 145.

215. Про підтвердження відповідності: Закон України від 17.05.2001 р. № 2406-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 32. — Ст. 169.
216. Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності: Закон України від 01.12.2005 р. № 3164-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 12. — Ст. 30.
217. Information notes on good practice for technical regulation [Електронний ресурс] // АРЕС, September, 2000. — 34 р. — Режим доступу : http://www.jisc.go.jp/eng/apec-asem/pdf/grp_info.pdf.
218. Relationships between regulators and competitions [Електронний ресурс] // OECD: Committee on competition law and policy, 1999. — 333 р. — Режим доступу : <http://www.oecd.org/dataoecd/35/37/1920556.pdf>.
219. Соглашение о проведении согласованной политики в области технического регулирования, санитарных и фитосанитарных мер от 25.01.2008 г. // Информационная система ЕврАзЭС [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.pravobu.net/laws/text_67/6.
220. Версан В. Г. Техническое регулирование: теория и практика : монография / В. Г. Версан, В. И. Галеев, И. З. Аронов ; [под ред. Версана В. Г.]. — М. : Экономика, 2006. — 308 с.
221. Reference to Standards (D): Recommendations of the United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). — UNESCO, UNECE TRADE/WP.6, 1995. — 3 с. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unece.org/trade/wp6/Recommendations/Rec_D_r.pdf.
222. Зворыкина Т. И. Система технического регулирования в сфере услуг: вопросы теории и проблемы развития в условиях рыночной экономики : монография / Т. И. Зворыкина. — М. : ГОУ ВПО МГУС, 2005. — 158 с.
223. Філіпчук Г. Система технічного регулювання в Україні потребує подальшого вдосконалення / Г. Філіпчук // Стандартизація, сертифікація, якість. — 2006. — № 3. — С. 6–16.
224. Юзьків Я. М. Стандартизація та суміжні сфери діяльності в системі технічного регулювання / Я. М. Юзьків, В. П. Тетера // Стандартизація, сертифікація, якість — 2003. — № 6. — С. 23–26.

225. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. — К. : НВЦ НБУВ, 2009. — 687 с.
226. Про затвердження «Державної програми стандартизації на 2006–2010 роки»: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2006 р. № 229 // Офіційний вісник України. — 2006. — № 9. — Ст. 549.
227. По новому подходу к технической гармонизации и стандартам (85/С 136/01) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.rgtr.ru/netcat_files/163/52/h_da096f0e4110ca46063fff428ec2d754.
228. Решение Совета Европы от 21 декабря 1989 г. по глобальному подходу к оценке соответствия (90/С 10/01) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.rgtr.ru/netcat_files/163/52/h_bf23d22d53ec08da2f9e76cf434f5af8.
229. Про затвердження «Положення про Державний Комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики: Указ Президента України від 18.03.2003 р. № 225/2003 (зі змінами і доповненнями, внесеними Указами Президента України від 5.03.2004 р. № 280/2004 та від 10.01.2005 р. № 18/2005) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dssu.ua>.
230. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09.12.2010 р. № 1085/2010 // Офіційний вісник Президента України. — 2010. — № 32 (156). [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua>.
231. Питання оптимізації системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 06.04.2011 р. № 370/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua>.
232. Про Положення про Державну інспекцію України з питань захисту прав споживачів: Указ Президента України від 13.04.2011 р. № 465/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua>.
233. Про Міністерство економічного розвитку і торгівлі України: Указ Президента України від 31.05.2011 р. № 634/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua>.

234. Інформаційно-аналітичні матеріали про підсумки роботи Держспоживстандарту України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dssu.ua>.
235. Официальный сайт Международной организации по стандартизации (ISO) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.iso.org/iso/iso_members.
236. Про затвердження Програми перегляду чинних в Україні міждержавних стандартів (ГОСТ), розроблених до 1992 року, та приведення їх у відповідність до Угоди про технічні бар'єри у торгівлі Світової організації торгівлі: Наказ Держспоживстандарту України від 13.03.2006 р. №77 // Офіційний вісник України. — 2006. — № 10. — Ст. 176.
237. Система сертифікації УкрСЕПРО. Порядок проведення сертифікації продукції: ДСТУ 3413—96 [Чинний від 1997—01—01]. — К. : Держспоживстандарт України, 1996. — 22 с. (Національний стандарт України).
238. Процедура признания результатов сертификации импортируемой продукции: ДСТУ 3417—96 [Чинний від 1997—01—01]. — К. : Держспоживстандарт України, 1996. — 25 с. (Національний стандарт України).
239. Система сертифікації УкрСЕПРО. Реєстр Системи ДСТУ: 3415—96 [Чинний від 1997—01—01]. — К. : Держспоживстандарт України, 1996. — 21 с. (Національний стандарт України).
240. Система сертифікації УкрСЕПРО. Бланки документів. Форма та опис: ДСТУ 3498—96 [Чинний від 1997—01—01]. — К. : Держспоживстандарт України, 1996. — 14 с. (Національний стандарт України).
241. Про акредитацію органів з оцінки відповідності: Закон України від 17.05.2001 р. № 2407-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 32. — Ст. 170.
242. Фархутдинов И. З. Экономический суверенитет государства в условиях глобализации / И. З. Фархутдинов // Право и безопасность. — 2008. — № 3 (28). — С. 58—65.
243. Вельяминов Г. М. Международное экономическое право и процесс / Г. М. Вельяминов. — М. : Волтерс Клувер, 2004. — 496 с.
244. Хабибуллин А. Г. Интересы государства и его охранно-защитная функция / А. Г. Хабибуллин, Г. Т. Чернобель // Журнал российского права. — 2008. — № 5. — С. 18—27.

245. Trade Profiles 2011 // World Trade Organizations. WTO publication, 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.wto.org>.
246. Офіційний сайт Державної служби статистики [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
247. Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.worldbank.org>.
248. Офіційний сайт Світової організації торгівлі [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.wto.org>.
249. Диагностика развития регионов: структура, границы, методы : монография / [Василенко В. Н., Гудзь П. В., Крат О. А. и др.] ; под науч. ред. В. Н. Василенко. — Донецк : Юго-Восток, 2009. — 286 с.
250. Буторин В. К. Введение в системный анализ. Курс лекций. — Издание 2-е, перераб. и доп. / В. К. Буторин. — Новокузнецк : НФИ КемГУ, 2005. — 72 с.
251. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л. Абалкин // Вопросы экономики. — 2009. — №12. — С. 4–13.
252. Андрійчук В. Г. Глобалізація, інтеграція та економічна безпека України / В. Г. Андрійчук // Політика і час. — 2003. — № 9. — С. 61–70.
253. Ghani A. Closing the Sovereignty Gap: an Approach to State-Building // A. Ghani, C. Lockhart, M. Carnahan. — London : Overseas Development Institute, 2005. — 20 p.
254. Статистичний щорічник України за 2010 р. / Державна служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка. — К. : Тов. «Август Трейд», 2011. — 559 с.
255. Статистичний щорічник України за 2009 р. / Державна служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка. — К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2010. — 566 с.
256. Зовнішня торгівля України. Статистичний збірник / Державний комітет статистики України ; відп. за вип. А. Фризовренко. — К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2010. — 100 с.
257. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності. Статистичний збірник / Державний комітет статистики України ; за ред. Л. М. Овденко. — К., 2011. — 67 с.

258. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності. Статистичний збірник / Державний комітет статистики України ; за ред. Л. М. Овденко. — К. : Інформаційно-аналітичне агентство, 2010. — 62 с.
259. Капітальні інвестиції в Україні за 2010 р. Статистичний бюлетень / Державний комітет статистики України. — К., 2011. — 43 с.
260. Точилін В. О. Ринок металопродукції: сучасний стан і перспективи розвитку / В. О. Точилін, В. В. Венгер // Актуальні проблеми економіки. — 2010. — № 3. — С. 105–114.
261. Чайка В. В. Тенденції розвитку чорної металургії України як об'єкта інвестицій / В. В. Чайка // Актуальні проблеми економіки. — 2007. — № 1. — С. 13–25.
262. Україна. Меморандум про економічний розвиток. Стратегічний вибір щодо прискорення та підтримки зростання / Документ Світового Банку, звіт № 55895. — К., 2010. — 120 с.
263. Любич Б. Б. Зовнішньоекономічна діяльність металургійних підприємств в умовах світової фінансової кризи / Б. Б. Любич // Метал. — 2009. — № 3. — С. 64–65.
264. Сільське господарство України. Статистичний збірник, 2010 / Державна служба статистики України ; за ред. Ю. М. Остапчука. — К., 2011. — 384 с.
265. Офіційний сайт United States Department of Agriculture [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.usda.gov>.
266. Основні засоби України за 2010 р. Статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. — К., 2011. — 203 с.
267. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18 жовтня 2005 р. № 2982-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — №1. — Ст. 17.
268. Про затвердження Державного класифікатора «Класифікація організаційно-правових форм господарювання»: Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28 травня 2004 р. № 97 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/>.
269. Мамутов В. К. Нужна ли и легитимна ли коллективная собственность? / В. К. Мамутов, Л. А. Савельев // Предпринимательство, хозяйство и право. — 2003. — № 11. — С. 3–5.

270. Показники Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України // Статистичний бюлетень.— 2008. — 1 липня. — 37 с.
271. Квитка Г. Аграрная политика, которую я не понимаю / Галина Квитка // Голос Украины. — 2011. — 11 января. — №3 (5003). — С. 11.
272. Храбан Н. «Где же вы были, уважаемые мужи, когда уничтожили колхозы?» / Николай Храбан // Голос Украины. — 2011. — 12 февраля (№27). — С. 14.
273. Устименко В. Шкідливі шпаринки нового закону [Електронний ресурс] / В. Устименко // Юридичний вісник України. — 2009. — 5—11 вересня. — №36 (740). — Режим доступу : http://www.yurinc.com.ua/legal_bulletin_of_Ukraine/publications/aid=4645&rid=278.
274. Квітка Г. Незламний кооператив // Г. Квітка / Голос України. — 2010. — 7 грудня (№231). — С. 20—21.
275. Тертиця О. О. Фінансово-кредитна складова матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств регіону / О. О. Тертиця, В. В. Лагодиенко // Електронне наукове фахове видання «Економіка. Управління. Інновації». — 2011. — №1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2011_1/11toopr.pdf.
276. Петрушенко М. Тернистий шлях відродження / М. Петрушенко // Урядовий кур'єр. — 2007. — № 152.
277. Ключко В. М. Значення вступу України до СОТ для агропромислового комплексу // В. М. Ключко, В. В. Мерчанський // Економічний простір. — 2009. — № 22. — С. 13—21.
278. Лукашин Ю. В. Второй раз на те же грабли / Ю. В. Лукашин // Еженедельник 2000. — 2011. — 7—13 октября (№40). — С. А3—А5.
279. Про сільське господарство: Угода СОТ від 15 квітня 2004 р // Офіційний вісник України. — 2001. — №84. — Ст. 2989.
280. Довідка щодо зобов'язань України в рамках СОТ // Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=160804&cat_id=38231.
281. Духневич А. В. Сільське господарство в умовах членства України в СОТ / А. В. Духневич // Електронне фахове видання

- «Часопис Академії адвокатури України». — 2011. — № 3 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2011-3/11davuv.pdf>.
282. Полюхович Л. Деякі організаційно-правові питання підвищення конкурентоспроможності вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника в контексті вимог світової організації торгівлі / Л. Полюхович // Підприємництво, господарство і право. — 2011. — №10. — С. 86–89.
283. Кобута І. В. Аграрна політика підтримки сільського господарства — нові виклики у зв'язку із вступом України до СОТ / І. В. Кобута // Облік і фінанси АПК. — 2008. — № 3. — С. 32–39.
284. Ботвіна Н. О. Напрями конкурентоспроможності АПК України на Європейському продовольчому ринку [Електронний ресурс] / Н. О. Ботвіна // Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор». — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/biznes/2009_1/2009/01/090101.pdf.
285. Береговий В. К. Аграрні проблеми при формуванні зони вільної торгівлі між Україною та ЄС [Електронний ресурс] / В. К. Береговий // Науково-методичний журнал «Вісник Сумського національного аграрного університету». Серія: Фінанси і кредит. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/Vsnau/2011_1/59Beregovy.pdf.
286. Угода про вільну торгівлю між Україною та державами ЄАВТ від 24 червня 2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=41529.
287. Зведені результати фінансово-економічних розрахунків до Угоди про вільну торгівлю між Україною та державами ЄАВТ, Угоди про сільське господарство між Україною та Королівством Норвегія, Угоди про сільське господарство між Україною та Ісландією та Угоди про сільське господарство між Україною та Швейцарською Конфедерацією [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=41529.
288. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про ратифікацію Угоди про вільну торгівлю між Україною та державами ЄАВТ, Угоди про сільське господарство між Україною та Королівством Норвегія, Угоди про сільське господарство між Україною та Ісландією та Угоди про сільське господарство між

- Україною та Швейцарською Конфедерацією» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=41529.
289. Угоди про сільське господарство між Україною та Королівством Норвегія від 24 червня 2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=41529.
290. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17.06.2004 р. № 1807-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 38. — Ст.470.
291. Гребенюк М. Правовий механізм гарантування продовольчої безпеки в сучасних умовах / М. Гребенюк // Право України. — 2010. — № 12. — С. 244—252.
292. Кірілеско О. Л. Продовольча безпека — головна передумова ринкових трансформацій в АПК / О. Л. Кірілеско // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії. — 2011. — №1 (20). — С. 236—249.
293. Пасхавер Б. Сценарії розвитку агросфери / Б. Пасхавер // Економіка України. — 2011. — №11. — С. 38—44.
294. Лукашин Ю. В. О чем стоит поговорить с Путиным и Медведевым? / Ю. В. Лукашин // Еженедельник 2000. — 2011. — 14 октября (№ 41). — С. В4.
295. Про аграрний фонд: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 липня 2005 р. № 543 // Офіційний вісник України. — 2005. — № 27. — Ст. 1574.
296. Про продовольчу безпеку України: Проект Закону України від 28 квітня 2011 р. № 8370—1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=40276&pf35401=191014.
297. Про Національний план дій на 2011 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010—2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»: Указ Президента України від 27 квітня 2011 р. № 504/2011 р. // Офіційний вісник Президента України від 06.05.2011 р. — 2011. — № 14. — Ст. 676.
298. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. №1877-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — №49. — Ст.527.

299. Ермолін О. Якщо люди можуть розпоряджатися результатами своєї праці, їх більше не треба нічим агітувати [Електронний ресурс] // Олексій Ермолін, Олександр Севастьянов, Софія Чорна // Товариш. — 2007. — 11 серпня — 13 серпня (№85). — Режим доступу : http://www.tovarish.com.ua/archive/979/Oleksandr_6171.html.
300. Вакалюк А. Владимир Бойко подогнал агрохозяйство под льготы [Електронний ресурс] / А. Вакалюк // Экономические известия. — 2007. — 25 июля (№ 511). — Режим доступу : <http://markets.eizvestia.com/full/20027>.
301. Про присвоєння І. Балюку звання Герой України: Указ Президента України від 21 серпня 2007 р. № 734/2007 // Урядовий кур'єр. — 2007. — № 156.
302. Про присвоєння Г. Березовському звання Герой України: Указ Президента України від 21 серпня 2007 р. № 735/2007 // Урядовий кур'єр. — 2007. — № 156.
303. Ермоленко В. Правове становище сільськогосподарських акціонерних товариств / В. Ермоленко // Підприємництво, господарство і право. — 2007. — №10. — С. 83–86.
304. Гуменюк О. В добрый путь, колхоз «Андреевский» [Електронний ресурс] / Олег Гуменюк // Рабочая газета. — 2007. — 21 ноября (№174). — Режим доступу : <http://rg.kiev.ua/page14/article7890/>.
305. Про затвердження Державної програми розвитку внутрішнього виробництва: Постанова Кабінету Міністрів України від № 12.09.2011 р. № 1130 // Офіційний вісник України. — 2011. — №86. — Ст. 3139.
306. Пути решения экологических проблем транспортных коридоров: сборник статей, подготовленный к Третьей Международной евроазиатской конференции по транспорту (С-Петербург, 11–12 сентября 2003 г.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу. — www.eatu.ru.
307. Железные дороги Украины получили статус таможенного перевозчика [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.transport.com.ua/index.php?newsid=7838.
308. Троицкая Н. А. Транспортные коридоры России для международного сообщения / Н. А. Троицкая. — М. : АСМАП, 2000. — 174 с.

309. Шелухін М. Л. Кримінологічна безпека на транспорті: організаційно-управлінське та оперативно-розшукове забезпечення : монографія / М. Л. Шелухін. — Донецьк : Изд-во «Вебер». — 2008. — 368 с.
310. Киселев В. В. Транзитный потенциал Украины: проблемы и перспективы / В. В. Киселев // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. — 2009. — № 51. — С. 88–94.
311. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
312. Петренко Е. А. Железнодорожные транзитные перевозки в Украине: состояние и проблемы / Е. А. Петренко // Залізничний транспорт України. — 2010. — № 1. — С. 58–62.
313. Пархомов С. Украинский транзит. Увеличение товаропотоков — движущая сила развития перевозок / С. Пархомов // Автоперевозчик. — 2007. — № 7 (82). — С. 44–49.
314. Маринова Т. «Укрзалізниця» повышает тарифы и ждет за это благодарности от всей страны / Т. Маринова // Еженедельник 2000, Блок В. — 2011. — № 51–52. — С. 1–5.
315. Таможенный кодекс Украины: Утвержден Законом Украины от 14 июля 2002 г. — № 92-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 38 — 39. — Ст. 288.
316. Официальный сайт Государственной таможенной службы Украины [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/uk/publish/articleart_id=2620341&cat_id=295923.
317. Проблемы функционирования и развития инфраструктуры России в переходный период : сб. науч. тр. / под общ. ред. В. Н. Лившица. — М. : Фолиум, 1996. — 203 с.
318. Пути повышения конкурентоспособности железных дорог. Материал к дискуссии на XII Конференции Генеральных директоров ОСЖД [Електронний ресурс]. — Режим доступу. — <http://www.uz.gov.ua/ci/uz/ctech/competition.html>.
319. Об утверждении Положения об экологическом контроле в пунктах пропуска через государственную границу и в зоне деятельности региональных таможен и таможен: Приказ Министерства охраны окружающей природной среды и ядерной безопасности Украины от 08.09.1999 г. № 204 [Електронний

ресурс]. — Режим доступу : http://www.forest.ru/rus/publications/snowdrop/legislat/uk_tamo.html.

320. Про затвердження Порядку здійснення митного контролю й митного оформлення товарів із застосуванням вантажної митної декларації. Наказ Державної митної служби України від 20.04.2005 р. за № 314 [Електронний ресурс] / Державна митна служба України // Законодавство України. Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
321. Шрамко Е. Транзит.. Как много в этом слове! / Е. Шрамко // Еженедельник 2000. — 2000. — Аспекты. — 24—30 марта (№12 (13)). — С. 6.
322. Черный В. «Укрзалізниця» в 2009 г. снизила перевозку транзитных грузов на 35 %, до 45,4 млн т. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.apk-inform.com/showart.php?id=88836. — 01.02.2010.
323. Сергиенко Н. И. Взаимодействие государственного и частного секторов экономики [Електронний ресурс] / Н. И. Сергиенко // Электронный журнал «Вагонный парк». — 2010. — № 8. — С. 39—42. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vagpark/2010_6/sergienko.pdf.
324. Про транзит вантажів: Закон України від 20.10.1999 р. № 1172 // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 51. — Ст. 446.
325. Про транспорт: Закон України від 10.11.1994 р. № 232/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 51. — Ст. 446.
326. Про залізничний транспорт: Закон України від 04.07.1996 р. № 273/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 40. — Ст. 183.
327. Про Програму заходів щодо забезпечення збереження вантажів, захисту їх від розкрадань і безпеки пасажирів на транспорті: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.01.1995 р. № 7 [Електронний ресурс] / Законодавство України // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
328. Шимко В. Своя охорона / Василь Шимко // Магістраль. — 2011. — 2—8 березня (№15 (1598)). — С. 11.
329. Арбузов А. Украина стала «камнем на дороге» европейского транзита [Електронний ресурс] / А. Арбузов // Комментарии. — 2009. — 23 октября (№ 191) — Режим доступу : <http://gazeta.comments.ua/?art=1256227814>.

Наукове видання

ЕКОНОМІЧНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВИ ТА НАПРЯМИ ЙОГО ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Монографія

Відповідальний за видання *В. П. Журавський*
Редактор *В. П. Журавський*

Підписано до друку 05.09.2012 р.
Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 23,60.
Гарнітура «Newton».

Формат 60x84/16
Друк різнографія.
Обл.-вид. арк. 22,42.
Замовлення № 085.

Наклад 100 прим.

Інститут економіко-правових досліджень НАН України
83048, м. Донецьк, вул. Університетська, 77. Тел. (0622) 311-42-88.

Видавництво та друк ТОВ «Юго-Восток, Лтд».
83001, Донецьк, вул. Р. Люксембург, 26, оф. 211.
Тел./факс: (062) 305-50-13; www.yugo-vostok.com.ua
e-mail: zakaz@yugo-vostok.com.ua; dakindeev@yandex.ru

Свідоцтво про держреєстрацію:
серія ДК №1224 від 10.02.2003 р.